

ИСТОРИЈА СРБА,

четврта свеска:

КУЛТУРНА ИСТОРИЈА: II ДЕО, 1923

Константин Јиречек

* * *

ISTORIJA SRBA,

četvrta sveska:

KULTURNA ISTORIJA: II DEO, 1923

Konstantin Jireček

ИСТОРИЈА СРБА

НАПИСАО

КОНСТАНТИН ЈИРЕЧЕК

ПРЕВЕО И ДОПУНИО

ЈОВАН РАДОНИЋ

□

ЧЕТВРТА СВЕСКА

(Културна историја: II. део).

БЕОГРАД

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА

КНЕЗ МИХАЙЛОВА УЛИЦА 1

1923

II 549/4

ИСТОРИЈА СРБА

IV.

Својој жени Види
и деци:
Сшанки, Жарку, Олги и
Сшојану

Тринаеста глава.

Духовни и друштвени живот у доба Немањића.

Језик и његов историјски развој. Лична и породична имена. Породични живот. Двор према домаћим и страним извештајима. Карактер краљева и краљица. Дух и начин властеоског живота. Свештенство; епископи, бело свештенство, монаси и пустиници. Обичаји у усменом и писменом саобраћају. Љубав према ратовању. Претспрема за то, пљачкање и отимање. Велики и мали лов. Забаве: гађање стрелом, игра мачевима, витешке игре. Гозбе и наздравице. Игре, маске, коцкање. Свирачи и музички инструменти. Песма и певање. Развој српског епоса. Писмо и његове врсте. Књижевност: византијска и западна лепа књижевност, апокрифи, богословска и поучна дела; неговање домаће историје. Старосрпска уметност, особито црквено сликарство. Побожност, добра дела и помагање сиротиње. Изгнанство и ропство. Медицинске књиге и лекари. Смрт; гробови и надгробни споменици.

Када скренемо пажњу са физичке на духовну страну живота, језик је прво питање с којим се срећемо. Како је већ поменуто, Србе и Хрвате странци су још дуго времена звали *Σκλαβηνοί*, *Sclavi*, или *Schiavoni*. Али та околност, да је старо словенско име остало још дуго времена у употреби, не значи да је првобитан језик остао неизмењен. Српско-хрватски језик имао је, већ у доба сеобе на Балкан, извесне своје особености, и он се у току средњег века много изменио, особито од XIV. столећа.

Међу самогласницима у данашњем књижевном језику нема остатака од носних гласова којих је некада било у црквенословенском и полабском, а у пољском језику има их још и данас. Али, по личним именима, у грчким и латинским споменицима из IX.—XI. века, види се да је носних гласова прилично било на српско-хрватском земљишту.¹ Недавно је утврђено да у дијалектима на далматинским острвима још и данас има трагова носних звукова.² У Цр-

¹ Jagić, Arch. slav. Phil. XVII (1895), 79 упућује на Muncimir, Μουντιμιρoς, Τζέντινα, Centena (сада Цетина), Dumbroa (сада Дубрава). Иначе се правилно врши прелаз од латинског *an*, *on* у првобитно **do* цније *o*, *u*. Упор. Miklosich, Vergl. Grammatik der slav. Sprachen I (1879), 396. Упор. Monte Crasso код Сплита Мутограс, Pancratius у Дубровнику Пократ итд.

² Miklosich, на н. м. зна за думбок м. дубок и думбров м. дубрава.

ној Гори и у неким крајевима Бококоторске чују се још и данас полугласови, који су у данашњем књижевном језику замењени са звучним *a*.¹ У XIII.—XIV. века ови полугласови беху опште распрострањени и изговарали су се ближе гласу *e*, како се то види из облика у старосрпским повељама, а особито из латинских транскрипција које су нам оставили Дубровчани.² Данашње *a* јавља се на место полугласа тек од 1370, а у пуној мери од 1410.³ Црквенословенско *ѣ* замењено је у данашњим дијалектима са *e* (у деловима Босне, у Славонији, Банату, Бачкој, на истоку Србије и у Старој Србији), са *је* или растегнуто *ије* (у Херцеговини, југозападној Србији, Црној Гори, јужној Далмацији) или са *и* (у северној Далмацији, деловима Босне и Хрватске, у Истри, али и у Подгорици и у Бару и у сев. Бачкој). Тако, на пр., *дед, дјед, дид, или вера, вјера, вира, бело, бијело, било*. Између њих стари су гласови *e* и *и*. У Дубровнику превлађивало је првобитно *e* (*suesda* сада звијезда), али га је, од друге половине XIV. века, потиснуло млађе *је*. У Србији никада се није изговарало *ја, еа* као у Бугарској и у средњевековној Македонији (*дјад, вјара*).

Што се тиче сугласника, у српско-хрватском је, од најстаријих језичних споменика, типично *ћ* место црквенослов. *шт* (ноћ м. ношт), и *ђ*, на западу *ј*, место црквенослов. *жд* (међа или меја м. межда).⁴ Најкарактеристичнији је, особито код личних имена, прелаз звучнога *л* у *у* које, после неких прелазних стадија, почиње да се врши од 1400. Тако, на пр., лично име Влк постаје Вук, Влкашин-Вукашин, Блгарин-Бугарин, Хлм (лат. *Chelmo, Chulmia*)—Хум.⁵ *Л* на крају слога, које се јавља још у XIV. веку, на пр., у личним именима Милбрат, Милман, Милша, претвара се у *о* од 1400, на истоку и на југу (остаје непромењено у чакавском и кајкавском дијалекту): Миобрат, Миоман, Миоша; исто тако и на крају речи, где се, на

Dr. Agranza забележио је на острву Зларину код Шибеника Dumbrovnik м. Дубровник, Vorläufige Berichte der Balkankommission, Heft I (Wien, Akademie 1900), 20, 22.

¹ Miklosich на н. м. I, 388. Српскохрватски Скадар изговара се још и данас у Црној Гори Скъдър, као и у старосрпским повељама.

² На пр. *casneç* (казњѣ сада казнаѣ), *stanec* (сада станак), имена места *Orașeș* (сада Орашаѣ), *Gradeș* (Градаѣ), лична имена *Pribeș* (Прибаѣ), *Grubeș* (Грубаѣ).

³ Упор. Rešetar, Arch. slav. Phil. XVI (1894), 347.

⁴ Μεγυρέτους Међуречје, Βουσεβοῦρζης Вишевић у Конст. Порф. Šafařík, Serb. Lesehörner (Pest 1833), 55 и д. Jagić, Arch. slav. Phil. XXII (1900), 35.

⁵ У слов. писму пише се звучно *л* са *љ* по примеру црквеносл.: влък. У латинским повељама XIII. в. *Velcanus* (Влкан), *Velcoslaus* (Влкослав), у XIII.—XIV. в. *Volchassinus* (грчк. Βελχασίνος, Извѣстія русск. арх. инст. IV, 1, 69), *Volchus* и најпосле *Vulchus*. Прелазни су облици: *Voch, Vuoch*. После 1410 јавља се *Vuch, Vuchassin*, а од 1470 само и искључиво Вук, Вукашин.

пр., имена градова Сокол и месна имена са *дол* почињу изговарати, од истог времена, у данашњем облику Сок^о, д^о.

Има извесних појава које данас опажамо у свима језицима балканских земаља без разлике и без обзира на њихово порекло. Српско-хрватски и бугарски, а исто тако румунски, арбанаски и новогрчки описују будуће време са глаголом *хтети*, што се, овда-онда, јавља и у црквенословенском и староруском језику. Опажа се, даље, да сви ови балкански језици губе неодређени начин; у Бугарској, са малим остацима, инфинитив се изгубио. У Србији, пак, очувао се поред описне форме, док, међутим, овај процес још није захватио српско-хрватске дијалекте на западу.¹ Напротив, српско-хрватски нема постпонирана члана који опажамо у бугарском, румунском и арбанаском; он се, у осталом, јавља и у великоруском како у старим споменицима, особито у московским актима XVII. в., тако и у данашњим дијалектима.² Српски језик, противно бугарском, сачувао је, само са малим изменама у облицима, именску промену.³ Нагласак није свугде једнак; старији је тип у Црној Гори и у околини. У данашњим српско-хрватским дијалектима штокавски на истоку и југу, који данас превлађује у књижевности, има новији нагласак, док чакавски, у јадранском приморју од Стона до Истре, није никако претурио ову млађу еволуцију. Оба ова дијалекта разликовала су се већ у XII.—XIII. века, што се лепо види када се пореде глагољске листине из хрватског приморја са повељама из Босне и Србије. Од XIV. века бивају те разлике све веће и веће. По Решетару, нови нагласак са другим особеностима јавио се прво у средишту говорне области, у јужној Херцеговини, у источној Босни и западној Србији, па се оданде, од 1400. год., почео ширити у свима правцима.⁴

У Србији давала су се необично разноврсна народна имена, а врло мало беше хришћанских имена. У том погледу Срби су остали веома конзервативни. Чак и пред крај средњег века нису ретка пуна старинска имена, сложена од две речи. У околини Дубровника звали су се, у XIII.—XIV. века, властела и сељаци Бори-

¹ Miklosich, Vergl. Grammatik IV, 863, 873.

² Милетичъ, Членътъ въ българския и въ руския ъзикъ, Сборникъ бълг. XVIII (1901), 4—67.

³ На пр. старосрп. instr. sing. на — ов (правос веров) почео је, већ поч. XIII. в., да се губи и пропада испред данашњег — ом (правом вером). Главно је дело о прошлости и развоју облика Ђ. Даничића, Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVIII. вијека, Београд 1874, 398 стр.

⁴ Rešetar, Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten 1900 (Balkankommission der Kais. Akademie, linguist. Abt. I), стр. 23. Исти, Der štokavische Dialekt, Wien 1907 (ib. VIII) с 2 карте, стр. 30 и д.

слав, Будимир, Влкослав, Добровој, Радогост, Станислав итд., а тако исто и у унутрашњости, на пр., сељаци у селима манастира Дечана: Доброгост, Јарослав, Радобрат, Славомир, Скоровој, Хвалислав итд. Али су многобројнија краћа имена, у којима је друго име замењено с неким наставком, као, на пр., Богиша, Бороје, Градоје, Рајко, Твртко, Храниша и др. Властелинке имају такође народна имена: Бјела, Велислава, Милица, Мирослава, Радача, и др. Путем удаје распрострла су се ова имена и код властеоских жена у Улцињу, Бару, Котору и Дубровнику.¹ Ову домаћу номенклатуру налазимо и у Босни. Има једна нарочита група личних имена која се дају по именима народа: Бугарин, Грк (као женско име Гркиња), Хрватин, Куманин, Русин, Саракин, Сасин, Турчин, Угрин. Поред горе поменутих, арбанаских и румунских, јављају се и грчка имена, као: Андроник, Ставер (σταυρός-крст), Синадин. Западнога су порекла, а потичу из скаске о Карлу, имена Оливер, како се звао познати великаш у добу Стефана Душана, и Орланда, који се као мушко име два пута помиње у основној повељи призренског манастира. У которској властеоској породици Драго омиљено беше краљевско име Балдујин из доба крсташких ратова, само преиначено Балдовин. Ово име беше распрострто дубоко у унутрашњости међу сељацима и пастирима, како се то види из призренске и дечанске основне повеље. Ретка су, међутим, сељачка имена хришћанскога порекла, као на пр., у дечанској повељи: Дмитар, Ђорђе, Илија, Иван, Лазар, Марин, Никола, Стјепко, Тудор и др. Ова су имена много чешћа у ранијој византијској области, у Маћедонији, и у Арбанаса. Ово исто опажамо и у Хрвата, где властела у Приморју имају највише само хришћанска имена. Код кнежева захумских и потомака краља Вукана у Диоклетији срећамо се, такође, у XIII. веку поглавито с именима светаца. Од половине XIV. века опажамо како код властеле, у унутрашњости Србије, хришћанска имена потискују стару националну номенклатуру. Тако, међу тамошњим великашима, јављају се убрзо Никола, Лазар, Гргур и др. Ово се јасно види у генеалогiji млађих владалачких породица. Потомци краља Вукашина, севастократора Бранка Младеновића, логофета Припца, а исто тако и Прнојевићи у Зети имају, противно својим прецима, већином хришћанска календарска имена. У угледним породицама српским, већ раније, јако су се раширила нека хришћанска женска имена, као: Јелена или Јела, Ана или Теодора.

Пада у очи да сеоски попови, на пр. у дечанској повељи, највећим делом имају само народна а не црквена имена: поп Богдан, Борислав, Доброслав, Градислав, Мирко, Обрад, Смил итд. Једино у

¹ Упор. моје Rom. Dalm. II, 65 и д.

поговорима на рукописима имају свештеници, поред народних, и хришћанска крштена имена, на пр., презвитер Василије, звани поп Драгољ, или презвитер Ђорђе, звани поп Радослав.¹ Није било много друкче ни у XV. веку. У једној повељи од 1434 год., од десет попова у Новом Брду седморица имају народна, а тројица црквена имена.² Па и међу латинским клерицима у Приморју имали су ђакони и свештеници делом српска и арбанаска имена, на пр., 1242 неки презвитер Velcmirus (Влкмир), подђакон Zupanus, у Бару 1290 архипрезвитер Tanusius.³ Па и у Немачкој, како је познато, зову се духовници, у средњем веку, највише Алберт, Фридрих, Улрих итд. Друкче је са именима монаха. У византијским и српским манастирима наилазимо искључиво на имена из старог и новог завета и на светачка имена из календара. Има их, међу њима, која се нарочито радо дају, док народних имена никако нема. Монаси се зову: Варлаам, Венијамин, Давид, Доротеј, Герасим, Исаија, Јефрем, Макарије, Методије, Несфит, Теодул итд. Исто важи и за монахиње: Еуфимија, Еуфросина, Еупраксија, Јелисавета, Јевђенија, Ксенија, Марта, Полихронија итд.

Као накнада за породична имена јављају се презимена (старосрп. порекло, прозвиште, придјевак), међу којима превлађује очево име. Сељачке породице на баштини протопопа Прохора зову се Шавчићи, Богдановићи, Побратовићи, Станићи и Стрјезојевићи, а нека поповска породица код Призрена »попови Дикановићи«.⁴ Код Дечана знатан број сељака, поред личних имена, има патронимика: Брајић, Добромисловић, Славојевић, Веселковић и др. Многа имена упућују на занимање очево: Ковачевић, син ковачев, Шавчић, син шавца, Поповић син попа, Прахторовић, порезников син. У призренској повељи има неколико патронимика из којих се види да су очеви оних који су их носили постали доцније монаси, па су као такви доспели до високих црквених положаја. Тако неки шавец Драгомир презива се Калуђеровић, а неки поп Хранислав презива се Епископовић.

Из овога времена имамо још једну групу имена, надимке, каквих беше у свима европским земљама. Таква су: Лисица, Муха, Леж, Козодер, Свиноглав, Лојеоча, Злобрадић, Опаритул, Мутивода, Голозло, Голклас итд.⁵ Надимак, кадришто, потпуно замењује лично

¹ Стојановић, Записи I, бр. 25, II, бр. 4167.

² Споменик III, 51.

³ Упор. моје Rom. Dalm. II, 20 и д. (у Smičiklase, Cod. dipl. IV, 156 место Velcmirus штампано Vacmirus).

⁴ Дечанска повеља 67, 130, Призренска у Гласнику XV, 282.

⁵ Старинска народна лична имена и богат избор надимака заступљени су у дечанској повељи под именом дед, предак појединих сељачких породица. О

име. Тако, на пр., у дечанској повељи: »Милош и његов син Радослав и његов брат Модра Гора«.¹ Али у српским повељама, које су редиговане под утицајем цркве, нема безобразних надимака као у далматинским градовима, и на романском и на српском језику,² а каквих је било, у многобројним варијантима, по читавој западној Европи. Карактеристично је да су властелу из далматинских приморских градова у унутрашњости звали не само по њиховим породичним именима у романском и српском облику, него су им давали нарочита имена која су делом надимци. Которску породицу Bolizza (Бивољичићи) звали су Црногорци, у XV.—XVIII. века, Грбичићи (од речи грба). Једнога од Градића из Дубровника звали су у Србији, у XV. веку, Цинцуловић, од румунске речи *cinci* аромун. *tsints* = пет. Један од дубровачких Лучића звао се 1405 Трентачевић (од итал. *trenta* = тридесет). Дубровачке Пријевиће звали су и Тамарићима (метронимично, од неке жене Тамаре), а једну линију Рањина Грубетићима. Један од Крусића (Crosio), Ser Stephanus de Croxi, јавља се у Србији, 1426, као Стјепко Муржић.³

Имена места потичу из раног средњег века, из времена словенскога доселења на Балкан; у њима има предсловенских и словенских елемената. Ова номенклатура није се много изменила у потоњим вековима.

Велике сродничке скупине, моћна племена и братства (гл. III. св. стр. 44 и д.) давала су појединцима поуздану и снажну заштиту. Али, поред ових сродничких скупина било је и малих породица и инкосних људи без родбине. Такви беху неслободни, ослобођењеници, сиромаси, бескућници и одбачени, као на пр., прокажени. Реч б р а т, у њену многостручном значењу, у вези је с организацијом породице. Том се речи означавао не само брат, него и стриचेвић, шурак, члан истога браства, брат по млеку, калуђер, пријатељ на основу побратимства (гл. I. св. стр. 102). Породична веза давала је само слабу моралну подлогу, како се то види из међусобица у владалачкој породици, између очева и синова. Падају у очи међусобице у владалачкој породици, из борби међу браћом, па чак између очева и синова. Карактеристично је да архиепископ Сава I. у својим проповедима истиче да није доста сиротињу даривати, бескућнике примати, наге одевати, него и своју родбину не презирати.⁴

надимку Г о л о з л о у п о р. М а ж у г а н и ђ а, Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik 325: надимак Голозлов, Голозловић, Голозлић јавља с и у Загребу 1386 и д. (у Мажуранића, на истом месту, има прибрана мала збирка још и других надимака).

¹ Дечанска повеља 18.

² Примери у моме делу Rom. Dalm. I, 78.

³ Упор. мој предговор у Споменику XI, стр. 78 и моје Rom. Dalm. III (Denkschr. W. Akad. Bd. 49).

⁴ Теодосије у Павловића 133 (отъ крѣве своихъ не презрѣти).

Од времена првога архиепископа Саве, подлога породице, брак, прешао је из области народнога у подручје црквенога права, али је још увек законик Стефана Душана морао чувати утицај цркве на склапање брака, јер је изреком забрањивао развод брака без црквеног благослова.¹ У Византинаца, учитеља српских, почело је, од 1204, брачно право нагло да опада. Давно беху прошла времена X. века када су се у Византији огорчено препирали око тога да ли је трећи и четврти брак допуштен или не. Савременик Саве I., последњи знатни грчки каноничар, архиепископ Димитрије Хоматијан, јада се због силних неправилности код склапања бракова, особито у реду великаша. Јакоћа у разводу брака, противно свима правилима црквенога права, довела је у XIII. и XIV. веку дотле, да су и Грци, и Бугари, и Срби често мењали жене, било из политичних било из личних разлога. Јевдокија, жена Стефана Првовенчаног а ћерка цара Алексија III., пошла је, убрзо пошто ју је муж отерао, у својој отаџбини за цара Алексија V., а доцније за пелопонескога архонта Леона Згура. Њен муж у Србији учинио је тако исто.² Па и њен савременик, пикејски цар Теодор I. Ласкар (1204 до 1222), имао је три жене: Ану, кћер Алексија III., Јерменку Филипу, коју је убрзо отерао, и Марију, ћерку латинскога Цара Роберта.³ Иако је краљ Стефан Урош II. Милутин четири пута склапао брак, од којих су неки потпуно били неканонични, ипак зато уврштен је овај владалац међу светитеље српске цркве.⁴ Карактеристично је да нам једино грчки извори дају података о породичним приликама српских владара; њихови српски биографи, све црквени људи, старају се да ни једном речи не обавесте читаоце о тајнама женског оделења у двору. Тек од половине XIV. века јача и снажи се сталност и легитимитет брака међу хришћанима на Балканском Полуострву. Најлакше су кидали брачне везе босански патарени.

¹ О противности између националног и црквеног брака упор. I, стр. 102.

² О Стефану и Јевдокији гл. I св., стр. 210. Никола Радојчић, у студији Прва женидба Стефана Првовенчаног, Глас ХС (1912), 268—292, расправља о грешкама и пометњи о овој Јевдокији у историјској литератури од XVII. до XIX. века. Већина историка, чак и Диканж, све до Херцберга, тврдили су да се Немања, као старац, оженио овом Јевдокијом, па да је Немањин син, Стефан, пошто је Немања захватио на престолу, оженио се својом младом маћехом, изродио с њоме децу и отерао је. Бркање Немање с његовим сином Стефаном потекло је отуда, што је латински преводилац Никите Акомината, Јероним Волф (1557) сасвим нетачно превео дотично место из Акомината. Радојчић мисли да је Јевдокијина болест, коју помињу Акоминат и Акрополит, била шуга (scabies, psora).

³ Antonios Meliarakes, 'Ιστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας, Атина 1898, 131—132, 135.

⁴ Гл. I свеску овога дела стр. 261.

Правилаи брак склапао се прошевином, верењем, уговором и свечаностима. Али се стари, поганички брак отмицом девојке никада није изгубио, и ако је строго био забрањиван законом. И Византинци у Малој Азији имали су обичај да силом одведу девојку, како се то види из веома живе еписоде у епосу Дигенис Акритас, када јунак отима лепу Јевдокију из знамените куће Дукас. Стефан Душан хтео је потпуно искоренити овај обичај. По Законику, секу се обе руке и нос властелину, који би отео »владику«, а тако исто и неплемићу који би силом одвео жену свога реда. Себар би био обешен, ако би се усудио да одведе властелинку (владику). Једино владалац присваја себи право да пресуђује у случају отмице властелинке.¹ Па и Дубровчани нису трпели тај обичај. Радое Богулиновић, сељак из Подимоча код Стона, поднео је, 1446, тужбу против Радута Божићковића из Смоковљана, који је силом одвео његову ћерку Живку. Радуту су, при том, помагали осам сељака из његова места, из Височана и Лисца. Дубровачки кнез у Сланом упутио је био оружане људе у Смоковљане. Они пронађоше оковану Живку у кући једнога од помагача, те је вратише натраг оцу. Дубровачки суд осудио је Радута на годину дана тавнице, а његове помагаче, сваког на пола године. Ну пресуда се није могла извршити, јер су сви већ одавна утекли били преко границе.²

У повељама и натписима зове се жена к у ђ н и ц а. Код краљица је њихов утицај зависио од личне способности. Па и велике и мале властелинке иступале су самостално. Удовица кнеза Војислава, „comitissa“, примала је од Дубровчана новац за цара Уроша. Исто тако заклињале су се, у правним питањима, у име својих људи женске старешине пастирских катуна, као Јелена, »катунара« Враговића.³ У Босни је био обичај да и жене великаша полажу заклетву код склапања уговора. Када је 1405 војвода Сандаљ захтевао од Дубровчана да се и жене градске властеле зајакуну, одбише то сенатори, јер Дубровчанке, говорили су они, нису „baronesse“, кнегиње.⁴ Положај жена у приморским градовима био је, у опште, сасвим друкчији него у унутрашњости. Которско право изреком напомиње да сведоџба жене нема вредности, док је, опет, у дубровачком праву вредност женског сведочења, у извесним кривичним случајевима, врло ограничена.

¹ Законик чл. 53.

² Lamenta de foris 1446 f. 110 ff. Арх. Дубр.

³ Споменик IX, 84 (1443).

⁴ „Salvo delle donne nostre, non fo may uxança che le zureno, perche non son baronesse et le lor son baronesse“ поручују Дубровчани Николи Гучетићу, своме посланику код Сандаља, 30. маја 1405 Lett. Rag. Упор. Jorga, Notes et extraits II, 108.

Није сваки краљ или властелин био онакав узор чистоте и уздржљивости како Данило описује Стефана Драгутина.¹ Монах Теодосије прича како је архиепископ Сава у својим проповедима преклињао свакога са сузама у очима, да се клони љубакања (љубодѣања,) браколомства (прелюбодѣиства), педерастије (моуженеистовѣства), „скотоложѣства и всакогo блоуда“.² Биће да он то није чинио без разлога. Већ Јевдокија, ћерка Алексија III., пребацивала је своје српском мужу, тадашњем великом жупану Стефану, због његових потајних љубавних веза, али је и он истим прекором обасипао грчку царску ћерку.³ Поред венчаних жена било је и наложница. У својим беседама, Сава је опомињао властеличиће или војнике (воины) да се задовоље са својим »супружницама«. У време државног опадања, „дилак Добре“ забележио је, у своје препису црквеногa минеја, сасвим простосрдaчно да је књига написана била када је „благовѣрний краљ Марко“ предао Теодору, жену Гргурову, очито своју љубазницу, династи Хлапену и узео »женоу „всою прѣвовѣнчан'ноу“ Јелену, ћерку Хлапенову.⁴ Страни трговци и немачки рудари, у Србији и Босни, живели су са суложницама које се доста често са својом децом помињу у дубровачким тестаментима.⁵ Исто тако, у XIII. веку, чују се многе црквене тужбе у градовима крсташких држава због наложница тамошњих трговаца. У Дубровнику нису биле ретке ванбрачне везе које трају неко извесно време. Већ око 1280 одлазили су млади племићи с пијанке у вече пријатељицама да с њима спавају (*ire dormitum ad domum amice sue*). Од краја XIII. века види се из парница како су се, при том, појмови пријатељице и робинје, „amica“ и „ancilla“ често укрштали на веома сумњив начин.⁶ У до сада познатим изворима нема помена о том да ли је у српској немањинској династији било ванбрачне деце, као што их беше код епирских деспота или Палеолога, који су обично своје ванбрачне ћерке удавали, на пр., за татарске канове.⁷ У приморским градовима

¹ Данило на стр. 52 каже да краљ 23 године није имао сношаја са својом женом: живели су као брат и сестра.

² Теодосије 176.

³ Niketas Akominatos ed. Bonn. p. 704.

⁴ Стојановић, Записи 1, бр. 189.

⁵ Због суложница „Latiorum et aliorum Theotonicorum“ у Босни тужи се 1373 папи фрањевачки викар, Rački, Rad VIII (1869), 134.

⁶ У комедијама Николе Наљешковића, у издању Stari pisci Jugosl. Akad. књ. V, 247 и д. приказују се, у XVI. веку, врло живо односи у дубровачкој кући између кућедомаћина (госпар, господар), госпође и женске послуге, коју госпари кришом милују.

⁷ Татарски кан Ногај имао је у свом харему Ирину, ћерку ек вођеаца цара Михаила Палеолога, Nikephoros Gregoras V, cap. 7, § 2. Цар

много беше ванбрачне деце, последица великога броја робиња и служавки у кући. У једној которској статистици, састављеној око 1430, помињу се у кућама многе властеле и грађана, после породичних чланова, при крају још и „fiogl natural“ или „fiogla naturala“.¹ У Дубровнику властеоска ванбрачна деца носила су, без икакве сметње, властеоска породична имена; тако је грађанска лоза Држића XV.—XVII. века ванбрачна линија изумрле властеле Држића XIII.—XIV. века.² Јавних кућа било је у свима приморским градовима, као и у византијској држави и у Италији.³ Јавне женске (puttane) у Будви имале су нарочиту покривачу на глави, те нису смеле становати у близини властелинака или калуђерица (gentildonne o monache).⁴ У Дубровнику становале су оне у старом граду, у једној високој улици, и то у нарочитој кући, која се еуфемистички звала »дворац« (castelletum); старешина тога дворца звала се »опатица« грешница.⁵ К њима су свраћали и хаџије који су путовали у Јерусалим.⁶

Закони свих тих земаља казнили су, првобитно, веома строго полне преступе, особито ако кривац не би хтео узети за жену силовану девојку. У византијском праву виновник би кажњен био губитком носа. Пред крај средњег века ове казне беху веома олакшане на тај начин, што се казна замењивала новчаном глобом. Па

Андроник II. дао је татарском кану за жену своју νόθος θυγάτηρ Марију; Racheumeres, Andronikos, књ. III, сар. 27. Али по Кантакузеноу I, сар. 39, варали су Татаре, те су им, као тобожње царске ћерке, давали лепе девојке, често незнатнога рода (ἐξ ἀσκήμων γενῶν), које беху васпитане у двору.

¹ Case e persone di Cattaro (око 1430), одломак, 17 лист једнога рукописа на хартији, у задарском намесничком архиву. На пр. у кући Урбана de Drago 13 лица, а међу њима „Stiepan suo fiogl natural“, у кући Добрушка de Margoc 11 лица, између којих „Nichola suo fiogl natural, Lucia sua fiogla naturala“ итд.

² Упор. моје напомене у Arch. slav. Phil. XIX (1897), 75 и моје Rom, Dalm. III, 23. Менчетићи, Будаџићи, Лукарићи итд. невластеоског порекла: Arch. slav. Phil. XXI (1899), 462.

³ Ο μπάρια ἦτοι πορνικὰ καταγῶγια у Цариграду у Vita S. Andreae Sali, сар. 3, § 20 и д., Migne, Patrologia graeca, vol. 111, col. 651 и д.

⁴ Будвански статут чл. 66 „delle puttane“, које нису смеле носити „ombrano in testa“, него само „faciol“ итд. Mon. hist. jur. Slavorum merid. III, 18.

⁵ У дубровачким судским књигама abatissa, batessa postribuli, batessa di bordello 1400 и д. као старешина тих „peccatrices“ или „meretrices“.

⁶ У путном извештају витеза Арнолда од Харфа из херцештва Јилиха (Jülich) на доњој Рајни 1496—1499, који је издао Dr. E. von Grote, Köln 1860, има на стр. 64 глосар од „slavennyske Sprache“, састављен у Дубровнику; у том речнику има и питање: „госпођо, могу ли спавати код вас?“ са глаголом „frauweren“ (coitum facere). Млади витез није забележио у Драчу сличне огледе из арбанаскога језика (стр. 65), али за то још детаљнија питања сличне врсте прибележио је на грчком језику, исто тако на арабланском, па чак и на баскијском када је путовао Св. Јакову у Кампостели (стр. 75, 112, 227).

и у српском праву помињу се у повељама по селима, поред вражде и других казни, новчане глобе за препад на девојку (дѣвичъ разбои), а приход од тих глоба уступа се манастирима. Истина, ти податци ограничени су само на три задужбине у Македонији, византијским провинцијама пре 1282, на манастир Св. Ђурђа код Скопља, на хтеовски манастир, у врх долине Вардара, и на Трескавац код Прилепа.¹ Иста новчана глоба помиње се у многим византијским повељама XIV. в. као *παρθενοφθορία* поред *φόνος* (вражда). Већ у старијем византијском праву кажњава се овај преступ, поред одсецања носа, још и конфисковањем преступникова имања.² У Котору плаћао је кривац 50 до 100 перпера, према положају женске која је могла бити робинја, слободна служавка, девојка „*de bono populo*“ или властелинка. Ако виновник не би могао платити, био је кажњен унакажавањем, т. ј. одсекли би му један, два, три прста итд. па и читаву десну руку. По дубровачком праву, кривац је плаћао, ако се не би хтео оженити силованом, малу суму од 50 перпера; оба ока губио би једино у том случају, ако не би могао положити ту суму.³ По пољичком праву код Сплита, преступник је морао платити вражду, као и у случају убиства, а двоструку вражду онда, ако би нападнута била удата (жена мужата) или верена девојка; ако је дотични неожењен, а девојка није била верена, морао ју је узети за жену. По винодолском статуту (1288), плаћао је кривац кнезу 30, а нападнутој женској такође 30 „*libre*“.⁴

С обзиром на састав друштва, опажа се како се у добу Немањиха сталежи све више одвајају један од другог. На првом је месту краљев двор, чије чланове добро знамо.

¹ Новаковић, Законски споменици 617, 659, 671.

² Heuzey, у напоменама ка једној тесалијској повељи од 1342, тумачио је *παρθενοφθορία* као „*un impôt sur les mariages*“. Zachariae von Lingenthal, *Geschichte des griech.-röm. Rechtes*, 2 изд. (1877), видео је ту „*jus primae noctis*“, али је у 3 изд. (1892), 395 протумачио то као „новчану глобу која је ишла у државну благајну“. Sp. Lampros, *Τό δίκαιωμα τῆς πρώτης νυκτός у Νέος Ἑλληνομνήμων* IV (1907), 14—19 мисли, да је то била свадбарина, сељачки *γαμικὸν τέλος*, заведен, по свој прилици, за време лагинске владавине. Никос Вејис, *Ἑλληρχη jus primae noctis παρὰ Βυζαντινούς*, *Byz. Z.* XXI (1912), 169—186 показао је, на основу многих доказа из повеља, да је то била новчана казна.

³ Которски статут чл. 100. Дубровачки статут VI, сар. 6. У дубровачким судским књигама често се говори о томе, како „*famulas*“ нападају млади племићи који се никада нису одликовали претераном чедношћу, или занатлије, и то у полумраку сведених сводова, на бунару, у продавницама или ван града у виноградима. То се догађало и код сељака на острвима или у суседним долинама, највише код чувања стоке.

⁴ Mon. hist. jur. Slav. merid. IV, p. 15 (Винодолски статут, чл. 56) и 109 (Пољички статут, чл. 110).

Домаћа династија Немање, или, како су га, после његове смрти звали у манастиру, Св. Симеона утврдила се добро у земљи тако, што се с племством многоструко ородила и што је подигла многобројне црквене задужбине. Генеалогичка Немањина приказана је у слици на три места међу фрескама у манастирима.¹

По М. Миловановићу, оригинал је у манастиру Дечанима с карактеристичним, индивидуалним изразом сваке физиогномије; он је добро очуван, сем лица Немањина које су оштетили јагагани Мухамеданаца. Та слика на зиду потиче из доба царевања Стефана Душана (1346—1355). У припрати пећске патријаршијске цркве има копија из XVI. века. Друга, много слабија, копија, с једноликим изразом лица свих владалаца, налази се у манастиру Грачаници. Од дечанске слике изашла је у Београду литографија, начињена на основу фотографског снимка.² Родословно стабло, обвијено венцима и цвећем, шири се од доле на горе. Владаоци приказани су као целе фигуре. У руци држе скиптар у облику византијског крста. Остали чланови породице насликани су само у попреју; личности мањег значаја прикрио је сликар у пола као ситне фигуре међу цвећем и гранама дрвета. На том родословном стаблу приказани су само мушки Немањини са својом мушком и женском децом, а жена нема, по свој прилици стога да се не би појединце приказивале многе супруге појединих људи. Доле стоји Немања, Св. Симеон, са светитељском осенком, раширивши руке за благослов. Десно и лево од њега виде се његови синови, Св. Сава, дуге браде и ћелав, и Стефан првовенчани краљ у краљевском оделу. Мале су фигуре Немањин син Влк (Влкан) са својим сином кнезом Стефаном, и три сина Стефана Првовенчаног, краљ Радослав, краљ Владислав и архиепископ Сава II., све људи с брадама. После њих долазе, нешто више у једном реду, три краља: Урош I. и Урош II., обојица приказани као старци беле браде, која завршава с два шиљка, и краљ Стефан (Драгутин) у црној монашкој ризи. Поред Стефана стоје као мале фигуре његови синови Владислав (с брадом) и Урошић (без браде). Покрај краља Уроша II. насликане су две кћери, „Царица дџи кралџа Оуроша“, коју је он 1308 хтео да уда за младога Карла Валоа,³ и иначе непозната »Брњча«.⁴ У Грачаници прика-

¹ О томе акад. сликар М. Миловановић у Годишњаку Срп. Краљ. Акад. XXIII (1909), 238, 240, 250—251.

² Један примерак поклонио ми је Љубомир Стојановић. Веома би користан био фотографски снимак у бојама.

³ У пов. 1308 „unicam filiam suam nomine Zarizam, quam ex Elizabeth uxore sua legitima procreavit“, Гласник XXVII, 322. Већ је Иларион Руварац, према Гиљфердингову извештају о фрескама у Грачаници, знао тачан облик имена Царица, Краљице и царице српске у часопису Матица III (Нови Сад 1868), 412. Види прву свеску овога дела стр. 253.

⁴ У Грачаници читао је Гиљфердинг Пърнѣчей, Стојановић, Записи III, бр. 5097.

зан је краљ Константин, син Уроша II. (1321—1322); изгледа да га у Дечалима нема, бар на моме цртежу. На најгорњем пољу стоји десно дугобради краљ Урош III., у средини Стефан Душан с црним брковима и кратком пуном брадом у царској одори (Стефанъ царь), лево његов син Урош, без браде, као краљ (Оурошь краљ) с круном на глави и с омотом у руци. Поред њих, седећи у цветовима дрвета, јављају се мале дечје главе, Душанове браће и сестара: рано умрлога Душице, Симеона, који је сасвим без браде, Јелене, доцније жене хрватскога великаша Младена Шубића, господара Клиса и Скрадина, и Тодоре, позније жене српскога властелина Дејана.

Значајне су на црквеним фрескама слике појединих утемељилаца с њиховим женама и децом. У писменим споменицима описује се снажна, високо израсла и лепа појава појединих владалаца: Немање у Јевстатија и Константина Манасеса, Стефана Уроша II. у архиепископа Данила, Стефана Душана у неколико извештаја, а исто тако и цара Уроша.¹ Лично су се владаоци, као у свакој династији, јако разликовали један од другог. Без сумње, велики таленти беху Немања, заснивач српске државе у познијем средњем веку, мудри Стефан Првовенчани, ратоборни Стефан Урош II. и особито Стефан Душан, чије надалеко засноване планове, који пут, неповољно оцењују историци нашега времена.² Стефан Урош I. није био без дара, али необазрив. Без талента и несамостални беху слаби и уображени Стефан Радослав, а особито Душанов син, неспособни цар Урош.

Између женских, мало их је које се у историји више истичу. Српска историја нема онаких типова као што беху моћне византијске царице, Ирина и Теодора, мати Михаила III. Краљице беху пореклом из разних земаља. Из суседне Бугарске беху жена краља Стефана Владислава, кћи цара Јована Асена II., о којој не знамо ништа подробније, даље трећа жена краља Стефана Уроша II., Ана (1284), ћерка цара Борђа Тертерија I., родом Куманца, коју је краљ, после петнаестогодишњег брака, отерао (1299), те је она у Цариграду пошла за епирскога кнежевића Михаила Кутрула, и, најзад, жена краља Стефана Уроша III., Теодора, кћи цара Смиљца, која је са својим мужем проживела тешке дане, проводећи и она у изгнанству у Цариграду, али, ипак, дочекавши његов долазак на престо († 1323); она беше мати Стефана Душана.³ У јавном животу највише истакла се Јелена, сестра бугарскога цара Јована Александра, од 1332 жена

¹ Упор. прву књигу овога дела стр. 193, 244, 271, 307.

² Новаковић у Arch. slav. Phil. XXXIV (1913), 231 и д.

³ Ана: упор. прву свеску овога дела стр. 250. Повела цара Стефана са задужином за гроб своје мајке Теодоре (1346) у манастиру Бањској, изд. Новаковића, Споменик IX, 1—7 и Законски споменици 631—632.

Стефана Душана. У једном извору, који је употребио Орбини, описује се она као зла жена, непријатељица католика, „*donna perversa*“, „*veramente disposta a fare ogni male*“. Њено учествовање при саветовањима у двору описује Јован Кантакузен који се 1342 бавио на Душанову двору као бегунац. Она је свога мужа пратила на ратним походима у околини Солуна и против Босне, када је посетила и Дубровник (1350). После смрти њезина мужа, столовала је она, с манастирским именом Јелисавета, у Серу, дочекавши и рушење новог царства. Она је чак преживела и свога јединца цара Уроша († 1371).¹ Из румунских кнежевина била је Ана, кћи влашког кнеза Александра, жена (1360) цара Уроша.² Ниједна од познатих босанских краљица није била из Босне; али је за то Јелисавета, ћерка краља Стефана Драгутина, била жена босанског бана Стефана I.

Гркиње нису биле омиљене. Јевдокија, кћи цара Алексија III., жена великог жупана Стефана, доцнијега првовенчаног краља, морала је (око 1202) напустити Србију (гл. више стр. 11). Ана, ћерка епирског цара Теодора, беше узрок што су јој мужа, краља Стефана Радослава, протерали (1234).³ Првој жени Уроша II., која је била кћи тесалијског севастократора Јована, не знамо чак ни имена. Четврта жена Уроша II. (1299), све до његове смрти, била је Симонида, кћи цара Андроника II. и Ирине Монфератске; за Уроша II. пошла је она још сасвим млада. Та удаја изазвала је борбе између браће, краља Уроша II. и краља Стефана (Драгутина). Нићифор Григора прича, како је Симонида пред крај много патила због љубоморе мужа, тако да је хтела да се склони у манастир. Ово је она извела тек после смрти Уроша II., када је, покалуђеривши се, живела у Цариграду код свога оца и братића, Андроника II. и III.⁴ Познији Цамблак (око 1400), оптужује Симониду како она, лукаво »слъзи испощаѣтъ«, те је наговорила Уроша II. да ослепи свога сина из трећег брака, познијега Уроша III.⁵ Друга жена Уроша III.

¹ Види прву свеску овога дела стр. 273, 306, 316, 320.

² Тамо 307, нап. 3.

³ Види I. св., стр. 220, 222—223.

⁴ Тамо I, 250, 260, 261. Нићифор Григора није забележио Симонидино манастирско име. Један пергаментски рукопис с патристичном компилацијом Павла, сада у књижници метеорског манастира Св. Варлаама у Тесалији, завршује стиховима, где се каже да је рукопис својина калуђерице Јевђеније, бивше »τῶν Τριβαλῶν κρᾶλαινα«. Др. Никос Вејис у Arch. slav. Phil. XXXIV (1913), 298—304 мисли да се она као световњака звала Јелена. Он је идентификује с Милицом, женом кнеза Лазара († 1389), која се у калуђерству збиља звала Јевђенија или Јеуфросина (Даничић, Рјечник под Јефросини), али никада не беше краљица него се титулира само као кнегиња, лат. comitissa. Под оним »κρᾶλαινα« могло би се пре мислити на Симониду.

⁵ Цамблак, Живот Уроша III., издао Dr. Шафарик, Гласник XI, (1859), 45, 47 и д.

беше Марија Палеологова (1326), кћи једнога синовца цара Андроника II. Ова маћеха Стефана Душана остала је у Србији. Помишљењу д-ра Ј. Радонића, „вѣсесрьдѣчнаѧ и истиннаѧ матеръ краљѣвства ми деспотица“, цара Стефана, у једној повељи од 1340, и »василиса Марија« (1348), је удовица Дечанскога а друга жена силнога великаша Оливера.¹ У овим генеалогіјама има још много што шта необјашњенога.²

Са Запада била је Ана, унука млетачкога дужда Енрика Дандола, жена (како изгледа трећа) Стефана Првовенчаног; она је утицала да је краљевска круна добивена била из Рима (1217), па је, заједно са својим мужем, била крунисана свечано.³

Славна краљица западњачкога порекла беше Јелена, удата за Урошем I., од прилике од 1250 године. Не знамо да ли је она била прва, друга или чак и трећа жена Урошева. Родила му је синове Стефана (Драгутина) и Уроша II. (Милутина). Архиепископ Данило, који ју је још лично познавао, пише да је она францускога порекла (отъ рода фроужьска), из царске или краљевске куће (отъ племена царьска), кћи славних и богатих родитеља који су је дали за жену краљу Урошу.⁴ Он хвали њен оштроумни говор, њену доброту, дарежљивост, побожност и њезин непорочан живот. Јелена је доживела дубоку старост († 1314), подједнако популарна и код Срба и Латина у Приморју, подједнако поштована и од српске и латинске цркве. Трајну успомену оставила је она особито у Дукљи, незаборављена и помињана у причама Црногораца као побожна краљица Јелена. По Барлеџију, она је обновила Дривост с другим градовима који разорени беху у време монголске најезде. У Котору,

¹ Пов. 1340 у Новаковића, Законски споменици 409. У првом издању Историје Срба I, 371 нап. мислио је Јиречек да је ова βασιλισσα Μαρία Душанова сестра по оцу. Јов. Радонић, О деспоту Јовану Оливеру и његовој жени Ани Марији, Глас XCIV (1914).

² Др. Јевђеније Козак, проф. универзитета у Черновицу, јавља ми да се у буковинском манастиру Путни на једном извезеном натпису чита: τῶν δουλῶν σου κασαρίαις (место-ης) Σερβίας Ἐφρημίας μοναχ(ῆς) σὺν θυγατρὶ βασιλείσσης Σερβίας Εὐπραξίας μοναχ(ῆς). Удовица деспота Угљеше, ћерка Ћесара Војихне, звала се као калуђерица Јефимија. Јевпраксија βασιλισσα Σερβίας (дакле царица) непозната је иначе.

³ Гл. I св., стр. 216, 217. По свој прилици, сродничке везе српских владалаца са угледним млетачким кућама које почињу већ за владе великога жупана Десе у XII в. (упор. I св. стр. 185.), неће се ограничити тек само на неколико случајева. По једној напомени Циконџе у Archivio storico italiano књ. 8 (Firenze 1845), р. 754, била би друга жена дужда Лоренца Ћеполо (1268—1275) „figliuola del re di Rascia“.

⁴ Данило 8, 58, упор. 60—61. Повеље гледај у Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia од Талоџија, Јиречека и Шуфлаја, књ. I (1913); упор. казаљку под Helena Chau и Chauris.

Бару, Улцињу и Скадру подигла је она католичке цркве и манастире фрањевачког реда, а у унутрашњости српски манастир Градац на Ибру. Она је обдарила и католички манастир Ратац код Бара и српски врањински манастир на острву у Скадарском Језеру. Она лично остала је верна римској цркви, како се то јасно види из многих заштитних писама која је добила од папа.¹ Необјашњено је остало њено порекло. Није само обична фраза када се она, исто као и њена сестра, у повељама напуљских краљева, Карла I. и II. Анжуанаца, назива сродницом (*consanguinea nostra carissima, cognata nostra, affinis nostra carissima*).² Повеље, натписи и биографије не дају одређен одговор на то питање. Неки новији историци, почев од XVII. века, прогласили су српску краљицу Јелену за кћер цара Балдовина II., други, опет, за кћер францускога краља Луја IX. (Светога); али су обе претпоставке сасвим без основе, јер су генеалогije ових кућа тачно познате у свима подробностима. Нова комбинација Мијатовића тражила је порекло у кући Куртне (Courtenay, лат. de Corteniasco) или међу кћерима Раула Куртнејског, синовца латинскога цара Роберта, који је од краља Карла I. Анжуанца добио графовију Кијети у Абруцима († 1271), или међу кћерима Јелисавете Куртнејске, сестре Балдовина II. и жене Одона од Монтагија, од породице бургундских херцега.³ Могло би се помишљати и на многе француске господске куће у Грчкој, које највише потичу из Шампање и Бургундије. Ипак, један важан извор остао је непроучен до сада, а наиме волуминозне архивске књиге француских краљева из тога времена.

Више знамо о породици мужа Марије, сестре српске краљице Јелене. Муж ове Марије био је Анзелм или Анзелин de Chau, Chauris, или Chauis. Он је један од оних француских витезова који с Анжуанцима дођоше у Напуљ. Од маја 1273 беше он генерални капетан Карла I. у Арбанији и његов намесник у Драчу, а умро је пре априла 1274.⁴ Више сродника Анзелмових беху такође дворани Карла I.,

¹ Један једини западњачки извор непријатељски је расположен према Јелени. Француски епископ Бернард Гвидонис (Guidonis († 1331), каже у своме делу „*Flores chronicorum*“ (Recueil des historiens des Gaules et de la France, vol. 21, p. 718), како су, 1308, папски изасланици ишли краљу Урошу II. да га наговоре на унију (упор. I. св., стр. 254). „*Rex Rascie*“ поздравио их је „*debito cum honore*“, али успеха није било, јер краљ „*matris suae et fratris metu retractus penitus nichil egit*“.

² „*Cousins*“ францускога краља беху на пр. и Toucy (de Tociaco) у Латинском Царству, и то у сродству по женској линији. Du Bouchet, *Histoire généalogique de la maison royale de Courtenay* (Paris 1661), 165; Du Cange, *Familles d'outremer* 487.

³ Мијатовић, Ко је краљица Јелена? *Летопис* 217 (1903), 1—30.

⁴ Можда идентичан с „*nobilis vir Anselmus dominus de Keu et Maria*

док су други чланови исте куће припадали угледном француском племству, па међу њима и Филип де Шор (Chaur), епископ у Евреју (Evreux † 1281).¹ То племе називало се тако по замку Chaourse у Шампањи, сада у округу Об, срезу Бар на Сени, јужно од Труа.² Сестра српске краљице, која се у напуљским и дубровачким повељама зове Maria de Chaur или Chau (Cau), имала је сина, опет по имену Анзелма. У јуну 1280 путовала је она са својим сином, многобројном послугом и с 20 коња преко Апулије у Србију својој сестри (domina regina Servie soror sua); 1281 вратила се она опет Карлу I. у Витербо са једним српским изасланством, па је онда остала у Србији, где јој је предан Улцињ као стоно место (гл. III. св. стр. 101).³ У дубровачким званичним књигама помиње се она, од 1283—1285, често у Улцињу код питања о закупницима царине, трговаца, куповине лађа итд. као „domina Maria de Chau, soror domine regine, domina Ulcinii“.⁴ Њен син, Анзелм де Шор, пристао је доцније уз Флоренција од Хенегау (Florent d'Avesnes-Hainault, † 1297) који је, као други муж Изабеле Вилардуенове, постао, 1289, кнезом Ахаје. Ахајски барони тужили су се врховном господару, краљу напуљском, како је кнез Флоренције самовољно оteo земље од урођеника Франака па их раздао својим људима, као на пр., добра по-

ихог eius“, којима је папа Александар IV., у Напуљу, 15. јануара 1255, дао допуштење да се могу узети, јер беху сродници у трећем или четвртном степену (consaguineitatis gradu): Les registres d'Alexandre IV., par M. Bourel de la Roncière (Paris 1895, Bibl. des écoles franç., 2e série XV, 1) p. 13 A., бр. 48. Ако би овај брачни пар потицао, можда, од разних грана куће Шор, не би онда Хопф грешно када српску краљицу зове Јелена де Шор. Повеље о Анзелму, као драчком намеснику, у Acta Albaniae књ. I; његова смрт 1274 ib. p. 89.

¹ „Chevaliers de l'Hôtel“ беху Geoffroy de Chaur, кастелан Луцере (1277) и Patricius de Chaur или Chaurisio, justiciarius у Terra d'Otranto (1277—1282); поред њих помињу се Hervé de Chaors и Guillaume de Chau, упор. Paul Durrieu, Les archives angevines de Naples (Paris 1886), II, 304, упор. 209, 225, 227, 231, Acta Albaniae на н. м. Adam de Chauree, витез темпларскога реда у Јерусалиму 1184 у Röhricht-a, Regesta regni Hierosolymitani, Additamenta (Innsbruck 1904), бр. 637 а, p. 41. Епископ Филип из Евреја († 1281) и Патриције de Chaourses (Patricius de Chaorciis) међу „barons et grans chevaliers du roi“ 1304 у једној листи васала, у Recueil des historiens des Gaules et de la France, књ. 23 (1876).

² Латински се пише Chaurasia, Chaursa, Chaorsa, Chaorsia, Chaorcia, француски Chaorse, Quaourse, Kaourse: Recueil des historiens des Gaules књ. 20, p. 204, 314, 315, књ. 21, p. 162, 502. С породицом Шор (Chaur) не сме се бркати породица de Cayeux из Нормандије, из данашњег Cayeux-sur-Mer; Анзелм де Cayeux (Акрополитин 'Ασὲλ δὲ Κάε) беше 1206—1247 један од најугледнијих Франака у Цариграду, муж једне кћери цара Теодора I. Ласкара.

³ Rad. XVIII (1872), 218.

⁴ Diversa, свеске 1282 и 1284 Арх. Дубр. Acta Albaniae I, бр. 470, 498

којнога маистра Вентуре Армериса витезу Анзелму од Шора (око 1292).¹ Гроб Маријин и њезина сина Анзелма, с латинским натписом, могао се видети још у XVI. веку у плочанику, пред олтарем Богородичине или Маркове цркве у Улцињу који је био у млетачким рукама до 1571.² У Србији, још и доцније, било је Маријиних сродника. Напуљски краљ Карло II. заповедио је, 1302, кнезу Ахаје, Филипу Савојском, трећем мужу Изабеле, да пронађе чоху и драгоцености српске краљице и властелина Ђорђа Шо (Chau), које су гусари из Кларенције, у Ахаји, упљачкали у драчким водама (in mari Duracii).³

Од династије Арпадовића водила је порекло Катарина, ћерка угарскога краља Стефана V. и његове жене Јелисавете, ћерке последњег куманскога кана Кутена. Она је била жена краља Стефана Драгутина, и о њој архиепископ Данило говори свагда с великом похвалом. Њена сестра, Јелисавета, била је неко време друга жена Стефанова брата, краља Стефана Уроша II. Милутина. Јелисавета је била калуђерица на Зечјем Острву, данашњем Маргаритином Острву код Пеште, због чега је брак са српским краљем наишао на жесток отпор, без обзира на блиско сродство по братовљевој жени које је, већ само по себи, била црквена препрека за брак. Због тога се краљ Урош II. морао убрзо (пре 1284) развести с овом другом женом. Она, после тога, опет поста опатицом на Зечјем Острву, али, већ 1287, удала се она за чешкога властелина Завиша; када је овај великаш, по наредби краља Већеслава II., 1290 осуђен био на смрт, вратила се Јелисавета опет на Зечје Острво.⁴ Костанца, из млетачке куће Морозини, пошла је (1293) за Драгутинова сина, Владислава; он се није могао утврдити на српском престолу који је њему био намењен. Имамо, сем тога, вести још о неколико женидбених планова на Западу који се нису остварили. Урош III. помишљао је да узме, као другу жену, Бланку, ћерку латинскога титуларног цара Филипа Тарентског († 1331) од секундогенитуре Анжуанаца. Пошто Јелена дуго времена није родила Душану сина, намеравао је он да се растави с њом, па да узме за жену Јелисавету, ћерку једнога Хабзбурговца, немачкога краља Фридриха Лепог (1336). О тим преговорима сачу-

¹ Hopf, *Gesch. Griechenlands*, Ersch-Gruber књ. 85, 339.

² Farlati, *Illyricum sacrum* IV, 440; VI, 429; VII, 59. На последњем месту приоштен је улцињски надгробни натпис, по рукопису которске владеоске породице de Pasqualibus. Тамо је име на натпису забележено као „Maria de domo Chiutiz (вариј. Chieriz) de Francia“ Упор. Šufflay у *Acta Albaniae* I, p. 151—152, бр. 509.

³ Макушев ђ, *Записки* XIX (1871), 3, 33 = Rački, *Rad.* XVIII (1872), 225; *Acta Albaniae* I, p. 159, бр. 544. Упор. Hopf на н. м. 353 nap.

⁴ Гл. прву свеску стр. 244.

вао је неколико података у својој хроници опат Јован од Виктринга у Корушкој.¹

Није нам се сачувао старосрпски спис, у коме би приказан био узор владоца. Византијских радова ове врсте има неколико, као на пр., значајно писмо патријарха Фотија новокрштенем бугарском владоцу Михаилу Борису. Као идеал владоца приказан је у Данила богобојажљиви краљ Стефан Драгутин; за његове владе не беше неправде, обести или зеленаштва (лихоимство).² Владалац је проводио време на ратним походима, путовању, у суђењу, на државном сабору, у дочекивању посланика, црквеним и световним свечаностима, лову, обедима и добрим делима. Али, међусобне породичне распре задавале су често много бриге владарима. Краљ је доста често морао бити спреман да бежи. Најбоље прибежиште беше Дубровник, у коме су, у XIII.—XV. века, врло често, не од своје воље, проводили прогнани владоци и владарке. У уговорима с Немањиним братом Мирославом и с краљевима Владиславом и Урошем I. обећали беху Дубровчани, изреком, српским владоцима да ће их, у случају да им се деси каква »печаль«, свечано и пријатељски примити у град, у коме, с породицом и пратњом, могу остати колико им год буде угодно. Једна од главних дужности владачевих беше издашност у гостопримству. Објавивши да ће да захвали на престолу, рекао је Немања окупљеним Србима, како се с њима довољно наживао и веселио, довољно делао на земаљским пословима и у ратним походима, доста наслађивао при »богатим трпезама«. После тога, пре него што се велики жупан обукао у калуђерску ризу, даван беше сјајан ручак, обилан у месоу. По причању монаха Теодосија, Немањин син Стефан, искусни и храбри ратник, увесељавао је често властелу при столу музиком с бубњевима (тимпани) и гулама (гоусли). Каже се да је о крунисању овога владара новом краљевском круном дана била велика гозба (пироу же и зђло великоу сьтваранеому).³

Византијски извештаји о српском двору почињу с Пахиме-ром. Цар Михаил Палеолог желео је (1268) придобити краља Стефана Уроша I. удајом своје ћерке Ане за краљева млађег сина Милутина (Уроша II.). Царска ћерка, у пратњи патријарха Јосифа, кренула већ беше на запад са великом пратњом. У Беру, у Македонији, кренуше напред у Србију хартофилакс Јован Век, доцнији патријарх (од 1275), и Кудумен, трајанополски епископ, да би се упознали са земаљским обичајима. Они беху врло разочарани због

¹ Тамо стр. 277.

² Данило 23.

³ Теодосије у Павловића 42, 47, 95, 111, 113.

примитивног начина живота на двору, али исто тако и Срби због византијске раскошности која је, по њихову мишљењу, била излишна. Српски краљ особито нерадо је гледао на већ доведене евнухе који су имали да остану међу дворским особљем царске кћери. Жена старијега сина Драгутина, Катарина из Угарске, беше сиромашно обучена, те је, уз то још, и прела. Томе су се много чудили Византинци, чије кнегињице ништа нису радиле. Крај свега неповољнога извештаја који донеше весници, византијска кнегињица кренула је даље на запад према Охриду, где се, опет, зауставила и очекивала. Патријарх, међутим, с другим посланицима кренуо се оданде, те је, преко Полога, стигао у Лицџан. Ту су се они срели са српским дворским чиновником Ђурђем, који им је био послат на сусрет. Јасно беше да Срби желе прекинути преговоре. Ђурађ је причао како су га, мало пре тога, напали били разбојници. Због тога се Византинци грдно поплашише, јер им и становништво, које су виђали у гомилама, није уливало особито поверење. Једне ноћи украдени бежу коњи изасланства. Српски чиновници могли су, као накнаду, дати само рђаве домаће коње. Тада грчки посланици одлуче да се одмах врате у Охрид, одакле су кнегињицу одвели натраг цару. Види се да Пахимер, у оним белешкама које је имао пред собом, није нашао прави разлог прекидању преговора. Из других извештаја знамо да је краљ Урош I. тада, уздајући се у своје везе с Византинцима, предузео био напад на Мађаре. Ну он беше лоше среће, јер је у Мачви био не само потучен него и заробљен.¹ Доцнији велики логофет, Теодор Метохит, пробавио је неко време код сина Уроша I., краља Стефана Уроша II. Милутина, као посланик сина цара Михаила, цара Андроника II. Најзад, склопљен беше мир између Византинаца и Срба, којом приликом је уговорен био брак између Милутина и Симониде, ћерке Андроника II. (1299). Сачувало се писмо византијскога дипломате, писано, за време пута, са много реторике. Метохит је нашао да се на српском двору, без сумње у Скопљу, много подражава византијски сјај. По њега је дошла била велика група младе властеле да га отпрате на свечану прву аудијенцију. На аудијенцији краљ, обучен у свечано одело, сав у сјају од драгог камења, бисера и злата, пријатељски га је поздравио. Посланицима је свакога дана слано силно јело у кућу, два пута више него што беше потребно. За време дворских ручкова напијао је краљ са својим великашима често Византинцима (*προπίνειν*), а они су, опет, од своје стране »отпијали« (*αντιπίνειν*). Преговори, међутим, протезали су се неколико месеци због сплетака дворских људи и византијских пребеглица који бежу непријатељски распо-

¹ P a s c h y m e r e s Michael Palaiologos V, cap. 6. Упор. прву свеску стр. 236.

ложени према Грцима.¹ Доцније је на двор Стефана Уроша III. дошао познати историк Нићифор Григора (1327). Византијски научник није био задовољан понашањем краља и Срба. »Мајмун, како кажу, раде свој посао по мајмунском начину, а мрави по мрављем начину«; они не могу чинити оно, на што су свикли орлови и лавови; сретан је дакле онај, који се роди као Јелин а не као варварин.² Код Стефана Душана, док је још био краљ, боравио је неко време, као бегунац, супрот-цар Јован Кантакузен (1342). Он је, у својој књизи, забележио понеке детаље о краљу, краљици, владаочевим саветницима и о дворским обичајима.³ Стефану Душану, као цару, долазио је (1355), као папски посланик, један Француз из Перигорда, епископ Петар Тома од Пати и Липари, у Сицилији. По извештају Филипа од Мезијера, њега је цар охоло примио, опкољен својим великашима и војском. Византијски церемонијал захтевао је да се човек много и дубоко клања, а легат се опирао томе понижавању, ну то му ипак ништа није нашкодило.⁴ Симпатично одзива се о српском краљу италијански витешки роман из половине XIV. века, чију смо садржину изнели горе (св. III. 133—135) где смо говорили о ратним пословима и о страним најамницима.

Високо племство властеле, највише сродници владалачке куће, кадшто и потомци њених споредних линија (гл. св. I. 95., III. 70 до 74) и многобројно ниже племство властеличића или првобитно војници, бавили су се ратном службом, управом различитих звања и економијом својих имања, која се састојала из чопора стоке и њива. Забављало се у лову, игри и при гозбама. Из љубави према сјају чињени су велики издаци на лепе коње и добро оружје, на драгоцено одело и скупе појасеве. Углед човека зависио је од броја његове оружане пратње. Средства за све то набављана су, кадшто, сасвим на онај исти начин како су то чинили витезови разбојници на Западу. Поред честитих, храбрих и побожних људи, било је много обесне и силовите властеле. Већ први архиепископ Сава проповедао је великашима и богатима, да не буду обесни и да не мисле да су бољи од других, јер се не треба уздати у земаљско богатство, него једино у бога.⁵ Метохит описује српскога посланика, с којим је из Цариграда кренуо на пут краљу Урошу II. Овај Србин хвастао се

¹ Писмо Метохита Нићифору Хумну у Sathas, Bibliotheca graeca I, 154—193; срп. превод од Апостоловића са поговором Јов. Радонића у Летопису 216 (1902).

² Nikephoros Gregoras VIII, cap. 14, § 8.

³ Kantakuzenos IV, cap. 41 и д.

⁴ Acta Sanctorum уз 29. јануар; одштампао Даничић у Гласнику XXI (1867). Nic. Jorga, Philippe de Mézières, Paris 1896, 135 и д., 344.

⁵ Теодосије у Павловића 132—133.

својом телесном снагом, био се с грчким сељацима, јер је тражио да га приме на стан. Он је на то имао право у Србији, али у Византији не. Причао је много о својим напорним путовањима по Угарској, Бугарској и Татарској; у пркос цичи зими, носио је малу капицу, коју би одмах скинуо, чим би сјахао с коња, да би гологлав »као нека статуа, шибана снегом и кишом« пркосио елементима. Најзад, потпуно прозебао, остао је он болестан, лежећи у неком тракијском селу.¹ Метохит описује веома неповољно извештај број дворских људи српскога краља. По њему, они су ограничени варвари, људи без осећања за оно што је право и без богобојажљивости, навикнути да ратују и отимају волове и овце, да пљачкају путнике у планинама и пустињама на граници.² Од обести великаша страдали су цркве, сељаци и страни трговци. Већ смо више поменули да су становници Полога присвојили били добра призренске епископије, те их је краљ Урош II. силом нагнао да поврате епископији све што су јој одузели (св. III. 174). И византијски владајући кругови гледали су са висине на трговачке општине и на поморце. Саставши се са Стефаном Душаном у Солуну (1350), цар Јован Кантакузен пребацивао му је што је примио право млетачкога грађанина; цару не приличи, говорио је он, да се убраја у млетачке сенаторе.³ Пословице у старим дубровачким збиркама презиру и исмевају неплемиће, себре.⁴ Али, крај свега тога, племство беше колебаљиво и непоуздано, тражећи да искористи за себе задевице и распре међу члановима династије. Такви случајеви беху размирице између Немањиних синова, Стефана и Вукана, између браће Стефана Радослава, Стефана Владислава и Стефана Уроша I. Исти случај беше када је Стефан Драгутин срушио са престола оца Уроша I. и када су се завадила браћа Стефан Драгутин и Стефан Урош II. Милутин. Када је Урош II. дошао у сукоб са својим братом, у критичном часу напустише га скоро сви његови људи. Када је, пак, успео, пристадоше поново уза њ. Исто тако учествовало је племство у међусобицама између Уроша II. и његова сина Стефана (потоњег заснивача манастира Дечана), у борби око наслеђа престола после смрти Уроша II., коју су водили краљеви Константин, Владислав и Урош III.,

¹ Цвијић, Виолентни тип динарских Срба у Прегледу 1912, сеп. от. на 8 стр. Противно Србима на Морави, наилазимо код Срба, од Раса до Скадра, особито у Црној Гори, на тип који је брз и непромишљен, својевољан и осيون у одлукама. Цвијић упућује на српскога посланика у Метохитову опису, на значајну народну песму о Максиму, сину Ивана Црнојевића, и на карактер Карађорђевог. Исти такав темперамент налазимо и код Арбанаса.

² Sathas, *Bibl. graeca* I, 156 и д., 166, 186 и д.

³ Kantakuzenos IV, cap. 21.

⁴ Примери: Arch. slav. Phil. XXII (1900), 212.

за тим у сукобу између Уроша III. и његова сина Стефана Душана. Самовољно држање Бранивојевића, због којих су Конавли и били изгубљени, одметање војсковође Хреље Византинцима, и тајне везе многих племића са Кантакузеном, после пада Бера (1350), најбоље сведоче колико су ови великаши били себични и колико су мало имали љубави према отаџбини. После смрти Стефана Душана, великаши су потпуно поткопали државу. Из тих мутних времена потиче и један суд Дубровчана који су, 1371, поручивали, преко својих посланика, угарском краљу Лудвигу I. да су „*baroni di Rassa*“ сви лажљивци и неправедни, „*tuti falsi et iniqui*“.¹

За примером Италије и Србије пођоше племићи који су у приморским градовима имали управу у својим рукама, а при том били најбогатије капиталисте и поседници. На занате гледали су с омаловажавањем. Од 1325 год. дубровачки закони забрањивали су, у неколико махова, да се ни један члан Великога Већа не сме бавити о продаји меса (*bessaria*). Млади дубровачки племићи нису били особито вредни у звањима и на трговачким путовањима по суку и мору. У Дубровнику, у XIV. веку, они су се коцкали у гостионицама о вино, ружећи, при том, најгаднијим речима један другог и бијући се, при чему је, кадшто, по где који био тешко рањен. При том, јурили су за женама, чинили будалаштине ноћу „*sine lumine*“ у неосветљеним уличицама, звонећи, покадшто, рано у зору да би свештенике преварили. Слично беше и у Цариграду, где су се причала читава чуда о »подвизима« младога цара Михаила III., о ноћним излетима царскога принца, доцнијега цара Андроника III., о чему интересних појединости пружа Нићифор Григора.

Велики је био утицај цркве, али не увек једнак, јер се колебао с времена на време. Док је пример Св. Саве још био у свежој успомени, епископи су имали чврст морални ауторитет. Доцније, све веће богатство цркве било је за њу опасно. Види се то из неких одредаба законика Стефана Душана. Свргнућем се грози оним епископима и игуманима, који у своме црквеном подручју не буду водили бригу о сиротињи. Прогонством ће се казнити онај митрополит, епископ или игуман који »митом« буде дошао до тога положаја. Настављач Данилових биографија прича како се, после смрти Душанове, када је држава почела да опада, показала тежња, да се највиша црквена звања купе, па чак и на разбојнички начин отму (1375). Иначе, закони су давали свештенству моћну заштиту; ко

¹ *Starine I*, 174. *Mon. Rag.* IV, 115.

опсује епископа, монаха или попа, плаћа глобу 100 перпера, ко једнога од њих убије, има бити обешен.¹

Бело свештенство имало је, због своје писмености, велик углед код својих сеоских парохијаџа. Поред својих духовних дужности, бавило се оно о земљорадњи, о преносу робе на теглећој стоци, о сточарству и пчеларству (гл. III. стр. 183). Не зна се да ли су попови у средњовековној Србији терали запате, како Шилтбергер прича о грчким свештеницима. Душанов законик тежи да их заштити од самовоље и племства и епископа којима је, на пр., забрањено било да не смеју водити своје коње поповима да их они хране. Поповско звање било је више мање наследно. Чин би поп изгубио, ако би учествовао у поганичким врачOLIјама и мађијама.²

Велики и богати манастири беху јако насељени. Становнике у манастирима звали су Срби или грчким речима монах (μοναχός), калуђер (καλόγῆρος) или старословенским називима: инок (усамљени), чръньць или чръноризьць по њиховој црној одори. Светогорски манастир Хиландар удешен је био за 200 калуђера. По законуку Стефана Душана, на сваких 1000 кућа по манастирским имањима, имало је да буде 50 калуђера. Према томе, 20 сеоских кућа требало је да имају по једнога монаха. По томе мерилу, манастир Дечани, чији нам је број кућа на имањима познат, ваља да је имао 122 монаха.³ Манастирски живот беше необично привлачан за тадашње побожне душе. Српски монах Теодосије описује са заносом светогорске пустињаке који су се склонили у тишину испред светске хуке и немира. Они станују у тескобним колебама у мирисном планинском ваздуху који оживљава шум горе, где станују јелени, и цвркут птица. Ту, у тишини, заузети су они једино молитвом и мислима на бога, не бавећи се о земљорадњи, виноградарству и трговини, па су, према томе, сасвим сиромаси, имајући једино своје одело од кострети. Њихова је храна биље, воће и хлеб, а пиће свежа изворска вода. Млади Сава походио је све светогорске манастире и пустињачке насеобине. Он је ишао босоног од једне светиње до друге, дивећи се свему; обућу је почео носити и коња јахати тек када је његов отац Немања дошао за њиме на Свету Гору. Немању је пратила, на путу кроз светогорске манастире, читава група његових великаша и ратника, који су се покалуђерили такође, угледавши се на њ.⁴ Потоњи архиепископ Данило II., који је као младић био у служби на двору Уроша II., клањао се дубоко пред сваким монахом, грлећи

¹ Законик чл. 13, 28, 95. Данило 384.

² Законик чл. 20, 37, 65.

³ Доментијан 168. Законик чл. 16.

⁴ Теодосије у Павловића 30—31, 33—34, 50—52.

га пун унутрашњег узбуђења. Када је краљ, једном приликом, дошао био у манастир Сопотани, изгуби се Данило, једне ноћи, из краљеве околине, те се постриже у манастиру Кончулу на Ибру.¹ Законик Стефана Душана, у свом последњем делу, ограничава дојакошњу слободу ступања у калуђерски ред. По одредби законика, и људи и жене могли су у будуће ступати у манастир тек по допуштењу њихова епископа.²

Старосрпски студенички и хиландарски типичи, оба из времена Савина и по тексту оба скоро дословце једнака, показују какво беше манастирско уређење. По истраживањима Дмитријевског и Јагића, они су прерада типика Богородичина манастира της Εβερῆτιδος у Цариграду.³

Онај који је ступио у манастир и обукао црно »анђеоско одело«, променио је име, напустио је своју породицу и све »красоте овога живота«, одрекавши се, поред тога, још и свакога приватнога имања. У то време живело се у манастирима заједнички. Такав начин живота звао се киновија (κοινόβιον, црвенослов. општежитије). Идиоритмичан начин живота, где је сваки монах имао посебну својину, јавља се око 1400 г. Достојанственици у једној манастирској заједници били су: старешина који се звао игуман (ἡγούμενος). Његов заменик био је иконом (οἰκονόμος). У Хиландару и у призренском манастиру помиње се башта (отац).⁴ Даљи достојанственици беху клисијарх (ἐκκλησιαρχης), дохијар (подрумар), трапезар, парамонар (παραιμόναριος, црквени надзорник) и други. Као још и данас у Светој Гори, мали је био број јеромонаха према великом броју световне браће. Дужности »грађана небеског Јерусалима« беху ћутање, понизност, умереност, пост и бдење. У цркви се служило, са малим прекидима, по читав дан и читаву ноћ. Као и у манастирима на западу, по часовима (ῥα) беху распоређене молитве, певање псалама

¹ Данило 333—335.

² Законик чл. 196.

³ Алексей Дмитриевскій, Описание литургическихъ рукописей, хранящихся въ библіотекахъ православнаго востока, Томъ I. Кіевъ 1894. Јагић у Споменику Срп. Краљ. Акад. XXXIV (1898), 1—66. Подробан извештај о уставу, богослужењу итд. у данашњим светогорским манастирима, и то напореда са манастирским уређењем на Западу, пружа белгијски бенедиктинац D. Placide de Meester, O. S. B., Voyage de deux Bénédictins aux monastères du Mont Athos, Paris 1908, 174 и д.

⁴ У српским манастирима био је башта духовни отац, што би одговарало грчком πνευματικὸς πατήρ. Petit, Actes de Chilandar (Виз. Врем. XVII Прил.), бр. 134, р. 279 (1345): ὁ τιμώτατος ἱερομόναχος ὁ καὶ ππαστᾶς τῇ τῶν Σέρβων φωνῇ καλούμενος, βούλεται δὲ ἡ λέξις τοῦ πνευματικὸν πατέρα δηλοῦν.

и метанисање.¹ Свечано звоњење позивало је јутром на службу, а ударцима чекића по дугачкој дасци или великој или малој плочи од бакра или железа (било, клепало, димин. билце, клепалце, *συνακτήριον*, *σύμβολον*, *σημαντήριον*) позивало се на часове. Служило се двоструко вечерње (вечерња и павечерница), за тим полуноћница (*μεσονυκτίου ἀκολουθία*), на коју су монаси, пробуђени клепалом, одлазили свечано у цркву, држећи у рукама запаљене воштанице. Одмах после тога, у праскозорје, држано је јутрење (утрница). На Светој Гори и у манастиру Рилу, у Бугарској, трају још и данас ови часови у другој половини ноћи 2—3 сахата, јутарња служба 1½ час, а о празницима још и дуже. Било је празника када се у цркви служило по читаву ноћ (бденије, *ἀγρυπνία*). За заједничком трпезом, на коју је монахе позивало нарочито клепало (трапезноје било), почињали су калуђери јести, претходно помоливши се богу, и слушајући за време јела црквене текстове. У манастиру месо није се јело него само риба и зеље, са нешто мало вина. За време поста јело се зеље, скухано у води, без уља и масла. За време јела забрањено беше говорити или додавати један другом јело или пиће. Строго беше забрањено крити у ћелијама, у којима су становала по два брата, јело, па чак ни воће. У повељама за манастир Бањску и Призрен одређује се тачно за калуђере оброк (мертик) у вину, хлебу и количина одела.² У светогорским манастирима право на исхрану појединих монаха називало се српски а др ф а т о према византијском *ἀδελφάτον*. То се право стицало завештајем или куповином. У манастиру Хиландару, на пр., купио је (1318) краљ Урош II. три, а деспот Стефан Лазаревић шест таквих аделфата.³ Манастирска смиреност (смиреније, *ταπεινότης*) огледа се и у поговорима на рукописима, писаних у манастирима. Тако, на пр., чешће читамо како је ту и ту књигу написао грешни, зли и недостојни монах, његово је богатство множина његових грехова, а кућа му је гроб.⁴

Ко је једном обукао монашку ризу, није више могао од своје воље свући је. Манастирски брат није могао изићи из манастирске зграде без допуштења игуманова. Законик цара Стефана наређује

¹ Ничице се падало на земљу у три темпа; прво на колена, па на руке и, најзад, челом се додирнуо под. Грчки се то звало *βάλλειν μετάνοιαν*, а српски у типичима метанија. Том речи преводи се и *βαθεία γονυκλασία* у грчком оригиналу.

² По М. Васмеру, Грчко-слов. студије у Извѣстія отдѣл. русск. языка и словесн. имп. акад. наукъ Петроградъ XII (1907), 256 мертик значи меру, удео од речи *μερτικόν*; новогрч. на Криту, Кипру итд. говори се још и данас *μερτικό*.

³ Пов. у Споменику III, 15. Mon. serb. 570. За ту праксу у Византији: Вуз. Z. X (1901), 237.

⁴ Стојановић, Записи I, на пр. бр. 7, 21, 50, 54, 183, 189. О томе како

да монаси и монахиње не смеју становати у својим кућама; калуђер, који је свукао ризу, има да се држи у затвору све док се не поправи. Али, калуђер је могао бити истеран из манастира. Основна повеља призренског арханђеоског манастира наређује да се непослушни монах »изведе из порте«, а исто тако и онај који зеленаши, који купује жито или вино па новац даје под интерес.¹

По свој прилици, слично уређење било је и у српским женским манастирима који су нам, иначе, веома мало познати. Типик женског манастира Теотокос *Κεχαριστομένη* у Цариграду, задужбине царице Ирине од 1118, одговара скоро потпуно типцима мушких манастира, само што су два духовника, у овом женском манастиру, морали бити ушкoпљеници.² Владарке, пак, које су се покалуђериле, живеле су на двору својих синова.

Опатије латинске цркве у Приморју беху много слабије насељене него православни манастири у унутрашњости. У бенедиктинским манастирима налазимо, на пр., на острву Локруму код Дубровника, 1283, опата се четири брата, на острву Мљету, у XIV. веку, обично опата са још три монаха. Једино је нешто више калуђера било у млађим фрањевачким и доминиканским манастирима. Уосталом, многи мали „monasteria“ у Дубровнику и у Котору беху само капела с осигураним издржањем за једнога ђакона који је био и „abbas et rector“. Тај приход осигурала је ђакону породица која је подигла капелу (hereditarii). У великом напону морепловства и трговине Дубровчани, у XIV. веку, нерадо су одлазили у манастире, пуштајући да се радостима монашкога живота сладе понајвише страни, сиромашни духовници из барске архиепископије или чак и из даље Арбаније. У Мљету, 1345, беше један од монаха из Бара, други из Скадра, 1393 сва тројица из Арбаније. У Локруму беше опат, 1352, неки Баранин. У дубровачком доминиканском манастиру беху 1376 пријор и потпријор из Драча; остала браћа беху Арбанаси или из северне Далмације. Под утицајем говора у суседним земљама, Дубровчани звали су, кадшто, латинске монахе и *calogeri*, а монахиње *koludrica* (или *dumna* од *domina*).

Женски манастири у приморским градовима разликовали су се према друштвеним сталежима. На пр. манастир Св. Кларе у Дубровнику (*monasterium pulcellarum*) резервисан је био само за патрицијске ћерке. У неке, опет, дубровачке манастире примале су се калуђерице са стране, па чак и из далматинских градова, тек по нарочитом одобрењу Републике.. Пошто је тада било у обичају да се за-

су грчки примери утицали на облик српских епилога и записа упор. студију Влад. Ђоровића у Гласу LXXXIV (1910), 1—60.

¹ Гласник XV, 307.

² Acta graeca V, 346.

стареле неудате девојке шаљу у манастир, био је број калуђерица прилично велик, чак и до 60. Како су скоро све девојке, преко своје воље, морале живети у манастиру, морали су их, у XV. веку, строго чувати, али, ипак, једној калуђерици, племићскога рода, пође за руком да утече у Млетке. Калуђерице Св. Кларе у Дубровнику толико су мало слушале наредбе Републике, да им је сенат, 1518, одузео приходе и поставио стражу пред вратима. Све то слабо је помагало док им, најзад, не загрозише да ће им порушити степеник од дворишта, те их одвојити од спољашњег света.¹ Калуђерице Св. Кларе у Котору живеље су тако распуштеним животом да је папа, 1540, забрањено примање нових сестара у манастир. После тога, за време епископа Павла de Bisantiis (1565—1578), морале су калуђерице сасвим напустити манастир, предати га фрањевцима који га држе још и данас.² Калуђерице у свима далматинским градовима имају често само народна, српска имена. Тако у Котору, око 1330, јавља се нека Рада, *abbatissa S. Benedicti*, у Дубровнику 1255 нека Гоја, *abbatissa S. Nicolai*, око 1530 чак и једна „*reverenda domina Venus* (или *Venera*), *abbatissa monasterii S. Mariae de Castello*“.³

У Србији, поред манастира, беше и пустињака. Најчувенији беше Св. Петар Коришки, из села Уњемира у Хвосну.⁴ Побожан од младости, повукао се он, после смрти материне, заједно са својом сестром која се не хте удавати, близу места рођења у две колебе, да онде живе пустињачким животом. Ну како су посете сродника и пријатеља реметиле њихов душевни мир, пођоше брат и сестра да потраже згодније место. Успут, када је сестра у пустињи заспала од умора, Петар је напусти, да би од сада могао живети потпуно као пустиник. Када је сестра видела да је остала сама, плакала је много и жалила за братом, кога више никада није видела. Она нађе себи, међу туђим људима, пустиничко склониште, где је и умрла. Ово бежање од жене подсећа на легенде о старијим азијским пустињцима.⁵ Петар, међу тим, изабра себи за склониште једно место

¹ Arch. slav. Phil. XXI (1899), 418.

² Farlati, *Illyricum sacrum* VI, 488 и д.

³ Овде име само привидно подсећа на поганичку Венеру. Са именом Венера (од *venerdi* петак) преводила се на италијански Св. Петка (параскева грч. петак). Румунски зове се она такође *Vinere*. Моји *Rom. Dalm. I*, 56—57, III, 47.

⁴ Место Уњемир (овај назив је старинско српско лично име) помиње се и у дечанској повељи. По Јастребову (Споменик XLI, 110), сада село Унемир с 15 арбанаских кућа, 6½ часова југоисточно од Пећи.

⁵ Упор. живот Св. Симеона, „будале за љубав Христову“ који је саставио у VII. веку Леонтије. Симеон и Јован пошли беху као хаџије у Јерусалим; први је ишао са својом старом мајком, а други са својом младом женом. Код Јерихона напустише они кришом жене, па се склонише у манастире на Јордану.

у Шар-планини, у клисури између стрменитих стена, где је било много пећина, код села Корише, источно од Призрена. Становао је у једној високој пећини, ранећи се жиром и дивљим травама. Карактеристичан је легендаран опис његове борбе са уображеним непријатељима. Неки велики змај (змиј) живео је испод њега у другој пећини, пенушећи, дању ноћу, од беса на побожнога дошљака који га, најзад, с помоћу арханђела Михаила протера из тога места. Пустиника су беси, предвођени својим старешинама, нападали у гомилама као пчеле. Као шлемове носили су медвеђе и вепровске главе, а, наоружани копљима и мачевима, лајали су као пси. Пустиник је победио и њих с помоћу анђела. Напоследку, пустиника потражише и остадоше код њега неколико ученика. И када је Петар преминуо у својој леденој пећини, положише га они у гроб који беше истесан у камену. Из легенде коју је написао Теодосије, по свој прилици животописац Св. Саве, не види се јасно када је живео овај пустиник.¹ Ну свакако је то било пре владе цара Стефана, јер у призренској повељи помиње се, као суседно имање манастира Призрена, крај Св. Петра Коришког.

Гиљфердинг је видео, у остатцима цркве у стени, трагове од фреско-слика и натписа; друге остатке забележио је руски генерални консул Јастребов. У близини, 1½ час од Призрена, има мали манастир Св. Марка, за који се вели да је подигнут 1467 год. Тај манастир био је некад »метох« коришкога манастира. Моћи Св. Петра пренесене су 1840 у мали кршевити манастир Црну Реку, у старом Колашину, у врх ибарске долине, а на путу од Новог Пазара за Пећ. Још и данас почивају онде његове моћи, смештене у дрвеном ковчегу.²

Други, опет, испосници живели су у близини великих манастира. Архиепископ Јаков (1286—1292) упутио је два грчка монаха у пећину Котрулицу на Бистрици, чији отвор скоро зазидаше. У тој пећини живела су ова два пустиника више година, силазећи само о празницима у цркву св. апостола у Пећи. Једнога дана млађи од пустиника помери памећу, те утече у планину; његов друг

После тога живели су они као пустиници на Црвеном Мору. Gelzer, *Ausgewählte kleine Schriften* (Leipzig, Teubner, 1907), 42 и д.

¹ Живот Св. Петра Коришког у издању Новаковића у Гласнику XXIX (1871), 308 и д., по другом рукопису у *Starinama* XVI, 9 и д. С. П. Розановъ у *Извѣстія* отдѣл. русск. языка и словесн. имп. акад. наукъ XVI (1911), 1, 172 и д. мисли да је овај Теодосије биограф Св. Саве, који је Петров живот написао за владе цара Стефана.

² Гиљфердингъ, *Боснія, Герцеговина и Старая Сербія* СПбербургъ 1859, 162. Јастребов у *Споменику* XLI (1904), 106 и д. П. Костић, *Манастир Св. Марка, Годишњица XXX* (1911), 209—234 с белешкама о гробу Св. Петра у Црној Реци, традицијама и причама о његову животу итд.

појури за њим, стиже га, те га везана доведе у архиепископску цркву, где се он, на гробу св. архиепископа Арсенија, на чудан начин излечи.¹ У време цара Стефана живео је у пустињи код манастира Дечана побожни испосник Јефрем из Бугарске. Када, после смрти Душанове, настадоше бурна времена, морао се он преселити у околину Пећи, где је провео више година у пећини ждрелскога теснаца. Доцније, 1375, изабран беше он за патријарха, али је убрзо захвалио, те се вратио у своју пећину, у којој је остао све до смрти († 1399).²

Код Латина у Приморју пустиници оба пола беху делом само црквени служитељи. Мушки пустиници (ремета од речи *eremita*) бавили су се, узгред, и о светским пословима. Тако, на пр., један пустиник на острву Ластову продавао је креч. Женске испоснице (присадница, лат. *reclaua*, *pizochara*) у сеоским црквама код Дубровника беху сироте, старе жене које су се издржавале ручним радом, највише предењем.³ Прави пустиници беху бенедиктинци на пустим шкољевима близу обале, као у малом манастиру Св. Андрије de Pelago, на чијем месту издиже се данас кула светиљка, пред уласком у грушко пристаниште. Пред крај средњега века одиграла се на кршу Св. Андрије и на блиском већем острву Лопуду једна врста скаске о Хери и Леандру. По тој скасци, женски Леандер плива ноћу у правцу светлости, коју је запалио пустињак, да би се састала с човеком који се одрекао света. Најзад, браћа пливачице докуче камо она одлази. Лажном светлошћу заведу они сестру на широку пучину, те таласи избацише њен леш на монашко острво. Први је забележио ову причу чешки племић Јован Лопковиц који је овуда прошао 1493, путујући као хаџија у Палестину. Опширно прича ову скаску Straparola di Caravaggio у свом делу „*Piacevoli notti*“ (1550). Ова прича има историјску подлогу. Дубровачки властелин Јаков Андријин Цријевић, пријор Св. Андрије, да прекине самоћу, одлазио је кришом на Лопуд у посету удатој жени Маруши. Ну ствар изби на јавност. Острвљани поднеше тужбу, те заљубљени пустињак осуђен беше, 1483, на десет година кућнега затвора на шкољу.⁴ У дубровачкој књижевности има веома леп опис усамљеног шкоља Св. Андрије, који облећу соколови и галебови, а о који се, зими, разбијају пепушави

¹ Данило 269.

² Живот Јефрема у изд. Новаковића, *Starine* XVI, 37—40.

³ Данас у Дубровнику реметом се зове црквени послужитељ који чисти цркву и пали свеће, исто као и „пустиник“ (*Klausner*) код неких брдских капела у салцбуршким Алпима који, узгред, „ходочасницима“ и путницима продају јело и пиће и по неку стварчицу за успомену.

⁴ Упор. моју студију у *Arch. slav. Phil.* XIX (1897), 45.

таласи. Овај опис саставио је на пола века доцније, око 1534, песник пустиник, бенедиктинац Марво Ветранић у свом спеву »Ремета«.¹

Наш приказ не би био потпун, ако не бисмо поменули свештенике босанске секте, „fede bossignana“. Босанци звали су ове духовнике у ужем смислу речи »крстјани«, а Далматинци „patarini“. Беху то монаси. По Орбинију, њихови манастири скривени беху у долинама и скровитим местима.² Њихов старешина звао се дјед „lo diedo, che è signor e padre spirituale de la glesia di Bosna“. Како то Дубровчани напомињу.³ У босанским писмима и рукописима зове се он »епискуп цркве босанске«. Живео је у близини владоца, бана а доцније краља. Монаси (стројници) подељени беху у два реда, у више »госте« и у ниже »старце«.⁴ Одело богомилских монаха нигде није описано, али, по једном сачуваном цртежу, изгледа да су носили кратак капут и тесне панталоне, дакле сасвим обратнo од одела западних и православних клирика, који су носили дуго и наборано одело.⁵ И они су, као и западни и православни клирици, добивали од својих владалаца посланичке мисије. Тако, на пр., Радин (»старац« доцније »гост«), посланик херцега Стефана, који се у Дубровнику често помиње од 1437—1466.⁶ Они беху судије и посредници у свима унутрашњим задевицама и размирицама. У њиховој кући налазили су склоништа сви који беху гоњени, па чак и претенденти на престо.⁷ Због тога су и страни трговци много полагали на њихово пријатељство. Они су се бавили и о светским пословима. „Goysavus gost Patarinus“ издавао је 1441, на северној граници области Стефана Вукчића, спроводна писма за караване и конфисковао робу оних трговаца који би стигли без докумената.⁸ Када би се предузимао какав свечан чин, присуство-

¹ Stari pisci jugosl. Akad. III, 12—26.

² „Patarinos seu regullantes sette Bosne“, дубровачки Consilium Rogatorum од 27. јуна 1403, „Habitavano ne' monasteri, posti nelle valli e altri luoghi rimoti“, Orbini 354 (позива се на Волатерана и Сабелика).

³ Jorga, Notes et extraits II, 107 (1405).

⁴ У једној повељи око 1323 има уз достојанство додатак велики: дјед велики, гост велики; Гласник бос. XVIII (1906), 405. Степени у богомилској јерархији наводе се у једном дубровачком писму кардиналу Јовану Стојковићу из Дубровника од 1433, Jorga на н. м. II, 318.

⁵ Факсимили из апокалипсе Радослава „крстјанина“ у Јагића, Arch. slav. Phil. XXV (1903), стр. 25.

⁶ Упор. Dr. Ђиро Трухелка, Тестамент госта Радина, Гласник бос. XXIII (1911), 355—376. Ова опорукa, од 5. јануара 1466, писана је ћирилицом и заведена у дубровачким „Testamenta Notarie“.

⁷ Пуцић I, Прилози стр. V.

⁸ 8. јануара 1441 тужили су Андрија Прибинић и Милош Прибиловић браћу Прибисава и Радосава и њихова друга (socius) Божићка (Bosigeus).

вало би седам¹ или дванаест патарена.² Станишта патарена позната су само из неколико бележака XV. века. Дед је написао, 1404, једну повељу у селу Јањићима код Зенице, у долини Босне. У Подрињу помињу се патарени у Горажди и у „*locus Patarenorum*“, у месту Љубскову, које нам није познато изближе.³ Друга, опет, група (*societas*) патарена становала је на горњој Неретви, у области властеоске породице Паштровића, код неке тврђаве која се зове Београд, „*in Neretva partium Bosne*“, „*sub Belgrado*“ или у *Subtus-Belgrad*.⁴ Патарени су радо примали поклоне од Дубровчана који су, на пр., 1430, послали »деду« и »гостима« кутије с посланицама.⁵ Исто тако, Дубровчани често су даривали Радина, као посла-

„*Existentes subtus Borač miserunt unum eorum nuncium ad Goysavum gost Patarinum ad impetrandum et petendum salvum conductum, quod ipsi possent cum rebus suis secure transire per eius contratam sine impedimento. Et ipse Patarinus cum valioso vavode Stiepan fecit sibi dictum salvum conductum*“. Божићко је био задржао исправу при себи и отпутовао раније. „*Et cum fuerunt ad dictum Patarinum, ipse Patarinus intromisit ipsos cum omnibus rebus in presenti cedula descriptis, quia non habebant penes se dictum salvum conductum*“. Робе је било у вредности преко 758 перпера. *Lamentationes de foris* 1440. Дубр. Арх.

¹ Претенденту Павлу Клешићу донели су у Дубровник, 1404, 2 старца и 5 крстјана спроводна писма краља босанскога и богомилскога деда, Пуцић I, 50—51.

² 1453 јављају се дед босанске цркве и 12 стројника „поглавитих крстјана“ са 12 властеле као судије у спору између херцега Стефана и његове родбине, *Mon. serb.* 459, 461.

³ Пренос робе дубровачких трговаца на влашким коњима „*ad locum dictum Ruxin Patarino ad Glupskovo*“, „*ad locum Patarenorum in Glubscovo*“, „*usque Glubskovo ad Patarenos*“, „*ad Glupskovo ad Patarinorum contratas*“ 1407 до 1416 *Div. Rag.*; 1407 помиње се поред Ликодре која је, по свој прилици, исто што и Ликодра у данашњој Србији у Рађевини на Дрини. Једном дубровачком, трговцу одузет је „*Velutum per Patarinos apud Gorasda in Bosina*“, *Lam. Rag.* 1442.

⁴ Неки Дубровчанин, Милашин Ђурашевић тужио је Радича Паштровића „*nobilem chercechi Stephani, et Jelenam eius uxorem*“ како су послали „*homines suos*“, да му украду 2 „*pecias pannorum*“, „*de nocte in domo in Obizen Patarino, in loco vocato Eretva sub Belgrado*“, 19. јуни 1449 *Lam. Rag.* „*Radissavus Patharenius, unus de societate Biellosavi Pathareni in Neretva partium Bosne citra flumen de Subtus-Belgrad*“ тужио је Дубровчанина Руска Тудровића због некога депозита у износу 20 перпера, али је Руско био ослобођен, јер је једини сведок Радисављев „*Zivetchus suus socius, similiter Patharenius ex supra nominata societate*“ изјавио под заклетвом (*cum sacramento eis solito, ut moris est*) да ништа о том не зна; белешка од 17. окт. 1466 у „*Liber diversarum actionum, que aguntur per Slavos contra Raguseos* 1466—1467“, Арх. Дубр. (са натписом: *Div. Sanc.* 1466). Београд на Неретви могао би бити исто што и Бјела, јужно од Коњица, где имају градске рушевине и камени гробови, упор. Hoernes, *Altertümer der Herzegovina*, S.B.W. Akad. XCVII (1880), 599. Ову Бјелу држао је 1419 властелин Алекса Паштровић, Пуцић I, 147. Упор. Radonić, *Arch. slav. Phil.* XIX (1897), 436 нап.

⁵ Jorga на н. м. II, 280.

ника и заступника херцега Стефана, чохом, сољу и житом. Орбини прича да су босанске госпође, заветујући се у болести, одлазиле у патаренске манастире и онде остајале извесно време.¹ У Дубровнику сматрало се за велику увреду ако би се неком рекло „*babiza de Patarinis*“.²

Уређење и дух друштва најбоље се види из тадашње етикете. Властеличић (војин) који долази Немањи да му достави тајна ровења јеретика, претходно је клекнуо пред њим. Ђерка некога велможе која долази великом жупану да се тужи на свога мужа јеретика, баца се ничице крај ногу Немањиних.³ Доцније су се изменили односи између владоца и његових великаша. У Данилово доба јављају се властела краља Уроша II. као његова „взљублена братија“. Млади Стефан Душан кога отац гони, ословљава своје присталице са „братије моја възљубљена и друзи“.⁴ Веома је занимљиво Кантакузеново причање. Он каже: у Срба је давнашњи обичај да кад један од властеле и великаша, после дужег времена, дође у посету краљу, обојица онда, и краљ и великаш, при првом сусрету, сјашу с коња, после чега властелин пољуби краља у груди и у уста. Када се, пак, сретну по други пут, поздраве један другог, оставши обоје јашући. Када је Кантакузен, као гост, дошао Стефану Душану који тада беше још краљ, дочекан је био по византијском обичају. Пред грчким царем, који је остао у седлу, одјашаше сви Срби с коња, те целиваше царско колено (1342). Стефан Душан, као цар, увео је византијски начин одавања поштовања, захтевајући, како прича Филип од Мезијера, да га при аудијенцији љубе у ногу (*pedem osculari*). Кантакузен прича, такође, на који је начин приман био на краљеву двору српски архиепископ. Када је архиепископ Јоаникије II. стигао на коњу у Приштину, изашао му је на сусрет Стефан Душан пешице до половине дворишта. Ту је он узео архиепископова коња за вођице, те га довео до места, на коме је часни старац одјахао. Сипавши с коња, благословио је архиепископ краља.⁵ У Дубровнику скидали су сељаци капе с главе пред властелом, а парничари пред судијама. Клекао би само онај

¹ „Le matrone, che di qualche infermità guarivano, solevano andare come per voto a servire un certo tempo prefisso, et così stavano con detti monaci o per dir meglio heretici“. Orbini 354.

² Никола Маринов Гучетић увредио је у долини Ријеке госпођу Ануку, жену Николе Алојзија Гучетића, рекавши јој: „putana de bordello, batessa di bordello, babiza de Patarinis“, 5. фебр. 1457 Lam. Rag. Већ у дубровачком статуту *per babiza* значи дојиљу.

³ Краљ Стефан гл. 6.

⁴ Данило 96, 211.

⁵ *Kantakuzenos* III, cap. 43, 45.

који је власт молио за милост. Када је поглавица Дубровачке Републике примао стране посланике, пружао им је руку. Као и у Византинаца, тако и у Срба много се полагало на загрљај и пољубац. По причању Теодосија, Растко, потоњи Св. Сава, дочекао је на тај начин српскога војводу, који је за њим био послан у потеру. Заповедник Скопља, такође, загрлио је и пољубио византијскога посланика Метохита, а исто тако, по причању Кантакузена, и сваки властелин краља. По дубровачком статуту, кнез хумски и дубровачки обвезани беху, приликом пограничног расправљања (станак) са Захумљанима, пољубити у уста ону властелу која буде, у њихово име, полагала заклетву. Видели смо да се, приликом измирења и престанка крвне освете, давао »братски пољубац мира« (гл. св. III. страна 161).

Иоле знатнији човек није се могао замислити без пратње. Углед појединих великаша зависио је од броја и опреме његових пратилаца који су га пратили пешице или на коњу. Посланик, такође, морао је, репрезентације ради, водити најмање три послужитеља на коњу. Тако, на пр., по извештају Метохита, српски посланик који је полазио у Цариград, и дубровачки посланици који су одлазили у Србију. За владе Стефана Душана, одређивали су у Дубровнику на свакога посланика, а било их је двојица или тројица, три послужитеља на коњу и два пешице. Па и дубровачки консул у Србији (1325) дужан беше да држи четири коња и три послужитеља. За свадбу Стефана Душана (1332) добила је коњаничка послуга, а исто тако и коњаник-благајник (*expeditor*), дубровачкога изасланства, неку врсту униформе, т. ј. једнако одело од једне исте тканине.¹

Без поклона нису се могли замислити састанци владара, одашиљање посланика и свечаности. На састанку у Равном, велики жупан Стефан добио је од угарскога краља Андрије II. скрлатну одећу, украшену драгим камењем и бисером, пехар, искићен разнобојним камењем, дивне коње са златним уздама и друге животиње. Истом Стефану, као првовенчаном краљу, донео је брат Сава, као његов посланик, од угарскога краља Андрије као поклон ванредне коње и краљево сопствено оружје. Стефан Душан, саставши се с царем Андроником III. (1334), измењао је с њим дарове.² Краљу и властели слали су Дубровчани на поклон обично материје за одело (*drappi*), шећерлеме, јужно воће и зачине.³ Босанском краљу Твртку II. послали су они још 1422 год. 27 бачава усољене рибе,

¹ Mon. Rag. V, 344.

² Краљ Стефан гл. 20. Теодосије у Павловића 118. Данило 225.

³ У дубровачким сенатским књигама означава се обично новчана вредност дарова, а поклони се не набрајају подробно.

четири бачве лимунова (*limoni*), 48 кутија „*confetti*“, и, поврх тога, шећера, бибера и зачина. Ну, када су краљ и његови дворани (*cortigiani e baroni*), убрзо за тим, поново затражили рибе, неранада и другог воћа, одбише Дубровчани, преко својих посланика, њихове захтеве као неучтивне (*gran manchamento de honore*).¹

Нарочито свечанијим начином обраћало се само краљу и архиепископу. Краљу се говорило »Твоје краљевство«, а архиепископу »Твоја светост«. У Дубровнику беше обичај да се чак и судије, лекари и духовници зову само по крштеном имену, без икакве титуле, што је сувише сељачки изгледало Јовану из Равене. Међусобно говорили су једно другом »куме«, »кумо« (лат. *compater, commater*) странци, властела, грађани и сељаци. Краљица-мати Јелена упутила је, 1304, једно писмо »моме љубљеном сину и куму краљевства ми, дубровачком кнезу Марину Бадуарију«. ² Исто тако босански војвода Радослав Павловић пише, 1434, Дубровчанима „м8дръмь и „племенитиємь и многпочтениємь и vsаке части богодарованиємь нашиємь стариємь и новиємь прыателемь и сръчаниємь к8мовомь“. ³ Сасвим беше обична ствар да људи један другог, при састанку, ослове са »брате«. Није било, шта више, ни мало зазорно, када би, на пр., планински Влах ословио дубровачког патриција са речи »брате«. Пријатељство по заклетви беше под окриљем Св. Јована, заштитника побратимства и кумства. Ово подсећа на „*comparatico di San Giovanni*“ у Италији, особито у Сардинији, а осећа се донекле још и данас у југословенским обредима код измире крвне освете. Када се, 1285, радило на том да се осигурају дубровачки виногради на српском земљишту код рушевина Епидавра, јављено беше да је нека дубровачка властелинка, из породице Бусињоло, отишла српској краљици-матери Јелени и с њоме се побратила по Св. Јовану. ⁴ Један од послуге властеоске породице Пуцића сакрио беше, 1297, јагњеће коже у некој кући у Шумету, у којој су становали неки исељеници из Зете. Сакривши их, преклињао је он становнике да га не издаду, називајући их »браћом по Св. Јовану. ⁵ Када су босанском херцегу Хрвоју одузе-

¹ Пуцић I, Прил. стр. XXX. Jorga, Notes et extraits II, 210, 214.

² Споменик XI, 23, бр. 5.

³ Пуцић II, 91, бр. 111. О утврђеним обрасцима у повељама гл. Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици, Глас ХС (1912) и ХСП. (1913), особито у глави о натписима и насловима, ib. 92, 163 и д.

⁴ „Dicebatur a Sclavis in Civitate Veteri, quod soror Damiani de Bocignolo iverat usque ad dominam reginam et domina regina fecerat se sanctum Johannem dicte sorori Damiani“, 28. авг. (1285), Div. Rag. 1284 Арх. Дубр.

⁵ Braicus de Luboe pekao je: „et scitis, mi fratres de S. Johanni, non dicatis aliquid de istis schilatis illis de Poča“. Div. Canc. 1295 Арх. Дубр.

ли били сва достојанства и почели га гонити, писао је он, 1413, угарској краљици Барвари, жени краља Сигисмунда: »Сетите се, за љубав Св. Јована, да сам ја Ваш кум«.¹

У општењу и разговору беше пуно песничких обрта. Омиљена беху поређења са сунцем, каквих беше и у песничкој књижевности. Тако, на пр., дубровачки песници, Менчетић и Држић, називају своју љубљену »сунашцем«. Стефан Првовенчани, причајући о том како му је краљ Андрија II. поклонили коње, каже за њих да су се сјајили као сунце. По Доментијану, млади Сава осветљавао је као сунце све висове светогорске, када је походио тамошње манастире и испоснице. Данило поређује краља Стефана Уроша II. Милутина са »блиставим сунцем«. Властела прилазе краљу Стефану Драгутину на самрти, ословљавајући га као сунце које се гаси (заря слънъчнаа). Дубровчани ласкаво пишу деспоту Стефану како га је бог украсио високим и лепим разумом, који пуну светлост и сунчане зраке просипа по читавој земљи. Византијскога је порекла оно место у Теодосија где каже, да су синови Стефана Првовенчаногa „оръли златокрилати“.²

Али, свагда се није говорило лепо, братски и песнички. Усклик »врага!« помиње се већ 1285 год.³ Погрдних речи и псовки налазимо у судским дубровачким књигама. Људи су се чистили речима: лажљивче, издајниче, губавче (leprose!), робе; жене, опет, довикивале су једна другој: „meretrix vetus“, „putana puzolenta“, „rufiana“. Чешће се чита погрда »ословићу« (магарећи сине), па онда: псећи — свињски — разбојнички сине; за тим „filius meretricis“, па „maritus meretricis“, или »мртви магарче« (asine mortuel) Грдње су се пропраћале претњама чупања браде, одсецања носа и другим »пријатним« стварима. Тако, на пр., 1442, довикнуо је један: »Ја ћу се већ постарати, да те на сред Новог Брда одеру као шкочца (scorticaberis tamquam unus castronus)“.

Писмени састави из српског средњег века нису ни близу варварски производи без облика, него свагда састављени у учтивом тону, па чак и међу странкама које су недавно ратовале. У њима се јасно огледа утицај византијског начина изражавања. Као и у правном животу, тако и у састављању повеља и писама опажа се како писци не напуштају лако традиционални церемонијал. Оно једноставно »ти« употребљава се свугде. У множини говори се владоцима тек доцније, у XV. веку, под утицајем латинских обра-

¹ Клаић-Војничић, Geschichte Bosniens 318.

² Доментијан 134. Теодосије у Павловића 105. Данило 48, 156. Пуцић II, 161.

³ Неки чувар винограда на дубровачкој граници узвикнуо је: „Quid, diabole, fecistis quod robastis istos homines!“ 1285 Div. Rag.

запа. У исто време почиње да се говори и »господство Ви« (Domipatio Vestra), »великост Ви« (magnitudo vestra). Краљ Урош II. издао је наредбу „любовном8 ж8пан8 Тврѣтк8“ у Попову, преклињући га „тако ти моѣга живота и моѣ любв'е“ да учини све онако како му је наредио. Цар Стефан зове Оливера „вселюбима и срьдѣчна властелина деспота Оливера“, а Дејану пише: „доставѣрном8 и многолубимом8 и всесрьдѣчном8 и брат8 царства ми севастократор8 Дѣан8“. Исто тако, цар Урош пише двама племићима из Котора: „доставѣрнима и 8годнима и любимима властелинома“ — „за нихъ правовѣрно и всесрьдѣчною поработанию царств8 ми“. ¹ У доба деспота, челник Радич, у повељама деспота Ђурђа, само је „почтении и вѣрнии властелинъ“. ²

Урош II. и III., а тако исто и Стефан Душан пишу кнезу дубровачком: „драгом8 и любовном8 с8родник8 кралевства ми“, доцније „царства ми“. Цар Стефан назива млетачкога дужда Андрију Дандола »најмилијим сродником« (affinis carissimus). ³ У доцније доба, деспот Стефан Лазаревић пише Дубровчанима: „м8дримъ почтенѣмъ и нашѣмъ драгимъ приателемъ“, или: „м8дримъ и почтенѣмъ и моимъ драгимъ приателемъ“. ⁴ Мара, мати деспота Ђурђа, пише такође Дубровчанима: „племенитимъ и много почтенѣмъ и нашои братии и добрѣмъ приателемъ“, или: „племенитѣмъ и много почтенѣмъ господамъ и братьямъ нашимъ и приателемъ ѡпкинѣ д8бровѣчкои“. ⁵ Чак и у ратно време, српска властела, Чрномир и Војислав, ословљавају дубровачког кнеза са »драги ми пријатељ«. Они владари и кнежеви који су били дубровачки грађани, обраћају се свагда, на пр., Балшићи, Дубровчанима као љубазној и драгој »браћи«.

Као и писма из Србије, тако и писма Дубровчанима из Босне писана су у пријатељском тону. Твртко, као бан, зове их »наша братиѣ и наши пријатели“; као краљ: краљѣвства ми драгимъ и любовнимъ приателемъ“. ⁶ Дубровчани, у XV. веку пишу босанском краљу „пресветлом8 и превисоком8 господин8“, а босанској властели, исто као и српском деспоту „славном8 и велможном8 господин8“, нашто Босанци одговарају у исто тако учтивом тону. Случајно се сачувало писмо властелина властелину, жупана Драгише Дињичића у Сребрници кнезу Вукашину Златоносовићу у Звонику, данашњем Зворнику на Дрини. Писмо је од 1424, а упућено: „мно-

¹ Mon. serb. 53, 143, 156. Гласник XXVII, 288.

² Споменик III, 3.

³ Ljubić II, 278.

⁴ Пуцић II, 82. Споменик XI, 64.

⁵ Пуцић II, 86. Споменик XI, 52.

⁶ Mon. serb. 176. Пуцић II, 28, бр. 36.

го почетом⁸ и намъ драгом⁸ и милом⁸ брат⁸ старием⁸“.¹ Поздрављање у писмима свагда има уза се по неки епитет. На пр. „любовно поздравленик“², „много почитено поздравленик“³, „смирено покло-
нение“.⁴

И ако је тадашње друштво било прилично подивљало, ипак је терминологија у међународној преписци, пред крај средњег века, изражена бираним и слатким речима. Босанска краљица Јелена, удовица краља Дабише, пише, 1397, у ствари укидања неког царинскога звања, Дубровчанима овако: „ми чвше подобне и 8 свемъ почтене прошне и мобе реченихъ властео града Дубровника“. Војвода Радич Санковић, у повељи од 1399, којом уступа Дубровчанима село Лисац, каже како Дубровчани »послаше господину крал⁸ властели свое поклисаре слацѣми и много почитеними рѣчми и съ чѣсними дарми«.⁵ Дубровчани пишу, 1422, српском деспоту Стефану како је прошао кроз Дубровник, идући за Млетке, његов посланик Витко, „племенити и раз⁸мни властелинъ“, „и онъ намъ на рѣчъ м⁸дро и почитено съ стране господства ви такогѣ говори“. У другом, опет, писму пишу да су примили »славно и много слатко писание“ деспотово и разабрали „слатке и много милосрдне рѣчи и обѣтования“ у ствари неких Дубровчана који беху затворени у Србији.⁶

У српским повељама помињу се писари тек после 1300 год., и то свагда веома скромно. У босанским повељама сретамо се, који пут, са наивним стварима које не приличе озбиљном тону повеља. Твртков писар, Дражеслав Бојић, каже, при крају једне дуге повеље која издана беше за некога властелина: „и кда сие писахъ, тѣда ми да господинъ банъ Твртко испрѣдъ себе великъ пехаръ вина попити 8 добр⁸ вол⁸“. Овај Дражеслав написао је један уговор с Дубровчанима са овом напоменом: „А се писа Дражеславъ диѣкъ всеиомъ р⁸комъ малокорисномъ, родомъ Боић, земля ми е мати а отѣчество ми е гробъ, отъ земле есмо и 8 земл⁸ 8нидемо“.⁷

Највећи део српских повеља у XIII. веку нема датума, исто као и управне наредбе византијских и епирских владалаца. Датирање бива чешиће тек у XIV. веку, и то, као и у Бугара и у Румуна, увек по цариградској ери, т. ј. од створења света, које почиње

¹ Споменик XI, 75.

² Тамо XI, 52, 76.

³ Тамо XI, 51, 52.

⁴ Тамо XI, 39, 74.

⁵ Mon. serb. 230, 242.

⁶ Пуцић I, 163, 165.

⁷ Гласник бос. XVIII (1906), 410 (око 1353) = Wiss. Mitt. aus Bosnien XI (1909), 247. Mon. serb. 176 (1367).

са 5508—5509 пре Христа.¹ У Далмацији и у Босни датира се по западном начину, т. ј. од Христово рођења. Због тога су, на пр., датирани на тај начин уговор краља Уроша III. с Дубровником, писан, 1326, у граду Дању код Скадра, и већина повеља Балшића. Византијска година почињала је с 1 септембром, западњачка у Дубровнику о Божићу, т. ј. 25 децембра, кадшто и 1 јануара, у Млецима 1 марта. Високе цифре византијских година нису су се свагда добро знале и памтиле. Тако, на пр., неки преписивач рукописа у жеглиговском крају (код Куманова), око 1300, написао је само 6800, јер није могао докучити потпуни број година.² Врло често нетачно се означавају године петнаестогодишњег циклуса индикција, јер ово рачунање у Србији не беше толико у тесној вези са економним и пореским приликама као у домовини индикција, у Византијском Царству. У повељама, називи месеца су грчко-латински (јануариј, фебруариј, март итд.), с простим бројањем од првога дана у месецу до последњег, као и у Грка. Врло ретко датира се по празницима, што је тако обично у западној Европи. Само у једној, српски писаној, повељи Скендер-бега назива се месец јуни народним именом черешњар.³ Али, ипак, у црквеним рукописима бележе се, кадшто, поред календарских, и народни називи за месеце, а они су још и данас прилично познати у народу. Тих народних назива има у свих словенских народа, само се они употребљавају разнолико. Тако, на пр., листопад зове се у јужних Словена октобар а у северних новембар.⁴ Часови (првобитно година) помињу се већ у студеничком типyku, где је говор и о избијању сахата. То је био, по свој прилици, часовник са точковима, какви беху часовници са избијањем у манастирима на западу. Познати беху и сунчаници.⁵ И дан и ноћ делили су се, сваки, на 12 сахати; тако, на пр., подне беше шести час дана. У Дубровнику, намештен је јавни часовник (*horologium*) 1389; њега је регулисао нарочити „*magister balistarius*“. У Дубровнику рачунало се, по италијанском начину, 24 часа, почевши од сунчева заласка. Неки Србин, светогорски монах Лазар, по-

¹ У неким српским рукописима XVI. века јавља се и александријска ера која почиње са 5501, пре Хр. Упор. Љуб. Стојановић, „Александријска ера у старој српској хронологији“, Зборник у почаст В. И. Ламанскога, 2 књ. Петроград 1909, 828—835.

² Стојановић, Записи I, бр. 34.

³ Mon. serb. 442 (с. 1450).

⁴ Miklosich, Die slavischen Monatsnamen, Wien 1867 (Denkschr. W. Akad. Bd. 17). М. Веселиновић, Народни називи месеца у Срба, Годишњица XXVI (1907), 229—238.

⁵ У једном српском рукопису има преглед дужине сенке по месецима и дневним часовима, Starine XVI, 53—54.

ставио је, 1404, у дворцу великога кнеза у Москви први сахат који је, ударцима чекића о звоно, објављивао колико је сахати.¹

У земљи умели су људи да цене благодати мира, како се то види из Данила који каже да је за владе краља Уроша III. владао »божији же миръ и неизглаголана тишина«.² Али, ипак, многим људима било је ратовање потреба и радост. Настављач Данилов, монах, описује са одушевљењем бој са Бугарима код Велбужда (1330): „вѣстроубише троубы бранныѣ... и кони врькомъ рѣжоуште и вѣпљу великоу бывшоу, юноше прѣвысокааго краля таци оубо оустроени на бранъ на обѣ роуцѣ стрѣляюште и ничесоже не погрѣшаюште, и начеше брати се моштно и стоахоу крѣпко, не расходеште се ни љдинъ отъ друугааго“.³ Како је сачуван само мали број владалачких повела власти, не знамо да ли је у Србији био обичај да се у даровницама појединцима описују њихове заслуге онако опширно као у Угарској и Босни. Босански бан Стефан II. истиче, у једној повели, храброст Вука Вукославића (из Хрвојеве породице) у ратовању са Србима под Стефаном Душаном, овим речима: „Када бихъ оу Раси и би ми рвана, и тоу Влькѣ пода ме кона свога подамче пода ме, и тѣ неѣга исикоше на смрътъ“.⁴ Краљ Дабиша описује сузбијање турске навале на Босну, 1392, овако: „нашихъ вирнихъ срѣчанимъ трѣнѣмъ реченѣ войскѣ тѣрачкѣ побисмо и подѣ мачѣ обратисмо и гледахомо нашимъ очима, гди наши вирни поливахъ свое свитло орѣжѣ крѣвју тѣрачкомъ одѣ ѣдарацѣ мачнихъ крипкиѣ ихъ деснице, не штедеѣ се намъ послѣжити а свое мишце насладити вѣ поганскоѣ крѣви; и вѣ томъ реченомъ боѣ и рѣвани послѣжи ми витешки, вирно и срѣдчано кралевства ми всерѣдчани и възможни витезѣ и вирни нашѣ воевода Хрвое, синѣ воеводе Вѣлкѣ“.⁵

Исто тако, краљ Дабиша истиче, 1395, заслуге жупана Вукмира Семковића и његове браће „ѣ тѣрачкихъ боихъ, не штедеѣ своихъ главѣ за насѣ“.⁶

¹ „Того же лѣта часы, поставлены вѣ Москвѣ, на великого князя дворѣ, за церковію Благовѣщеніемъ, а дѣлалъ ихъ Лазарѣ чернецѣ Сербинѣ, иже ново пришелѣ изъ Сербскіѣ земли“. Патріяршая или Никоновская лѣтопись за г. 6912 = 1403—1404. Полное собраніе русск. лѣтописей кн. XI (Петербургъ 1897), 190. Упор. Šafařík, Geschichte der südslav. Literatur III, 92.

² Данило 177, 207.

³ Исти 184.

⁴ Гласник XVIII (1906), 408 = Wiss. Mitt. XI (1909), 244. L. von Thallóczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, übersetzt von Eckhardt, München und Leipzig 1913, стр. 18.

⁵ Mon. hist. jur. VI, 96; упор. Arch. slav. Phil. XXI (1899), 620.

⁶ Mon. serb. 226.

Претспрема за ратовање беше разбојништво по друмовима које, у овим земљама, никако није престајало још од старих времена. Већ краљ Стефан, у биографији Немањиној, прича о неком човеку, чије су жиле на коленима испекли »зли разбојници«. Тога несретника који је једва могао да пузи, дао је Сава донети, у врећи, у манастир Студеницу на гроб Немањин, где се богаљ исцелио и »скочио на ноге«.¹ У очима Византинаца важила је Србија као разбојничка земља, како се то види из описа Пахимера и Метохита. Учени Григора, путујући на двор Уроша III., бојао се страшно разбојника. Колико је ово зло јако било распрострањено види се из другог дела Законика Стефана Душана који је прегао био да разбојништво потпуно искорени. Ако би се такав злочинац нашао у неком селу, оно се конфискује; разбојник (гусар) има се обесити стрмоглав, крадљивац (тат), пак, има да се ослепи, а господар села окован дотера цару; на двору царском дужан је он накнадити читаву штету, а осудиће се истом казном којом и гусари и тати. На исти начин казниће се старешине села и катуна, ако буду јатаковали зликовцима; исто тако и они »господари« чији су их чиновници (владаљци) упозорили на опасност а они ништа нису предузели да се спречи разбојништво. Поврх тога, намесници (хефалије) и чувари путова имаће да накнаде штету опљачканим путницима.² Има једно место у нешто познијој повељи, изданој 1375—1376 у време деспота Драгаша и брата му Константина, које баца светлост на питање сигурности у Србији. За владе цара Стефана, наиме, напала је нека разбојничка чета (гуса) на »коње цареве« код Струмице и људе изударала (и људи избише). Цар је, због тога, наметнуо околини новчану глобу. Али, тада дођоше пред цара »властеле и хора« и доказаше, да се разбојништво није извршило на њиховој земљи него на имању хиландарскога манастира које му је даровао некадашњи ћесар Хреља. Тако су, онда, хиландарски монаси морали платити »вражду« и друге глобе.³ Када је, после Душанове смрти, наступила несигурност и несрећеност, разбојништво је опет узело маха. Тада су разбојници напали и на усамљену ћелију пустиника Јефрема, потоњег патријарха, која беше близу Дечана. Грозећи испоснику мачем, довикивали су му: »дај богатство!«⁴

Разбојници највише су волели пусте крајеве на граници. Тако некад беше и у Малој Азији, на граници између Византијског Царства и Арабљанског Калифата, где су крстарили »апелати« Дигениса

¹ Краљ Стефан гл. 15.

² Законик чл. 145—147, 149.

³ Пов. од 1375—1376, Ковачевићева а збирка у Споменику XLIV, још неиздана.

⁴ Starine XVI, 37—38.

Акрите. Слични односи беху и на граници између Византинаца и Срба, а исто тако између Византије и Бугара. У пустом крају (ἐρημός τῶν Παρορίων) између Адрианопоља и Созопоља, становали су, у XIV. веку, само разбојници и пустиници. Када се славни Григорије Синаит, први пут (око 1330), хтео настанити у овој пустињи, други неки пустиник који је онда већ од раније живео, суревњив на њ, послао је био једну групу разбојника који га протераше оданде.¹ Старешине разбојничких дружина беху веома популарни, те су лако могли окупити велике чете плачкаша. Пахимер прича о неком бугарском »свињару« Јовану или о неком човеку с буздованом који је, на брзу руку, прикупио неколико стотина стрелаца и ратника са буздованима (χορυνίτης), прешао, око 1300, с њима у Малу Азију и отворио борбу с Турцима у околини Троје. Доцније, пак, солунска околина несигурна беше због његових чета.² Најчувенији разбојнички старешина, у XIV. веку, био је Момчило († 1345), савременик Стефана Душана. Момчило је био господар Родопе, а и данас живи он у јужнословенским причама и народним песмама.³

Из дубровачких вести знамо подробно како су разбојници вршили свој посао. Тако из једне архивске књиге од 1335 види се да се на дубровачкој граници, скоро сваки дан, стока кришом одводила или силом отимала.⁴ Дубровачким сељацима одузимали су српски суседи краве, овце, козе, коње, свиње, кокоши, па доста често и кошнице. Товарне коње крали су, наравно, с товаром заједно. Разбојници би често, ноћу, упали у долину Жупе, испребијали сељаке те им однели вино, смокве, жито, одело и обоце. У фебруару 1336 жалио се пријор манастира Св. Јакова у Вишњици, који је лежао тик испред јужних дубровачких врата, да су му прошле ноћи обили врата и отерали осам крава, једно теле и једну овцу. Исте године, месеца јула, поднео је он поново тужбу, да су два суседна властелина, Милтен и Руђер, са својим коњаницима дошли у манастир, те опљачкали виноград и воћњак, особито бостан са дињама. Међу разбојницима из Конавала, Требиња и Попова срећамо се често с истим именима; беху то највише људи из села властеоске породице Друговића. Сем тога, чују се и тужбе појединих путника који беху опљачкани у близини дубровачке границе, у Конавлима, Требињу и даље у унутрашњости. Али, разбојништво није

¹ Живот Григорија Синаита, гл. 15—16, изд. Помјаловског у Петрограду 1894, стр. 35 и д. Упор. прву свеску овога дела стр. 282.

² Pachymeres, Andronikos Palaiologos V, гл. 27.

³ Упор. прву свеску овога дела стр. 288.

⁴ „Capitulum lamentationum“ за време кнеза Николе Фалетра, од 4. нов. 1334 и д., као „Diversa Cancellarie 1334“ у Арх. Дубр.

остало увек некажњено. Једне ноћи, 1348, четири разбојника, из Попова, отераше, из села Бргата, девет крава и нешто ситне стоке. Један од њих, том приликом, буде ухваћен. Он је, већ и раније, носио на души неколико похара. Дубровачки суд осуди га на глобу од 298 перпера. Не могавши, сутра дан, положити ову суму, беше он обешен.¹

Шта се догађало на путовима, дубље у унутрашњости, види се лепо из писма Дубровчанина Петра Берка које је упутио дубровачком кнезу 1305. У том писму описује он шта је доживео неки трговачки караван у планинама. Трговци су, у два маха, одбили нападаче, по други пут сузбили су у правој битци (*batalla*) некога властелина Градислава који их је напао са својим људима. Када су их, по трећи пут, напали људи некога Владислава, морали су трговци, да би се спасли, дати нападачима неколико комада скупе чохе.² Дешавало се, покадшто, да су се на граници, изненада, пометили мирни односи. Властела Продаша, Владимир и Витомир провалили су изненада, 1323, с војском и заставама (*cum gonfalonibus*) из Конавала, Требиња и Драчевице у дубровачке долине Ријеке и Затона, те су се, још истог дана, вратили назад с великим пленом, гонећи стоку и носећи собом чоху и још друге ствари. Али, краљ Урош III. и његов војвода Младен приморали су брзо ова три властелина да накнаде штету Дубровчанима.³ Брдска властела уживала је у таквим подвизима. У јулу 1372, брат казнаца Санка, жупан Градоје, опљачкао је, са седам својих дворских људи (*homines curiales*), Дубровчанина Припчета Хранковића „*in campo Nevessigne*“, отевши му огртач, обућу, појас, кошуљу, кесу с четири перпере и златан прстен с три бисера. У августу 1373, тужно је у Дубровнику Ђорђе Радославић дванаест људи (*famuli*) истог жупана Градоја. У тужби је наводио да су ови људи њега, његова брата и још неколико Дубровчана напали пре седам дана, били их и опљачкали. Разбојници отели им беху 205 оваца, 3 вола, 3 коња, восак, новац, оружје итд. и сав тај плен предали својој госпођи (*domina*) Кујачи, Градојевој жени. Кујача је вратила била Радославићу један део плена, али не све. Поред тога, брат тужиоцех, Милош, умро беше од добивених рана у борби. У то време дешавало се чешће да су разбојници код Невесиња разбијали читаве караване и плљачкали их (*fregerunt totam turmam*).⁴ Убрзо се уобичајило да су разбојници, да их не би познали, нападали са маскама. Такви случајеви помињу се, од 1382, код Требиња („*qui se velabant et*

¹ Liber de maleficiis 1348 Арх. Дубр.

² Mon. Rag. V, 90.

³ Тамо I, 92 и д.

⁴ Lamenta de foris 1370—1373 Арх. Дубр.

transformabant, ut non cognoscerentur“, или „se transfiguraverunt“). Дешавало се да су разбојници појединим путницима, пешице или на коњу, одузимали не само пртљак, новац и оружје, него су их свлачили до голе коже. Таквих случајева било је и у Италији, где се овакав поступак звао „scamicciare“, реч позната из новела Сакеттјевиx. У XV. веку, десило се у земљи херцега Стефана да су, на пр., 1456, планински пастири свукли до голе коже некога дубровачкога сељака и његову жену. Који пут су разбојници веома рђаво поступали са својим заробљеницима. Два сељака из Рожата, у долини Ријеке, поднели су, 1335, тужбу да су их људи требињскога властелина Витомира опљачкали у планини код Зачуле и неколико дана везане држали у некој рупи (fovea). Убрзо за тим, људи Друговића опљачкали беху некога гласоношу, те су га један дан голога држали у оковима (ipsum tenuerunt ligatum nudum una die). Па и доцније, дешавало се чешће да су дубровачки улаци враћали се кући без кошуље и гаћа. Неки Дубровчанин тужио се, у марту 1371, да су га разбојници ухватили у Размућу (Расмући Доли), обесили стрмоглав (suspendedes per pedes) и отели му 30 перпера. По свој прилици, ово се десило у долини Размуће, у Црној Гори, североисточно од Грахова.¹ Босански властелин, Мркође Стјепковић, напао је, 1372, са својим људима, у једној кући код Борача, Дубровчане Богослава Дражиславића и Срједана Добреновића и опљачкао их. Том приликом један од Мркођевиx људи, Гојак Доброславић, отео је, прво, Дубровчанину Срједану кесу с новцем, па, онда, 14 сокола које је Срједан био понео собом да их прода. За тим је Срједану, забио оштре дрвене чавле под нокте, вичући: »Дај дукате!« (ducatos). Гојак је био толико наиван да је, шест година после тога, дошао у Дубровник, где га одмах познадоше и затворише. И ако се он правдао да је радио по наредби свога господара (patronus) беше он, тек после два месеца, пуштен на слободу, пошто је, претходно, морао исплатити Срједану 50 перпера.² Али, крај свега тога, у XIV. веку нигде није забележено да су разбојници некога убили.

Лов је био лепша и племенитија школа за ратовање. У Србији, у то доба, није више било ретке дивљачи као у Русији, где је великога кнеза Владимира Мономаха († 1125) тур, заједно с коњем, у два маха бацио на роге, и где га је лош, два пута, роговима изу-

¹ У епирском периоду један чиновник цара Теодора (1223—1230) дао је чак некога ђакона обесити стрмоглав о дрво и бити га, само да би од њега новац изнудио. Demetrios Chomatianos, бр. 96.

² Тужба од 3. августа 1372 с додатком из г. 1377: Lamenta de foris 1370—1373.

дарао и копитама изгазио.¹ Али је за то било пуно јелена. Њих су, по казивању Теодосија, у Немањино време, хајкачи терали у планини према ловцима који су их чекали на подножју брда.² Лов на јелене приказан је на босанским надгробним каменовима. Ловци се јављају на коњу с копљем или пешице с луком и стрелом, праћени свагда ловачким псима.³ Ишло се, даље, у лов на медведе, вукове, дивље вепрове, срне, дивокозе, зечеве, куне и лисице. Сваки двор имао је своје псе, особито хртове и соколове, како се то види из повеља, у којима се појединци опраштају од дужности да бесплатно примају на стан краљеве псаре и соколаре. У то доба, око 1325, византијски царевих, потоњи цар Андроник III., ловио је у царским ревирима код Цариграда са 1000 паса и 1000 сокола.⁴ Тројица од византијских царева изгубише главу у лову: Теодосије II. пао беше с коња, Василија I. збацио је јелен из седла, а Јован Комнен рањен беше отровном стрелом у лову на дивље вепрове.

У Србији, деспот Стефан Лазаревић умро је (1427), ловићи са соколима. Страсни ловци беху племићи и сељаци, а на западу и латински духовници, као 1247 неки архиђакон из Бара.⁵ Покад-што су поданици дужни били ловити за рачун господара. Тако на имањима манастира Грачанице сви становници, сем попова, дужни беху три дана у години ићи у лов на зечеве.⁶ У околини Дубровника хватале су се лисице с помоћу кљусе (ступице) или замке (лат. *laqueus*), зечеви и јаребице с помоћу мрежа. Срби су хватали птице с помоћу прута, намазаних туткалом.⁷ На острву Ластову хватали су се кунџи (лат. *conilli*) у тако великој мери да је дубровачки кнез тога острва (1284), између других прихода, добивао сваке године 200 кунџа.

Као и у Византији, за најотменији лов сматрао се лов на препелице, јаребице, дивље голубове, пловке, чапље, лабудове, ждралове итд. с помоћу тица ловица. У једном говору Константина Манасеја врло је живо приказан лов на ждралове, на двору цара Манојла Комнена. На челу ловачке поворке јавља се цар на коњу, држећи на левој руци, у тешкој кожној рукавици, старога великога

¹ Нестор изд. Миклошића, стр. 155.

² Теодосије у Павловића 18.

³ Hoernes, *Altertümer der Herzegovina*. S. Ber. der W. Akad. 95 (1880), стр. 526, 554, фиг. 4, 20, 21; уз то на стр. 555, фиг. 22, коњаници с копљем у лову на медведе. Лов на јелене приказан је и на надгробним каменовима код Никшића, Исти, тамо св. 49 (1881), 811.

⁴ Nikephoros Gregoras IX, cap. 3, § 2.

⁵ „Archidiaconus ierat ad venandum“, *Smičiklas*, Cod. dipl. IV, 318.

⁶ Mon. serb. 565.

⁷ Имелник (од речи имела, *Viscum album*) у Данила 73 (ове речи нема у *Rječniku Jugosl. Akad.*).

сокола из Грузије (*ἱέραξ ἰβηρικός*), а праћен звуцима ловачкога бубња (*κυνήγετον ὑμῶν*).¹ У Србији помињу се као тице ловице: јастреб, крагуј или крагујац, али највише соко, у Дубровнику лат.: *accipiter sive sparaverius, austur, terciolus, falco*.² У Приморју хватали су соколе са мрежама у конаваоским брдима и на кршним шкољевима у мору. Особито вешти беху у том послу Ластовљани, који дужни беху давати своме кнезу сваке године извештај број соколова. Они су тражили и ловили соколове дуж морске обале, идући на југ све до Валоне. Мучан беше посао обучавати соколове, а веома тешки и заплетени беху спорови око својине соколова.³ Ловачки соко дубровачких патриција имао је на канџама позлаћене прапорце (*sonaglie, campanelle in pedibus*). Ловац соко помиње се већ у једном од најстаријих споменика словенске књижевности, у животу слов. апостола Константина (Ћирила). Младом Константину који је ловио у близини Солуна, однесе вихор ловца-сокола. Због тога младић поче побожно да живи и озбиљно да учи.⁴ Лов са соколима приказан је на средњовековним надгробним каменовима у Босни.⁵ У народним песмама помиње се, такође, лов с помоћу тица ловица. У песмама јунаци се разговарају са соколовима као са верним, старим пријатељима. У једној старој, у рукопису сачуваној песми дугога размера прича се како је херцег Стефан послао кнезу Дабисаву свога лепога, сивога сокола од три године дана. Сиви соко имао је да однесе поруку Дабисаву у граду Самобору, који Турци беху опколили. Али »вјерна птица« вратила се са жалосним гласом да је неверни Дабисав предао град Турцима.⁶ Данас, где се овај начин старинскога ловљења сачувао само још у неким забаченим крајевима Босне и Арбаније, помиње се он још увек у скаскама и народним песмама.⁷

¹ Издао Е. Курцъ у Виз. Врем. XII (1906), 79—88.

² Јастреб у Данила 145, Гундулића и у др. Крагуј, крагујац у животу Св. Константина (Ћирила) Солунског, у Бугарској, у Дубровнику, у Константина Философа, у Марулића итд. Упор. Рјеџник. Реч крагуј позната у свима словенским језицима, старотурскога је порекла, од речи карагу — крагуј; упор. Kraelitz-Greifendorst, Corollarien zu Miklosich S. Ber. W. Akad. 166, Abh. IV (1911), 30.

³ У Дубровнику продавали су 1343 „austures“ или „falcons“, „completos pennis et sanos“ од 1—2½ златника, Div. Rag.

⁴ Житије Константина (Ћирила) по Шафариковој расподели cap. III.

⁵ Hoernes, Altertümer der Herzegovina, S. Ber. der W. Akad. 99 (1881). 820, фиг. 3.

⁶ Божишић, Нар. пјесме 132 (бр. 51).

⁷ Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Wien 1867 (Отисак из Denkschr. W. Akad. Bd. 16), 91 (Дебар). Hörmann, Die Falkenbeize in Bosnien und der Herzegovina, Wiss. Mitt. II (1894), 501—505 с 4 слике (Босна).

Поред лова, тадашњи свет уживао је у ухваћеним или припитомљеним животињама. Велики жупан Немања поклонио је, у Нишу 1189, цару Фридриху I. шест морских паса (*boves marinos seu focas*), једног припитомљеног вепра и три питома јелена. Немањин син Стефан, потоњи првовенчани краљ, добио је од угарскога краља Андрије II., када се са њиме састао у Равну (Ћуприји, око 1215) »тоури и тоурице« и »срацињскииме скоты«.¹ Велики војвода Сандаљ и херцег Стефан слали су, обично о Новој Години, Дубровчанима на поклон јелене. Неки Босанац водио је, 1445, једнога медведа као поклон кнеза Вукашина дубровачком властелину Марину Јунија Ђорђића. У Грузи пресретоше Босанца два млада дубровачка племића који тргоше за мачеве, те из обести убише медведа.²

Многе забаве беху само вежбе са оружјем. У свима балканским земљама, и у градовима и у пастирским селима, вежбао се свет, о празницима, у гађању стрелом. При том се, једном приликом, десило код града Просека да је један мали дечко изненада потрчао ка циљу, те га је стрела, његова несретнога оца, пастира Драгана, погодила и убила.³ Дубровчани, са станом у Новом Брду, вежбали су се обично пред градом у гађању са луком и ручном балистом (*pro ludendo ad arcum et balistam* 1413). Још и данас зове се у Дубровнику једно место крај мора, испред Пила, »берсалија« (итал. *bersaglio* = стрељаоница); онде је већ у XIV. веку било место, на коме се гађало стрелом и балистом (*bersalia balistariorum*).

Уз русалије (*Ρουσάλια*) ишла је заједно и игра мачевима. Игра русалије потиче од позноримског светковања ружа (*Rosalia*), које је шести васеленски сабор забранио 680 као поганички обичај.⁴ Нешто слично томе беше готска игра (*тз Готѣиѣн*) у цариградској царској палати. Деветога дана по Ускрсу изводила су, наиме, пред царем два одељења, састављена од престоничких дема, разне игре, ударајући палицама у своје штитове и певајући латинске песме, праћени звуцима инструмената *παυδούρι*). У Македонији, око 1230, описује савремени Димитрије Хоматијан, Русалије (*Ρουσάλια*).

У недељу пред Духове, наиме, читава група младића пролазила је кроз села и пастирска насеља те је, свирајући и играјући, купила

¹ *Ansbert, Fontes rerum austriacarum* V, 22. Краљ Стефан гл. 20.

² *Lamenta de foris* 1445 и д. 82 v.

³ *Demetrios Chomatianos*, бр. 131, епископу струмичком.

⁴ Упор. *Murko, Das Grab als Tisch* 142 и д. Римска *Rosalia* био је празник предака у пролеће, када су се руже полагале на гробове. Српски празник дружицало или ружичало који се у помен мртвима држи у други понедеоник по Ускрсу, изводи Мурко од светковине *rosalia*.

поклоне од становништва. У провинцији Молискос неки старешина пастирскога насеља (τῆς μάγδρας πρεσβύτερος) не хте играчима поклонити хлебца сира; када, због тога, дође до туче, један од пастира уби мачем једнога од играча. Тај случај дао је повода архиепископу да обнови ранију црквену забрану овога поганичкога обичаја. Још у наше време, по опису Шапкарева, ишле су, дванаест дана после Божића, по јужној Македонији код Јенице-Вардара, Аврет-Хисара и Кукуша »русалијске дружине«. То су групе од десет до тридесет пари младића који иду из места у место, обучени у шарено одело, ударајући у бубњеве и свирајући у гајде. Њихов старешина носи секиру, а остали имају мачеве. Ни један од њих не сме ни речи прозборити. Тако у ћутању играју они на раскршћима, код извора, под групом дрвета, испред старих цркви и гробова. У селима дочекују их сељаци, поклањајући им жито или новац. Али, ако се две такве дружине сретну, онда се побију, и у таквој тучи дешава се чешће да по неко буде теже рањен па и убијен. Русалијске дружине завршују своје путовање службом божјом у цркви. Не знамо колико је овај обичај у средњем веку продро далеко на север у унутрашњости Полуострва. У старосрпским преводима налазе се такође канонске одредбе против »Русалија«.¹ Иначе, успомена на овај обичај сачувала се једино у месном називу Русалије, у дечанској повељи.² У Бугарској, ово име, још и данас, често се срета у називима места; али, оно се свагда јавља у вези са »самодивима«, код усамљених гробова и лугова. У многим земљама поганичка светковина Розалија пренесена је на хришћански празник Духове. Види се то у средњевековној латинштини (*pascha rosarum*, у Дубровнику око 1320 „*pasqua de rosalia*“, „*pasca rosaliarum*“), у црквенословенским споменицима, код Дубровчана и Которана (русалје), Арбанаса, Румуна и Руса.³ И Словени су знали за јануарски празник Календе који византијски номоканон, такође, забрањује. У Дубровнику, празник Нове Године звао се К о

¹ Konstantin Porph. ed. Bonn. I, 381 и д.; II, 360 и д. Demetrios Chomatianos ep. nr. 120. Матија Властар, срп. превод у изд. Новаковића стр. 256 (Е, 3). Miklosich, Die Rusalien, Wien 1864 (S. Ber. W. Akad. 46). К. А. Шапкаревъ, Русалии, Пловдинъ, 1884. А. Н. Веселовскій, Генварскія русалии и готскія игри въ Византии, Ж. М. Пр. 1886 септ. (упор. Jagić у Arch. slav. Phil. X, 244). Carl Kraus, Das gotische Weihnachtsspiel, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache XX (1895), 224—257 (о латинским текстовима у Константина Порф.) Упор. Krumbacher, Gesch. der byz. Literatur 2. изд., 256.

² Mon. serb. 92.

³ Miklosich, Die christliche Terminologie der slav. Sprachen (Denkschr. W. Akad., Bd. XXIV, 1875), стр. 25.

ленде (*donum pro cholendis*), а светковао се нарочитим песмама и наизменичним даривањем.¹

И витешке игре беху, такође, претспрема за ратовање. Оне су се изводиле на цариградском тркалишту све до турског освојења. Цар Манојло Комнен наредио је да се витешке игре приређују са великим штитовима и дугим копљима без зашиљених врхова (*αὐτόξυλα δόρατα*).² У једном тексту, који је издао Ламброс, описује се једна слика на којој се приказују витешке игре (*ζυλοκονταριαί*, итал. *giostra*) с белим, црним, мрким и шареним коњима, а витезови, обучени у скрлатно и златом извезено одело, са штитовима.³ После ратова са Бугарима, цар Исак Анђел приредио је утакмице на коњима (*ἵππων ἀμίλλα*).⁴ Значајно је да се у словенским преводима одредбе византијскога црквенога права о утакмицама на коњима (урисканије, *ἀμίλλα*) и на колима (колесница) свагда тачно преводе, нарочитим терминима. Тркалиште звало се старосрпски *потчиште*.⁵

У Приштини, сваке године приређивала се нека врста гађања прстена на једном празном простору изван места, унаоколо кога беше неколико колеба од сламе. Коњаници долазили су у пуној опреми с буздованом, мачем, луком и стрелом, те би онда јурили на коњу с испруженим копљем, да би скинули рукавицу која је висила на једној мотци. О Божићу 1435 учествовали су, у тој игри, дубровачки племићи (Гундулић, Калић и Лукаревић) и грађани са својом послугом, као и један властелин (Тани) из Улциња. По опису Филипа *de Diversis*, чак и у Дубровнику гађало се у прстен о варошком празнику, Св. Блажу (3 фебруара). Победилац беше онај коњаник који би сребрну алку (*circulus argenteus*) три пута скинуо, а било је три алке, обешене једна иза друге.⁶ Од 1409 па даље, кроз читав млетачки период, приређивале су се у Задру, такође, у „*Calle Carriera*“, витешке игре (*giostra*) са погађањем у алку. Мартин *da Canal* описује чак и у Млецима, где се данас не може видети коњ, свечане витешке игре у XIII. веку, на Маркову тргу; ту су млетачки и стражни витезови крхали своја копља пред дуждем, млетачком властелом

¹ У Дубровачком Статуту такође (1272), I, сар. 7—10, 17, 27—29 (*dare pro Kallendis*).

² *Kinnamos* III, сар. 16.

³ Ламброс у *Néos Ἑλληνομνημον* V (1908), 1 и д.

⁴ *Niketas Akomnatos* ed. Bonn, p. 520.

⁵ Превод Александриде, изд. V. Jagića, *Starine* III, 215, 229—230: „По србском сзику наречет се потечистише; на конском теку течати“. Моја распр. *Reiterspiele im mittelalt. Serbien*, Arch. slav. Phil. XIV (1892), 72—75. Допуна тамо XV (1893), 457—459 = (*potičiste*, *potizista*). Новаковић, Калуђер и хајдук (Београд 1913), 53 и д. има облик *потечиште*.

⁶ *Philippus de Diversis* ed. Brunnelli p. 95.

и њиховим госпођама, који посматраху игру са прозора својих палата или из нарочитих ложа, начињених од свилених тканина.¹ На једном херцеговачком надгробном споменику, у долини Требижата, приказана је витешка игра на којој се виде, један према другом, два коњаника с копљима, а између њих стоје два пажа и гледаоци унаоколо.² Орбини прича, свакако по неком извору који је имао у рукама, како је Стефан Душан својим дворским људима често поклањао коње, новац, златне и сребрне појасеве, свилену и чохану одећу; он је желео да они иду лепо одевени и да се вежбају у оружју, због чега је често приређивао витешке игре (*giostre*) и турнире (*bagordi*), раздајући поклоне победиоцима.³ Последњи остатак ових старинских игара је гађање у алку. Оно се приређивало у Сињу, у Далмацији, на дан рођења цара Фрање Јосифа I. Тога дана коњаници, имајући на глави шубаре од дабра и куне са белим лабудовим пером, јуре у пуном трку са испруженим копљем, не би ли скинули доле гвоздену алку, која је обешена о конопцу између две мотке.⁴

Код сваке свечаности давале су се гозбе (пир од пити), где се много јело и пило. Ту се гостопримство указивало у пуној мери. Као и данас, тако и онда, о гозбама редовно су напијане здравице (од речи здрав, здравље). Који пут речи здравица назива се и честитка. Реч здравица беше толико позната Млечићима, да ту реч употребљава и Амброзије Контарини 1473, када говори о здравицама на двору грузинскога краља на Кавказу.⁵

Код светковања, било у кући или ван куће, особито о свадбама, редовно се играло (играти, плесати, лат. *ballare, chorizare, tripudiare*). У селима играло се на одређеним местима (игриште). Свугде на Полуострву играла се свечана игра у дугим редовима. Та је игра налик на провансалску фарандолу, а приказана је на босанским надгробним каменовима.⁶ У средњем веку ту игру, као и данас, звали су коло. У Дубровнику био је обичај да весело коло

¹ Martino da Canal, Archivio storico italiano VIII (Firenze 1845), 420—424. У XIV. в. такође; Cecchetti, Arch. veneto 27 (1884), 41.

² Hoernes на н. м. 542, фиг. 12. Truhelka, Wiss. Mitt. III (1895), 417.

³ Orбини 260.

⁴ Игру алку гледао сам 18. авг. 1891 и описао појединости те игре у Archiv. slav. Phil. XV, 458.

⁵ Здравлица у смислу честитке: 28. децембра 1363 одлучио је дубровачки сенат да се властелину Површку „pro sdravica“ пошље поклон у вредности од 10 перпера, Mon. Rag. III, 294. Амброзије Контарини 1473 о двору грузијскога краља: „Mangiato che si hebbe, si misero a far sdraviza“, Viaggi fatti da Vinetia alla Tana etc. Млечи 1545, стр. 76 В. У Далмацији (Котору, Рабу итд.) у XVI. веку: Ljubić, Rad. XL (1877), 140—141.

⁶ Truhelka, Wiss. Mitt. III (1895), 417.

служавки или младића, играјући улицама, долази кући младожењиној да га собом поведе на свадбу. Тај обичај постојао је до 1515 када га је сенат забранио.¹

У старосрпском илустрованом псалтиру зове се коло грчком реч *хоро* (играти хоро), која је реч сада опште позната у Бугарској и у Румунији.² То су оне игре (*χορεία*) људи, младића и дечака које је Нићифор Грегорас, путујући за Србију, гледао о Ускрсу (1328), у Струмици.³ Латини у Приморју играли су, уочи великих празника, унутра у цркви, крај свега тога што су то забрањивали стари духовни сабори. У Дубровнику играли су људи и жене уз свирку *фрула* (*fistulatores*), уочи Св. Блажа, у катедрали, у порти Петрове цркве и на варошком тргу (*platea*). Играње и певање у катедрали забрањено беше тек 1425.⁴ На дан Св. Блажа, по подне, играли су млади племићи и племићке, изван цркве, уз звуке *фрула* и *бубњева*.⁵ Када је невеста деспота Лазара, а снаха деспота Ђурђа, пролазила, 1446, кроз Дубровник, позвана беше да са дубровачким госпођама игра у дворници владине палате.⁶ Остатак ових старих обичаја очувао се још и данас у Котору у т. з. „*il ballo di San Trifone*“ то је свечано коло које игра стари еснаф градских помораца „*marinerezza*“, у старинском оделу и са старим оружјем, уочи празника градскога заштитника (3 фебруара) на тргу пред катедралом, у присуству епископа. У архиепископији барској забрањивало се још и у XVII. веку играње и певање у црквама приликом свадбе.⁷

Уз месојеђе стављале су са највише животињске маске. Последњих година пред пад Дубровачке Републике пролазила је, уз месојеђе, кроз дубровачке улице маскирана група, међу њима дугокоса вила и турица с коњском главом на дугом чупавом врату.⁸ 6 фебруара 1412 одлучило беше Мало Веће да се да поклон у вредности од 4 перпере „*ioculatoribus Turice*“. Ово подсећа на вођење

¹ „Collo“ 1515, Arch. slav. Phil. XXI (1899), 423.

² Strzygowski & Jagić, Die Miniaturen des serbischen Psalters in München, Denkschr. W. Akad. LII (1906), стр. XLI.

³ Nikephoros Gregoras VIII, cap. 14, § 6.

⁴ „Ballare vel coreas ducere aut cantilenas facere vel canere in maiori ecclesia S. Marie“ забрањено беше 1425. Законик Liber Viridis, cap. 194 (део сада неиздан).

⁵ Philippus de Diversis p. 94.

⁶ Jorga Notes et extraits II, 416.

⁷ Ljubić, Rad. XL (1877), 144. Од интереса су многобројне одредбе којима се забрањивало латинским клирицима у Далмацији да учествују у играма, глумљењу и у маскарадама; упор. Jagić, Rad. XXXVII (1876), 44 и д. Ljubić, тамо XL, 139 и д.

⁸ Сlike ових масака у Appendini, Notizie, књ. I (1802). О старословенским играма и маскама приликом свадбе Niederle на н. м. I, 107 и д.

»туроњека« у Галицији, где два младића воде трећега са дрвеном маском која има дуги језик од црвене чохе. Како Словаци духовски празник зову „turice“ изводи Миклошић овај назив од оваквих маскарада.¹ 1 маја пролазио је кроз дубровачке улице еснаф ципелара, весело играјући. У средини еснафа ишао је бембел, младић, увијен потпуно у лишће и цвеће, држећи у једној руци живу али не отровну змију.²

Из дуга времена, људи су одлазили и у крчме (гостиница, у Дубровнику товјерна од речи *taberna*), камо, по византијском црквеном праву, забрањено беше одлазити свештеницима, монасима и пустиницима, изузевши само у случају крајње потребе на путовању. Српска народна песма пева како и краљ Марко одлази у крчму да пије хладно вино. У дубровачким крчмама жене бежу највише продавачице и послужавке (товјернарица од лат. *tabernaria* или крчмарица). У XIV. веку проводило се време у овим крчмама у коцкању (*ad taxillos*) о вино, те није чудно да је ту долазило и до туче. Коцка беше позната и у Србији, а звала се тавлија или зар (од *ludus azari*, франц. *hazar* ³). У Дубровнику помињу се доцкан карте (*ludere ad cartas* 1438) које се, у Италији, јављају тек у XIV. веку. Исто тако, у Дубровнику помиње се шах-игра тек у XV. веку (*scacchi* 1422).

Горе смо поменули (стр. 23) да се већ за трпезом краља Стефана Првовенчаног свирало у гусле, преко чијих жица се превлачило малим гудалом (лоучиц).⁴ Српски гуслари помињу се, 1415, на двору пољскога краља Владислава Јагјелона.⁵ Пољски песник Мјасковски († 1622) зна, такође, за српске гусле (*serbskie skrzypki*), које прате меланхолично рецитовање епских песама.⁶ Па-

¹ Miklosich, Die christliche Terminologie der slav. Sprachen, Wien 1875 (Denkschr. W. Akad., Bd. 24), стр. 26.

² Решетар ми је обратио пажњу на то да се овај бембел јавља већ у Антуна Сасина, у песми „fratilja od crevljara“ (XVI в.), Stari pisci XVI, 172, Сlike у Апендинија на н. м. Има опис и у Вукову Рјечнику под речи бембел.

³ Тавлија у преводу Властара. О речи зар упор. Јагић, Starine V, 26 и X, 94.

⁴ У средњем веку увек гоусли (у множ.), у новије доба гусле (у множ.) или у једн. гусла, упор. Рјечник. Кѣѣра преводи се у црквеним текстовима са гоусли, а ретко са прѣгоудница (*Psalterium Bononiense* ed. Јагић 1907 (р. 2), лѣра са цѣвница (од речи цев) којом речи, у новије доба, називају оргуље. О музичким инструментима: Fr. S. Кућаѣ, Prilog za povjest glasbe južnoslovjenske, Rad. XXXVIII (1877), 1 и д. (Сlike гусала на стр. 3, стари помени о њима стр. 52 ид., 59 и д.); Влад. Каракашевић, Гусле и гуслари, Летопис 195 (1898), 1 и д. (са сликама).

⁵ Teršakovec, Arch. slav. Phil. XXIX (1907), 237.

⁶ Јагић, Rad. XXXVII (1876), 118.

стири су собом свагда носили фрулу, а свирачи с фрулом (свириџ) помињу се у повељама већ у доба Стефана Душана.¹ У Дубровнику помињу се, у XIV.—XV. века, у латинским архивским књигама гајде (мех, мешина) под именом *cornamus*. Пастери, даље, беху толико вешти да од рога начине инструменат за свирање (рог, лат. *cornu ad pulsandum*).

Поред српских свираца, било је и страних уметника. У XIII. веку, у доба архиепископа Саве I., било је у Србији, поред домаћих »глумаца«, још и немачких »шпилмана«. У српском тексту номоканона говори се о »шпилману« онде, где је у оригиналу говор о *μῦθος* - у.² Немачки свирци беху извесно време у служби града Дубровника. Тако, на пр., гајдаш Кунц (*Chuncius cornamus Theotonicus* и трубачи (*sonatores*) Илија и Јован, сва тројица у служби 1379 год.; флаутиста (*fistulator*) Ханс 1383, кларинетисте (*pifarus*) Петар из Келна 1416 и Матеј Немац (*Theotonicus*) 1444. Бенедиктински калуђер, песник Мавро Ветранић, помиње у XVI. веку, у једној песми о маскаради, трубаче (*trumbetari*) и свираче (*pifari*) из Аламаније, који разумеју добро »тринкати« вино без воде и причати, далеко на западу, о »својим милим женама«. Њима ће они, по повратку у отаџбину, умети да хвале и узносе славни град Дубровник.³ Немачкога су порекла и речи *frava* (*frau*), поменута два пута у лирским песмама Менчетића (пред крај XV. века) и *limfra* (*Liebfrau*, у Рјеџнику нетачно протумачена као нимфа или девица), која се помиње у горе наведеној песми Ветранића.⁴ Други свирачи беху Грци. Дубровачки трубачи (*tubetae*), између 1424—1456, беху из Арте и са Крита; браћа Теодор и Јован добили су, 1426, допуст од четири месеца с тим да иду на двор деспоту Стефану, 1428 босанском великом војводи Сандаљу да их забављају својом свирком. У Дубровнику беше још и српских уметника, као, на пр., „trumbeta“ Драган из Призрена 1335, Италијана, Хрвата из Сења или Загреба, као што је био „tubicen“ Никола из Загреба 1411—1414, Арбанаса из Драча или Дривоста итд. Дубровачка општина слала би своје свираче на суседне дворове на тамошње свадбе.

Свираца је било и на владалачким и великашким дворовима у унутрашњости. Они се често помињу у XV. веку, јер су појединци, па чак и читаве њихове дружине (*societas, brigata*), долазили у Дубровник о празницима, особито на дан Св. Влаха, те их је дубровачка влада тада даривала. У априлу 1408 добили су два трубача

¹ Пшињска повеља од 1353: Флорински, Памятники 148 А

² Jagić, *Starine* VI, 81 и *Rad XXXVII* (1876), 73.

³ *Stari pisci* III, 248—250.

⁴ Jagić на н. м. и Murko, *Arch. slav. Phil.* XXVIII (1906), 382.

(*tubatores*) српскога деспота (*dominus dispotus Sclavonie*) поклон у чохи, у вредности од 60 перпера. Често се помињу свирачи (*piiffari*) босанскога краља, великога војвода Сандаља и херцега Стефана, властеоских породица Павловића и Златоносовића, трубачи (*sonatores, tubete*) Балшића, босанскога краља и др., гајдаши *pognatores* 1454) херцега Стефана, добопари (*gnacharini*, од *nachari*, старо-франц. *paquaires* једна врста бубња) Сандаља и Павловића, флаутисте (*lautarii* 1450 и д.) босанскога краља. Поред њих, од 1399, јављају се и комичари или жонглери (*ioculatores, zugularii, histriones, buffones*) босанскога краља и његове властеле. Тако, на пр., један „*buffonus*“ херцега Стефана, по имену Мрвац, добио је 1455 у Дубровнику на поклон један пар одела.

Певало се, без разлике сталежа, сваком приликом: о свадби и другим свечаностима, на пољским радовима, на пољу код стоке или приликом цеђења маслине,¹ а исто тако за време дугих караванских путовања кроз шуме и планине. Нарочита врста песама беху тужбалице о погребима.² У Приморју, чак и молитве рецитовале су се у облику песме, у Дубровнику чак и оче наш.³

Нема сумње да је велик део историје попа Дукљанина састављен на основу епских народних песама. Изреком помињу се песме од краја XII. века. Лирске и љубавне, без сумње, беху нечисте и шкодљиве песме, које је Растко, потоњи Св. Сава, као младић мрзео и којих се грозио.⁴ Када је овај син Немањин, у место да се ожени, утекао (око 1192) на Свету Гору и онде се покаљујеерио, почеле су се о томе измишљати и певати песме.⁵ Једна версија сачувала се до данашњег дана, наравно јако измењена.⁶ Нићифор Грегорас путовао је, 1328, као византијски изасланик у Србију. У опису тога пута прича он како су ноћу путовали кроз густу шуму, између река Струме и Струмице. Пратиоци се нису бојали у мраку, него су певали јуначка дела људи (*χλέα ἀνδρῶν*), које класично

¹ У Шибици 1487 по Шишгорићу, *Gradja II* (1899), 11.

² Нарикаче у Дубровнику описује *Philippus de Diversis* p. 129. Дубровачко Мало Веће забранило је, 14. априла 1498, „*chiamar femine de fora de la casa del morto ad cantar*“. Бузбек и Герлах у XVI. в. о нарицању код Смедерева и Јагодине; упор. *Jagić u Radu XXXVII*, 116 и д. Упор. *Niederle, Život starých Slovanův* I, 247. nap. 2.

³ У Дубровнику, 1407, певала је нека жена Станула, ходајући по дворишту пред вече, оче наш: „*ibat per aulam cantando Pater noster*“. *Liber maleficiorum* 1407—1410 Арх. Дубр.

⁴ „скврньнословесныхъ же и врѣдньныхъ пѣснии юношѣскааго желаниа ослабляющихъ доушоу.“

⁵ „пѣсны съмысливше понахоу.“

⁶ Теодосије у Павловића 16, 29. Доментијан 27. Новаковић у *Arch. slav. Phil.* IV (1880), 317—323; В. Ђоровић тамо XXVIII (1906), 629—633.

образовани Византинац никада није видео нити је шта чуо о њима. Пратиоци певали су тужне мелодије веома гласно, тако да је силно одјекивало по косама и кланцима.¹ Сваки који је путовао по Србији и Бугарској зна још и данас овакво певање ноћу, на путовању. Бертрандон де ла Брокијер прича да су стари Турци, такође, јашући ноћу на коњима, певали епске песме.² По Цамблаку, краља Уроша III., после победе над Бугарима (1330), дочекује народ „побѣдним пѣснима“.³ По свој прилици да су и приче Михаила Константиновића из Острвице, из XV. века, о старијој српској историји састављене највише по песмама које је он слушао у младости. Али, у источној Европи епске песме нису се певале само ноћу на путовању, него су се оне певале за трпезом на радост званицама, како то већ Приск бележи, причајући о приликама на двору хунског краља Атиле. Млечић Амброзије Контарини путовао је, 1473, из Пољске у Кафу на Криму. Он је, у друштву многобројне властеле, сврнуо, успут, као гост, кијевском гувернеру. За време ручка, каже он, неколико певача веселило је госте својим песмама.⁴ Крижанић бележи у XVII. веку како у Хрвата и у Срба, у кућама властеле и ратника, о гозбама, иза леђа званица, ратници певају песме о делима старих јунака.⁵

До нас није доспела ни једна српска епска песма која би била забележена у средњем веку. Сачувани су текстови песама који су забележени тек у XVI. веку. Али, због тога се не сме мислити да су српске јуначке песме постале сувише доцкан, јер је само пуки случај да су тако доцкан забележене.⁶ Током времена, оне су, као и народне песме других народа, много се измениле у облику и у садржини. Судећи по садржини, несумњиво је да је, на пр., средњегрчки епос о Дигенису Акрити постао половином X. века на тадашњој византијско-арабљанској граници у Кападокији и на горњем Еуфрату. Али, рукописи од до сада познатих пет прерада овога епоса,

¹ Nikephoros Gregoras VIII, cap. 14, § 4.

² Упор. Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches I, 463.

³ Гласник XI (1859), 75.

⁴ „Havevano alcuni cantori, i quali mentre desinammo cantavano“. Viaggi fatti da Vinetia alla Tana etc., Млечи 1545, p. 61 B.

⁵ Упор. Јагић у Radu XXXVII (1876), 119 и Божишић, Народне пјесме, предговор 83, нап. 1. На супрот словенским епским песмама које су се певале на путу и за трпезом упор. претпоставку Гастона Парис-а, да су старофранцуске епске песме првобитно биле песме уз игру.

⁶ Андра Гавриловић у Radu 153 (1903), 209—226 и Гласу 72 (1907), 127—168 мисли да се српски епос развио из кратких епско-лирских песама тек пред крај XVI. или почетком XVII. века. Противног је мишљења Јов. Н. Томић, О српским народним епским песмама, Београд 1907.

по Крумбахеру, нису старији од XV. века.¹ Исто тако стар је круг песама о кнезу Владимиру Мономаху (1113—1125) у руском народном епосу, нако рукописи тога кола песама потичу тек из новијега времена.

Пада у очи да се у српском народном епосу, у колико нам је познат из текстова забележених за последњих три стотине година, ништа не говори о времену пре Немање. Од историјских личности јављају се Немања, његов син Св. Сава, врло нејасно Милутин, нешто боље Урош III., заснивач Дечана, а исто тако војсковође из XIV. века, Хреља и Момчило, а сасвим јасно »цар Стефан«, свагда са поменом његове престонице у Призрену, његов син царевих Урош и, најзад, краљ Вукашин с братом, деспотом Угљешом. У народној епизи пуније је опеван крај средњег века. Ту имамо два велика круга песама о Марку Краљевићу, историјском краљу Марку (1371—1394),² онда о боју на Косову 1389.³ У песмама пева се, даље, о српским деспотима, херцегу Стефану, заснивачу Херцеговине, црногорским Црнојевићима итд.⁴

Очуване песме деле се, по стилу и размеру, на две групе. Старије су, данас изумрле, песме у петнаестерцу или шеснаестерцу, сачуване једино у рукописима. Овај »свечани дуги стих«, како га Јагић назива, подсећа, по спољашњем изгледу, на византијски »политички«⁵ петнаестерац. Нарочита особина ових песама је да се у њих, који пут, умеће шестерац, којим се или нешто раније речено понавља или се њиме изражава усклик. Млађи и живљи је десетерац. Он се, још и данас, свугде чује у српским јуначким песмама које певачи певају и прате звуцима од гусала.

У XVI. и XVII. веку говорило се за песме у петнаестерцу да су испеване »српским начином«. Овај израз налазимо у Хекторовића (српски начин) и у Крижанића (*modi et styli sarbiaci*)⁵. Поред тога.

¹ Krumbacher, Eine neue Handschrift des Digenis Akritas (у Ескуријалу), S. Ber. der kgl. bayer. Akademie 1904, св. II, 347.

² Млетачки извештај о опште познатој песми (*canzone*) у Сплиту 1547 „cantando in schiavone del re Marco“ у Ljubića, Rad. XL (1877), 141.

³ Халанскиј († 1910), Южнославјанскія сказанія о Краљевићѣ Маркѣ (Варшава 1893), објавио је руско дело о краљу Марку на скоро преко 1000 страна, и то са паралелама из рускога епоса и других народних песама; упор. Maretića у Radu 132 (1897), 1—47; Илинскій у Изв. отд. русск. яз. и слов. XV, 4 (1910), 226 и д.; некролог у Arch. slav. Phil. XXXII (1911), 317. Јован Н. Томић, Историја у народним епским песмама о Марку Краљевићу, Београд (изд. Академије) 1909, налази у песмама о Марку и одјеке од познијих догађаја, па чак и пред крај XVII. века.

⁴ Андра Гавриловић, Историја српске и хрватске књижевности усменога постања, Београд 1912, 8^о, 225 стр. Павле Поповић, Преглед српске књижевности, 2. изд., Београд 1913, стр. 53—122. 5 изд. 1922.

⁵ Hektorović, Stari pisci VI, 17, 49. Križanić, Starine XVIII, 228.

у исто време, звале су се ове песме и бугаркиње или бугаршице од речи »бугарити«, што значи певати или рецитовати народну песму. Данас, пак, реч бугарити значи певати тужбалицу. У овим песмама, ни по градиву, ни по језику, нема ничега бугарскога. Називом бугаршница хоће да се, по свој прилици, означи начин певања или рецитовања. Богишић је мислио на булгарину (турск. тамбура), неку врсту гитара, преко чије четири жице повлачи се гушчим пером и тако прати песма. Јагић, опет, упозорава на мелодију μέλος βουλγαρικόν коју помињу Византинци. У својој песми Ribanје, састављеној на Хвару 1556, забележио је Хекторовић два најстарија текста народне песме, које су епизоде у његовој поједи. Једна од ових песама тиче се краља Марка и његова брата Андрије. Једна, опет, песма уметнута је у песму „Vila Slovinka“ задрапина Бараковића (штампана 1613).¹ Много је богатија дубровачка рукописна збирка коју је, око 1700, започео Матејић а наставио Бетондић († 1764). Поред тога, имамо једну збирку из Пераста (око 1700) и две збирке из Боке Которске с почетка XVIII. века. Пошто су, претходно, Гиљфердинг и Миклошић објавили неколико огледа ових песама, изашло је, 1878, издање Богишића, у коме је 76 песама, од којих по 36 из крајева око Котора и Дубровника.² Ова је појезија почела да опада већ у XVII. веку; тада је она таворила само у Приморју, особито у Перасту код Котора.

Али, још 1655, Хрват Крижанић (Crisanius) у полиглоту, штампаном у Риму у част цара Фердинанда III., објавио је овим старинским размером три песме, једну на црквенословенском, другу на хрватском (illirice moderne) и једну на српском (sarbski) језику.³ Пераштански духовник, потоњи архиепископ барски, Андрија Змајевић († 1694), прерадио је у овом старом дугом размеру неколико епизода из »Османа« Гундулићева († 1638), који је испеван у осмер-

¹ Stari pisci XVII, 128 и д.; упор. Valjavec у предговору тамо VIII и д.

² Богишић, Народне пјесме из старијих највише приморских записа, књ. 1, Београд 1878. (Гласн. II одел. књ. 10). На жалост, обећана друга књига није објављена. Неколико текстова и у Новаковића, Ein Beitrag zur Literatur der serb. Volkspoesie, Arch. slav. Phil. III (1879), 640—653. Јагић, Die süd-slav. Volksepik vor Jahrhunderten, тамо 4 (1880), 192—242. О стиху и размеру W. Wolner, тамо 9 (1886), 177. Asmus Soerensen, Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serb. Heldendichtung, тамо 14 (1892), 17 (1895). Српски превод Јов. Радонића у Просветном Гласнику за г. 1894. A. Soerensen, Entstehung der kurzzeiligen serbokroatischen Liederdichtung im Küstenlande, Berlin 1895. Срп. превод Јов. Радонића у Наставнику за г. 1913. (Упор. Rešetar, Arch. slav. Phil. XVIII, 297.) Новије студије о метрици од Maretica, Rad. 170 (1907) и Ivana Šercera, Rad. 182 (1910).

³ Triumphus Caesareus Polyglottus, Romae 1655. Одштампан у Ferment-džina, Starine XVIII, 226—229.

цу са сликовима. Ова појезија дугога размера изумрла је у другој половини XVIII. века. Још Љубиша († 1878) чуо је њене последње звуке у свадбеним песмама Паштровића код Будве.¹ Историјска садржина ових старих песама почиње с царем Стефаном Душаном и допире до млетачког освојења Херцег Новог у год. 1687. Песме у збирци Богишића старинске су, пуне народних епитета а са врло мало турских речи. У њима се од оружја помињу лук, стрела, штит и копље, а ватрено оружје само у најмлађим песмама из Пераста. Па и одело има старинске називе. Падају у очи остаци средњевековне етикете. Тако, на пр., лица која се састају и почињу говор, претходно се дубоко поклоне једно другом. Верске представе, хваљење и истицање калуђера и »лепе Свете Горе« упућују јасно на област православне цркве. Метричке особености упућују, кадшто, више на руску народну песму него на млађе југословенске облике. Како Богишић опажа, њихова је садржина доспела до нас већ унакажена. Она је без плана, фрагментарна и увела, што значи да су ове песме забележене већ у добу када је ова стара појезија била у пуном опадању.

Млађи десетерац јавља се већ у многим песмама у споменутих рукописима XVIII. века из Дубровника и которске околине. Силно благо текстова, које су Вук Караџић и други Срби прикупили и објавили у многим свескама, обухвата историјске успомене од »цара« Немање па до историје наших дана. У овим песмама приказује се ванредно снажно и свеже разнобојни одсјај средњевековне Србије, дакле време које је претходило мутним столећима турског господства. Али, посматрајући из ближе, приказивање у овим песмама пуно је анахронизама и пуно турских израза и представа. Тако, на пр., цар Стефан влада са својих »девет везира«, а, поред ватреног оружја, копља и сабље једва се и помињу. Ослонац за народно памћење беху стари манастири који се, у овим песмама, често набрајају у дугом низу. Десетерачке песме много су дуже него песме дугога размера.

Има их од 800, па и од 1200 стихова, које су само индивидуална својина појединих певача. По Мурку, један певач никада неће једну песму једнако поновити, тако да су штампане песме у истини само један једини пут тако испеване.²

Тириловско писмо није једнако у писаним споменицима средњег века. У црквеним књигама и на натписима наилазимо свагда на старинско, гломазно унцијално писмо, изведено тешким потезима. Оно подсећа на коптско писмо које се, такође, развило из грчке

¹ Богишић на н. м. предговор стр. 69, нап. 2.

² М. Murko, Reisebericht über die Volksepik der bosnischen Mohammedaner. S. Ber. W. Akad. 173 (1913), 3. Abh., стр. 24.

азбуке. Од XIII. века, у практичном животу, из унцијалног развило се курсивно писмо, у коме су писмена јаким продужавањем, особито на ниже, и финујим потезима добила више индивидуалности. Између та два писма иста је толика разлика као и између унцијалног и курсивног писма у Јерменаца. У јужних Словена опажамо, пред крај средњег века, две врсте ћириловске курсиве. У Србији, Бугарској и у Влашкој писало се усправном курсивом. У Босни је она окренута на десно. Сем тога, онде се преиначавањем појединих писмена ствара писмо са локалним особеностима, т. з. босанска б у к в и ц а. По узору на Грке, јужни Словени бележили су бројеве, све до у новије доба, писменима. Арабљанске цифре тек су се доцније одомаћиле чак и у »Латина« у Приморју. У дубровачком архиву наишао сам на први њихов траг тек у год. 1346. Друга словенска азбука, глагољица, позната је била у Србији још и у XIV. веку, како се то види из глоса и ивичних бележака на рукописима. Али, глагољица, тада, важила је само као тајно писмо, поред других разних ћириловских тајних буква које су састављане, по грчком узору, на основу замене писмена, њихове бројне вредности итд.¹ Глагољица је више била позната у Босни, где ћириловски рукописи, у XV. веку, имају глосе глагољцом, и где је, за војводу Хрвоја, написан био глагољски мисал. Глагољско се писмо употребљавало у цркви и у повељама у хрватском приморју, од Сплита па све до у Истру и до Загреба. Онде се, поред црквене унцијале, развила, за практичне сврхе, и глагољска курсива. У далматинским приморским градовима писало се латински и италијански латинским писменима, при чему се, све до почетка XIV. века, опажају трагови т. з. лангобардског или беневентанског писма. Али, тада су на Приморју словенски текстови писани само ћирилицом или глагољцом. У средњем веку нема ни једне југословенске повеље која би била писана латинским писмом. Такве повеље, писане латиницом, почињу, чак и у Дубровнику и у Хрватској, тек у XVI. веку. Нешто раније, непосредно пред 1500 год., покушало се у Далмацији да се латиницом прво пишу словенски духовни богоугодни списи и световне песме.²

Поред пергамента, почело се већ рано писати и на папиру. Бугарске повеље у XIII. веку, а исто тако и многе српске повеље XIV. века, па чак и хрисовуље цара Стефана и Уроша, писане су на

¹ Emil Kažunski, Beiträge zur älteren Geheimschrift der Slaven, S. Ber. W. Akad. 102 (1883). О српским тајним буквама: Владимир Крисић у Летопису 157 (1889), Љуб. Ковачевић у Гласнику LVI (1884), 340, Тих. Остојић у Arch. slav. Phil. XIV (1892), 478. Драг. Костић у Гласу LIII (1898), 137 и д. и 92 (1913), 1 и д.

² О свему томе гл. моје напомене у Arch. slav. Phil. XXVI (1904), 161 и д.

хартији. Писма и канцеларијске књиге у Дубровнику пишу се, од XIII. века, такође на папиру. Опажа се, од XV. века, да се повеље и званичне књиге почињу опет више да пишу на пергаменту, који је био више трајнији и издржљивији. Рукописи писани су црним мастилом, а натписи, у рукописима, црвеним; модрим мастилом писала су се писма и мање повеље.

У Србији, свештенство је највише старало се о настави, због чега се у школама одмах и почињало са читањем светих књига. Такав случај беше, како биографи кажу, са Немањиним сином Растком (Св. Савом) и краљем Стефаном Драгутином. Међутим, било је и приватних учитеља. Потоњег архиепископа Данила II. не хтедоше родитељи, као јединца, дати на науке, али, он је кришом нашао себи учитеља. У трговима и варошима школска настава имала је више светован карактер, удешена више за практичне сврхе. У језику опажа се, такође, разлика између те две школе. Језик у писмима, повељама и световним законима сасвим је близу говорним дијалектима. Књижевни радови, пак, писани су црквенословенским језиком који се, под утицајем српскога вокализма, преиначио у »српску реценсију«. Овај црквенословенски језик српске рецензије раширио се, током XIV. века, и по Македонији.¹ Ћирилицом писало се и у приморским градовима. У Дубровнику, где су властeosки и грађански синови учили код општинских учитеља рачунати, писати трговачка писма и рачунске књиге на италијанском и састављати обвезнице на латинском језику, помиње се (1390—1392) Бугарин Никола као нарочити „magister litterarum sclavicarum“ у служби Републике.² Писменост је била јако распрострањена. Случајно се сачувало једно ћириловско писмо које је, код млинова у Жупи, писао неки слуга своме господару, дубровачком властелину из куће Бусињоло.³ Владаоци морали су бити писмени, јер су, по византијском обичају, морали својеручно потписивати повеље. Изгледа, ипак, да Мркша Жарковић, господар Валоне, један од српских удеоних кнежева после смрти Душанове, није знао писати, него само

¹ За време византијскога господства и у прво време српске власти писало се у Македонији са вокализмом бугарске рецензије, то јест са носним гласовима. Том рецензијом писан је, на пр., натпис у Нагоричину од 1313 и многобројни рукописи лесновскога манастира 1313—1353: Стојановић, Записи бр. 41, 43, 44, 56, 102; упор. и Даничића у Radu I (1867), 174. Карактеристично је да једно исто лице, Станислав из Леснова, пише 1330 бугарском (Стојановић бр. 56), а 1342 већ српском рецензијом (тамо бр. 73—76). Од 1350 превлађује српски тип, и то не само у Македонији, него, у XV. веку, делимично и у западној подунавској Бугарској. Упор. Йорданџић, Ивановџић, Извѣстия на Археол. друж. III (1912), 62.

² Arch. slav. Phil. XXVI (1904), 179 и д.

³ Споменик XI, 85 (бр. 90).

начинити крст (1401 и д.).¹ Уосталом, у Трогиру помиње се, у једној повељи од 1286, чак и неки неписмени каноник (*nesciens scribere*). У Дубровнику, забраном од 1455, неписмени племићи нису могли бити чланови ни једнога већа.²

Књижница је било не само у манастирима него и у приватним кућама. Помиње се, 1281, да је породица краља Владислава имала 30 рукописа. Међу њима било је неколико јеванђеља у тешким кожним корицама, окованих у сребро (*tabulae*) са пуно скулптура, а делимично украшених драгим камењем.³ Удовица Уроша I., краљица Јелена, старала се око тога да се на њеном двору преписују књиге које је она онда распоклањала.⁴

Што се тиче подробности из историје књижевности, упућујемо на новије обраде књижевне историје. Ми ћемо се овде ограничити на оно што је најважније.⁵ Индијскога, арабљанскога, грчкога и западнога су порекла белетристична дела која су се ширила писменошћу, али још више усменим предањем. Источњачка градива доспела су јужним Словенима византијским а, можда, и јерменским посредовањем. Народна књига о »Стефаниту и Ихнилату« има индијску грађу из круга »Панчатантре«. У Стефаниту и Ихнилату воде животиње међусобне разговоре, као, на пр., корњача и мајмун; ту се, даље, наивно описује судба вола на двору лава итд. Прича о пустинику Варлааму и кнежевићу Јоасафу, која беше омиљена у читавој Европи, потиче из Индије, па је само преиначена у хришћанском духу. У једној причи говори се о библијском цару Соломону и његовим женама. Историја о асирском краљу Синатрипу и његову мудрому министру Акирију, која полази са једне старе јеврејске скаске, узета је из градива збирке »Хиљада и једна ноћ«. Историја Троје, преузета из круга скаски јелинске старине, необично омиљена беше код свих европских народа. Њен млађи текст западнога је порекла. Први пут налазимо му траг у Хрвата на Адрији, око 1300, а око 1345 и у Бугарској, под називом »руманец тројиски«. У том тексту су имена јунака, кадшто, много уна-

¹ Он се потписује с једним или два крста, а поред тога додане су речи: „† Сам господин Мркша учини“, „† господин Мркша учини †“. Споменик XI, 47, 49 (сачувано само у препису).

² Arch. slav. Phil. XXVI, 174, nap. 1.

³ Rad. I (1867), 136 и д. Smičiklas, Codex dipl. VI, 390.

⁴ Д а н и л о 68.

⁵ Приручне књиге: М. Murko, Geschichte der älteren südslav. Literaturen. Leipzig 1908. На српском: П. Поповић, Преглед српске књижевности, Београд 1909, 2. изд. 1913 (с богатом библиографијом) 5. изд. 1922; А. Гавриловић, Историја српске и хрватске књижевности, Београд 1910, 2. свеске. Антологија с текстовима старе српске књижевности: Новаковић, Примери књижевности и језика старог и српско-словенскога, 3. изд. Београд 1904, 673 стр.

⁶ Упор. Murko 95, 131, 181.

кажена. Тако у једном глагољском рукопису од Патрокла начињен је Протоколуш. У Бугара, Срба и Хрвата много се читала историја о Александру Великом, такође у двојакој обради. Старији текст потиче из романа Псеудо-Калистенова. Млађа је српска »Александрија«, у којој је Александар Велики, под утицајем западнога романтизма, приказан као хришћански витез.¹ Одјек ове лектире разабире се и у биографијама Даниловим онде, где извесне личности поређује с Александром, Даријем и »индијским царем Пором«. Колико је градиво ових прича распрострањено било у најширим слојевима види се отуда, да се неки Задранин, 1283, и неки Хrvat, из Новогa у Приморју, 1422, зову Буцифала по коњу Александра Великогa.² Досада се није нашао југословенски превод византијског епоса Дигениса Акрите; али, судећи по језичним траговима, руске прераде овогa византијскогa градива мора да полазе са таквогa југословенскогa превода. У руске текстове југословенскогa порекла иду и историја Тристрама и *Buovo d'Antona*, на белоруским »из српских књига« у рукописима XVI. века, за тим »Прича о индијском царству, посланица свештеника Јована, пренесена са латинскогa оригинала на српско-хрватско земљиште.³ Много се читала средњегрчка књига о вођу, »порикологос«, коју је обрадио неки врло окретан преводилац. »Цар Гдуније« (дуња), окружен другим вођем као дворским достојанственицима, суди »блаженом гроздију«, наредивши да га муче и притискују, те тако људи пију крв осуђеногa. Из далматинских градова ширила се, усменим предањем, садржина западних јуначких песама. По личним именима Оливер и Орланда види се да је у Србији позната била скаска о Карлу (гл. горе стр. 8), а исто тако и у Далмацији, како сведоче имена *Orlandus*, *Paladinus* и *Oliverius*. Неки месар у Дубровнику звао се 1485 *Tristanus*. Чак у планинама северне Арбаније знале су се приче из Артусова круга. 1407 помиње се у Дубровнику неки *Dominchus Bozizi dictus Merlinus* из Дривоста.⁴

Књиге старога и новогa завета, које је црква признала, не беху довољне да задовоље радозналост побожних људи у средњем веку. Тадашњи људи желели су да више читају или слушају о створењу света, о знаменитим личностима у оба завета, о небу, о паклу и о тајнама будућности. О свему томе нашли су они богате поуке у многобројним апокрифима. Апокрифи су делимично веома старога порекла, а својим популарним и фантастичним приказивањем често

¹ Murko 95 и д., 182.

² Моје дело *Rom. Dalm.* III, 11.

³ Murko, *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen*, 183.

⁴ Моје дело *Rom. Dalm.* I, 68; III, 42. Упор. списак рукописа из Задра од 1389, *Arch. slav. Phil.* XXV (1903), 157.

стоје по средини између богословије и појесије. Као и у Русију, доспели су они у Србију највише из Бугарске. Скоро сви су преводи из грчких оригинала.¹ У Стари Завет иду књиге о Адаму и Еви, биографија Асенете, ћерке Путифарове а жене лепога Јосифа, извештај Јеремије о паду Јерусалима, визије Данила и Исаије, апокалипса Баруха са описом седморо небеса, књига о Еноху, апокрифна прича о Јову. У Нови Завет спадају извештаји о смрти Богородице, о пролазу Богородице кроз пакао, извештај Персијанца Афродитијана о рођењу Христову, апокрифна јеванђеља од Јакова и Томе, визија апостола Павла, апокрифно откривење апостола Јована итд. Уз то долазе лажне легенде о светитељима, о мукама Св. Ђурђа, о животу Св. Василија Новогa с подробним описом неба и пакла, питања и одговори Св. оца Јефрема, разговор три црквена оца: Григорија, Василија и Јована, прича о дванаест петака, која завршује са препирком између Франака и Јевреја у Драчу и др. Све до наших дана веровало се да су богомилски производи списи пона Јеремије о дрвету часнога крста, о том како је Христос постао поп, како је Христос орао итд. Тек новија истраживања Соколова, Јагића и Радченка врло су подрмали веровање да ови списи стоје било у ма каквој вези са богомилском сектом.²

За погађање будућности служиле су многе чаробне књиге: Рожданик с хороскопом, све по данима рођења, Књига о коледама, у којој се предвиђа стање жетве, бербе, меда, стоке, предсказују поплаве, ратови итд., сређено по недељним данима у које пада Божић, за тим Месечник (луник), у коме се, на пр., препоручује да је добро купити и продати или се оженити првога у месецу, другога у месецу добро је говорити с властелом али, ако би неко купио роба дванаестогa у месецу, сигурно је да ће му роб утећи. Овамо спада и Громовник (*Βροντολόγιον*) са прорицањем по грмљавини у извесно доба године. По новијим истраживањима, грчки оригинал Громовника полази са некога вавилонскога Громовника.³ Овамо, даље, ваља убројати и Трепетник (*Σεισμολόγιον*), у коме се тумаче болови и осећања у прстима и другим удовима, Звезданик (*Звѣздочѣтъцъ*) и Сановник (*Ὀνειροχρηστικόν*). Утицај ове литературе почиње од средњегa века па траје све до у наше дане. Рукописа апокрифних списа има још и

¹ Издали су их у *Starinama* Даничић, Јагић, Новаковић и Поливка. Упор. руске литерарно-историјске радове Тихонравова, Пипина, Веселовскога и Сперанскога. Српске каталоге истинитих и лажних књига издао је Јагић у *Starinama* IX, 91 и д. По М. Сперанском, *Сербскіе списки книгъ истинныхъ и ложныхъ* у Чтенія 1908, прилож. 41—45 потичу они из руских рукописа XIII. века и нису старији.

² Упор. Dr. Miloš Weingart, *Počátky bogomilství*, Praha 1913, *Slovanský Sborník* књ. 16 (сеп. отис.).

³ Упор. *Byz. Z.* 21 (1913), 568.

из XIX. века. Одједи читања ових књига разабiru се и у народним песмама.

Огроман је број превода богословских књига које је црква признала. То је читава библиотека литургијских, хагиографских патристичних и канонистичних дела. Преводилачка радња почела је у Бугарској, у доба цара Симеона († 927). У Србији су ови преводи прегледани, исправљени и умножени новим преводима. Оригинални су радови биографије (житија) и службе Срба светаца.

Јелинска мудрост сабрана је у поучним збиркама, пре свега у преводу Менандрових мисли и изрека.¹ Ту долазе, за тим, одломци флорилегија, са изрекама мудраца, као: Соломона, Сократа, Диогена и Плутарха па све до црквених стаца. У данашњим српско-хрватским пословицама опажају се још јасно византијски елементи.² На античкој науци почива мала космографија са белешкама о свету, о Сини (Кини) на далеком истоку до пролаза »Гадире«, острва Туле и »блажених острва« на западу. Уз то долазе напомене о потресима земље, о ветровима, облацима, муњи и грому, звездама, сунцу итд.³ У физиологу говори се о царству животиња, о лавовима, слоновима, зубру, орлу итд.

У прози је најоригиналнији рад законик цара Стефана Душана. У средњевековној Србији историјске студије нису особито цветале. Мало су се читали чак и старији словенски преводи византијских хроника, као што су хроника Малалина и Ђорђа Хамартола, по чијем је узору и постала, од XI. века, велика руска летописачка литература. При том, не треба сметнути с ума да светогорски манастири, који су Србима давали најважније изворе за књижевно образовање, нису били седиште локалне историографије, као што је био случај са опатијама у западној Европи. Србима се више допадала речита али празна садржином похвална слова, у којима се величали светитељи, као, на пр., чудеса солунскога Св. Димитрија, а годила им је и дворска речитост из доба Комнена. Последица тога беше да се у Србији, у место историографије, јавља панегирична биографија, састављена као похвално слово. И краљ Стефан, а тако исто и архиепископ Данило, обраћају се својим слушаоцима

¹ Jagić, Die Menandersentenzen in altkirchenslav. Übersetzung, S. Ber. W. Akad. 126 (1892). М. Н. Сперанскій, Переводные сборники изречений въ слав. русск. письменности, Москва 1904, 577 и 245 стр., особито о слов. књижевности гнома и изрека; упор. Krumbacher, Byz. Z. 16 (1907), 330.

² Српско-хрватске пословице поредио је с латинским и грчким Kasumović у Radu 189 (1911) и 191 (1912), у 975 бројева; упор. реферате Jagić у Arch. slav. Phil. XXXV (1913), 280—284 и Paul Mark, Byz. Z. 21 (1913), 567 до 568. R. Altenkirch, Die Beziehungen zwischen Slaven und Griechen in ihren Sprichwörtern, Arch. slav. Phil. XXX (1908), 1—47, 321—364.

³ Издао Новаковић у Starinama XVI, 41—56.

или читаоцима са »епископи, свештеници и монаси«, са »оци, браћо и децо«, са »христољубиви и љубимици (ἀγαπητοί)«. Ова књижевност почиње са две биографије Немањине, које су саставила његова два сина, краљ Стефан Првовенчани (још као велики жупан, око 1215) и потоњи архиепископ Сава. Међу писцима, ова браћа беху први и последњи чланови куће Немањића, Није се нашао ни један биограф или похвални беседник који би приказао живот краља Стефана, толико заслужног за своју отаџбину. Живот Савин описао је хиландарски јеромонах Доментијан (1254) у монотоном спису, пуном празних речи. Исто је тако пун фраза живот Св. Симеона (Немање) који је саставио исти Доментијан 1264. Живо и јасно стилизована је више историјска биографија Савина од монаха Теодосија, само је у њој, овде онде, неколико лирских места. Пажљиви читалац опазиће одмах, да писац није савременик догађаја.¹ Розанов мисли да је Теодосије написао ову биографију између 1322—1336.² Највеће старосрпско дело у овај врсти су биографије краљева (до 1335) и архиепископа, доцније патријараха (до 1376), под именом Даниловим. Али, архиепископ Данило II. († 1338) саставио је само старији део овога зборника. Безимени ученици и настављачи продужили су даље ово дело, прекинувши причање о краљевима после прве три године Душанове владавине и приказавши врло кратко животе црквених великодостојника после Данила II. Због тога, нема ни једнога савременога писца који би нам приказао време Стефана Душана. Новији руски историци, Гиљфердинг и Голубински,³ много куде ласкав тон у биографијама из школе Данилове. Када »грешни и недостојни слуга Христов, смирени Данило«, није у стању да наброји »дивна и неисказана дела« Уроша II., многобројна као звезде

¹ Најстарији је рукопис Теодосија из г. 1336. Колико су од њега далеко били догађаји пре 1250 види се по том, што он брка епирскога цара Теодора са никејским царем Теодором Ласкарем I. У осталом, ове две личности брка чак и Грегоровијус у свом делу „Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter V (Stuttgart 1865), 119 (по њему, цар Петар Куртнејски био је сузањ „епирскога деспота Теодора Ласкара“). Теодосије каже да су Франци држали Драч већ око 1234, када се онде бавио српски краљ Радослав као бегунац; ну тада је Драч био у рукама епирских Грка, а Франци су га држали тек од 1259 и д.

² С. П. Розановъ, Источники, время составленія и личность составителя Θεοδοσιέвской редакціи житія Саввы Сербскаго, Извѣстія отд. русск. яз. и слов. XVI (1911), св. 1, стр. 136—209.

³ Голубинскій, Кратки очеркъ исторіи православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской, Москва 1871 каже на стр. 506: „Если бы справедливо было по одной книгѣ заключать о характерѣ цѣлаго народа, то это заключеніе было бы въ высшей степени невыгодное для Сербовъ. Такой ужасной реторикки и такой незнающей совершенно никакой мѣры хвалебной лести и лжи, мы увѣрены, не найдешь даже у кого изъ Византійцевъ, какъ извѣстно, великихъ мастеровъ этого дѣла“.

на небу или песак у мору, то се ова фраза још и може примити. Али, човек са чуђењем чита, на пр., место „семоу бо благочестивомоу кралю Оурошоу (II) ослѣпивышоу сына свогго бѣзлюбљенааго Стефана“).¹

»Родослов« је постао негде пред крај XIV. века, када су још живела деца Душанова полубрата Симеона. То је кратко састављен генеалогички спис о кући Немањиној, у коме се највише говори о заснивању манастира и који, као неки додаток, претходи приказу опште историје. Млађег су постанка летописи. Белешке у летописима почињу, истина, са 1139, али су подаци у њима, пре 1389 год., врло оскудни и непотпуни, и не говорећи о њиховим хронолошким погрешкама.² Тек у доба деспота јављају се боља историјска дела.

Као што смо већ горе истакнули код неимарства, опажа се и у уметности двојаки утицај, али у сликарству брзо превлађују византијски узор. Западњачке елементе налазимо у старијем времену. У најстаријем српском рукопису, јеванђељу захумскога кнеза Мирослава, брата Немањина, који је писан пред крај XII. века у Приморју, назива се, у једној минијатури, Јован Крститељ, српски Јован Претеча (Ἰωάννης ὁ Προδρομος), италијански »Жван Батиста« (Giovanni Battista).³ По западњачким узорима израђене су и скулптуре у старијим црквама (гл. св. III. стр. 269 и д.). Доцније слабе ови далматински утицаји. По Покришкину, фреско-слике у српским црквама, из XII. и XIII. века, чисто су византијске, док се, у XIV. веку, опажају утицаји италијанског раног Препорођаја. У делу о хришћанским уметничким споменицима из Свете Горе, ставља Кондаков постанак српске уметности у XIII. век, њену сјајну епоху у доба краља Стефана Уроша II. Милутина и цара Стефана Душана.⁴ Врло је мало писмених бележака о уметницима. На првом месту ваља поменути податак да је архиепископ Сава довео собом, у Србију, грчке сликаре (гл. св. III. стр. 264). У Студеници и у Жичи опажа се утицај старије византијске школе XIII. века. Доцније, старији живопис, у обе ове цркве, допуњен је новијим сликама из XVI. века.⁵ Необично снажан беше одјек Ренесансе грчке иконографије XIV. века, са све снажнијим натурализмом. Кондаков и Мије мисле да су фреске у Нагоричину (1313) по композицији, начину цртања и у

¹ Данило изд. Даничића 127—128, 163.

² Љ. Стојановић, Zur Entstehung der serbischen Annalistik, Arch. slav. Phil. XXIII (1901), 630—634: по њему, летописи су постали из типика са белешкама о дану смрти владалаца, архиепископа и патријараха, са још нешто података из политичке историје.

³ Упор. I. св. стр. 166. Kondakov, Arch. slav. Phil. XXI (1899), 307.

⁴ Н. П. Кондаковъ, Памятники христіанскаго искусства на Аѳонѣ, Петроградъ (Акад. Наука) 1902, 193.

⁵ Dr. Петковић у Годишњаку XXIII (1909), 201.

слагању боја нешто најбоље у српској уметности. Већ су мање успешне слике у Грачаници које су из тога времена, такође, а и слике у црквама скопске околине највише су рогобатне и тешке. Слике у Леснову и у Зауму, на охридском језеру, спадају у најбоље творевине грчких уметника.¹ По Кондакову, у српским фрескама пада у очи живост позе, нека врста нервозности, чега нема у византијским узорима.² Реалистични су српски портрети владалаца и властеле који, по Дилу, истинитошћу израза подсећају на савремене византијске слике у Цариграду, Мистри и Трапезунту.³ Али, изучавање ових споменика много је отежано због тога, што су фреске, у турском периоду, много пута обнављане. По Стжиговском, лепе фреске у цркви Св. Јоакима и Ане у Студеници, задужбини краља Уроша II. од 1314, изгледају као копије мозајика у манастиру Хора (сада Кахрије-намија) у Цариграду који је рестаурирао, у исто време, Теодор Метохит, канцелар Андроника II.⁴ Али, Др. Петковић нашао је, крај ових фресака, један позни датум, 1609 годину.⁵ Стжиговски је тврдио да се у минијатурама једнога псалтира, из доба деспота Ђурђа, опажају трагови подражавања сирским узорима, али, то његово мишљење нису прихватили сви стручњаци.⁶

Па и у Далмацији опажају се напоредо источни и западни утицаји. У Котору имала је, око 1330, кућу и виноград породица некога грчкога сликара, „quondam Nicole pictoris greci“.⁷ У Дубровнику било је грчких сликара (pictores), који су примали од општине извесну суму за закуп свога атељеа (stacio pro arte sua). 1367 помиње се „Nemanuel Grecus pictor“, а 1384 „magister Georgius Grecus pictor“.⁸ У Дубровнику помињу се још „Benne pictor“ 1278, „Nicolaus pictor“ 1285 и „magister Yvan pictor“ 1296, ну они ће свакако бити домаћи сликари. Италијански сликар, магистер Михаило из Болоње, сликао је 1318—1324 фреске у катедрали S. Mariae Maioris, за тим фреске у старој цркви Св. Стефана (гл. св. III. стр. 263) и, најзад, он је украсио минијатурама антифонале у Богородичиној цркви. Мисиоле из Задра малао је мале слике светитеља 1347. Ове слике на дрвету (εἰκών) које су се звале у Србији и кона, у Дубровнику а н кона („altariolum sive апсона“ такође) често беху украшене

¹ Diehl, Manuel 755.

² Кондаковъ, Македонія 66.

³ Diehl на н. м.

⁴ Strzygowski Byz. Z. 16 (1907), 731, 738.

⁵ Годишњица XXIV (1910), 289.

⁶ Strzygowski о минхенском псалтиру у Denkscr. W. Akad. LII (1906). Са њим се не слаже Diehl, Manuel 795. Друкчије Bertaux, Journal des Savants 1911; упор. Byz. Z. 21 (1913), 661—662.

⁷ Not. Cat. 1326—1334, p. 120.

⁸ Mon. Rag. IV, 96. Cons. maius 28. марта 1384 Арх. Дубр.

резбаријом, сребром и златом. Као и у Византинаца, њима су се украшавале не само цркве него и приватне куће, особито спаваће собе. У остави породице краља Владислава набраја се 20 таквих „усопе“. Биле су то слике Христа, Богородице, арханђела Михаила, Јована Крститеља, апостола Петра и Павла, Св. Симеона, Ђурђа, Теодора, Николе, украшене сребрним оковом, бисером и драгим камењем. Међу њима, две Христове слике означавају се као старе (*usopa vetus*); једна Богородичина слика измалана беше на слоновој кости (*usopa de ossa*).¹

На двору побожних владарки и кнегиња везли су се за цркву везови са златом. У депозиту краља Владислава била је једна свилена застирка, на којој је био извезен златом Христос са ученицима, за тим је имало олтарских застирача од кадифе, убрушчића за путире, црквених одежда итд., а поред тога још и позлаћена кадионица од бакра, путир, изрезан од кокосова ораха и посребрен (*calix de puce Pharaonis*) итд.² По казивању Данилову, краљ Стефан Драгутин имао је у својем двору читаву радионицу, у којој су се израђивали поклони за цркве и манастире, као златно и сребрно посуђе, украшено бисером и драгим камењем, путири, кадионице, свећњаци, а исто тако и све по избор црквене одежде.³ На византијском, српском и руском двору био је обичај да се при крају свечаног ручка, као и у манастирима, узима нафора, која се износила на плитким послужавницима. Они су се старосрпски звали панађијари (*παναγιάριον*). Када је Данило, тада хиландарски игуман, дошао Стефану Драгутину, узео је краљ »са своје трпезе златне панађијаре, украшене бисером и драгим камењем«, па му их је дао на поклон.⁴ Которски племић, Трипе Бућа, узео је у Дубровнику, 1313, златара Петра из Млетака на годину дана у службу краља Уроша II., свакако да израђује црквено и профано посуђе. Петар је дужан био „*laborare fideliter de arte sua dicto domino regi*“ уз обећану плату од 8 „*libre venetorum grossorum*“ годишње и пристојну храну (*bibere et comedere convenienter*), али, тај је уговор раскинут и текст његов превучен у архивској књизи.⁵ Из доба Немањића очувало се врло мало споменика такве врсте. Још у XVIII. веку чувао се у светогорском манастиру Св. Павла мали ковчежић

¹ Пов. од 1281 Rad. I, 136—138 = Smičiklas, Codex dipl. VI, 390—391.

² Пов. од 1281 на н. м. У манастиру Бешенову, у Срему, чува се још и данас један путир од кокоса: Старинач III (1886), 94.

³ Данило, р. 36 и д., 39, 44.

⁴ О панађијарима прво Кондаков у књизи о Светој Гори 222 и д. са сликама. Данило 45.

⁵ Div. Sanc. 1313, 7. јуна, у Арх. Дубр.

за дрво часнога крста са ликом и посветом краљу Владиславу. Данас га више нема. У дубровачком доминиканском манастиру чува се још и данас један крст с посветом краља Стефана Уроша II. епископској цркви у Расу. У XVIII. веку још је постојао скупочени крст, поклон краљице Јелене, манастиру Сопотанима. У манастиру Дечанима има крст са натписом заснивача цркве, краља Уроша III.¹

Интензиван беше социјалан утицај хришћанства. Од старога незнабоштва сачували су се само остаци разних празноверица, особито у забаченим крајевима. Стара божанства заборавила су се; једино се до данашњег дана сачувало веровање у ниже силе, као виле, вукодлаке и вампире итд.² Данило прича како је краљ Стефан Драгутин Мачване који су живели у »мраку и у тами« извео поуком на светлост спасења.³ Грци су, такође, истицали и хвалили настојање српских владалаца да распростру просвету у своме народу. Архиепископ охридски, Димитрије Хоматијан, пише патријарху Герману у Никеји да је Србија »украшена побожношћу, јеванђелском чистотом живота и достојанством добрих нарави сваке врсте« и хвали, у једном писму, краља Стефана Радослава како је побожност и љубав према богу наследио од својих »предака«.⁴ Колико је на српском двору жив био интерес за богословска питања види се лепо из преписке између краља Радослава и архиепископа Димитрија, а исто тако, у XV. веку, између деспота Ђурђа и цариградског патријарха Ђенадија Схоларија.⁵ Побожни беху и латински варошани у Приморју. Филип де Диверсис хвали Дубровчане и Дубровчанке како много иду у цркву и како радо чине добра дела.⁶ Али, крај све побожности, Срби беху далеко од тога да се одаду мистичном размишљању, као што беше случај у средњевековној Бугарској и у модерној Русији. Једино се у приморским градовима опазио утицај италијанских флагеланата. Тако, на пр., у Котору, Дубровнику и у Стону помињу се, у XIV. и XV. веку, покајничка друштва браће која су се шибала и мучила (*fratilia verberatorum, fuschatorum*, итал. *schola di fustadori*, слов. фрускатури).⁷

Побожност владалаца огледала се у начину свакидашњег живота. Међу драгоценостима краља Владислава било је кесица са

¹ Стојановић, Записи бр. 4930, бр. 39, 45, 61. Mon. serb. 70.

² Упор. у I. свесци одељак о поганству и хришћанству стр. 116 и д.

³ Данило 28.

⁴ Demetrios Chomatianos ed. Pitra col. 495 (бр. 114) и 685.

⁵ E. v. Dobschütz, Ein Schreiben des Patriarchen Gennadios Scholarios an den Fürsten Georg von Serbien, Arch. slav. Phil. XXVII (1905), 246—257.

⁶ Philippus de Diversis ed. Brunelli p. 92.

⁷ Фрускатури у Стону, Arch. slav. Phil. XXI (1899), 521.

реликвијама које су се носиле о врату. Када се путовало, онда се, одмах по доласку у одређено место, прво одлазило у месну цркву. Када је краљица Симонида стигла у Београд, отишла је прво у саборну цркву да се поклони пред чудотворном иконом Богородице, па је тек онда отишла своме деверу и својој јетрви, краљу Стефану Драгутину и краљици Катарини. Краљ Стефан Урош II. Милутин, пре него што ће кренути против Грка (1282), примио је благослов епископа и свештенства. У часовима опасности од стране Византинаца и Татара, молио се он по читаве сахате побожно својој »светој господи«, својим прецима, светом Симеону (Немањи) и Сави.¹ Међу добрим делима, у првом реду беху подизање црквених грађевина и дарови манастирима, у злату и у сребру, у овцама, воловима и коњима, у црквеним одежама и у богатим њивама. Дирљив је опис Данилов како је удова краљица Јелена градила Градац. Док се црква градила, она не имађаше покоја ни дању ни ноћу. Она је занатлије и раднике богато плаћала и хранила, пратећи и гледајући радосно како манастирске стене с дана у дан све више расту и напредују. И када је црква била свечано посвећена, славила је она свемогућега као оно ратник који је извојевао победу.² За примером владалаца пође и властела. Када је Данило II. био архиепископ, доносила је властела, не штедећи ни мало, у Жичу сребрно и златно посуђе и друге драгоцености ради спаса душе своје.³

Владаоци и свештенство дужни беху да се старају о сиротињи. Биографи хвале Немању да је штитио беднике, слепе, узете, неме и сироте; он је откупљивао дужнике и ослобађао робове. Сава је своје верне поучавао у проповедима да гладне нахране, бескућнике да примају на конак, голе да одевају, удовице и сирочад да штите, робље да испуњују и пуштају на слободу.⁴ Краљица Јелена окупљала је стално у свом двору кћери сиромашних људи, те их је дала васпитати. Када беху прирасле, она их је удавала, дајући им богате поклоне. Она је својом руком делила сиротињи храну и одело. На двор краља Стефана Драгутина долазили су сиромаси, слепи и богаљеви не само из Србије, него и из далеких земаља. Исто тако, у престоницу краља Стефана Уроша II. Милутина стицала се сиротиња из Србије, из »прекоморских земаља«, са »острва морских«, па чак и из Јерусалима. Из двора нико није отишао, а да не би добио по нешто. Краљ је често, ноћу, свлачио своје лепо одело, те излазио, прерушен у старо одело и увијена лица, из двора, праћен двама трима верним пратиоцима. Тако преиначен, одлазио је он

¹ Данило 97, 108, 111, 121.

² Исти 75—79.

³ Исти 367.

⁴ Теодосије у Павловића 133.

у логор бедника, те им је раздавао новац, храну и одело.¹ О сиротињи су се бринули и манастири, на чијим је вратима свагда било бедних и невољних. У Студеници, на пр., игуман им је раздавао хлеб, вино, зеље, изношено одело и обућу монаха. За сиротињу постојала је, крај манастира, нарочита зграда (гостиница), а било је, за њих, и нарочито гробље.²

Краљ Стефан Драгутин тешко је мучио своје тело. Он је ноћи проводио у гробу који беше напуњен трњем и оштрим камењем. Када је умро, нашло се да је кришом, на голем телу, носио покајничко одело од сирове кострети.³ У биографијама архиепископа помињу се често побожна путовања у Свету Земљу. Сачувала се једна латински писана повеља коју је, путујући на гроб Спаситељев, издао у Акону, 1286, монах Давид. Овај монах био је раније жупан Димитрије, син краља Вукана а унук Немањин.⁴ Ближи циљ за хаџије беше Света Гора, чије је манастире посетио и цар Стефан Душан, заједно с царицом Јеленом. Људи су одлазили у хаџилук и у разне манастире у отаџбини.

У Дубровнику, у XIV. веку, наређује се често у тестаментима да извесно лице предузме пут у хаџилук „pro anima“ завештача. Ту су дужност узимали на себе највише духовници из Арбаније. Одлазило се на поклон Богородици Ратачкој код Бара, Св. Николи у Барију у Апулији, цркви св. арханђела на брду Гаргано (S. Angelus de Apulia, S. Michael de Monte), у Асиси, Рим, Јерусалим или Св. Јакову у Галицији (Compostella) у Шпанији.⁵

Силно беше веровање у чудеса. Тим веровањем и тумачи се да су се домаћи владоци и архиепископи, после смрти, поштовали као светитељи, нарочито од како је гроб Немањин почео да точи лековито миро, исто онако као и мироточиви ђивот солунскога Св. Димитрија (μυροβλύτης). Ово душевно расположење опазило се када је Стефан Урош III. ступио на престо. Када се, наиме, распрострла вест да је овај ослепљени краљевић изненада прогледао, потиснуо је он снажно у назад све остале претенденте на престо.⁶ Поред многобројних примера о лековитој снази св. гробова, у биографијама Даниловим причају се и сасвим чудне приче из домаћих манастира. Архиепископ Арсеније I. († 1263) лежао је, последње три године живота,

¹ Данило 42, 69, 131, 139—140.

² Студенички типик гл. 38, Гласник XL, 176.

³ Данило 32—33, 39, 51.

⁴ Споменик XI, 21.

⁵ Изузетак се чини у тестаменту дубровачкога трговца Мароја de Sisa од 1363, у коме се наређује хаџилук ка Св. Петки (Параскеви) у Трнову, у Бугарској, „a Sca Venera in Tornova“, упор. моје дело Rom. Dalm. II, 12.

⁶ Упор. I. св. стр. 261.

узет у манастиру пећском. Он је био толико немоћан да су га његови људи на рукама носили у цркву. Непосредно пред смрт, походили су га у његовој ћелији три загонетна младића. После побожнога разговора с њим, опростише се они лепо од њега и нишче-зоше. Њих више нико није могао пронаћи. Арсеније осетио је да то беху три анђела божја. Неколико година након тога, једне тихе и звездане ноћи, разлеже се, око поноћи, из цркве »гром велик«, као да се читава зграда порушила из основа. Свештенство похита са запаљеним свећама у цркву, те нађе да се камени гроб Арсенијев распукао, а из унутрашњости да струји пријатан мирис. Од тада, овога ученика Св. Саве почели су поштовати као светитеља. Па и на мраморном саркофагу архиепископа Јевстатија I. († 1286), у манастиру Жичи, видела се ноћу светлост како тиња, или су се чули гласови који као да би долазили од хиљаду људи. Најзад, како тврди биограф, на сухом и хладном камену развише се три цвета.¹

Монах Григорије Цамблак описује многа чуда на гробу Стефана Уроша III. у манастиру Дечанима. У бурним временима, после смрти цара Стефана, заснивач је снажном руком пититио свој манастир. Ивоје, челник Душанове удовице, царице Јелене, плачкао је манастир као прави вук у овчјој кожи. Када се он, једнога дана, баш када је манастирска братија служила била службу божју, опкољен силном пратњом, приближио манастирској капији, гордо јашући на коњу, срушио се изненада, погођен у груди невидљивим »Христовим војином«. Доцније, владоци упутили су витеза Јунца да брани манастир, али је и овај досађивао монасима самовољом и пакосћу. Игуману, кога је држао као заробљеника о хлебу и води, претио је да ће га својеручно убити „железном палицею“. Али убрзо па му се, за време опсаде некога замка, јави у сну Урош III. у краљевској одори с дугом, седом брадом. Јунац се трже из сна, ричући као дивља звер, те је од тога времена био потпуно пропао; њега пренеше као болесника у манастир, где је, у току од седам недеља дана, жив потпуно иструнуо, ширећи око себе страховит задах.²

Побожни људи, свагда спремни на чудеса, подносили су триљиво тешке ударце судбине. Било је и краљева који су морали бежати у туђину, као Стефан Радослав или Владислав II., син Драгутинов. У Србији, као и у Босни и у Дубровнику, држани су били заробљеници у мрачним подрумима, с тешким железним оковима на ногама. Није било друкче ни у Византинаца. За време рата између Андроника II и III. држали су људи млађег цара у Димотици, у

¹ Данило 261, 263, 315, 317.

² Цамблак, Гласник XI (1859), 82, 87—92.

једној цистерни, деспота Константина, другога сина Андроника II. Кадашто су предузимане и ванредно обазриве мере. Дубровчани дали су начинити, 1326, у једној градској кули, дрвени кавез (*cabia de lignamine*) за српскога властелина Брајка Бранивојевића који је спутан био у окове.¹ Заробљеницима свугде беше допуштено да се занимају књигама. Византијски адмирал Никита, после неуспеле експедиције у Сицилију 967, написао је, у арабљанском ропству, леп пергаментски рукопис с беседама црквених отаца који се данас налази у Париској Народној Библиотеци.² У једном српском рукопису, који такође садржи беседе црквених отаца, разабрамо уздахе некога Рајчина Судића и некога Кијевца (око 1360). Тесар (по свој прилици Војихна) држи их (можда у Серу) због велике издаје већ пет месеци у пиргу, у »тескоти« и смраду, као у неком дубоком гробу. Они знају да су невини, те се са пуно наде обраћају богу, творцу неба, земље и мора, и Богородици блискога манастира Косенице. Један, опет, натпис у замку Благају код Мостара, у долини Неретве, писао је „сѣжань, кои се не радѣ“. ³ Па и у Дубровнику допуштало се да заробљеници, у тавници, читају светитељске легенде. Према тадашњем душевном расположењу, самоубиство беше ретко; у силним дубровачким званичним књигама нашао сам забележен само један једини случај.⁴

Старосрпске медицинске књиге највише су преводи грчких списа.⁵ У њима се изреком помињу Хипократ и Гален. У данашњој народној медицини јужних Словена сачувало се традицијом понешто из ове лекарске средњеveковне литературе. У списима дају се упутства како ваља лечити грозницу, зубобољу, зујање у ушима и глувоћу, крволиштење из носа, сунчаницу, несаницу, кашаљ и вратобољу, осипање коже, жутицу, катар у цревима, особито пошто човек преплива реку, подагру, слабост срца, болести камена и др. Поред тога долазе лекови за рану од ударца мачем, код прелома кости, опекотине, од уједа пса или змије. Највећи део лекова је

¹ Mon. Rag. V, 205, 209.

² Напомене Хазеа (Hase) уз Лава Ђакона IV., cap. 8. Schlumberger, Niciphore Phocas (Paris 1890), 462.

³ Стојановић, Записи бр. 118, 4664.

⁴ У децембру 1414 нашао је црквењак једне вечери у предворју цркве Св. Мартина у Шумету, на своје велико запрепашћење, једну служавку „mulier ancilla, suspensa ad trabem“, обучену у бео гуњ, „gugnum album et super gugnum habebat vestem antiquam ad modum Sclaborum“. Сведоци су потврдили, да се она распитивала за ову цркву и да је седела пред њом. Белешка од 6. децембра 1414 на једном листу који је уметнут у Liber maleficiorum 1412 до 1415 Арх. Дубр.

⁵ Текстови у Новаковића, Примери 3. изд., 590—605 и у Jagića, Starine X, 81—115.

биљне природе: гуње, смокве, урме, лукац, тикве, бибер, бадем, различито корење, семење и коре, алој, ружична водица (*rodostama*), смола, уље, маховина итд. Рана, проузрокована мачем, лечи се, на пр., смолом и уљем. Против кашља употребљавале су се гуње, печене на крављем маслу, или бели лук, пржен с медом, или смокве, натопљене у добром вину, а поред тога трљале су се груди овчим маслом. Често се помињу вино, особито старо, оцат и мед. Лекови животињскога порекла беху: јаја, овче и магареће млеко, гушче или јелење сало, јелењи рог, магарећа копита, мозаг од јелена или лисице, козји лој или козја плућа, јежева кожа, пужеви и ракови, свињски измет (свиње лајно, против псећега уједа) и измет од ласте. Ређе су се употребљавали минерали, као сумпор и со. Врло се често пуштала крв и много се купало. У овим збиркама медицинских прописа има и средстава за улепшавање. Лице се подмлађивало ноћним облозима с брашном од пасуља, зуби, опет, остају бели употребом прашка од јелењега рога, докле коса расте трљањем с испрженом магарећом копитом. Оцат је добро пити против последица од пијења вина, а против главобоље, после вина, добро је облагати чело бршљановим или купусним лишћем. Два рецепта говоре о боловима у ногама, који се јављају због тесне обуће.¹ Говори се, наравно, и против мушке немоћи и неплодности и препоручују се, такође, лекови.² Метла, замочена у крв црнога јарца, растерује буве, а орахове ресе и дивљи краставци стенице. Поред лекарија употребљавала су се многа чарања. Неке од њих су молитве или изреке од уједа змије, крволитења из носа, зубобоље, реуме, грознице, отока, као и против свију штеточина: гусеница, скакаваца, црви, пужева итд. Неке су, опет, записи, често сасвим неразумљиви, највише грчке речи, исписане на листу папира, против крволитења из носа, беснила (беса), уједа змије, или уцртани на хлебној кори, као лек против зубобоље и као средство да се пронађу крадљивци, или, против грознице, лек исписан на јабуци коју треба појести. Пре неколико година нађена је, у околини Мостара, оловна таблица с грчком и словенском формулом за преклињање.³ У једној књизи читамо: „Молитва идућомъ на сѣдъ“; чека бог пре свега противницима одузме језик и нека они занеме. Једно, опет, писано чарање призива у помоћ арханђеле Михаила и Рафаила и патријарха Исака, да би се бегунац роб брзо довео натраг. У животињска чаробна

¹ Starine X, 107, бр. 46.

² „Егда не можеть кто имѣти постелю съ женою своею. Напиши на ремени шть тополе еже имать подь коршмь... и даждь ремень по голѣ плъти опасати се“ Starine X, 110, бр. 72.

³ Решетарев опис, Arch. slav. Phil. XXVII (1905), 258—264.

средства спадају глава, крв и срце слепога миша (лиљкѣ). Ко има при себи срце од гаврана, добива у коцкању.¹

У домаћим изворима често се говори о лекарима (врачима), као у Данила и Цамблака, али и о томе, како су људи потрошили узалуд на лекаре своје имање, па су, најзад, помогли се на другом месту, на светим гробовима, у Жичи и Дечанима.² Из дубровачких званичних књига позната су имена старосрпских лекара, на пр., „Pervosclavus (Првослав) medicus“ 1298 и „Mence Antibaranus medicus“ 1330.³ „Milcinus de Presarin (Призрен), homo dominis imperatoris“ обвезао се у Дубровнику, у новембру 1349, ципелару Медоју да ће, за награду од 20 перп., излечити његова сина који је боловао од камена (morbus lapidis, qui dicitur malum de petra).⁴ Стручњак за килу (килореза) био је Оберко, који је у дубровачкој канцеларији склопио 1382 уговор с Влахом Стојиславом Поповићем за хонорар од 60 перпера. Стојислав се предаје у руке Оберкове »као мртав« (posuit se pro mortuo); ако би он у операцији умро, нека није слободно ни једном од његових сродника учинити што на жао оператору. Али, на ивици напомиње се, да су обе странке одступиле од уговора.⁵ Неки magister Новак из Луштице, код Котора, узет је од Дубровчана 1425 као „medicus et barberius“ у општинску службу. Исто тако одлучено беше 1446 да се узме за градскога лекара и хирурга „pro physico et cyrogico“ magister Georgius Albanensis.

Дубровачки варошки лекари с платом беху, од XIII. века, највише Италијани са одавна чувених университета у Салерну и Болоњи, из Падове, Равене итд., ређе Јевреји из Италије или Грци. Догађало се веома често да су их, на извесно време, пуштали суседним кнежевима, да би овима угодили. Тако, на молбу краља Стефана Уроша III., упућен је био краљу 1326, на два месеца, „magister Egidius“, а тако исто опет 1327.⁶ Са италијанским лекарима срећамо се, убрзо, и у служби домаћих кнежева. Славни медицински писац, Виљем де Варињана, син професора медицине Вартоломија де Варињана у Болоњи, био је лични лекар хрватскога и босанскога бана

¹ Starine X, стр. 93, 94, 105, 114. А. И. Яцимирскій, Къ исторіи ложныхъ молитвъ въ южнославянској писменности, Изв. отд. русскаго языка и словесности 1913 томъ 18 кн. 4 (1914), 16 и д. Молитва „отъ крви текѹщи носомъ или 8сты“; 30 и д. Молитва отъ запора водѣ (вар. воды) члѣ8 или коню; 40 и д. Молитва отъ з8ба.

² Данило 315. Цамблaк, Гласник XI (1859), 82.

³ Pervica, ухор quondam Pervosclavi medici, 18. фебр. 1298 Div. Canc. 1295. Mence Antibaranus medicus, 17. апр. 1330 Div. Canc. 1328—1330. Арх. Дубр.

⁴ Diversa Cancellariae 1349—1356, одломци ушивени у књигу Distributiones testamentorum 1349—1357, у Арх. Дубр.

⁵ Obercho Chiloresa, 29. јан. 1382. Div. Canc. 1381 Арх. Дубр.

⁶ Mon. Rag. V, 225, 240.

Младена Шубића. Од његових дела, штампаних у XVI. веку у Базлу, „*Secreta sublimia medicinae*“ написана су 1319 по налогу бана Младена и њему приказана, после чега је Варињана дошао, 1320, у Млетке као посланик Младенов.¹ У служби Стефана Душана био је 1333 „*magister Antonius, physichus salariatus iptius domini regis*“, пријатељ немачкога витеза Палмана, заповедника краљевих најамника.² У октобру 1408 добио је дубровачки варошки лекар, магистер Данило де Пасинис из Вероне, одсуство да може ићи деспоту Стефану Лазаревићу; он је са заступницима деспотовим (*illustris dominus dispotus Slavonie*), двома Дубровчанима из породице Градића, склопио уговор на четири месеца, за месечну награду од 80 златних дуката или 11 фунти „*boni argenti mercadanteschi*“.³ Наследник Стефанов, деспот Ђурађ, имао је (1429), као личног лекара у служби, опет једнога Италијана, маистра Анџела Муадо.⁴ У то време живео је у Србији и један лекар из Фиоренце, *magister Hieronymus medicus*, син маистра Јована de Sancto Miniato. Његов брат Јаков, после његове смрти, путовао је у Србију да подигне братовљеву заоставштину, носећи за српскога деспота писмену препоруку града Фиоренце од 27 априла 1434.⁵ Угледни Босанци XV. века тражили су свагда помоћи у Дубровчана. Лекари Републике, Италијани и Грци, одлазили су тада често босанском краљу и краљици, великом војводи Сандаљу, херцегу Стефану Вукчићу и његовим синовима, или Златоносовићима, Николићима и Војиславићима. По једногласној одлуци дубровачкога сената, упућен беше, 1460, Стефану Црнојевићу, у Црној Гори, „*barberius*“ Сегаш да му лечи болесну ногу. Савети су давани и писмено. Тако, на пр., Дубровчани писали су, 1430, преко свога посланика Бенедикта Гундулића, Сандаљу да се

¹ О лекару Варињана († 1330 у Болоњи) упор. Л. Талочија, Гласн. Зем. Муз. V (1893), 6—10 = Wiss. Mitt. III (1895), 300—303 са сликом. У једном минхенском рукопису значајна је дедикациона слика, на којој је приказан Варињана како клечи пред Младеном, предајући му књигу.

² „*Dominus Palmanus Teutonicus, stipendiarius domini regis Raxie*“ обвезује се у Дубровнику, 20. окт. 1333, да ће панцер-кошуље, шлемове и другу опрему, залогу неименованог „*stipendiarii ipsius domini regis*“, које је примио од Паулучија ипотекарија (*Pauluccius ypothecarius*), предати у року 15 дана лекару Антонију. Div. Canc. 1334. Арх. Дубр.

³ Пуцић I, Прилози стр. X. Уговор од 14. окт. 1408: Div. Canc. 1408, II, Арх. Дубр.

⁴ „*Egregius vir magister Angelus Muado, phisicus domini Georgii Volchi, magnifici domini ducis Rassie et Albanie*“ оптужио је у Дубровнику, 10. фебр. 1429, свога слугу Николу, дубровачкога сељака, да му је, у августу прошле године, украо у Београду два оседлана коња, одело и оружје. Lam. Rag.

⁵ Макишев, Monumenta historica Slavorum meridionalium, vol. I (Варшава 1874), p. 411, 531.

његова болест, болови у желутцу с пробадима на страни, може, помишљењу лекара, с временом да окрене у боловање од камена; потребно је, стога, да марљиво пази на дијету, да не пије црна него само бела вина.¹

Малих болница било је у манастирима, као већ у Студеници. У призренском манастиру било је само 12 постеља, с наређењем, да се не примају кљасте и слепи. Углед манастира и цркве редовно би растао, ако би се излечили тешки болесници.

По угледу на Византинце, владоци и племићи обично су пред смрт замонашили се и добивали манастирско име. Такав случај беше с краљевима Стефаном Првовенчаним и Стефаном Драгутином, с краљицом Јеленом, с војсковођом Хрељом. Код Грка се доста често дешавало да су тешки болесници примали постриг, али, када су оздравили, нису о монаштву хтели више ни да чују. Њих је, онда, архиепископ ослобађао од завета, али су се они, ипак, морали обвезати да неће читавога живота јести меса и да ће носити црно одело.² Двор је у свакој жалости навлачио црно одело; тако је учинио Немања, с женом и придворном послугом, када му је син Растко (Сава) утекао у Свету Гору.³ Владоци, властела и епископи сахрањивали су се свагда у цркви. У Србији није било цркве са заједничком гробницом владалаца, као што беху црква св. апостола у Цариграду с византијским царским гробовима, бенедиктинска опатија Св. Дениса код Париза или катедрала у Шпајеру у Немачкој. Утемељиоци манастира редовно су се сахрањивали у својим сопственим задужбинама. Често, још за живота, спремљен је био камени саркофаг, на пр., у Жичи или Пећи за архиепископе. Данило описује погреб краљице Јелене, удовице краља Уроша I. († 8 фебруара 1314). По цичи зими, певајући псалме, пратио је архиепископ Сава III. с епископима мртво тело краљичино из замка Брњаци кроз долину Ибра у њену задужбину Градац. Тамо беше стигао краљ Стефан Урош II. Милутин са својим двором; он је чупао себи косу, био се по лицу и лио је сузе пред мртвим телом своје матере, после чега ју је својеручно, с епископима и игуманима, спустио у гроб. Његов брат Стефан Драгутин стигао је тек доцније, а исто тако и обе снахе покојнице, краљице Симонида и Катарина, које су покриле гроб простиркама, извезеним златом.⁴ Често су се покојници преносили. Стефана Првовенчаног, који је био сахрањен поред свога оца Немање, у манастиру Студеници, пренео је, убрзо, његов брат, архиепископ Сава, у његову задужбину Жичу.⁵ Краљ

¹ Jorga, Notes et extraits II, 277.

² Demetrios Chomatianos бр. 79, 128, 138.

³ Доментијан 27.

⁴ Данило 90–98.

⁵ Теодосије у Павловића 132.

Стефан Драгутин сахрањен је био у цркви Св. Ђурђа у Расу; али, данас, његов надгробни натпис чита се у Студеници.¹ Услед при-
виђења, мртва тела вадила су се из гроба те стављала у дрвени ков-
чег (ћивот од *κιβώτιον*) пред иконостасом, поред олтарских врата;
такав случај беше с Јеленом у Гратцу и с Урошем II. у Бањској.²

Надгробни натписи ређи су у Србији него у Босни; мало, их
је из XIII., а више из XIV. и XV. века.³ Начин, којим су састав-
љени, подсећа често на босанске натписе, особито у западној Срби-
ји на Дрини. Главна је разлика у том, да се босанско надгробно
камење налази највише на пољу, у великим групама, а српски су
у црквама и у манастирима.⁴ У Босни звали су се ови надгробни
каменови »ками« или »билиг«. Натписе и украсе израђивао је онде
»ковач«. У натпису мртвац обично говори у првом лицу, често,
још за живота, подигао је он себи своју »вечну кућу«. Властеоски
понос огледа се у том што покојник истиче, да почива »на својој
племенитој баштини«. Ово опажамо и у Србији, на Дрини. Основна
мисао у формули натписа иста је и у Босни и у Србији, све до у
Маћедонију: сећајте се, да ћете и ви умрети; и ви ћете бити што и
ја, али, ја више никад нећу бити као ви.⁵ Пун је поноса натпис кне-
за Радивоја Влатковића у Херцеговини: »8 тои вриме наиболи мѣжъ
8 Д8бравахъ бихъ«. ⁶ На гробу некога Обрена Милатовића из Подри-
ња, сада у београдском музеју, вели се: »и добри жи, а добри умрѣ.«⁷
Суморније расположен је један Босанац: »Боже давно ти самъ легао
и веле ти ми е лежати«. ⁸ На босанским каменовима читају се често
историјски или биографски подаци или читаवे генеалогиче, као што
су властеоске лозе Чихорића или Друговића у XIV. веку на једном
камену код Величана, преко пута манастира Завале на Попову По-
љу.⁹ Има и гробова патаренских духовника (крстјана), али, поред

¹ Ковачевић, *Starine* X, 258; упор. Данило 52. Упор. једну повељу од 1597 у Гласн. Зем. Муз. XXI (1909), 56—57, где се Драгутинов гроб помиње још у манастиру Св. Ђурђа.

² Данило 100, 160.

³ Скупљени у Стојановића, Записи.

⁴ Упор. Др. Ћ. Трухелка, Босански надгробни споменици, Гласник Зем. Муз. III (1891), 368—387 = *Wiss. Mitt.* III (1895), 403—480. О језику у натписима Јагић у Гласн. Зем. Муз. II (1890), 1—9 = *Wiss. Mitt.* III (1895), 396—402.

⁵ На пр.: »Мол8 братију и стрине и невесте: пристѣпите и жалите ме и непопираите ме ногама, ере ћете бити ви каковъ есмъ ѣ, а ѣ нећ8 бити, какови есте ви«. Гроб Радојице Билића у Старом Селу код Јајца, *Wiss. Mitt.* III, 489.

⁶ *Wiss. Mitt.* III (1895), 437; V (1897), 277 и д.

⁷ Стојановић, Записи бр. 4731.

⁸ Гроб Стипка Радосалића у Премилову Пољу код Љубиња, *Wiss. Mitt.* III, 497.

⁹ Моја расправа о натпису у Величанима, Гласн. Зем. Муз. IV (1892), 279 и д. = *Wiss. Mitt.* III (1895), 474 и д.

њих, особито у Херцеговини, и натписа са крстом и другим јасним знацима који сведоче да припадају српској цркви. На њима се изреком помињу сродници или пријатељи, који су поставили камен. На античне формуле подсећа клетва, упућена оном који би порушио гроб.

У приморским градовима налазили су се гробови властеле и грађана највише у манастирима у оквиру градских зидина, у Дубровнику особито код фрањеваца и доминиканаца, чије су цркве, још и данас, пуне старих споменика.

Нису ближе позната средњевековна српска сеоска гробља у долинама и шумама на истоку са својим дрвеним крстовима. Боље су нам познати, у брдовитим крајевима запада, напуштени гробови у пустињи са својим орнаментисаним каменим плочама без натписа. Врло старог порекла су гомиле, помињане у повељама по личним именима, као Прибидружа гомила, Љупкова итд.; оне се јављају још у XIV. веку на имањима манастира Бањске и Призрена. У другим повељама помињу се, у XIII.—XV. века, код описа међа поједини гробови или гробља изван села, и то свагда са српским личним именима, као гроб Болестин, Друзетин, Обуганов.¹ Подробније вести потичу тек из новијега времена. Бузбек (1533) описује гробље код Јагодине. Тамо су се виделе, на ступцима или моткама, дрвене фигуре јелена, срна и других животиња, крај којих је, као знак жалости, обешена била женска коса. Герлах је (1578) опазио у Србији како крај главе мртваца постављају дрвене крстаче. У унутрашњости Србије на гробљима, ограђеним живицом или потпуно без оградe, још и данас карактеристични су врло високи, често веома уметнички изрезани дрвени крстови; о њих се вешају убруси, на гробовима жена недовршени ручни радови, а сем тога још и цвеће и воће. У крајевима, где је мало дрвета, покрива гроб камена плоча, а више главе укопан је камени крст, кадшто с натписом и примитивним скулптурама.² Из средњега века немамо никаквих писаних бележака о сеоском култу мртваца, даћама, задушницама и прослављању предака. Али, ипак, етнографи нашега времена могли су још увек да приберу богато и значајно градиво о тим обичајима.³

¹ Упор. прву свеску стр. 123.

² Милићевић, Живот Срба сељака, Српски етнографски зборник I (1894) 350 и д.

³ Niederle, Život I, 279 и д. M. Murko, Das Grab als Tisch, у културно-историјском часопису „Wörter und Sachen“ II (1911), 79—160; упор. оцену Аничкова, Arch. slav. Phil. XXXIV (1913), 578—588.

Културне прилике у доба српских деспота.

Прва глава.

Границе.

После битке на Марици, 1371, управо већ после 1366, нестало беше јединствене српске државе са одређеним границама. На место ње јављају се удеоне кнежевине које не бежу подједнако дуга века, нити једнаке величине. Тек у XV. веку држава деспота Стефана и Ђурђа беше већа јединица, која се може поредити са државом Немањића.

Од удеоних кнежевина, јужно од Шара, ишчезнула беше најпре земља деспота Угљеша у Серезу и у околини Свете Горе. Њу су, после његове смрти, већ крајем 1371, посели били Византинци.¹ До год. 1394 велика област беше територија браће деспота Драгаша и Константина. Према њиховим повељама, та је област обухватала већи део источне Македоније: Струмицу, Петрч,² Тиквеш, Штип, Кочане, Кратово, Велбужд (данас Ђустендил)³, област Жеглигово (код данашњег Куманова), прешевски крај (између Куманова и Врање) и саму врањску област.⁴ Мало знамо о Богдановој области, која се простирала између Солуна, Струмице и Сереза.⁵ Име Богдан носио је један члан породице Оливерове, који је био силан и угледан великаш за владе цара Стефана. Не зна се када је Оливер умро. Из једне Константинове повеље од год. 1381 види се да је он био наследник Оливеров. Ту се каже да је »деспотица«,

¹ О Византинцима, не о Турцима, упор. прву свеску овога дела стр. 325. Нов податак у грчким повељама манастира Хиландара у Виз. Врем. XVII (1911), додаток. Ту, под год. 1378, говори се у једној одлуци црквенога суда у Зихни о престанку српске и о обнови ромејске власти преко сваког очекивања (μεθ' δὲ τῆ Σερβικῆς πατριάρχης ἀρχῆς, καὶ τῆ Ῥωμαϊκῆς πατρ. ἐκκλησίας ἐφ' αὐτῇ), № 157, р. 331—334.

² Новаковић, Законски споменици 513, бр. XII.

³ Miklosich, Mon. serb. 191, Новаковић на н. м. 447, 739.

⁴ Села код Врање 1380. Новаковић на н. м. 457. Приштина, као место где је повеља истављена, помиње се у повељи Константиновој (тамо 457) у оригиналу на месту, где је изгледело писмо оригинала обновљено у новије доба.

⁵ Новаковић, Срби и Турци 132 и д.

удовица Оливерова, са својим синовима Крајком и Русином, изразила жељу да лесновски манастир припадне Хиландару, па је Константин испунио ову њену жељу.¹ Исто тако не зна се шта је било са облашћу Хлапена, који је за владе цара Уроша имао Бера и Воден, па можда и Костур (Бер су Турци освојили 1385—1386).² Његова жена беше удовица Прељубова, Душанова војсковође; њен пак син, а Хлапенев посинак, био је Тома Прељубовић, доцнији јанински деспот у Епиру.³ После 1371 постао је Хлапен таст краља Марка.⁴ Син Хлапенев, по имену Стефан, који се звао и Дука, седео је у јужној Тесалији, у Фарсалу и Домокосу, и одржавао је везе са Францима у Грчкој.⁵ Краљ Марко имао је Прилеп, где је већ његов отац Вукашин (1350) био жупан у доба цара Стефана.⁶ Не могу се тачно утврдити границе Маркове области. Сигурно је, по хиландарским повељама, да Скопље није било његово него Вука Бранковића. Исто тако не зна се обим области Арбанаса Андрије Гропе који је, са титулом »великога жупана« (μεγάλου ζουπάνου), столовао у Охриду.⁷ Велика је област била Балшића, али су се њене границе мењале. Језгро области беше у околини Бара и Будве, као и на Скадарском Језеру. Ђура Балшић постао је, најзад, господар читавога краја, почев од Дубровника и Котора па до Призрена. Овај град заузео беше Ђура после смрти краља Вукашина.⁸ Жупан Никола Алтомановић уступио је, 1373, Ђури Балшићу, као своме савезнику, крај између Котора и Дубровника, а наиме жупу Драчевицу (код Херцег Новог), Конавли и Требиње. Када је Ђура умро (у јануару 1378), заузео је Вук Бранковић Призрен, а Требиње, Конавли и Драчевица доспеше, 1378, под власт новог босанскога краља Твртка I. Непосредно пре тога, освојио беше Твртко, у савезу с кнезом Лазаром против жупана Николе Алтомановића, Гацко и горње Подриње с Препољем и манастиром Милешевом. Ово ширење босанске области на југоисток беше велик губитак за остатке српске државе, јер су Требиње, Конавли, Драчевица и крај на горњој Дрини остали у рукама Босанаца све до турског освојења. Од тада се Босна простирала на југ све до малог которског градског подручја и до у планине Црне Горе. Доцније, иступањем других властеоских

¹ Новаковић, Законски споменици 454.

² Vees, Byzantis I (1909), 236, Lampros Νέος Έλλ. VII (1911), 146.

³ Гл. прву свеску овога дела стр. 297, 308, 311, 322.

⁴ Стојановић, Стари српски записи и натписи I, бр. 189.

⁵ Zurita и (побркано) Orbini. Hoff, Gesch. Griech. (Ersch & Gruber, књ. 86), 26, 39, 40. Gregorovius, Geschichte von Athen, II, 24.

⁶ Гл. прву свеску овога дела стр. 313—314.

⁷ Тамо стр. 321. (Грчки натпис Гропе потиче из г. 1377—1378).

⁸ Тамо стр. 328. (Пре септ. 1372).

кућа српскога и арбанаскога порекла, престала је власт Балшића над остацима њихове области чак и у самој Зети, и то већ у доба Ђуре Страцимировића († 1403) који је столовао у Скадру и Улцињу и био зет кнеза Лазара.

Један од три брата Балшића, Балша Балшић († 1385), стекао је био нову област у Арбанији. Женидбом постао је он, 1372, господар Берата, Валоне и Химаре. У својим последњим актима називао се он херцегом Драча. Овај јужни крај, у средњој Арбанији, одвајала је од првобитне територије Балшића у Зети област »арбанаског кнеза«, Карла Топије (1357—1388), који је био сусед Драчу и, у неколико махова, држао овај град у својој власти. Последњи господар Драча, пре него што су Млечићи заузели овај чувени приморски град (1392), био је Ђорђе Топија, болесни син Карлов. Још доцније био је господар Кроје Никета Топија († 1415). Породица Кастрота имала је у рукама крајеве између рта родонског на западу и Шар-планине на истоку, кроз коју је област водио трговачки пут од Приморја за Призрен. У Валони трајало је господство српско још неко време. Терка Балше Балшића, госпођа Руђина, удала се била за Мркшу Жарковића (1396—1412); овај Мркша био је син Жарков, војсковође цара Стефана и Уроша, и једне сестре Драгаша и Константина. Мркша је столовао у граду Канини код Валоне, а држао је и Берат, Пиргос, на ушћу Девола, и Химару.¹

Главна места у области Вука Бранковића, зета Лазарева, беху првобитно Приштина, Вучитрн, Звечан и Трепча. Област између Приштине и Призрена држао је Вук већ 1365.² Доцније, после смрти Ђуре Балшића, заузео је Вук Призрен (1378). На западу простирала се његова власт до Лима. Вук је, 1377, држао и Скопље, кључ Македоније, како се то види из једне недавно објављене повеље.³ Доцније, област Вукова јако се смањила. 1391 поседоше Турци Скопље, те 1395 предадоше околину Пећи и Дечана удовици Лазаревој и њеним синовима.⁴

Кнез Лазар држао је долину Мораве с Новим Брдом и Крушевцем, као и Мачву на Сави и Браничево на Дунаву, у коме је

¹ О Мркши види моје излагање у Споменику XI, стр. 11—15 и у расправи о Валони у „Illyrisch-albanische Forschungen“, herausgegeben von Dr. L. v. Thallóczy (München und Leipzig 1916, 168 и д.).

² Упор. Љ. Ковачевић, Годишњица X (1888), 218 и д. Аврам Поповић, Годишњица XXVI (1907), 155.

³ Новаковић, Законски споменици 451.

⁴ Новаковић, Срби и Турци Београд, 1893, 252. О границама између Лазара и Вука, као и о њиховим наследницима северно од Косова Поља, на Лабу, упор. А. Поповића, Годишњица XXVI (1907), 153 и д.

многа села даровао манастиру Раваници. Рударско место Рудник имао је Лазар већ 1370—1371;¹ ну 1372 држао је Рудник Никола Алтомановић,² док га Лазар није поново освојио 1374, скупа са градом Ужице.

Турци су, 1394, освојили српске удеоне кнежевине јужно од Шара, изузевши једино мајушну област Њесара Угљеше. Али се зато на северу, у доба деспота, развила већа јединствена област. Она је постала спајањем три територије: Лазарева, Вука Бранковића и Балшића, и то за владе Лазарева сина Стефана и његова нећака и наследника Ђурђа Вуковића, који опет наследише последње остатке Балшићеве области. Тако се Србија опет простирала од Дунава, између Казана и Београда, и доње Саве до мора, до Бара и Будве. Али, у Приморју, још за време Балшића, утврдили су се били Млечићи који су, убрзо, проширили своју територију. Кад је српска деспотовина била у напону снаге, величина њене територије беше скоро једнака старој краљевини Немањића.

Покушаћемо да тачно утврдимо границе у времену после 1423 год. Јужно од Новог Брда, Липљана и Призрена ишла је гранична линија дуж гребена Црне Горе и Шара. У планинама северне Арбаније седеле су мале властеоске породице. Изнад области Јониме и Дукађина господовали су, око 1404, „*magni domini*“ пулатскога краја, браћа *Goraminus* (*Geraminus*), *Damianus* и *Nenada*, синови умрлога Душмана, по коме се, још и данас, назива село Душмани у католичкој епископији Пулати.³

Граница према Млечима тачно је позната из уговора који је био склопљен између Срба и Млетака, 12 августа 1423, у табору код старог манастира Св. Срђа на Бојани, и из подробнога описа граница у уговорима у Вучитрну, од 22 априла 1426, и у Дривосту, од 11 новембра, исте године.⁴ Скадар с читавом околином и језером, скупа са острвима у њему, остао је млетачки.

Дривост беше најважније српско место у скадарској околини. Српско-млетачка граница између скадарске области и Дривоста подробно је описана у дривостском уговору. Обележена беше рово-

¹ Гл. прву свеску овога дела стр. 323.

² Theiner, Mon. Hung. II, 116.

³ Непотпуно у *Ljubić* V, 44. *Jorga*, Notes I, 139: „*Goraminus*, *Damianus* et *Nada* fratres, domini Polati maioris in partibus Albanie“, „*magni domini*“ ове области: 1403, 2. junii, Misti vol. 46, f. 87 (Act. Ven.). У Млетке је лично дошао, 20. јула 1404, „*egregius et nobilis vir Damianus, filius quondam Dusmani, dominus Polati minoris (sic)*“, а такођер и у име своје браће „*Geramini (sic) et Nenadi (ib. f. 146)*“.

⁴ *Acta archivi veneti* II, 201—212, 241—257, 260—269. *Ljubić*, VIII, 248 до 253; IX, 7—17. Уз то још и упуства за млетачкога посланика у *Acta* II, 223—238.

вима, пограничним камењем, могилама и групама дрвећа са урезима у кори. Она је пресећала велики пут од Скадра за Купелник (Coronicho) и допирала до Језера, где су област на реци Риволи (сада Rioli) и околина града Балецо били млетачки поседи. Северно одатле беше Подгорица, седиште деспотова војводе; под њим беху област града Медуна и племена Пипери и Васојевићи. На Бојани деспот није смео подизати никакво утврђење, почев од Језера па све до ушћа, за читаву миљу дубље у унутрашњост. На ушћу Бојане Улцињ беше у рукама Млечића, али, деспот је имао опатију Св. Николе на ушћу Бојане. У уговору су, у појединостима, описане границе улцињског градског подручја. Улцињани су имали право да лове рибу све до ушћа Бојане и право да секу дрво у шуми. Деспот је имао даље у приморју Бар, опатију Св. Марије Ратачке, стари град Будву и јужну страну которскога залива с покрајином Луштицом и Богдашићима, као и жупу манастира Св. Михаила с тамошњим сланицама. Између деспотових земаља утиснуо се беше млетачки посед, а наине територија племенитих Паштровића. Они су, у априлу 1423, са суседним Режевићима, скупа са својим »пронијама« и »баштинама« потчинили се адмиралу Франческу Бембо, и од тада верно држали уз Републику. Уз деспота остадоше, као присталице, само неколико Паштровића са синовима и синовцима. Млечићи су задржали и 25 кућа у Ластову. Републици Св. Марка остао је Котор са подручјем, чије се границе подробно описују у уговорима. Которска општина признала је била, непосредно пре тога (1420), врховну власт млетачку. У млетачком поседу остала је и Грбаљска Жупа (Garbelli) или „*zuppa di Cattaro*“ између Котора и Будве; деспот се беше обвезао да ће град Ђурђевац, подигнут на граници грбаљској од Стефанице, сина Ђуре Ђурашевића, потпуно однети, да се не би могло у њему становати или да се не би могао обновити.

Тврђаве изнад Будве и Котора, где су седели племенити Ђурашевићи или Црнојевићи, у чију је област спадало племе Његуши, беху српске, али не до северне границе данашње Црне Горе. Онде је почињала једна велика ново формирана област, која је постала на земљишту државе краља Твртка. Беше то територија великога војводе Сандаља и његова синовца, херцега Стефана Вукчића, данашња Херцеговина. Та је област захватала северну страну которскога залива с Херцег-Новим и Рисном до границе которскога градског подручја, за тим град Оногшт (Никшић), град Сокол на ставу Пиве и Таре, Дробњаке, на планини Дурмитору, област плеваљску и пријепољску и околину манастира Милешеве.¹ У деспотовину спа-

¹ Моје дело *Handelsstrassen und Bergwerke* 40. Сви градови и земље Стефана Вукчића набрајају се у две повеље, приопштене у делу *Thallóczy*,

дало је читаво горње Полимље, у коме се, 1392—1405, помиње кућа некога властелина Вука Бранковића, за тим кућа Прибила Кућинића као прва места дубровачких каравана на српском земљишту. Исто тако, даље на северу, помињу се Коморани код Сјенице као прво село Ђурђа Бранковића, на старом путу који је водио у српске руднике.¹

Вишеград на Дрини доспео је у руке деспота 1449.² Даље, низ воду, беше Дрина граница између Србије и Босне. Али, стање се изменило када је краљ Сигисмунд освојио, 1411, босанско рударско место Сребрницу, па је, 1413, ако не и раније, даровао деспоту Стефану.³ Српска власт над Сребрницом није трајала непрекидно. У времену 1411—1463 Сребрница беше један пут угарска (одмах у почетку), пет пута српска, четири пута босанска и три пута турска. Сребрничко подручје граничило је са областима две босанске властеоске породице: Дињичића (од речи дињица), од којих се једна грана називала Ковачевићи, и Златоносовића у Зворнику, Сребрнику и Усори. Обе породице непријатељски беху расположене према Србима. Када се турски утицај почео осећати у Босни, одлучила беше босанска властела на сабору да преотме од деспота Сребрницу, али, ипак, нашли су да је боље да се позабаве својим сопственим приликама.⁴ После смрти деспота Стефана предузеше Босанци, почетком 1428, напад на Сребрницу, којом приликом Дињичићи спалише варошко предграђе.⁵ После тога ратовали су, 1432—1433, на Дрини због Сребрнице краљ Твртко II. и деспот Ђурађ, али, Босанци изгубише тада град Звоник (сада Зворник).⁶ Када су Турци први пут освојили Сребрницу 1439, дођоше турски чиновници у град, али су Дубровчани остали и на даље закупници царине. Одмах после војно-

Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, übersetzt von Dr. F. Eckhardt (München und Leipzig 1913), стр. 361—362, 397—399, али је већина имена унакажена. Тако, на пр., у повељи од 1444 преведено је са српскога *Vgor cohi supi* место у горској жупи, *Vporohu m.* у Попову итд.

¹ Гл. моје напомене у Споменику XI, 7.

² 27. фебруара 1449 изабрао је дубровачки сенат три члана да саставе једно писмо „чеонику“ деспотову а друго „comiti et mercatoribus de Viscegrad“ *Lib. Rag.* 1448—1451. Дубр. Арх. У *Liber debitorum* јавља се, 1422, неки трговац из *Podviscegrad*, у *Lamenta* те год. comes de Sub-Visegradо, поред трговаца који су се онде бавили. *Jorga, Notes II*, 431 нап., 1 брка овај Вишеград с оним у Угарској.

³ У мају, 1411, помињу се у Сребрници *castella* и други чиновници Сигисмундови. Сребрница помиње се у поседу, „*misser lo dispotto*“ 2. октобра 1413, *Lett. Rag.* Упор. моје *Handelsstrassen* 39, нап. 117.

⁴ *Gelcich & Thallóczy*, *Dipl.* 251 (18. авг. 1415).

⁵ *Jorga II*, 241. В. Ђоровић, Сребрница за владе деспота Стевана (1413—1427). Прилози за књижевност II. 1. (Београд 1922) стр. 61.

⁶ *Radonić, Arch. f. slav. Phil.* XIX, 463.

га похода краља Владислава, Јована Хуњадија, деспота Ђурђа (пред крај 1443), избила је побуна у Сребрници и у Новом Брду. Војвода Петар Ковачевић пристаде уз деспота, поседе, у његово име, Сребрницу и уступи царинарницу опет дубровачким закупницима.¹ Али је Сребрница убрзо пала у турске руке. Нови краљ босански, Стефан Томаш, протерао је, у мају 1444, Турке из Сребрнице, утврдивши овај град који је, раније, био својина српскога деспота.² Када Турци повратили беху деспоту његову државу (1444), склопи он савез са Стефаном Вукчићем против босанскога краља, те поново освоји Сребрницу, потврдивши и обновивши, 17 септ. 1445, Дубровчанима старе повластице у овом рударском месту.³ Али, већ 1446 год. видимо Сребрницу опет у рукама Босанаца, који су град држали још неколико година након тога. 20 августа 1446 увео је босански краљ извесне новине у царинарници сребрничкој. Онде се помињу босански чиновници у децембру 1447.⁴ Од маја до јула 1448 издали су извесне одредбе босански протовестијар Рестоје и краљ, којом приликом је и деспот имао извесног удела од царинских прихода.⁵ Убрзо је опет дошло до рата. Деспотов шурак, Грк Тома Кантакузен, потукао беше краља Томаша, 16 септ. 1448, и освојио Сребрницу.⁶ Али, већ почетком 1449 видимо опет у Сребрници чиновнике босанскога краља (*uditori del'rè*).⁷ Краљ Томаш желео је да с помоћу папе и Угарске задржи Сребрницу за себе. Најзад, на молбу босанскога краља посредовали су Дубровчани за мир са деспотом, те је тако Сребрница поново предана била Србима у јулу 1451.⁸ 1455 погинуо је у борби са Србима војвода Петар Ковачевић (Дињићић). Сребрница остала је у српским рукама и за владе деспота Лазара 1457.⁹ Чим је деспот Лазар умро (20 јан. 1458), заузео беше краљ

¹ Међусобне сплетке закупаца код војводе Петра, пошто беше 2. фебр. 1443 стигао глас из Београда да је деспот преко Саве отишао у Угарску. Тужбе пред дубровачким судом, у фебр. и марту 1444: *Lamenta de foris* 1443—1444. Дубр. Арх. (33, 6). Писмо кард. Јулијана у Јорге, *Notes* III, 109.

² *Jorga* II, 402, нап. 4, као *Streberník*. Али да се на овом месту има разумети Сребрница а не Сребрник (северозап. од Тузле) види се из тужбе Дубровчана у ствари њихових трговаца „*de Strebrniça*“, поднесене босанском краљу у августу и новембру 1444, упор. *Jorga* II, 406. Придев од Сребрница и Сребрник гласи подједнако — сребрнички, *Handelsstrassen* 50, нап. 161.

³ Повеља у *Mon. Serb.* 437.

⁴ Упор. *Споменик* XI, 86—87.

⁵ *Lett. Cons. Rog. Lib. Ref.* 1448, f. 5, 8, 10. *Jorga*, *Notes* II, 425 и д. *Lam.* 37, I, 1447, doc. *Div. ult.* 30.

⁶ Српски летописи у *Гласнику* LIII, 89. *Jorga*, *Notes* II, 430.

⁷ 1. марта 1449, *Lett. Rag.*

⁸ Вест од 31. јула.

⁹ *Споменик* XI, 87 *id est* *vojvoda Miloš* (не Биомужевић) и „господина деспота соудь“ (10. новембра 1457).

Томаш Сребрницу са једанаест суседних утврђења.¹ Све до пада Босне беху суседи Сребрнице војводе Твртко Ковачевић-Дињичић и Иваниш Дињичић. 1462 прешла је Сребрница у турске руке.²

У околини Сребрнице имао је деспот Бурађ још два места. Једно беше поменути Звоник који је он, у савезу са Сандаљем, преотео од краља Твртка II., место које су Дубровчани стављали у Усору.³ 1433 стекао је деспот покрајину Усору на северу Босне.⁴ Приликом царинскога сукоба с деспотом, у фебр. 1435, забранише Дубровчани трговину како са Сребрницом тако и са Звоником (Suonik). Од угарскога краља добио је деспот на дар и Течак, североисточно од Звоника.⁵ У српским рукама остали су рудник Зајача, североисточно од Звоника, а исто тако Крупањ и Ваљево.

Сигисмунд је уступио деспоту Стефану, 1403, доживотно Београд с Мачвом у старом њеном обиму, а после деспотове смрти (1427) пређоше они поново у угарске руке. У оно време Мачва није обухватала данашњи мочварни крај западно од Шалца, него читаву земљу између Саве, Дрине и планине Цера, заједно са долинама Колубаре, Љига, Тамнаве, Уба са Ваљевом и градом Соколом.⁶

Према дубровачким вестима види се да је деспот, враћајући 1427 Мачву с Београдом, задржао нека места у Мачви. У ранијој Мачви држао је деспот Зајачу, североисточно од Зворника код манастира Троноше. Ту је 1445—1446 седео „comes del signor Despotto“⁷. Сем тога, имао је Крупањ који се тада редовно помиње, заједно са Зајачом, и Ваљево.⁸

У Београд се рачунала читава околина са рудницима Рудишта, која су лежала код данашњег Рипња југозападно од Авале.⁹ Брдо Жрнов (сада Авала) освојили су Турци 1442, ну 1444 прешло је опет у српске руке, па је 1459, дефинитивно потпало под Турке. У војничком погледу, најважније место на Дунаву беше град Го-

¹ Писмо из Сплита од 22. фебр. 1458, Макишев, Mon. II, 204—205.

² Lam. 42, 19.

³ Radonić, Arch. f. slav. Phil. XIX, 463, познија дубровачка белешка. Гл. моје Handelsstrassen 39, нап. 120.

⁴ 1453 помиње се он као „totius Uxore dominus“. Thallóczy-Áldásy 171.

⁵ Упор. Handelsstrassen на н. м. 1452 био је деспот у „Sotto Teozach. Thallóczy, Wiss. Mitt. III (1895), 334.

⁶ Опис Мачве у повељама краља Сигисмунда од 1392 и 1426. О томе Thallóczy у Гласн. бос. 1893, 182—189 и у Wiss. Mitt. III (1895), 326—333 с картом на стр. 189, W. M. 332. P. Aleksander Hoffer, Гласник тамо 553.

⁷ Handelsstrassen 51.

⁸ 1445 помиње се у седници дубр. Малог Већа „Bogdan de Vaglieva homo de despoto“.

⁹ Рудишта некада „kalugerorum de Nandoralba“ били су, од 1453—1456, својина Хуњадија што потврђују дубровачке вести. Гл. Новаковићев коментар за Хаџи-Калфу, Споменик XVIII (1902), 67.

лубац који се, у повељама краља Сигисмунда Луксембуршког, преводи на немачки са „*Taubenburg in der Sirfey*“. Изгледа да је даље на истоку, у дунавском теснацу, град Вишесав код Пореча, била српска погранична тврђава.¹ Тимочка област испод Видина била је потпуно у турским рукама. Срби су држали околину Браничева са околним планинским крајем, за тим крај с манастирима Ресавом и Раваницом, градом Болваном код Алексинца и блиском тврђавом Липовац.² Као савезник султана Мухамеда II., деспот Стефан држао је, после 1413, крај Знепоље код Трна и град Копријан.³ Али, Турци су му град Копријан убрзо преотели, а исто тако и Ниш до год. 1428, како каже Бертрандон де ла Брокијер.⁴ На истоку долине источне Мораве води један погранични прелаз преко планине Чемерника, коју помињу Константин философ и Курипешин у свом путопису. Курипешин каже да је онде граница између Србије и Бугарске.⁵

Засебна је област била територија ћесара Угљеше (1402 до 1423) у Врањи, Иногшту и Прешеву. Као и територије арбанаске господе у северној Арбанији, тако и Угљешина област налазила се између српске деспотовине и области кнежева који беху непосредно потчињени султану.

Када је деспот Ђурађ ступио на владу, узеше му Турци Ниш, Крушевац и Голубац (1428). Тако је код Крушевца и Сталаћа турска област, као клин, продрла у његову територију.

Пад деспотовине под Турке, 1439, беше тежак удар, после кога убрзо дође обновљење 1444. Испочетка Зета није осетила невоље рата, те се деспот Ђурађ задржавао онде 1440—1441, столујући у Бару. Стефан Вукчић поседе Црну Гору и 1442 Бар, али њему изађоше на супрот Млечићи, те узеше сва деспотова места у Приморју: Дривост, Будву и Бар. Када се деспот Ђурађ спремао да обнови своју државу у пуном обиму њених старих граница, измирио се са

¹ По Новаковићу (Годишњица V [1883], 141—164), биле би то рушевине Градац код Гребена у дунавском теснацу.

² Болван у „пределима српским“ и Липовџ у Константино Философа гл. 75. Гласник XLII, 307.

³ „Градъ Коприанъ дасть њему, дасть же њему и страну Знепоља глаголемую и ина пространства.“ Константин Философ гл. 76. Гласник XLII, 309.

⁴ „Riviere de Nissava et a une ville nommée Nisce“ ... *vouloit estre ceste dite ville au dispot de Servie... Et depuis Vans le Turc l'a prise par force et l'a toute destruite* Bertrand de la Broquière ed. Schefer, p. 284.

⁵ Муса из Софије иде у Врању и Ново Брдо преко планине Чемерника. Константин Фил. гл. 72, 305. Курипешин помиње високи положај и велику планину Zemernickh. Донде, вели он, иде „Surffenlandt“ а одатле даље „Landt Wulgaria“. Ben. Curipeschitz, Itinerarium изд. графици Елеоноре Landberg-Schwarzenberg (Innsbruck 1910), 51, 53.

Стефаном Вукчићем, који му је уступио горње крајеве с Подгорицом и кршну тврђаву Медун. Али, Млечићи не хтедоше уступити оно што су силом били заузели. Тако је дошло до ратовања које се водило све до испред которских капија. Деспот нађе свугде присталица. Уз Србе пристадоше Црнојевићи, Паштровићи, становници Грбља и которски сељаци, нарочито онда када Млечићи, по жељи Которана, наредише да се у подручју которском униште сви виногради које беху онде сељаци подигли самовласно.¹ У крају Луштици, преко пута од Херцег-Новог, беху деспотови заступници Вук Биомужевић и српски митрополит у Зети.² Из Луштице одлазили су трговачки каравани без икакве препреке у унутрашњост Србије. Када су Дубровчани заратили са Стефаном Вукчићем, тражили су од деспота да утиче на своје људе у Луштици и у Грбљу да узнемирују Стефанове крајеве.³ У априлу 1450 тражио је деспот поново од Млечића три града Дривост, Бар и Котор, после чега су његове чете, заједно с Турцима, пљачкале по околини Скадра. Тада Млечићима пође за руком да придобију Стефана Црнојевића који беше постављен за млетачког војводу с платом у горњој Зети (1451). Стефан енергично и немилосрдно угуши покрет »бунтовника« у околини Котора, у Грбљској Жупи, смири Паштровиће, Љешиниће, Богданиће и покрајину Луштицу (1452)⁴ У савезу са Стефаном Црнојевићем, потукоше Млечићи три војводе деспотове. Стефан разви млетачку заставу посред Подгорице, али не могаше истиснути деспотове трупе из Јабљака (1453). Како се положај непрестано мењао и на једној и на другој страни, завршено беше ратовање без склапања мира.

Нови султан Мухамед II. (1451) пустио је Ђурђеву кћер Мару, турску царицу, кући оцу, обасувши је почастима. Српски летописи и Михаило Константиновић кажу, да је султан тада вратио деспоту Топлицу и Глубочицу (код Лесковца). Али, већ 1454, напао је он на деспота, те, 1456, заузео читаву јужну деспотовину: Ново Брдо, Призрен, Липљан, Трепчу, стару област Бранковића код Вучитрна и Нови Пазар, Бихор у долини Лима, Медун у планинама Зете.⁵ Деспоту су остали само северни крајеви, од Сребрнице до Голупца и Вишесав, који остадоше и његову сину, деспоту Лазару (1456 до 1458). Када је Лазар умро, читава деспотовина, заједно са Смедеревом, пређе у турске руке (1459).

¹ Богата грађа у Ljubića IX, 309 и д.; Jorga, Notes III, 268 и д. Дубр. Арх.

² Белешка у рукоп. f. 130, нап. 2.

³ Рукоп. f. 130а, нап. 3.

⁴ Млетачке хронике у Jorga, Notes III, 291.

⁵ Медун: Ljubić X, 151.

Друга глава.

Турци на линији од Скопља за Босну.

Област деспота Стефана и Ђурђа, која се простирала од Дунава до Јадранског Мора, није била много мања од државе српских краљева у XIII. веку. Али, она беше тело без кичме. Пут из Македоније за Босну, кроз некадашњу земљу Вука Бранковића, држали су Турци од времена боја на Косову. Због тога границе српске деспотовине нису чиниле једну затворену линију. У средини између подунавских земаља и Приморја био је читав низ туђих посада. Крећући се на путу од Скопља преко Косова Поља и старог Раса, Турци су са све јачом силином продирали у правцу Босне, у коју су они, од 1386, редовно проваљивали, а која је, од 1415, политички доспела под њихов утицај. Притисак Турака на Босну, с дана у дан све већи, не би се никако могао разумети без тог низа турских посада у деспотовини и без слободног пролаза турског кроз њу, јер се српска деспотовина простирала између босанских и турских граница.

После боја на Косову, Вук Бранковић покушао је да даде отпор Турцима, али беше, 1391, приморан на мир. Он је морао да даје данак Турцима и да им уступи многа утврђења. Нетачно је мишљење да су се ови односи изменили, када се Стефан Лазаревић вратио из боја на Ангори (1403) или после спајања области Бранковића са деспотовином српском. Из података које имамо при руци види се, да су Турци, за владе деспота Стефана и Ђурђа, становали у најважнијим местима на овој саобраћајној линији, и да су се турски чиновници, »склави« и кадије, поред представника српског владара, мешали у питања око извоза сребра и увоза соли. По њиховој наредби, сребро се смело извозити само у ковнице султанове, а со се могла добивати само из турских сланица. За време турске окупације Србије од 1439—1444, јављају се свугде турски намесници: војвода Есебег Исаковић у Приштини, Шабадин (Шабедин) паша, беглер-бег Румелије и освајач Новог Брда, у Вучитрну, војвода Даудбег у Ситници.¹ Обнова деспотовине, 1444, није донела

¹ Обвеза Дубровчана у Приштини „equitare ad cortizandum vayvodam

у том погледу никакве измене. Приликом једне дубровачке рекламације, жалио се деспот Ђурађ да је он у некадашњој области његова оца, Вука Бранковића, везан за уговоре са султаном, и да он онде не може ни располагати ни заповедати у питањима извоза за Дубровник.¹

Скопље, место крунисања цара Стефана Душана, посели су Турци 6 јануара 1392.² До год. 1371 спадало је Скопље у област краља Вукашина.³ Последњи хришћански господар овога града био је Вук Бранковић који је, на молбу свога брата, монаха Герасима, повељом од 1376—1377, стари манастир Св. Ђурђа на Серави покљонио манастиру Хиландару.⁴

Турци су заузели Скопље још у оно време када су хришћански васали султанови држали велике области у северној Македонији. Такви беху краљ Марко и господин Константин, син Дејанов. Турски намесник у Скопљу ретко се мењао, оставши на том положају обично много година, као Пашаит (1389—1413),⁵ Исак (1414 до 1444),⁶ Иса-бег, син Исаков (1444—1463). Срби су намесника звали

Esebegh“ процес од 6. новембра 1440 у *Lamentationes de foris* 1440. Писмо које је „Шахадин баша и господар свем западним странама“ упутио из Вучитрна 13. јуна 1441 у Трухелке III, 7, бр. 4. „Dautbeg wayvoda Sitnice“ Cons. Rag. 1443.

¹ 11. марта 1445 писала је дубровачка влада „nobilibus et mercatoribus nostris in Pristina“. Она се жалила збор „certa novitate... sopra li argenti per lo sclav novamente vegnuto“. Деспот је, такођер, одговорио на тужбу дубровачког сената „chome, del territorio lo qual fò della bona memoria del signor Vuoch Branchovich, olim suo padre, luy altramente non pò, ezetto che con servir e stare alli patti havuti con lo imperador turcho et che, se voy contrafareti, dubita che danno non ve occorre, del quale non se porà aiutare. Unde ve dissemo, che se alguna cosa vegnariti atrare per portare da qua a Ragusa, voy lo debiati chossi cautamente fare, che non se vegna a saper“. *Lettere e Commissioni di Levante* 1440—1448. Arch. Rag. Упор. Jorga, Notes et extraits II, 410.

² Стојановић, Записи I, стр. 56, бр. 177.

³ Новаковић, Законски споменици 508 и д.: повеље краља Вукашина и деспота Угљеше датиране у Скопљу.

⁴ Новаковић, *ib.* 451—452, 621.

⁵ Име Пашаит помиње се у латинским и словенским изворима (Pasaytus, Basaitus). Константин Философ (изд. В. Јагића у Гласнику XLII, 303) зове га Паша Ифгит. Па и у издању Дра Јанка Шафарика (Гласник XXVIII, 418) помиње се Паша и гигита „краиштнога војводиоу“ (тако и у Изборнику Андр. Попова стр. 124). Исто тако читамо и у Leunclavius, *Historiae musulmanae Turcorum libri XVIII* (Frankfurt 1591, col. 315) Jegides Begus, Isaci begi filius, коме је Бајазид поверио Скопље и који је предузео успешан пљачкашки поход у Босну. Исто тако, Jegides Bassa помиње се у повести о победи Мухамеда I. над Мусом 1413, col. 456—457. Па и Hammer, у *Geschichte des osman. Reiches* 2. изд. (Pesth 1834), I, 175, 183, помиње Jigit pascha и Jigitbeg (1389—1390).

⁶ По Хамеру на н. м. I, 445, био је „Ishak bey“ син чувенога турскога

крајишки војвода или крајишник; у турским изворима помиње се он као заповедник на српској граници са седиштем у Скопљу, како истиче и Халкондил.¹ Он је надзиравао хришћанске трибутарне кнежеве, а у исто време био и заступник султанов према даљем западу. Скоро сваке године, и то често усред зиме, проваљивали су Турци из Скопља у Босну, Зету, Арбанију итд. Али, турска сврха не беше само да продиру у правцу Босне, него су тежили да избију на јадранско приморје. Први пут покушали су Турци да остваре ово у борби с Ђуром Страцимировићем Балшићем. Већ 1393—1395 седео је Шахин, „capitaneus Turchorum“ у Скадру, Дривосту и у пристаништу Св. Срђа на Бојани. Али, ово беше само пролазна епизода. Требало је да прође више од 80 година, па да султани поново освоје Скадар (1479).

Приштина, на Косову Пољу, беше град деспотов, али онде, поред његових, опажамо и турске чиновнике. Дубровачки сенат (Consilium Rogatorium) одлучио беше, у мају 1421, да, због тужби њихових трговаца у Приштини, преговара с турским султаном.²

војсковође Евреноса. Исак је имао брата Хасана, а обојица имали су сваки по једног сина, по имену Иса. По Хамеру, Евренос имао је пет или шест синова (I, 280, 378). Халкондил (ed. Bonn. p. 218) помиње од ових синова Евреносових (Βρενέζης) по имену троицу: Ἰησοῦς (Isa), Βαρύγκος и Ἀλῆς, али при том, брка синове са унцима који су се, у југословенским земљама, звали Авранезовићи. Исак се помиње од 1414; 1439 беше он намесник у Смедереву и борио се, 1444, код Златице (Ἰσαάκης ὁ τῶν Σκοπίων ἐπαρχος у Халкондила ed. Bonn. 308). Dr. Č. Truhelka, у делу Turskoslovenski spomenici dubrovačke arhive, Sarajevo 1911, 187 f., 200 (родословна таблица) мисли да је Исак био син Пашаита, не познавајући дело Хамера. О многобројном потомству Евреноса упор. и Јастребова, Гласник LXIII (1876), 21. Из југословенских, грчких и латинских извора добро су нам позната оба Исе, браћа од стрица: Исабег Исаковић (гл. ниже) и Исабег Авранезовић, познати у времену од 1439—1455 (упор. срп. летописе за г. 1439). Један син Исабега Авранезовића („Ehebeg Avranosovitz“, „immortali memoria“ како Дубровчани пишу), Ахмед Авранезовић, био је, 1497 (до 1500), санџакбег Херцеговине. Трухелка на н. м. 216, начинио је од овога потомка једнога од заснивача османске државе у Европи, без икакве потребе, Србином Врањешевећем.

¹ Краиштни воевода у Константина нав. изд. 303. Крајишник 1452 и д. Pasaitus voivoda Turchorum, Ljubić V, 149. Pasayt capitaneus Turchi in partibus Scopie ib. 148 (1409). Capitaneus Schopie Turchus (1415), ib. VII, 286. Pasaytus „capitaneus Turchorum in partibus Scopie“ или „Albanie“ (Ljubić VI, 14. нов. 1409, Jorga, Notes I, 175, 197, 198 [1409]).

² 13. маја 1421: „Prima pars est de hortando mercatores nostros Pristine ad imperatorem Theucrorum mittendi propterea que scripserunt et de faciendo ius occasione predicta“. Ultimo mai 1421: „Prima pars est de dando libertatem domino rectori et minori consilio rescribendi ser Nicolino de Gondola et monendi mercatores et Raguseos qui sunt in Schlavonia, ut euntes ex eis ad partes imperatoris Theucrorum ibi perquirant de his, que practicantur et fiunt et eorum omnium dent hinc notitiam“. Libri Rag. 1420—1426. Дубр. Арх.

20 септембра 1423 жалио се пред дубровачким судом Марин, син Јунија Соркочевића, како га је пре две године неки Дубровчанин који је прешао на ислам, „*qui effectus est hereticus, deserens fidem Christi et retinens fidem Theucrogrum*“, позвао пред турски суд (*coram iudicibus Turcorum*) и одузео му 72 фунте сребра.¹ 12 октобра 1426 жалио се пред дубровачким судом Руско, син Николе Гучетића, у име свога брата Петра, наводећи како је Петар с караваном ишао за Ново Брдо и Приштину. Када је приспео „*ad locum dictum Uliare*“, пођоше неки трговци из каравана у Приштину „*ut solvant dohanam de Dobrievio et de Pristina*“, док је Петар са неколико слугу остао да чува робу. Тада дођоше осам Турака и отворише од прилике 20 товара (*salmas*), тражећи да у њима не буде скривена со. У један товар, у коме су биле бисаге некога Арбанаса, поносника каравана (*per unam bisachiarum unius Arbanensis, qui vehebat salmam indictam*), усуше нешто мало соли, да би на тај начин измамили паре (*ut acciperent simoniam*). Они оковаше Петра, узеше му кесу с три златника и 25 перпера, једну сабљу (*unam sabglam*) и оструге, те га везана поведоше у Приштину (*Ser Petrum vinctum duxerunt in Pristinam*), где се морао искупити с 1000 аспри.² 6 марта 1436 писао је дубровачки сенат трговцима у Приштини и у Трепчи о насиљу турскога склава (*lo sclao turcho*) који је задржао сребро (*guarda li argenti di la*), пославши им писмо за деспота. У том писму моле они деспота да стане на пут злоупотребама и штету накрми. У писму се трговцима налаже да нађу разборитог и практичног човека (*homo intelligente e pratioho*) који ће, како они сасвим по турски кажу, и писмо сената и њихово сопствено однети на »Порту« деспота Ђурђа (*ala porta del detto signor Zorzi*).³

21 августа 1436 тужио се Пиерко, син Стана Илића, како га је у Приштини његов поверилац, Турчин Ђорман, држао у оковима (*destegnuto in ferri*). Њега је искупио Дубровчанин, Радивој Богдановић, после чега је Пиерко кренуо „*ad viam Albanie*“. Али, Радивоју потребан беше новац, јер је дужан био многим турским, грчким и српским трговцима. Пошавши за Пиерком, нађе га у месту Силџече (*Silizche* или *Scilizche*) у једној кући, где се одмарао са једним католичким попом (*alozato in saha con uno prete de la fede catholica*). Он примора Пиерка да му, у име дуга, преда свога коња, те је тако Пиерко оптужио у Дубровнику Радивоја због отимачине. Јаков Соркочевић, Дамјан, син Јована Гундулића, и Тасовац Радмиловић потврдили су као сведоци, да поменуто место држе Турци, који

¹ *Lamentationes de foris 1422—1427. Дубр. Арх.*

² *Lamenta de foris 1426—1428. Дубр. Арх.*

³ *Nobilibus et mercatoribus de Pristina et Trepze 1436, 6. marcii. Lett. e*

строга казне сваку отимачину (*quia est locus Teucrorum, qui Teucriter acriter punirent tales contrafacientes et derobantes; in contrata Teucrorum, qui acriter puniunt tales derobationes*). Чиновници султанови (*factores domini imperatoris Teucris*) хтели су, збиља, ухапсити Радивоја због те отимачине, али га је дубровачки суд ослободио.¹

Када деспотовина беше обновљена, тужили су се били трговци у Приштини, 1445, на новог турског склава (*sclav novamente venuto*) како забрањује извоз сребра из Приштине у Дубровник. Узалуд су се они жалили деспоту, јер им, како је речено, није могао помоћи због уговора с турским царем. 5 јануара 1448 писала је дубровачка влада Киму Macho de Tassi, Јакову de Radulino, Јакову (или Јакши) de Chrivaldi, „*dilecti zittadini in Pristina*“, у ствари некога новца. Том приликом помињу се „*Schander Turco*“ и Ђурађ Големовић, „*officiale del signor despotto*“. Овај Ђурађ имао је да преда неки новац поменутом Скендеру у присуству турског кадије и других сведока (*in presencia del chadia et delli guaranti*). 2 јула 1448 писано им је поново у истој ствари са налогом да новац исплате Олку Големовићу, пошто ранији „*vallioso*“ деспотов, Ђурађ Големовић, није више онде.² Нема сумње да је већ тада постојало Муратово тулбе код Приштине и да је оно, и тада, изгледало онако како га описују Халкондил, Петанчић и други путници XVI века. Па и турске зграде у Приштини потичу из времена српских деспота. Такве су на источном крају базара базар-џамија, којој је ударио темељ султан Мурат II. (1421—1451), и довршио ју је султан Мухамед II., затим џамија Мухамеда II.³

Важно војничко место беше тврђава Звечан (III. св. 273 стр.), добро позната из старије српске историје. Издиже се на једном ћувику, на ставу Ибра и Ситнице. Звечан беше седиште турског намесника, ђефалије Фериза који је, у октобру 1399, дошао у Дубровник као изасланик скопског војводе Пашаита с писмом султана Бајазита.⁴ 7 октобра 1399 писали су Дубровчани »славном и силном великом војводи Пашаиту«, како је Фериз, звечански ђефалија, приспео

¹ *Lamentationes de foris* 1433 у Дубр. Арх. од 21. августа 1433 с додатком од 5. фебруара.

² *Lettere e Commissioni di Levante* 1440—1448. Дубр. Арх.

³ (Theodor Ippen), *Novi Bazar und Kossovo (das alte Rascien)*, Wien 1892, стр. 146.

⁴ *Consilium minus*, 6. окт. 1399: „*captum fuit de portando ad consilium maius de donando isti Felix (sic) Turcho, qui ad nos accessit pro parte Pasayt, ab iperpiris quinquaginta infra*“. 7. окт. 1399 закључило је Велико Веће са присутних 77 „*de donando Felio (sic) cephillie Suecagni Turcho, qui venit ambassiator Ragusium pro parte Pasaŷth Turchi*“ (са 71 гласом) и то 50 перпера (67 гласова). Трухелка је на стр. 187 нетачно приопштио „*Serveçagni*“. Дубр. Арх. *Libri Reform.* 1397—1399.

с писмом »великога господина цара Бајазита« и с писмом Пашаита. Цар Бајазит упутио их је на Пашаита, а овај, опет, на свога изасланика Фериза који је говорио »веома мудро и часно«, те су с њиме све удесили у питању царина. У другом писму »љубазном пријатељу« ђефалији Феризу, од 10 децембра 1399, изражена је жеља да би дубровачки трговци који путују за Босну имали плаћати само једну царину. Дубровчани помињу, са захвалношћу, како је арбанаски властелин, Димитрије Јонима, опљачкао дубровачке трговце »у земљи великога цара«, али га је Пашаит опоменуо да узете ствари изда. У исто време, писали су Дубровчани због ове отимачине војводи Пашанту и »великом војводи Саражи«.¹

У једној дубровачкој белешци од 1428, коју ћемо одмах навести, говори се о „Turchi in Suezan“. 21 децембра 1444, дакле пошто је деспотовина обновљена, тужили су се пред дубровачким судом Никола Куделинић и Божићко Павловић, који су заједнички трговали, како су, пред крај новембра, упутили свога слугу Стиепка Радонића са 417 дуката у Ново Брдо (Novamonte), али су му Турци испод Звечана (subtus Svezagn) одузели и новац, и коње, и робу.² Халкондил помиње, после друге битке на Косову 1448, Звечан као град турскога цара, у који је Хуњади, бежећи с Косова Поља према Београду, стигао првога дана у вече.³

Под турским је утицајем био и рудник Трепча (III. св. 111 стр.). Око 1410 седео је у Трепчи српски ђефалија, кнез, а беше ту и ковница и царина Бранковића. Али, поред Срба било је ту и турских чиновника. Горе смо поменули дубровачку тужбу од 1445 на турскога склава (lo slav turcho) што је спречавао извоз сребра из Трепче и Приштине. 21 маја 1438 подигао је тужбу пред дубровачким судом „Sayn Sugnevich de Subtus-Jeleç“.⁴ У тужби се наводи како је с великим товаром сребра, који беше дубровачких трговаца, хтео да отпутује из Србије (Sclavonia). Ну тада га је Налко Петројевић потказао неким Турцима, те га ови опљачкаше на путу. Сведоци су исказали да је Налко затекао Шаина пред Турцима у Звечану (convenit ipsum Sayn coram Turchis in Suezan). Шаин је за тим, о Ђурђеву дне, отишао у Трепчу, потражио Налка да се с њим из-

¹ Пуцић II, 25—27, бр. 47, 49, 50, 51 (у бр. 47 погрешно је штампано „ђефалија вечански“ место звечански).

² Lamenta de foris 1444 f. 164. Дубр. Арх.

³ 'Επί τὸ Σβετζάνιον τοῦ βασιλέως πόλιν. Chalcondyles ed. Bonn. 370.

⁴ Овај Јелеч није идентичан с познатим истоименим градом југоисточно од Новог Пазара, али пре са данашњим селом Јелеч, у фочанском срезу у Босни. „Locus Jeleç“ помиње се, 1420, у области Вука Хранића (Lam. Rag.). 1438 помиње се неки Босанац „de Sotto-Illez“ као „homo“ Радослава Павловића, те се изреком вели да овај крај држи Стефан Вукчић.

равна. Не нашавши га у његовој продавници, отпутовао је. Али, слуга Налков оде одмах турском склаву (*sclavus Turchorum*), па га извести да је Шаин одвезао сребро. Склав с места узјаха на коња, стиже Шаина, те га даде оковати, јер је султан забранио био извоз сребра у стране земље и наредно да сребро има остати у његовој ковници.¹ У Трепчи је постојао нарочити турски квартал. 17 фебруара 1448, тужили су се Никола Куделиновић и Владислав Остојић, да су из Србије (*Slavonia*) послали 75 фунти сребра са Руском Прибисалићем. Са Руском су путовали Вукац Батковић из Глухавице и Радич Кузатовић „*de Triepza turcha*“.² Руску украдоше 34 фунте, можда баш његови сапутници „*in loco vocato Slatina*“.³ Иначе је Трепча, као и Приштина, важила као деспотово место. 25 јуна 1450 закључио је, наиме, сенат, примивши писма властеле и трговаца из Трепче и Приштине, да претходно причека весника који је био послан деспоту, после чега је, 27 јуна, одобрио да се упуте два писма у Приштину дубровачким трговцима и Големовићу, чиновнику деспотову.⁴

Италијански писано писмо, упућено „*alli nobili e savj zentil-homini et alli providi e discreti mercadanti in Trepza*“, сачувано је у концепту. Њихово писмо, од 14 јуна, стигло беше у Дубровник 23 јуна. У њему се јављало о неком писму које им је показао ђефалије Вукосав Добројевић, где је говор о повреди закона (*segsa el rompere delle lege*), јер се у тим земљама раније Дубровчанима увек судило по правди (*far raхon alli Ragusei*). О томе се онда писало деспоту. Прво се помиње српски писано писмо, упућено Големовићу. Тицало се оставштине некога Турка Гомца (*Giurcho Gomas*), од које у Дубровнику ништа више није било остало.⁵ Трепча је потпуно доспела у турске руке 1455, после пада Новог Брда.⁶ У бурним временима много је страдао стари манастир Св. Стефана у Бањској, који је лежао даље на путу према северозападу. Према запису монаха Антонија, који је за манастир 1418—1419 преписао један минеј (сада у народној библиотеци у Паризу) кућа Св. Стефана и књиге у њој бежу спаљене.⁷ Тело краља Стефана Уроша II.

¹ „*Sclavus cum Turchis subito ascenderunt equos et equitaverunt post ipsum Sayn*“; они га ухватише те га „*posuerunt in zappum*“, „*dicentes, quod imperator suus nolebat ullo modo, quod argentum portaretur extra, sed quod remaneat in zecha sua*“. Liber lamentationum de foris inceptus in MCCCCXXXVIII die octavio aprilis (1438—1439), уз 21. мај 1438. Дубр. Арх.

² Lamenta de foris 1447 f. 294 у Дубр. Арх.

³ Liber Rogatorum 1448—1451. Арх. Дубр.

⁴ Lettere e Commissioni di Levante 1448—1488. Дубр. Арх.

⁵ По турским изворима Hammer, I², 435 (Trepdschia).

⁶ Дучић, Starine XXI, 123. Стојановић, Записи I, бр. 225. Новковић, манастир Бањска, Глас XXXII (1892), 24 и д.

Милутина, заснивача манастира, беше већ тада пренесено у Трепчу, а одатле, 1469, у Софију у Бугарску, где оно још и данас почива.

Турци беху посели и град Јелеч, северозападно од Бањске и југоисточно од Новог Пазара.¹ Турско средиште постаде Глоухавсь, доцније Глухавица, позната са железних руда. Лежала је југозападно од Новог Пазара, а потчињена беше некада манастиру Бањској (гл. св. III. стр. 206). У Глухавици је већ 1396 седео турски кадија, а беше ту и турска царина. Кадија је упутио Дубровчанима једно писмо, обећавајући да ће штитити њихове трговце, само је тражио да не ударају другим путем него само преко Глухавице. Ректор и дубровачка општина захвалили су писмено кадији на његову пријатељству, само његов захтев нису усвојили, истичући да је »царева земља« велика, дуга и пространа, и да у њој има много путова по којима трговци могу путовати.² Када је војска Мурата II. први пут освојила деспотовину, помињу се трговци у Глухавици као људи султанови.³ Још 1451 помињу се глухавички Турци који су дошли у Дубровник с писмом пашиним због трговачких послова.⁴ Па и када су Турци заузели читав јут деспотовине, дођоше, у децембру 1458, у Дубровник турски трговци из Глухавице с писмом султановим.⁵

Велике промене извршиле су се у некадашњем средишту Србије, у области рашкој. Некадашња столица великих жупана не помиње се више под старим именом; речју Рас означава се сада читав крај на реци Рашкој. Али, стари Рас није био напуштен, а исто тако стари манастири и цркве у околини одржали су се све до у XVII. век. Као што смо поменули више (св. III. стр. 9), рушевине Ра-

¹ Удовица Вука Бранковића, Мара, добила је поново земље свога мужа, „*infuor di quelli due castelli, che tenevano i Turchi, cioè Svecian et Jelec*“. *Orbini* 320.

² *Cons. Rag.* 28. мај 1396: *Prima pars est quod consilium minus faciat responsonem literis receptis a chadio Turchorum, qui venit in Luchoviça (sic) prout videbitur dicto minori consilio. Captum per omnes*. *Lib. Ref.* 1396—1399. Дубр. Арх. Писмо је сачувано и датирано под 28. мајем 1396 „почтеном8 приателю кади 8 Гл 8 х л а в и ц и“ (sic). Пуцић I, стр. 4—5, бр. 7.

³ *Fides et salvus conductus „omnibus et singulis merchatoribus de Tergovista et Lucaviza (sic) et de confinibus circumstantibus hominibus Turcorum“* да могу ићи с робом у Дубровник до краја јуна. *Cons. Rag.* 25. априла 1441. *Liber Rogatorum* 1438—1441. Арх. Дубр.

⁴ *Cons. Rag.* од 12. јуна 1451: „*Illi de Gluchaviza homines Teueri, qui venerunt cum litteris bassie*“, смеју кретати се по путовима којима иду и наши трговци, али не кроз земљу херцега Стефана, са којим су Дубровчани били у рату. *Lib. Rogatorum* 1451—1452. Дубр. Арх.

⁵ *Cons. Rag.* 2. децембра 1458. Пуномоћ „*rescribendi magno Turcho ad ea que scripsit pro mercatoribus suis de Gluchaviza et aliis et vocandi in minus consilium dictos mercatores, qui portaverunt dictam literam*“ *Lib. Rag.* 1456—1458.

са зову се данас Пазариште, Трговиште, турски Ешки Пазар (стари трг). Истакнути ваља да је назив Трговиште постојао још у доба Вука Бранковића.¹ У дубровачким архивским књигама и у преписци помиње се, од 1392—1494, веома често Трговиште као место (*mercatum*) српских трговаца који су оданде долазили у Дубровник. У Трговиште долазили су и Дубровчани с караванима, задржавајући се онде дуго времена. Овај трг спадао је у област српскога деспота.² Да је Трговиште исто што и стари Рас, који је лежао близу манастира Сопотана, задужбине краља Уроша I., види се из једнога записа од год. 1595: »Сиякнига Матеја Прибисалића в Трговишти иже в Расе под крилом свете Троице, зовом Сопотани«. Књига је била својина некога човека у Трговишту у Расу, под заштитом Св. Троице у Сопотанима.³ Када су Турци заузели земљу деспотову, помињу се у Трговишту, 1459, турски субалпа, а 1461 кадија. Споменућемо још, према протоколима Малега Већа од 20 априла 1461, да су *Franchus Mar. de Gozze* (Гучетић) и још два грађанина „*de populo*“ фунгирали као дубровачке судије *consules*) у Трговишту поред Новог Пазара. Места дакле лежала су близу једно поред другог.⁴

Турци су у близини подигли Јенибазар или српски Нови Пазар који, убрзо, поста главно место читаве ове области. Лукаретић⁵ каже да је заснивач Новог Пазара Есе, без сумње Есе-бег или Иса-бег Исаковић који се, од 1440—1472, помиње на западу као један од најсилнијих турских војвода.⁶ У дубровачким архивским књигама помиње се Нови Пазар (*Novirahar, Novorahar*) први пут

¹ Помени који падају пре 1400 г. 5. јуна 1382 *Andrussa Sladenovich de Tergouischye*, 20. јуна 1383 *Radić Marchovich de Tergouischye, Liber debitorum, securitatum et potestatum* 1380—1383. Дубр. Арх. Повела од 1385 из Дубровника: „*Novach Ponosevich de Tergovisth*“ исплатио је сер Мартину *de Greva* 22¼ *duc. auri*, забележено под 10. окт. 1388. *Div. Canc.* 1388, I. Дубр. Арх.

² *Radiz Xernoevich de Tergoviste homo domini despot* сме три товара чохе (3 *salmas pannorum*) извести. *Cons. Rog.* под 5. авг. 1451. *Lib. Rog.* 1451 до 1452. Дубр. Арх.

³ Стојановић, Записи I, стр. 251, бр. 866.

⁴ Са овим Трговиштем не сме се мешати друго Трговиште код Рожаја које се помиње у турским изворима и у једној белешци од 1770 у Стојановића, Записи бр. 3355; данас се Трговиште зове рожајска каза (Препор. cit. 111, 114), а Трговиште не зове се место него читав крај. О томе упор. Иларион Руварац, Рашки епископи и митрополити, Глас LXII. К. Н. Костић, Наши нови градови, 4. Нови Пазар у часопису „Дело“ XIX, св. 70, март 1914, стр. 390—397.

⁵ *Lucari* I. изд. 26.

⁶ У Халкондила помиње се Ἰησοῦς ὁ Ἰσαάκειος παῖς Σκοπίων βλαρχος ed. Bonn. 432, 476, 479, 534 приликом војног похода против Скендер-бега у Грчкој 1460, у Босни 1463. Упор. *Hammer* I, 434, 445.

1461.¹ Убрзо потом, 1467, помињу се онде турски кадија и субапа. Из тога доба потичу и новопазарске мухамеданске грађевине: мала џамија с кубетом, златна џамија (Altün Alem Džami), коју је подигао Гази Иса-бег, и џамија Муслихедин ефендије, првога мујезина султана Мухамеда II.² Немамо вести о местима која су лежала даље на западу, као, на пр., Сјеница. Чувен је остао и на даље манастир Милешева који се, од владе краља Твртка, налазио на босанском земљишту. Многе турске провале у Босну, које су од 1389 тако биле честе и 1415 подриле сваки утицај угарскога краља Сигисмунда у земљи, довеле су дотле, особито после смрти деспота Стефана (1427), када Турци заузеле у Србији Голубац и Крушевац, да су Турци, у току ратовања, поселили и градове у Босни. Краљ Твртко II. обвезао се био да ће давати данак султану Мурату II. Али, како данак није могао плаћати, морао је уступити Турцима неколико градова, без сумње у источној Босни. Беху то, пре свега, Ходидјед и Врхбосна. Узалуд је, у септембру 1430, Твртко II. молио у Млещима зајам од 32.000 дуката, да би могао искупити ове градове.³ Када је, после тога, турски намесник Исак почео узнемиравати Босну, послао је краљ Сигисмунд, 1434, Босанцима у помоћ свога војводу, кнеза Матка. Овај освојио град Ходидјед, чије се рушевине, данас зване Стариград, налазе 2½ часа источно од Сарајева, на путу за Дрину. Ходидјед је тада био у области властeosке куће Павловића.⁴ Убрзо после смрти великога војвода Сандаља избише у Босни нови немири, те синовац Сандаљев, Стефан Вукчић, позва Турке у помоћ да би сломио своје противнике. Пред крај 1435 продоро је турски војвода Барач, син Исаков, до ушћа Неретве, али се повукао натраг у Ходидјед.⁵ Марта 1436 путовао је Мароје

¹ Cons. minus од 8. фебр. 1461 гл. горе. 10. септембра 1461 тужио се „Luca Steph. de Nale“ да му је „in domo Nat. Dam. de Sorgo in Novipasar, loco Sclavonie jurisdictionis Theucrorum“ украден један „pannus viridis ragusinus“. Liber lamentationum de foris 1461. Дубр. Арх.

² (Ippen), Novibazar und Kossovo 125.

³ „Orator serenissimi regis Bossine... requirit mutuo a nostro dominio ducatorum 32 mille auri pro redimendo de manibus Turchorum aliqua eius castra, que sunt in illorum manibus in regno suo Bossine secundum certam compositionem, quam invicem habuerunt“. Ljubić IX, 45. Радонић у Arch. für slav. Phil. XIX (1897), 460 мисли да су Турци ове босанске градове заузели, по свој прилици, већ пред крај 1428 или почетком 1429.

⁴ Упор. Gelcich & Thallóczy 384, Thallóczy & Áldásy 115. Још у једној повељи краља Алберта, од 1438, за Матка помиње се „recuperatio castri Haddided in Boznensi regno“. Thallóczy & Áldásy 125. О Ходидједу упор. моје дело Handelsstrassen und Bergwerke 85. Нема описа у коме би приказане биле рушевине града у новије доба.

⁵ „Versus civitatem Chodidid“, у писму Дубровчана бану Матку од 30. новембра 1435, Gelcich & Thallóczy 394. Βαράκκος у Халкондиле (ed. Ross, 1848) говори се о повременој влади Туркиња у Халкондиле.

Ђурковић као дубровачки изасланик војводи „Barach Turco“ који се бавио „in Bosna, circa Sot-Visochi Seniza“ (Зеница); ако је Барач случајно отишао већ из тога краја, посланик је имао чекати га код Врхбосне, данашњег Сарајева „circa Verchboxanie, dove die caritate et ritornare“, да би њему и његову »хазнадару« предао дарове и препоручио им дубровачке трговце. У марту 1439 беше Лукша Ђорђевић Радосалић послан у Босну војводи „Sebalia Turcho“, другом сину Исакову. Упућен је био према „Verbosanie“ или „Chodi-dieth“ или негде у околини на један дан хода.¹

После пада Смедерева (1439) и освојења читаве Србије долазила је турска коњица из околине Врхбосне све до Јајца. Врховни заповедник беше, од 1452, често помињани Иса-бег Исаковић, звани крајиник. Тада је он лично долазио у Дубровник, који тада беше у рату са херцегом Стефаном Вукчићем.² 26 априла 1459 писали су Дубровчани угарском краљу Матији, да је босански краљ Томаш напао „locum per quem Turcis aditus patebat in Bosnam, Chodidied pincipatum“, салио добро насељено подграђе (burgus), те сада опседа „castrum“. ³ 15 септ. 1460 одлучено беше обдарити Иса-бега Исаковића, а други поклон послати војводи Врхбосне.⁴ Одатле се види да су Турци од 1429, а поуздано од 1436, држали горњу долину Босне с војничким средиштем читаве земље. Тако се онда тежиште слободне Босне померило на северозапад, у Јајце.⁵ Па и мухамедански споменици у данашњем Сарајеву сведоче да је ово место, стара Врхбосна, било у турским рукама пре него што је султан Мухамед II. дефинитивно освојио Босну 1463. Сарајевску »Цареву Џамију« подигао је, 1457, Гази Иса-бег Исаковић, о коме се вели да је, од 1453, био намесник Босне, и да је, сем тога, подигао још једну текију, купатило, неколико млинова и једну велику

capitaneus Turchorum in illis partibus“, 1408 писмо Млечића подести у Патрасу, Sathas, Monum. hist. hellenicae I, 29; исто тако на regimen Nigropontis, ib. I, 32. 1431 добио је дубровачки посланик на Порти препоруку за „Barachbeg fiolo de Isak“, Jorga, Notes II, 303.

¹ Jorga, Notes et extraits II, 335—336 (1436), 359 (1439).

² 16. августа 1452 закључио је дубровачки сенат да обдари чохом, у вредности од 300 перпера, „Isabech Isachovich Crainisnich (sic)“. Трухелка, на стр. 192, рђаво је прочитао ово име као Хранушић, те би оно, по њему, било породично име овога турскога војводе. 5. децембра 1452 помиње се Бранисав „nuncius de Isabech crainisnich“; „crainisnich ducatus Bosne“, дакле намесник Херцеговине, столовао је у Фочи. Упор. Arch. f. slav. Phil. XXI, 401.

³ Lettere 1454—1460. Арх. Дубр. Упор. моје Handelsstrassen und Bergwerke 85, нап. 295.

⁴ „Voyvoda de Verchbossanie“, Његов посланик Вратко. Cons. Rog. 15. септ. 1460.

⁵ Трухелка (стр. 192) има право када у освојењу Ходидједа и Врхбосне гледа основицу турске војне власти још пре 1463.

кућу. Првобитно минаре беше од дрвета. Када је Мухамед II., 1463, дошао у Босну, допала му се ова џамија. Тако је онда Иса-бег поклонио цару ову џамију, те се она од тога времена назива »Царевом Џамијом«.¹ Гази Иса-бег саградио је, сем тога, 1461, још једну џамију, т. з. »Бистричку Џамију« у име свога сина Мехмед-бега.² Поврх тога, Иса-бег подигао је испред »Цареве Џамије« дрвени мост преко Миљацке, т. з. »Цареву Ћуприју«. На њеном је месту, 1510, Гази Хусрев-бег подигао камени мост који је од тада, после поплава, често пута био поправљан.³

¹ Сејфудин Фемија ефенди Кемур у Гласнику бос. XX (1908), 476, са сликама (г. 862 хецре). Данашња грађевина је новијега порекла из г. 1565. Према једном запису, последња обнова џамије извршена је за владе Абдул Меџида 1847.

² Сејфудин Кемур, Гласник бос. XXII (1910), 239, са сликама. Мехмед челеби (1465—1515), помиње се као син Иса-бега на родословној табли у Трухелке 200. (300).

³ Тамо XXII (1910), 254—255. Трухелка (192, 332) с правом истиче Иса-бега као заснивача данашњега Сарајева.

III.

Државно право.

Царско достојанство које је Стефан Душан узео 1346 ишчезло је после четврт века. Како је већ поменуто (III. св. 18 стр.), било је само три Србина који су, у својој отаџбини, носили титулу »цара Срба и Грка«. Када је цар Урош умро (1371), још увек се мислило и говорило „ако тко бде царь господињ Срблемь и властеломь и земли српскои“. Ђура Балшић обећао је, 30 новембра 1373, Дубровчанима да у случају обнове царства неће од њих тражити данак, плаћан о Св. Димитрију, јер тај новац припада цару.¹ Али, ако није било цара, живеће су још две царице, и то обе као монахиње. Једно беше удовица цара Стефана и мати цара Уроша, по имену Јелена, у калуђерству Јелисавета. Последњи пут помиње се она у јануару 1375.² Друга царица беше Теодора, сестра цара Стефана и жена севастократора Дејана. На фрескама манастира Дечана унесена је она у генеалогiju Немањића. Као удовица, носила је она калуђеричко име Јевдокија, а писала се »царица«, као, на пр., у повељама од год. 1377, 1381, које је издала заједно са својим синовима Драгашем и Константином.³ Поред тога, одсјај царског достојанства наилазимо у повељама два династе на југу. Једно беше, још за живота цара Уроша, деспот Угљеша, брат краља Вукашина. У једној повељи од 1365 назива га цар Јован Палеолог нећаком српске царице, али то ће бити само фиктивно сродство, исто онако као што византијски цар

¹ Mon. serbica 183.

² Светогорски прота, Ђерасим, уступио је, у јануару 1375, келију Плакос манастиру. Хиландару, сећајући се многих добрих дела тог εὐσεβεστάτου καὶ μακαρίτου ἐκείνου βασιλέως κῆρ Στεφάνου καὶ ἡγιασμένης εὐσεβεστάτης δεσποίνης, особито да не увреди и ожалости удовицу цара Стефана διὰ θεραπείαν καὶ εὐφροσύνην τῆς εὐσεβεστάτης κυρίας καὶ δεσποίνης ἡμῶν, ἵνα μὴ παραλυτῇ ἀκούσασα τὴν ἀπόλασιν τοῦ τοιοῦτου κελλίου. Petit, Actes de Chilandar, Виз. Временникъ XVII (1911), Прил. бр. 156, р. 329—330. Летописи бележе 7. новембар као дан њене смрти, Стојановић, Записи III, 68, бр. 5003. Њена рука налази се међу реликвијама у манастиру Савини код Херцег Новог, ib. бр. 3140.

³ Новаковић, Законски споменици 446, 454, 510.

Јован, у истој повељи, зове српску царицу сестром, а у другим повељама цара Стефана ујаком.¹ Још у јануару, 1366, пише се Угљеша само »деспотство ми«.² У једној наследној парници пред црквеним судом у Серезу, у октобру 1366, каже се за њ, додуше, »наш деспот«, али, његова привола за судску одлуку проистиче од „βασιλεία αὐτοῦ“³. Исто тако потписује Угљеша повеље у год. 1368 и 1369 као деспот (један пут δεσπότης καὶ αὐτοκράτωρ), али у тексту пише се он са βασιλεία μου, српски царство ми.⁴ „Въ помень царства ми“ и „оутврѣдихъ знамениѣмъ царскимъ“ истиче се у потврди једне Угљешине хрисовуље од 1370—1371.⁵

После смрти цара Уроша, оба деспота Драгаш и Константин, истичу у повељи Хиландару, од 1377, »вѣспоменуу царѣствоу ни«, »одъ власти царѣства ни«, »работе царѣства ни“.⁶ Оба брата потврдила су, 1377, даровницу Св. Пантелејмона с »царским« потписом (оутврѣдисмо знамениѣмъ и бѣлѣгомъ царскимъ) говорећи, при том, о својим будућим наследницима: „негоже богъ изволитъ по насъ царствовати и господствовати, или братъ или соорудникъ царства ни“⁷. У другим повељама велича Константин, сестрић Стефана Душана, своје свете родитеље и прародитеље, који су држали »скиптръ царски«.⁸ Остале успомене на царство у познијим повељама нису истините него фалсификоване.⁹

Када се угасило царско достојанство, престале су и византијске дворске титуле, јер их је могао дати само цар, и то свагда доживотно. Није, дакле, више било српских деспота, севастократора и ћесара. Тако је онда појмљиво да после 1371 угледна господа с великим територијама, као поменути Константин, као Вук Бран-

¹ „Ἀνεψιὸς τῆς ὑψηλοτάτης δεσποίνης Σερβίας καὶ περιπόδητου ἀδελφῆς τῆς βασιλείας μου εὐτυχέστατος δεσπότης τῆς Σερβίας κύρ Ἰωάννης ὁ Οὐγκлесίς.“ Повеља цара Јована од 1356, Petit, Actes p. 313 (у истој збирци на стр. 292 [1351] зове се цар Стефан θεῖος цара Јована).

² Новаковић, Законски споменици 510.

³ Petit на н. м. 319.

⁴ Гл. прву свеску овога дела стр. 319. Actes de Zoographu, Виз. Врем. XIII, бр. 98—101. Новаковић, Законски споменици 548.

⁵ Новаковић на н. м. 446 (чл. II. и III.).

⁶ Новаковић на н. м. 452—453 из Споменика XLIV.

⁷ Повеља Драгаша и Константина с мајком Јевдокијом од 1377 из манастира Пантелејмона на Св. Гори у Гласнику XXIV, 251—252. У изводу код Новаковића, Законски споменици 510—512 нема овога места.

⁸ Повеља од 1379—1380. Ковачевић, Споменик XLIV, код Новаковића у изводу 455—457 (бр. 52 од г. 6887 није из 1389 него из 1379).

⁹ Повеље деспота Стефана Лазаревића од 1405, 1407 и 1414 (ib. стр. 461, 497 и 499), где Стефан говори са „царство ми“, неће бити истините, што се види када се пореде с другим деспотовим савременим актима.

ковић или силни Балшићи, имају само наслов »господин« (dominus), а Лазар само титулу кнеза.

Један до сада јединствен случај објашњен је новим открићем. Међу српским великашима од 1402—1423 јавља се *ћесар Угљеша* као господар врањске области, Иногошта и Прешева, који беху његова баштина (земља своа отъчскаѧ). 1402 помиње се он приликом повратка деспота Стефана после битке на Ангори, 1410 на лађама, којима је деспот из Цариграда путовао у Влашку војводи Мирчи, 1412 приликом војног похода турскога кнежевића Мусе из Софије против Новог Брда. Најзад, сачувала се једна његова даровна повеља манастиру Хиландару из год. 1423, у којој се, при крају, говори о његову будућем наследнику, сину или унуку или људима од његова рода.¹ У манастиру Љубостињи сачувао се натпис на гробу његова сина: »А се лежи Стефанъ, кесара Оуглеше синъ.² Иларион Руварац мислио је да је овај Угљеша постао *ћесар* још за владе цара Уроша и да је, доцније, био један од силних великаша који су, после 1371, постали турским васалима.³ Ово мишљење ученога архимандрита потврђује се сада. Цар Урош именовао је сина севастократора Влатка, Угљешу, за *ћесара*, још када је Угљеша био мало дете. Према писму Љубомира Стојановића, открио је професор Андра Стевановић 1913, између Страцина и Криве Паланке, у селу Псачи, а на путу из Скопља за Ђустендил, цркву Св. Никеле, у којој су се сачувале значајне фреско-слике и натписи. У цркви се налазе слике заснивача цркве »севастократора све српске земље Влатка« и његове жене Владиславе. Поред њих приказан је њихов син, дете од 7—8 година, »севастократоров син Угљеша«. Поред њих има на зиду два интересантна портрета: цара Уроша, висока раста и на двоје рапчешљане браде, и поред њега краља Вукашина, малог брадатог старца.⁴ Ова слика постала је несумњиво убрзо пошто је Вукашин подигнут на достојанство краља (у јесен 1366). Она потврђује Орбинијево казивање да је Вукашин, са пристанком цара Уроша, постао његов савладар, а она потврђује и белешке дубровачких сенатских протокола, по којима су тада посланици цареви и новог краља заједно дошли у Дубровник.⁵ Влат-

¹ Константин Философ изд. Јагића, Гласник XLII, 282, 296, 305. Повеље у Стојановића, Споменик III, 33 од 10. јула 6931 = 1423 (са знаком питања). Новаковић, на н. м. 460 ставља ову повељу у време око 1400. Па и Orbini стр. 321 помиње „gentilhuomo Ugghiesciza“.

² Mon. serbica 246; Стојановић, Записи бр. 203 (I, стр. 65).

³ Иларион Руварац у Гласнику XLVII (1879), 193.

⁴ Љуб. Стојановић послао ми је 26. јуна 1914 фотографију ове значајне владалачке слике.

⁵ Гл. прву свеску овога дела стр. 319.

ко је, нешто раније, подигао био ову цркву Св. Николе на својој баштини Псачи, те је поклонио манастиру Хиландару. Његова даровница, у којој се он назива само „прѣвъзлюбленъ и правовѣрнѣи властелинъ царства ми Владко“, дакле пре него што је стекао титулу севастократора, потврђена је царском хрисовуљом од 25 марта 6866 — 1358 индикта XI. „на Дримоу а на мѣстѣ рекомѣмъ Кроуши“. Ова би потврда потицала, тобоже, од цара Стефана, што није тачно, јер је Стефан већ две године пре тога, у децембру 1355, умро.¹ Према овим подацима, дакле, ћесар Угљеша рођен је, од прилике, 1359, те је онда 1402 имао око 43 године, а 1423 64 године. Друго је питање да ли је он своју област непрекидно држао као самосталан великаш. Константин је, 1380, четири села у врањском крају поклонио манастиру Хиландару, те је, према томе, морао имати врховну власт над том облашћу.²

Стару српску краљевску титулу имао је Урош, пре него што је постао цар, дакле за живота свога оца, цара Стефана († 1355). Доцније, ову титулу добио је Вукашин (1366—1371) који је, на фреско-слици у Псачи и на своме печату, приказан с круном на глави.³ Краљ је био и Вукашинов син, Марко († 1394) кога је отац, вероватно пред смрт, узео за савладара. Карактеристично је да се Маркова браћа, Андрија и Димитрије, који су обојица преживели Марка, никада нису звали краљевима. У исто време прешла је српска круна и српска краљевска титула на владаоце босанске, који су их држали пуних 86 година. Бан Твртко, по женској линији унук ћерке краља Стефана Драгутина, склопио је, 1377, савез са кнезом Лазарем против жупана Николе Алтомановића. Твртко освоји западне земље овога великаша, те га је, по том, како Орбини прича, митрополит милешевски крунисао за краља Срба на гробу Св. Саве у манастиру Милешеви. Српску краљевску титулу задржали су Твртко и његови наследници до 1463. У својој великој повластици за Дубровчане, од 1378, каже Твртко да је божјом милошћу постао „краљ Србљемъ и Боснѣ и Поморию и Западнимъ Странама“. Када се ова титула пореди с титулом цара Стефана Уроша и краља Вукашина види се да је у њој, у место

¹ Новаковић, Законски споменици 435—436 по Ковачевићу. Григоровић, Очеркъ путешествія по европ. Турци 2. изд., 43, бр. 18, помиње да је ова повеља без године, што Новаковић с правом нарочито истиче. Можда су монаси у овој даровници стопили две повеље, једну Душанову и једну Урошеву.

² Новаковић, на н. м. 457.

³ Вукашинов печат у Ивића, Стари српски печати и грбови (Нови Сад 1910), fig. 22.

Грка, дошао назив Босна. У истој повељи потписује се он „Тврѣтко въ Христа бога краљ Срѣблѣмъ и Боснѣ и Приморию“.¹

Дословце су исту титулу имали и познији босански краљеви. Постојала је и пунија титула, у којој су се помињали још Хум, Доњи Краји (*partes inferiores*), Усора, Сол, Подриње, а од Тврткових доцнијих успеха, покатишто, још и Далмација и Хрвати.² Најкраћи облик беше »краљ Босни«. Српска круна, и то по свој прилици она коју је некада Стефан Првовенчани 1217 добио из Рима, чувала се тада у граду Бобовцу, док је нису, најзад, Турци однели. По узору на српске владаоце, Твртко и његови наследници почели су испред свога имена стављати име Стефан. Тако: Стефан Твртко, Стефан Дабиша, Стефан Остоја, Стефан Томаш итд. Босански краљеви преузели су од српских, или управо од византијских дворских чинова, само чин логофета и протовестијара.

Твртков савезник Лазар, није се противио крунисању, надајући се да ће га Босанци помоћи против Турака који су били, с дана у дан, јачи и силнији. Али, Балшићи нису признали Твртково крунисање, оставши и на даље његови непријатељи. Твртко, пак, није успео да га српски кнежеви признаду за врховног господара. Лазар, Вук Бранковић и др. склапали су сами на своју руку уговоре с Дубровником, не помињући ни једном речи Твртка.

Пада у очи да српски кнежеви, деспот Стефан и деспот Ђурађ, нису ни покушали да, после 1400, добију титулу својих претходника. Моћни српски владаоци XV. века не хтедоше бити ни краљеви ни цареви. Због наглог пропадања српске државе, после смрти цара Стефана, формирало се код позније генерације мишљење да је Душан погрешно што је узео царску титулу. Види се то врло лепо из казивања једнога дворанина, Константина Философа, познатог биографа деспота Стефана Лазаревића: „съ Доушанъ прѣстоупи прѣдѣлы отъць своихъ и поставляеть се самовластьно царь“.³ Једино се веза са старом династијом одржавала тако, што су појединци нарочито истицали сродство с њом. Мајка деспота Стефана а жена кнеза Лазара, Милица, била је, по казивању Константина Философа, ћерка кнеза Вратка, војводе цара Стефана. Вратко, пак, био је унук жупана Дмитра, сина краља Вукана који је, опет, био син Немањин.⁴ Па и породица Бранковића водила је своје порекло од Вукана: „Завидъ же сынъ Влькановъ роди Гюргица и Гюргиць ро-

¹ Mon. serbica 187, 190.

² Гл. повеље краљева Стефана Остоје од 1400 и Стефана Томаша од 1444. Mon. serbica 247—248, 429.

³ Константин Философ изд. Јагића, Гласник XLII (1875), 257, гл. 15.

⁴ Константин Философ, Гласник XLII, 257. По њему и Родослов изд. Šafařík, Památky děvniho písemnictví Jihoslovánův (v Praze 1851, стр. 72) и Стојановић, Гласник LIII, 16. Упор. прву свеску овога дела стр. 212.

ди Младена и Младень роди Бранька и Бранько роди Вљка и Вљкь роди Гюргаа деспота, Гюргь роди Грьгюра и Стефана и Лазара“.¹

Као легитимни цареви важили су само грчки цареви у Цариграду. Једино су они могли давати византијске дворске титуле, особито титулу д е с п о т а, која тада беше по рангу одмах иза царског достојанства. Карактеристично је да је Флорентинац Исаило de Buondelmonti, добивши град Јанину 1385 женидбом са ћерком цара Симеона а сестричином Стефана Душана, молио цара Јована Палеолога да му подари деспотско достојанство.² Деспотске знаке (δеспотικὰ ἀξιώματα) однео је у Епир Палеолог Бријон, те је крунисао Исаила у присуству митрополита јанинског и епископа Веле и Дринупоља.³ Андроников син, цар Јован, који је заступао стрица Манојла Палеолога за време његова путовања на Западу, именовао је, 1402, у Цариграду за деспота кнеза Стефана Лазаревића, баш када је стигао онамо после боја на Ангори.⁴ Цар Манојло потврдио је Стефана у деспотском достојанству када је Стефан, 1410, после боја између Сулејмана и Мусе, дошао у Цариград.⁵ Стефанов сестрић и наследник, Ђурађ, добио је, такођер, деспотско достојанство у Цариграду од цара Јована VIII. Палеолога. Он му је упутио Ђорђа Филантропена са знацима (παράσημοις), те га је дао крунисати (στέφειν) за деспота српског (δеспότης Σερβίας).⁶ Ђурађ је добио деспотско достојанство лети 1429, негде између маја и септембра. Раније се Ђурађ звао, на пр. у повељи за Дубровчане од 13 децембра 1428⁷ и у повељи за великога челника Радича, од 7 индикта 6937 (1 септембра 1428 — 31 августа 1429), само „господинь Срьблѣмь“.⁸ Исто тако, у једној латински писаној повељи од 5 маја 1429, само „Georgius Wlk, Rascie Albanieque dominus“.⁹ Први пут јавља се Ђурађ с деспотском титулом у даровној повељи украшеној минијатурама, манастиру Есфигмену на Св. Гори од 11 септембра 1429.¹⁰

¹ Један део Родослова изд. Новаковић, Starine IX, 90.

² За хронологију упор. Dr. Nikos Bees у Zeitschrift für osteuropäische Geschichte III (1913), 215.

³ Хроника Прокла и Комнена, Гласник XIV (1862), 266, § 32.

⁴ „Тогда же и деспотскааго сана въсприѣмлетъ отъ благочѣстивааго царя Иоана.“ Константин Философ, Гласник XLII, 278, гл. 41.

⁵ Константин гл. 60 (ib. p. 296).

⁶ Дука у гл. 30 каже да је то било зими, после удаје Ђурђеве кћери Маре за Мурата II., дакле после лета 1436, ну то је погрешно.

⁷ Mon. serb. 352 = Новаковић, Законски споменици 232. Исто тако у једној недатираној повељи у Новаковића 527.

⁸ Стојановић, Споменик III, 3 = Новаковић на н. м. 333.

⁹ Thallóczy-Áldásy 82.

¹⁰ Новаковић на н. м. 541. Ну краљ Сигисмунд, већ у јуну 1429 (Thallóczy-Áldásy 84), зове Ђурђа деспотом. Изгледа, међутим, да је

По свој прилици, и Ђурђев син и савладар Лазар добио је потврду ове титуле из Византије, и то, вероватно, када се, 1446, оженио византијском кнегињом. Византијски писац Кодин у својој књизи каже да су знаци деспотскога достојанства били: капа, искићена бисером (*σκήδιον ὀλομόργαρον*), у којој је било извезено име носиоца, даље црвено свечано одело (*κόκκινον ῥοῦχον*), веома слично царском оделу, и, најзад, црвене чарапе (*κόλτζα*) и ципеле, обојене плавичастом и белом бојом, на којима је био приказан орао од бисера; у табору становао је деспот под белим шатором, на коме је било пуно црвених орлова.¹

У Млечића и Мађара било је достојанство деспота једнако са достојанством херцега (*dux*). У млечачким листинама читамо, од 1422—1426, *ambassiator illustris domini ducis Rassie*“, „*noster honorabilis ambassiator ad presentiam illustris et excelsi domini Stephani ducis Rassie*“, „*dictus dominus dux Rassie*“, „*nomine illustris et excelsi principis domini Stephani dispoti, dei gratia ducis Rassie*“.²

У акту српске канцеларије, којим је деспот Стефан ратификовао уговоре 1426 и 1427, читамо: „*Stephanus dei gratia regni Rassie despotus et dominus Servie*“.³ Па и у листинама угарскога краља Сигисмунда за Ђурђа, од 1427—1428, наилазимо на херцешку титулу: „*illustri principi Georgio, Rascie totius regni et Albanie duci et despoti fideli*“, исто тако „*principem, ducem et despotum totius regni Rascie et Albanie*“. Његова се држава звала „*ducatus Rascie*“. У листини арадског каптала, од 1428, каже се „*Georgius Walk dux regionis Rascie*“, а исто тако у Сигисмундовој повељи, од 1429, „*illustis Georgii despoti seu ducis Rascie*“.⁴ Старе домаће титуле изашле бежу из обичаја. После Стефана и његова брата Вука међу српском господом нико се више није називао кнезом.

Али, давање деспотског достојанства од стране цариградског цара била је само формалност. Правога је значаја имала зависност Србије од Угарске и Турака. Имајући да издржи борбу са жупаном Николом Алтоманићем, кнез Лазар обвезао се силном краљу угарском и пољском, Лудвигу I., на извесне »услуге и дажбине«.⁵ По

угарски краљ Ђурђу, већ од почетка владе, давао деспотску титулу, као и његову ујаку Стефану.

¹ Codinus de officiis cap. 3.

² Ljubić, Listine, VIII, 152, 171, 173, 248; IX, 8.

³ Ib. IX, 17, 19.

⁴ Thallóczy-Áldásy, Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum, Magyarország és Szerbia 1198—1526 (Mon. Hungariae historica, књ. 33), Budapest 1907, p. 74—77, 84.

⁵ „Lazarus Kenezius regni Rascie...“ „illa servicia et easdem dacias, quas et que vivente domino rege Lodovico socero et patre nostro eidem facere et dare astricetus fuerat“ пише краљ Сигисмунд у листини за Николу Горјанског млађег

Орбинију, Лазар је платио Лудвигу 10.000 фуната сребра, обећавши му да ће га верно служити, на што је краљ послао му у помоћ бана Николу Горјанскога са хиљаду копљаника.¹ Када је Тимур победио султана Бајазиди I. код Ангоре 1404, пристаде деспот Стефан уз краља Сигисмунда. Признавши се његовим васалом, добио је он од Сигисмунда доживотно Београд и Мачвански Банат, те је, од тада, редовно одлазио на краљевски двор, а особито на угарске државне саборе. О том чину нису се сачувале никакве повеље. Када је деспот Стефан, без деце и болестан, одредио за наследника свога сестрића Ђурађа, похитао је да среди односе са Угарском. Он оде краљу Сигисмунду, те склопи с њим важан државни уговор у мају 1426 у Тати (Тотиш у коморанској жупанији). У уговору хвали Сигисмунд Стефанову истрајност и опрезност, његово неуморно настојање и бригу да помогне краљу у тешким, повољним и неповољним данима, због чега му је краљ много захваљан. С обзиром на то да је »краљевина Рапска« краљевини Угарској увек била потчињена, наредио је деспот свима својим баронима да положи заклетву верности и покорности Сигисмунду и свима његовим наследницима на угарском престолу. По том уговору, сестрић Стефанов, Ђурађ, прима се у ред угарских барона, те га Сигисмунд, скупа са његовим законитим наследницима, признаје за наследника деспота Стефана. У том случају имају Београд, град Голубац и Мачвански Банат, после смрти деспота Стефана, поново да припадну угарској круни. Ђурађ и његови наследници морали су узети на се обвезу да ће угарском краљу бити верни и покорни, да ће лично долазити краљу на двор, присуствовати у седницама државнога сабора, као и давати у помоћ извесни војни контингент. Ако би, пак, Ђурађ умро без мушких потомака, онда све оно што је признато, дато и пренесено на њ припада поново круни угарској.² Чим је краљ Сигисмунд чуо за смрт деспота Стефана († 19 јула 1427), појурio је из Влашке у Београд да изведе уговор у Тати.³ Ђурађ, међу тим,

1406, Codex dipl. patrius 7, 436. Упор. Huber у Archiv für österreichische Geschichte LXVI (1885), 528.

¹ Orbini 283.

² Уговор је сачуван у једном рукопису Бечке Дворске Библиотеке. Издао га је Engel, Geschichte von Serbien 369—372. По другом рукопису у Будимпешти издао га је Fejér. Немачки превод с коментаром дао је L. v. Thallóczy у Wissenschaftliche Mitteilungen III (1895), 325 и д. Сигисмунд се бавио у Тати од 8. маја до 6. јуна 1426. 15. јуна оставио је Стефан једну листину у Будиму, Thallóczy-Áldásy 71. Упор. Јов. Радонић, Западна Европа и балкански народи (Нови Сад 1905), 50 нап.

³ Сигисмунд иставља једну листину у Оршави 30. августа 1427 (Радонић на н. м. 53), а од 17. септ. до 19. новембра налази се у Београду (Thallóczy-

хитао је такођер из Зете у Београд. Када је Сигисмунд преузео Београд са Мачвом, засео је, с круном и краљевским знацима, на престо те инсталисао Ђурђа, пошто је овај претходно положио заклетву верности, за »херцега и деспота читаве Рашке и Арбаније«, предавши му огртач, капу и мач (*per palium, mitram et gladium et alia ad hoc pertinentia*).¹

У односима с Портом, од год. 1428, није било никаквих титула и инсталација, али је суседство Турака било много теже. Срби дужни беху уступити Турцима не само важне тврђаве, него им се обвезали били плаћати велик данак, као и давати војну помоћ у случају потребе.

Áldásy 72—74). 9. новембра јавио је Сигисмунд Дубровчанима да је преузео Београд. *Gelcich-Thallóczy* 329. У најновије време истакао је Јов. Радонић да ће овај уговор у Тати бити интерполиран (*J. Radonitch, Histoire des Serbes de Hongrie, Paris 1919. p. 37. nap. 1*).

¹ Сигисмундова повеља без године (септ. 1427.—фебр. 1428) у државним регистратурним књигама Бечког Дворског и Државног Архива, објављена у делу *Thallóczy-Áldásy*, 74—76. Упор. *Jorga, Notes II*, 239.

IV.

Наслови владалаца.

Српска држава зове се у то доба, у млетачким и угарским повељама, највише *Rassia*, ретко *Servia* или, по старијем начину, *Sclavonia* (гл. св. III, стр. 3). У именима земаља у владалачким титулама последњи одсјај од титуле Немањића налазимо код краља Вукашина (1366—1371). У повељи Дубровчанима зове се он „господињ земљи срьбској и Грькомъ и западнимъ странама“. То је она иста група земаља која је улазила и у титулу цара Стефана Уроша, само што је изостало „Поморје“.¹ Вукашин се потписује и на византијски начин: „Въ христа Бога благовѣрни и христолюбиви Влькашинъ краль“.² У једној повељи, којом утврђује дар свога владетелина Новака Мрасоровића манастиру Хиландару, потписује се он: „Краль Влькашинъ благовѣрны Срьблемъ и Грькомъ“.³ Вукашинов брат Угљеша († 1371) потписује се, 1369, у једној повељи за светогорски манастир Зографу као деспот и »самодржац«, (Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς δεσπότης καὶ αὐτοκράτωρ ὁ Οὐγλῆσης),⁴ дакле употребљава титулу која припада само самосталном владоцу. У другим актима потписује се он само „въ Христа Бога благовѣрны деспоть Іоанъ Оуглеша“ или „благовѣрны, деспоть Іоанъ Оуглеша“ или сасвим кратко „деспоть Іоанъ Оуглеша“.⁵ Од Вукашинова сина, краља Марка († 1394), није остала ни једна повеља. На својим новцима зове се он само краљ, а земље се не наводе. Његови источни суседи, браћа деспот Драгаш († око 1377) и Константин († 1394) потписивали су се просто: „въ Христа Бога благовѣрни Іоанъ деспоть Драгаш“⁶ или „въ Христа Бога благовѣрни господињ Костандињ“.⁷

¹ Mon. serb. 161, 164.

² Mon. serb. 180—181, Новаковић, Законски споменици 192.

³ Новаковић, Законски споменици 509.

⁴ Виз. Временникъ XIII, прил. бр. 43, р. 98—101.

⁵ Новаковић, Законски споменици 445, 510, 751.

⁶ Тамо 453, 512, 515.

⁷ Тамо 455, 457 (почетак од бр. 753), 768. По Ковачевићу, потпис у две

Папа Урбан V. у писмима од 1368 и 1370, које је упутио најсилнијој властели у јадранском приморју, браћи Балшићима: Страцимиру, Ђури и Балши, зове их жупанима зетским („nobiles viri fratres“, „župani Zente“ или „Gente“), дакле даје им титулу која се никада не помиње у њиховим српским повељама.¹ Они сами пишу се просто божјом милошћу »господинь« или „dominus“. Једини Балша Балшић доспео је до више титуле. Још 1379 писао се он само: „на господинь Балша по милости божије“,² али, 1385, јавља се он као херцег драчки: „на Балша, милости божиѣмь дука драчки и оше“. ³ Па и у једној грчкој белешци, где се говори о његовој погибији у бици са Агаренима 18 септембра 1385, каже се за њ *δοῦξ Δυρραχίου*.⁴ Синовац Балшин, Ђура Страцимировић, редовно се назива само »господин« Зете или читаве Зете и Приморја: 1386 „въ Христа бога благовѣрни и самодръжавни господинь Гюргъ всои зетскои и поморскои земли“⁵; 1388 италијански Nui Gorgi (sic) de Strazimir, signor de Zenta“, док у истој повељи његов српски потпис само кратко гласи „азъ господинь Гюргъ“.⁶ Последњи изданац ове породице, његов син Балша III., зове се, у повељама од 1412 и 1413, „magnificus et potens dominus Balsa Stracimiri quondam domini Georgii Stracimiri de Balsis, dominus Zente“, италијански „nui Balsa Stracimir, che fo de misser Zorzi Stracimir, signor de Xenta etc.“⁷ Па и Црнојевићи, последњи хришћански господари Зете, звали су се, исто тако, господари зетски, као „въ Христа бога благовѣрнии и богомь хранимии господарь зетский Ивань Црноевикъ“ у својој задужбинској повељи за манастир Цетинје од год. 1485.⁸

Међу господом у унутрашњости Србије врло је скроман Вук Бранковић: „на господинь Влькъ“, „на Влькъ Бранковиъ“, „азъ рабъ Христуу Влькъ“.⁹ Лазар или Стефан Лазар († 1389) писао се редовно

повеље манастиру Хиландару на стр. 457, бр. 52 и 53, наново је написан (око 1804) на избледелом оригиналу, и зато не оригиналан: „въ Христа Бога благовѣрнии и христолюбивии Константињ, господарь (sic) срьбьскыи (sic) и Подоунаю (sic)“; „Костадинь, въ Христа Бога благовѣрнии господарь (sic) срьбьскый“. Ту се имитира потпис кнеза Лазара.

¹ Theiner, Mon. Hung. II, p. 86, бр. 164, p. 103, бр. 203.

² Mon. serb. 193.

³ Mon. serb. 203. Оно „јоште“ исто је што и латинске „etc“.

⁴ Епизоди у грчким рукописима у Lampros, Νέος Ἑλληνομνήμων VII (1910), p. 145, бр. 78.

⁵ Mon. serb. 203; Новаковић, Законски споменици 198.

⁶ Ljubić, Listine IV, 245.

⁷ Ljubić, ib. VII, 26, 30, 68. У једној повељи, од 1420, зове се он „доука велики и господарь земли зетскои и свемоу западнемоу поморию“. Ну та повеља биће, по свој прилици, интерполирана.

⁸ Mon. serb. 534; Новаковић, Законски споменици 781.

⁹ Mon. serb. 207, 231; Новаковић, Законски споменици 203, 208, 452.

кнез Срба и Подунавља: „Въ Христа бога благовѣрнии Стефанъ кнезь Лазарь Срблѣмъ и Подоунавию“, или „благовѣрнии и самодръжавнии господинь Срблѣмъ и Подоунавию Стефанъ кнезь Лазарь“.¹ У Лазаревој привилегији Дубровчанима од 1387 има додаток „самодръжавни по милости божији“. У тексту каже он да бог „постави ме господина земли српскои и поморию и странамъ подунавскимъ“. Приморје, тада делом у рукама Балшића, а делом у рукама босанскога краља Твртка, беше циљ његових претензија; али, ипак у његовој повели одредбе о бродолому и сланицама у Приморју преписане су уз повеље цара Стефана.²

Исте те земље понављају се и титулама Лазарева сина, кнеза, а доцније деспота Стефана († 1427): „господинь Срблѣмъ“ или „всѣмъ Срблѣмъ и Подоунавию“, поред Подунавља, јавља се изузетно и *Посавље*. Још пре него што је стекао наслеђе Балшића, ставља Стефан у своју титулу и *Поморје*.³ Док је Стефан био још само кнез, писао се у пуној форми: „въ Христа Бога благовѣрни кнезь Стефанъ и господинь все српские и подоунавские земле“⁴, или „въ Христа Бога благовѣрни господинь Срблѣмъ и Посавиа и странамъ подоунавскимъ кнезь Стефанъ“,⁵ или у кратком облику: „въ Христа Бога благовѣрни господинь кнезь Стѣфанъ“⁶. Када је Стефан стекао деспотску титулу, писао се: „милости⁸ божию господинь всемъ Срблѣмъ и Подоунавию деспотъ Стефанъ“.⁷ Подунавље замењено је, убрзо, са Поморјем,⁸ или се, по-

У једном доцнијем додатку, уз једну, несумњиво, Вукову повељу за Хиландар од 1392, читамо: „Въ Христа Бога благовѣрнии Влькъ Бранковиъ, господарь (sic) Срблѣмъ и Подоунаю (sic). Mon. serb. 223—224, Новаковић на н. м. 460.

¹ Новаковић на н. м. 200, 449, 515, 517. Титула у натпису манастира Љубостиње одудара, Mon. serb. 215: „всѣмъ Срблѣмъ и под⁸навскимъ странамъ господинь“. Исто важи и за титулу, у сада изгубљеној задужбинској повели око 1379 за Богородичин манастир браничевско Ждрело (сада Горњак) по препису Вука Караџића у Шафариковим, Раматку² 103, Новаковић на н. м. 771: „Азь благовѣрнии кнезь Лазарь, самодръжць всеи србь-ские земли“.

² Mon. serb. 205—207. Чудновата је једна повеља у Новаковића на н. м. 775—776, где се Лазар јавља као „господинь Срблѣмъ и Поморию велики кнезь“, а зна се да Лазар никада није држао Приморје.

³ Mon. serb. 269 (1405).

⁴ Повеља светогорском манастиру Лаври од 1395 у Новаковића на н. м. 496.

⁵ Стефанова повеља око 1392 Хиландару Mon. serb. 568 = Новаковић на н. м. 458. Подунавље јавља се и у даровници Дечанима која је без године. Mon. serb. 264 = Новаковић на н. м. 655.

⁶ Mon. serb. 264 (упор. и стр. 335 из Аврамовића), Новаковић на н. м. 490, 520.

⁷ Повеља манастиру Тисмени у Влашкој 1406, Новаковић на н. м. 753. Повеља Хиландару од 1411, Mon. serb. 571 = Новаковић на н. м. 467.

⁸ Mon. serb. 333 (око 1445) = Новаковић на н. м. 463.

ред Подунавља, ставља и Поморје, као, на пр., у трговачким повластицама за Дубровчане од 1405: „милостиѡ божиею господињ вѡсѡи земли сръбскои и помориѡ и подѡнаискимъ странамаъ деспотъ Стефанъ“.¹ У незнатнијим повељама пише се он: „милостию божиею господињ Сръблемъ деспотъ Стефанъ“ (ређе „вѡѡмъ Сръблемъ“, „господињ вѡсе сръбске земље“).² У латинским листинама зове се он увек само „Stephanus dei gratia despotus Rascie“,³ или, највише, „Stephanus dei gratia Rassie despotus et dominus Servie.“⁴ На надгробном натпису каже се за деспота Стефана „господињ вѡѡѡмъ Сръблемъ и Подѡнавию и Посавию и чести ѡгръскіе земли и босњскіе, ешеже и поморию зетскомѡ“; под делом угарске земље има се разумети Београд с Мачвом, а под делом босанске земље новостечена Сребрница.⁵

Наследник Стефанов, деспот Ђурађ († 1456), угледао се на свога ујака. Пре него што је добио деспотску титулу од византијскога цара, писао се, како је поменуто, у привилегији за Дубровчане (1428): „въ Христа бога благовѣрни господињ Сръблемъ Гюргъ“.⁶ Добивши деспотско достојанство, писао се он већ 1429, као и његов ујак: „милостию божіеъ господињ Сръблемъ деспотъ Гюргъ“.⁷ Једна латинска листина, од 1435, даје му наслов исте садржине: „magnificus et potens dominus Georgius condam Vulchi, dei gratia illustris regni Rassie despotus et dominus Servie etc.“⁸; Подунавље не јавља се више у Ђурђевим титулама. Унатпису на ново подигнутим стенама смедеревскога града 1429—1430 помиње се »зетско поморје«: „въ Христа бога благовѣрни деспотъ Гоургъ, господињ Сръблемъ и поморию зетскомоу“.⁹ Исто тако, у талијанском преводу привилегије

¹ Повеља од 1405 у Mon. serb. 269.

² Овај краћи облик титуле видимо у повељама манастиру Милешеви (без године), Mon. serb. 334 = Новаковић на н. м. 607 и манастиру Лаври од 1422, Новаковић 501, и у малој повељи за Дубровчане, у Споменику XI, 52, 59, 65 (1408—1413); читава српска земља наводи се у Споменику XI, 51 (1406), Новаковић 499 (две повеље, од 1407 и од 1414—1415).

³ Thallóczy - Áldásy, 60—63, 68, 71 (1417—1426).

⁴ Ljubić, Listine IX, 17 (1426).

⁵ Стојановић, Записи I, бр. 245.

⁶ Mon. serb. 352 = Новаковић 232. Исто тако, око 1428, у повељи светогорском манастиру Св. Пантелејмона, Новаковић 527. Упор. и повељу од 1428—1429 у Споменику III, 3 = Новаковић 333.

⁷ Mon. serb. 437 (1445) = Новаковић 232, 502—504 (1452). Најопширније у даровници светогорском манастиру Есфигмену: „азъ въ Христа бога благовѣрнии и христолюбиви, милостию божіею господињ Сръблемъ деспотъ Гюргъ“. Новаковић 541 (упор. и регест у Mon. serb. 359—360).

⁸ Ljubić, Listine IX, 80.

⁹ Стојановић, Записи и натписи II, бр. 253. Овај натпис преписао сам и ја у Смедереву 1892.

граду Будви, помињу се Србија и Зета: „per la gratia de Dio signor de Scia vonia, de Zenta, despoto Zorzi“.¹ Приморје се редовно преводи са речју Арбанија у деспотовим латинским актима и у актима угарским. Краљ Сигисмунд назива, 1427, деспота Ђурђа: „illustris princeps dux et despotus totius regni Rascie et Albanie“.² У својим сопственим латинским повељама пише се Ђурађ, испочетка (1429), само „Georgius Wlk Rascie Albanieque dominus“,³ а када је добио деспотску титулу, онда редовно „Georgius dei gratia regni Rascie despotus et Albanie dominus etc.“⁴ Шта значи оно „etc.“ дознајемо из два писма арагонског и напуљског краља Алфонса I. од 1453: „illustrissimus princeps Georgius, despotus regni Rascie et Albanie, Rive et totius Ussore (Uxore) dominus“; Riva (лат. ripa) је јадранско приморје, а Усора је покрајина у северној Босни.⁵

Последњи деспоти који су столовали у јужној Угарској, помињу се, у повељама угарских краљева, редовно као „regni Rascie despotus“, а и они сами писали су се тако у својим латинским писмима. Беху то Вук, кога је краљ Матија 1471 именовао за деспота († 1485), затим синови слепога Стефана и Анђелине. Ђорђе и Јован († 1502), доцније Јован и син му Стефан од хрватске породице Бериславића (Beryzlo).⁶ Они су се потписивали у српским повељама као деспоти, па и »божјом милошћу«, али, у њиховим повељама за светогорске манастире, не набрајају се земље у њиховој титули. Тако у повељи за манастир Св. Павла, од год. 1495 „въ Христа бога благочестива и христоробива господа деспотица Ангелина и деспоть Георгие и деспоть Иѡанъ“,⁷ у повељи манастиру Есфигмену од 1499 „милостию божією господа деспотица Ангелина, и синъ нашъ милостию божією деспоть іѡаннь“.⁸ Али, у даровници за фрушкогорски манастир Крушедол, од 1496, назива се Јован „благовѣрнии и благочестивии и Христоу любивии самодръжавнии господинъ земли сръбьскіе Іѡаннь деспоть“. Па и натпис на његову печату гласи: „милостию божією Іѡа деспот сръбьскый“.⁹

¹ Ljubić, Starine X, 5–6 = Listine IX, 157.

² Thallóczy-Áldásy 74 и д.

³ Ib. 82.

⁴ Ib. 95, 98, 142, 158, 164–166, 191, 206 (1433–1456).

⁵ Thallóczy-Áldásy 171. Thallóczy, Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all' Adria, Trieste 1911, 19 (сеп. от. из „Archeografo Triestino“ Serie III, vol. VI).

⁶ Повеље од 1482–1522 у Thallóczy-Áldásy 274 и д.

⁷ Први пут у П. Јулинца, Краткое введение въ историю происхожденія славено-сербскаго народа, Млечи 1765, р. 120–124, за тим у Mon. serb. 540.

⁸ Mon. serb. 543. Petit-Regel, Виз. Врем. XII (1906). Прил. р. 45–46, бр. 24. Новаковић, Законски споменици 543.

⁹ Mon. serb. 541–542 без потписа.

Престонице.

Престонице земаљских владара нису више биле оне из ранијег доба. Рашка област и околина Косова Поља изгубиле су свој ранији значај. Помиње се чешће Ново Брдо, а Приштина ређе.

У области удеоних кнежева на југу, Прилеп беше од 1371 до 1394 стоно место краља Марка. Повеље Дејановића, деспота Драгаша и брата му Константина, датиране су у Струмици и у Кочанима,¹ Константина самога у Штипу такођер.

Балшићи су столовали обично у градовима и у летњиковцима Зете. Једна повеља три брата Балшића, од 1368, датирана је „ниже Широкога Брода 8 Лѣш8“ за време ратовања с кнезом Карлом Топијом.² Балша Балшић († 1385), који је стекао Берат и Валону и узео титулу херцега драчког, издавао је повеље и на северу: у фебруару, 1379, у Љешу, у новембру исте године у Ратацу (Рѣтъць код Бара,³ у априлу 1385 „8 Т8зѣхъ близ8 Плоче“.⁴ Његов синовац, Ђурађ Страцимировић, датира 1386 »подъ Скѣдромъ«, 1388 и 1396 у Улцињу.⁵ Последњи изданак ове породице, Балша Ђурђевић, био је са својом мајком, у новембру 1408, у Годињу, у црмничком крају, северозападно од Скадра,⁶ у децембру 1413 у Бару и у Будви,⁷ 1419—1420 „8 Бръчели 8 двор8 господина Баоше“, а такођер и у Црмници.⁸

Владаоци у унутрашњости повлачили су се све више и више на север. Кнез Лазар датира, у присуству патријарха Спиридона, 1382 у старославном манастиру Жичи (въ Мораве мѣстѣ рекомѣмъ

¹ Кочани 1377 у Споменику XLIV. Штип 1388, Гласник XXVII, 271; Новаковић, Законски споменици 448, 512.

² Mon. serb. 177.

³ Споменик XI, 38. Mon. serb. 193.

⁴ Mon. serb. 203.

⁵ Mon. serb. 204, 566, Acta archivi Veneti, I, 323 = Ljubić IV, 377.

⁶ Acta I, 415 = Ljubić V, 139.

⁷ Ljubić VII, 68, Споменик XI, 66.

⁸ Гласник XLVII, 228.

Жича),¹ јануара 1387 „8 славномъ градъ господства ми Кршшевицъ“, где се још и данас виде остаци његове престонице.² Он се често бавио и у области Рудника; 1381 издао је он даровницу светогорском манастиру Св. Пантелејмона у месту Миливи, како се још и данас зове једно село у деспотовачком срезу ђупријскога округа.³ Престоница његова зета, Вука Бранковића, била је у Приштини, како се то види из Вукових повеља од 1387 и 1392.⁴ Његов син, Ђурађ, издаје повеље у својим младим годинама, скупа с браћом и мајком, од 1405—1419 највише у Вучитрну, ређе у Приштини,⁵ једанпут, 1410, у Пећи, седишту патријаршије.⁶ Деспот Стефан живео је, као и отац му, у Крушевцу⁷ или у околини на реци Расини.⁸ Стефан је радо боравио и у планинама Шумадије. Стефанова привилегија Дубровчанима датирана је, у децембру 1405, „въ славнѣмъ градѣ Борчи“, чије живописне рушевине леже у долини Груже. Лети 1427 боравио је Стефан у Бјелом пољу, 12 км. северно од Борча.⁹ На Морави видимо деспота често у Јагодни, данашњој Јагодини.¹⁰ 22 марта 1426 датирао је деспот „in Topoloniza“.¹¹ Старосрпски облик био би Тополница. Једна притока источне Мораве зове се Топоница, а има још десет села која се тако зову; тако код Алексинца, 2 код Прокупља, једно у гружанском срезу, тако да је тешко утврдити положај ове Тополонице. Једна повеља издана је у Приштини.¹² Често, опет, налазимо деспотов двор у славном рударском месту Новом Брду.¹³ Исто тако одлазио је деспот често у новостечену Сребрницу; онде је, 25 јула 1426, ратификован мир с Млецима.¹⁴ Доста често бавио се

¹ Гласник XXIV, 266. Новаковић, Законски споменици 764.

² Mon. serb. 207.

³ Гласник XXIV, 260 (гњ кнезь самъ рече 8 Миливи) 1380—1381.

⁴ Mon. serb. 209, 223.

⁵ Приштина у марту 1406 у Споменику XI, 52.

⁶ Повеља светогорском манастиру Св. Павла у Споменику III, 32; Новаковић, Законски споменици 529.

⁷ Повеља од априла 1408 у Споменику XI, 52: од фебруара 1417 „in Crusowch“, Thallóczy-Áldásy 59. Споменик XI, 77, бр. 78.

⁸ Две повеље, од септ. и окт. 1405, датирани „на Расинѣ“, Споменик XI, 50.

⁹ Mon. serb. 269 (1405); „in Bielopoglie apresso Boraz“, Lettere e Commissioni од 16. јуна 1427 у Дубр. Арх. Jorga у Geschichte des osmanischen Reiches I, 345 побркао је овај Борач са оним у Босни. Упор. Јигећек, Handelsstrassen 87, Милићевић, Кнежевина Србија 230.

¹⁰ Јагодна у јулу 1399, Споменик XI, 45; у јуну 1411, Mon. serb. 571.

¹¹ Ljubić IX, 9, 14.

¹² Јула 1413: Споменик XI, 64, бр. 58.

¹³ 1394—1395: Гласник XXIV, 275. Маја 1402 (с мајком Јевђенијом): Споменик XI, 48—49. маја 1411: Споменик XI, 59.

¹⁴ „In descensu nostro Zreberniza vocato“, Acta arch. ven. II, 260 = Ljubić IX, 17.—18., али то би могла бити и Сребрница код Рудника.

он у Београду који му је уступио краљ Сигисмунд.¹ Онде је његова сестра, а удовица султана Бајазита, имала своју кућу.² Путујући редовно у Угарску, издавао је деспот и онде своје повеље. Тако, на пр., датира он, у јуну 1426, једну повељу у Будиму.³

Стефанов сестрић Ђурађ задржавао се као савладар често на западу, где је водио преговоре с Млецима, те, најзад, склопио с њима мир 1423 код старог манастира Св. Срђа на Бојани. Објашњење неких чланака тога мира између „*magnifico signor Zorzi quondam Vulchi*“ и млетачког посланика Франческа Квирина извршено је 26 августа 1424 у П л а н и, на подножју Копаоника, преко пута манастира Студенице.⁴ Исто тако, у априлу 1426, склопио је Ђурађ пограничне уговоре у Вучитрну (*Vuolcitrn*) у своме дворцу „*in curia magnifici domini Georgii quondam Vulchi*“ а у новембру у Дри-восту. Када је Ђурађ, после смрти свога ујака, преузео владу, дао је подићи велики град С м е д е р е в о (мађ. *Zenderew*), источно од Београда на Дунаву. Ту је он издао највише својих повеља (1435 до 1456), изузевши оно време када је Србија, први пут, пала под Турке, те је деспот приморан био да се склони у Угарску и Далмацију. Уговор са Млецима датиран је 14 априла 1435, у свечаној дворници деспотове палате „*in curia sive palatio residentie suprascripti illustris et excelsi domini despota in sala magna audientie ipsius domini*“ у присуству многих хдворских достојанственика и других сведока.⁵ Бертрандон де ла Брокијер затекао је деспота Ђурђа у „*ville champestre*“ Н е к у д и м у, на ставу Јасенице и Кубишнице, где је ловио у шумском крају јужно од Смедерева. И свечана потврда трговачке привилегије Дубровчанима, од 13 децембра 1428, датирана је у Некудиму.⁶ У време летњих жега, у јулу и августу, боравио је деспот радо у рудничким планинама, особито „*in Srebernica de Rudnic*“ на потоку Сребрници, притоци Јасенице, на северној страни Рудника.⁷ Ово место не треба бркати са босанским рудником С р е б р н и ц о м коју је Ђурађ, такођер, држао неко време и у којој је, исто тако,

¹ Четири повеље Стефанове, датиране у „*Albanandor*“ од 28. окт. 1407, *Thallóczy-Áldásy* 61–64.

² Константин Философ, Гласник XLII, 324 (жилиште сестры — у Београду).

³ *Thallóczy-Áldásy* 71 (*datum Bude*).

⁴ *Acta archivi veneti* II, 217. *Ljubić* VIII, 277–278.

⁵ *Acta archivi veneti* II, 299 = *Ljubić* IX, 84. О Смедереву упор. *Essenweis*, *Die Festung Semendria in Serbien*. *Mitteilungen der k. k. Zentral-kommission* VI (Wien 1861), бр. 12, 306–312.

⁶ *Bertrandon de la Broquière* ed Ch. Schefer, *Recueil des voyages et documents pour servir à l'histoire de la géographie* t. XII, Paris 1892, 209 „*Nicodem... une ville champestre en tres beau pays et bon*“. *Mon. serb.* 355.

⁷ 1430, 1433 упор. *Handelsstrassen* 52.

боравио.¹ Две повеље Ђурђеве, од септембра 1429 и 1430, датиране су у старом манастиру Жичи.² Врло често боравио је Ђурађ у Угарској, где је живео на својим добрима и водио политичке преговоре. Тако, на пр., 1429 био је он у Биа, 1435 у Акасто, 1443 у Будиму, 1456 у Бечеју торонталске жупаније.³

Последњи деспоти, који су имали поседе само у Угарској, истављали су повеље највише у Купинику (K8пиннии, сада Купиново, у угарским повељама Kелрен, од речи купина), на левој обали Саве између Београда и Шапца.⁴ На острву Ободске Баре леже још и данас рушевине деспотова дворца. То су четвороугаоне врло чврсте стене, у обиму од 3½ јутра, с четири куле на угловима, у којима су се унутра очували остаци од соба, прозора и врата. Поред данашњег села Купинова види се, преко пута од градске рушевине, стара црква Св. Луке, коју је некада с градом везивао мост. На другом острву има капела од дрвета. Народ верује да је она начињена од лађе, на којој је овамо стигла (у фебруару 1486) деспотица Анђелина са синовима Ђорђем и Јованом, носећи собом моћи свога мужа, слепога деспота Стефана.⁵ Последњи деспоти датирају своје повеље још у Беркасову у Срему,⁶ у Илоку,⁷ у месту Feyerkew (Fejérgő = Бела Стена),⁸ тада у крижевачкој жупанији, а сада рушевине у пакрачком срезу жупаније пожешке.

Црнојевићи столовали су у Жабљаку, Риједи и, најзад, на Цетињу.

¹ Његова повеља, датирана у јулу 1433 „in Zrebernicze“, Thallóczy-Aldásy 96.

² Повеља за манастир Есфигмену у Виз. Врем. XII, прил. 44—45. Новаковић, Законски споменици 541—542. Mon. serb. 359—363.

³ Повеље у Thallóczy-Aldásy 82, 98, 142—143, 204—206.

⁴ Виз. Врем. XII, прил. 45—46, бр. 24 (1495 Анђелина и деспот Јован манастиру Есфигмену). Јов. Бериславић 1505, 1509 у Thallóczy-Aldásy, 319—323, 330—331 (Kелрен, Kewlpewn).

⁵ Ове појединости доставио ми је др. А. Ивић.

⁶ Деспот Јован 1496 у Mon. serb. 541.

⁷ Деспоти Ђорђе и Јован издају пов. у месту Ujlak 1495, Thallóczy-Aldásy 292—293.

⁸ 1509 ib. 334—335.

VI.

Деспотска добра у Угарској.

Када је Србија пристала уз Угарску, даровали су угарски краљеви српским деспотима многа добра у угарским жупанијама. На тај начин желели су угарски краљеви да своје васале што чвршће вежу за интересе угарске круне. Већ босански банови имали су сличне поседе онде. Тако бан Борич, из XII. века, имао је добра у Славонији, бан Пријезда, из XIII. века, у Барањи.¹ Син краља Остоје, босански титуларни краљ Радивој, имао је, још у XV. веку, добра у пожешкој и крижевачкој жупанији.² Краљ угарски Сигисмунд допустио је сину краља Вукашина и брату краља Марка, Димитрију, да се настани у јужној Угарској, именовавши га кастеланом града Вилагоша и жупаном зарандске жупаније.³ Потпуно је погрешно мишљење Халкондиле,⁴ Туроца и Бонфинија који кажу да је деспот Ђурађ добио имања у Угарској као накнаду за то што је Угрима уступио Београд (1427). Деспот Стефан почео је добивати имања у Угарској када је пристао уз Сигисмунда. Према сачуваним повељама први поклон датира из 1411. Константин Философ, Стефанов биограф, помиње јаке градове и многа села које је деспот добио од угарскога краља. Он каже да се деспот, одлазећи у Угарску на државни сабор, никада оданде није вратио а да не би добио нове градове и крајеве.⁵

Стефанове поседе у Угарској наследио је деспот Ђурађ. Током времена, број ових поседа увећан је новим знатним даровницама краљева Сигисмунда, Албрехта и Владислава. Имајући силне поседе у Угарској, српски деспот постао је један од најбогатијих угарских великаша. Бертрандон де ла Брокијер (1433) цени приход од имања у Угарској на 50.000 дуката, а једна, опет, белешка, из

¹ Thallóczy, Die Geschichte der Grafen von Blagay (Wien 1898), 73.

² Thallóczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens 79 и д.

³ Повеље од 1404, 1407, Thallóczy-Áldásy 46, 48, бр. 98, 103.

⁴ Chalkondyles, ed. Bonn. 246.

⁵ Константин Философ гл. 77. Изд. Јагића у Гласнику XLII, 311.

год. 1458, каже да та имања избацују годишњи приход од 40.000 угарских златних форината. Живот на деспотским добрима беше у пуном јеку између 1411—1439. После тога почиње опадање, и то нарочито због заоштрених односа између деспота Ђурђа и Јована Хуњадија. Географски детаљи не беху увек једни исти, јер, на пр., деспот Ђурађ није имао сва она имања која је држао деспот Стефан.¹

Сада ћемо обратити пажњу на најважније од ових деспотских поседа. Најстаријом даровницом уступљена је (1411) деспоту Стефану врло богата рудна област: варош Szatmár-Németi на реци Сомошу, заједно са сребрним и златним рудницима у Нађбањи (Nagybánya, нем. Frauenbad) и Фелшебањи (Felsőbánya, лат. Medius mons), где су радили саски рудари. Најдаљи посед на северу беше Мункач с тврђавом; Мункачу је припадала и оближња „civitas Bereg“. На горњој Тиси држао је деспот са вина данас на далеко чувени Токај, за тим оближњу Таљу и град Регец. На средњој Тиси имао је деспот Солнок, Варшањ (сада Tiszavarsány) и Тур. Важан центар беше град Дебрецин, коме су деспоти, Стефан и Ђурађ, обновили повластице. У близини имао је деспот Бесермењ (Böszörmény), данас чисто мађарски Hajdu-Böszörmény. У пилишкој жупанији држао је Ђурађ Торбађ. Знамените поседе имао је деспот на југу Угарске: град Вилагош (или Világosvár) код Арада са 110 села, које му је даровао краљ Албрехт, за тим Ерд-Шомљо (Érd-Somlő, срп. Шемљур) у крашовској жупанији, Бечеј на левој обали Тисе (данас Турски Бечеј у торонталској жупанији) и Бечкерек, такођер у торонталској жупанији. Брокијер, који је 1433 овуда пропутовао, помиње такођер Бечкерек као место деспотово: „ville Beuxqueres“, „qui est au dit despot“.² У бачкој жупанији држао је већ Стефан Лазаревић Крстур (Keresztúr). Деспот Ђурађ имао је даље у Бачкој место Пецер, између Мола и Сенте. Ту су његови цариници узимали царину од трговаца који су долазили од Сегедина. Сем тога, имао је деспот Тител, Чуруг, Госпођинце, Петрово Село, једном речи читаво По-

¹ Повеле о том у целини и у регестима у спом. збирци Thallóczy-Aldásy. Деспотска имања у Угарској набрајају се у уговору између деспота Ђурђа и Јована Хуњадија од 7. августа 1451 у збирци Teleki, Hunyadiak kora Magyarországon X, 308—309. Други попис налази се у Туроца у изд. Schwandtner, Scriptores rerum hungaricarum I, 234; упор. Александар Стојачковић, Геоприја деспота Србскогъ добра у Унгарии, Летопис LXI (1843), 78 и д. Pesty Frigyes, Brankovics György szerb despotá birtokviszonyai Magyarországon, Budapest 1877. Thallóczy, Wiss. Mitt. III (1895), 334. Jovan Radonitch, Histoire des Serbes de Hongrie, Paris 1919, p. 32—40. Заслужан би посао био да неко, 40 година после студије Пештија, напише монографију о добрима деспотским у Угарској на основу сада познатих повеља.

² Broquière ed. Schefer p. 231 (штампано Beuxquerel).

тисје од Чуруга до Сенте.¹ Сем тога, држали су деспоти сасвим доле на југу: Сланкамен, преко пута од ушћа Тисе у Дунав, Митровицу у Срему (1411 Szent-Demeter), Купиниј (сада Купиново), на доњој Сави, који је првобитно краљ Сигисмунд даровао великом челнику Радичу,² и, најзад, како се то види из Брокијера, и град и варош Земун, преко пута од Београда. Деспот је, поврх тога, имао у престоници, у Будиму, велику палату од камена у италијанској улици (vicus Italicorum).

Чиновници на имањима деспотовим беху Угри, ређе Срби. Као такви помињу се, 1417, неки Брајан као чиновник деспота Стефана у торонталској жупанији, 1453 у Вилагошу кастелан Влатко и поткастелан Брајислав.³ Деспот Стефан имао је права жупана торонталске жупаније. Деспот Ђурађ, пак, именовао је испочетка жупана за сатмарску жупанију, док му, најзад, краљ Владислав није одузео ово право.⁴ Деспот Стефан имао је неприлика са бискупом ердељским због десетка који је деспот, у Сатмару, узимао за себе.⁵ Деспотска имања у Угарској почела су опадати 1440 када је избио сукоб између деспота Ђурђа и краља Владислава који је деспоту, због неверства и отпора („infidelitas“, „rebellio“), одузео Мункач, Вилагош, палату у Будиму и др. Једва беше овај сукоб изравнат, када деспот Ђурађ стави у изглед Хуњадију Вилагош (1444), ако му буде помогао да обнови деспотовину. Када је, после тога, избило непријатељство између Хуњадија и деспота, заузео Хуњади највећи део деспотових добара, изузевши једино оне који беху на југу. Наследници Ђурђеви држали су још 1458 Бечеј, Бечкерек и Шемљуг.⁶ Требало је да у априлу те године деспотска добра у Угарској, које је држала породица Хуњадијева, буду враћена деспотици Јелени као накнада што је Свилојевићу уступљена била српска деспотовина, али удовица Хуњадијева, а сестра Свилојевића, није их хтела издати.⁷ Када је Смедерево пало под Турке, одузео је Матија од деспота сва имања у Угарској, и то, како сам каже, због невере „per potam infidelitatis“.⁸ Из повеља види се како је краљ Матија,

¹ Jov. Radonitch, op. cit. 39.

² Повеља деспота Ђурђа Радичу од 1428—1429, Споменик III, 3.

³ Thallóczy-Áldásy 60, 73.

⁴ Ј. Радонић, Граф Ђорђе Бранковић (Београд 1911), 24.

⁵ Thallóczy-Áldásy 59 (1417).

⁶ Повеља краља Матије од 20. августа 1458 за Михаила Свилојевића (Силађија), којом се потврђује „compositio“ његова ујака Михаила са наследницима Ђурђевим, St. Kaprinai, Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae, Vindobonae 1767, II., 195—196. Thallóczy-Áldásy 402. Thallóczy, Studien 98, nap. 1.

⁷ Thallóczy, Studien 98—99.

⁸ Thallóczy-Áldásy 253—255 (1464).

на пр., 1461, места Вилагош, Тур и Варшањ даровао удовици Јована Свилојевића, а 1464 Тур и Варшањ поново четворици чланова породице Кало.¹ Тек када је деспотовина поново обновљена на угарском земљишту, даровао је краљ Матија потомцима деспота Ђурђа два од ових добара: Купиново и Сланкамен.

¹ Op. cit. 250, 253 и д.

VII.

Земаљска управа.

1. Дворски чиновници.

Карактеристично је за унутрашње односе у деспотовини да се у њој, од 1389, апсолутизам све више снажи, а некадашња силна властела да се све више губи. Константин Философ прича како је султан Бајазид I. саветовао младом Стефану Лазаревићу да потискује силну властелу и да звања поверава зависним људима, племићима или сиромасима, које је он лично спремио и васпитао.¹

Као некада краљ и цар, тако је и деспот био врховни војсковођа, највиши судија и заступник своје земље према страним државама. Сабор је постојао и даље, али, изгледа, да је изгубио свој ранији значај. Деспот Стефан помиње, у једној повељи од 1411, како је вратио село „Лѣщикъ хѣтиторѣ попоу курь Венедикѣтоу Црѣповикю съ свѣтоме господина патриарха и вѣсего богодарованнаго ми събора съ митрополити и съ властели“, због чега је, у накнаду за то, обдарио манастир Хиландар другим имањима код Новог Брда.² Пред крај своје владе представио је деспот Стефан на сабору у Сребрници целокупном српском клиру и властели сестрића Ђурђа као свога наследника, заклевши их да му буду верни.³ Напослетку је „съборъ црковни . . . съ калогѣри и властели“ који је патријарх Никодим, 1450, сазвао у Пећ, утврдио да манастир Хиландар, још од смрти цара Стефана, није примао извештај приход.⁴

Нека унутрашња реформа, чије појединости не знамо, довела је дотле да је у деспотовини нестало имена ж у п е. Од 1428–1459, на

¹ Константин Философ изд. Јагића, Гласник XLII (1875), 268.

² Mon. serbica 571.

³ Константин Философ гл. 82, испр. 316.

⁴ Новаковић, Законски споменици 474.

место речи жупа, јавља се в л а с т (упор. руски волость). Али, старо име живело је и даље у говору и у обичном саобраћају.¹

У српским удеоним кнежевинама остали су дуго времена стари називи звања, какви беху у доба цара Стефана. У деспота Драгаша и »господина« Константина беше угледна личност, од 1379 до 1388, војвода Димитрије, за кога се у повељама каже да је »суродник« и »брат«. У другој, опет, повељи, око 1377, помиње се челник Станислав. Друга звања беху још севасти, ђефалије (на пр. у Струмици) и кнез. На двору синова Дејанових не помиње се логофет; као писар повеља јавља се (1377) неки Драгослав »Алилугија« и неки Димитрије Хартофилаковић (1379).² На двору Балшића видимо, 1386, војводу Николу, протовестијара Филипа 1385—1386 (Млечића Barelli), логофете Витка 1373, Еутка 1386, Радича Жилића 1395, а код Балше III., 1413, Дешка као »канцелара«.³ Конаваоском облашћу управљао је, 1374, у име Ђуре Балшића његов ђефалија Радич.⁴ У Скадру помиње се, 1372, „*Utiech, qui regit curiam dicti Georgii de Balsa*“.⁵ Изгледа да је на двору Вука Бранковића и његових синова највише било војводско достојанство. Тако, на пр., помињу се, 1387, војвода Прњак и, 1405, војвода Лукач. После војводе долазио је по рангу челник: Смил 1387—1395—1396, Стефан и Милан, обојица 1405. Канцелар је био логофет, као на пр., 1395 Стефан, а поред њега беху различити писари (дијаци). Некадашњи протовестијар јавља се, од 1401, као ризничар. Тако, на пр., Бранисав 1401—1405, Стефан 1409.⁶ У Вуковој повељи, од год. 1376—1377, помињу се у Скопљу као намесници два ђефалије, један »градски« а други »кулски«.⁷ Без титуле помиње се Богосав Крушко (Cruscha) који је, као посланик госпође Маре и њених синова, путовао, 1406, преко Дубровника у Млетке.⁸ Па и код арба-

¹ Жупа Лаб, у једном запису од 1450, Стојановић, Записи I, бр. 291,

² Регеста из светогорских повеља браће Дејановића у Новаковића, Законски споменици.

³ Mon. serbica 184, 203 и д., 228, Споменик XI, 681 (1413).

⁴ Његово писмо у Споменику XI, 36—37.

⁵ Lamentationes de foris 1370—1373, Дубр. Арх. (од 26. јула 1372).

⁶ Mon. serbica 209, 272. Пуцић I, 36, бр. 67, 98; бр. 182. Споменик XI, 41 и д. Логофет Стефан помиње се од 1395—1396 (у Споменику I, 44, поменут је као »диџик«); челник Стефан 1405 (Mon. serb. 272) и ризничар Стефан 1409 (Пуцић II, 99, Споменик XI, 54) може да буде једно лице које је унапређено из нижег у више звање. Писмо из г. 1406 челнику Миљану, чији је отац, такођер, био челник и звао се Миљан, због његова потраживања од Дубровчанина Витановића (Пуцић I, 77).

⁷ Ковачевић, Споменик XLIV.

⁸ Споменик XI, 52.

наских Кастриота наилазимо на челнике. Тако челник Петар, 1420, код Ивана Кастриоте и челник Рајан, 1459, код Ђурђа Кастриоте.¹

У једној повељи из времена кнеза Лазара помиње се, 1379 до 1380, село некога Градислава Тепчије, али, могуће је да је овај човек с називом овога старог звања живео у много раније доба.² У привилегији Дубровчанима, од 1387, јављају се на двору кнеза Лазара као достојанственици: логофет Ненада, Жупан Петар, челник Михо и Ђефалија Гојислав.³ Овај Ђефалија Гојислав био је Лазарев намесник у Новом Брду.⁴

Друкчије беху групирани у деспотско доба »полатни начелници«, како их зове Константин Философ,⁵ или „*aulici nobiles domini despoti Sclavonie*“, како су их звали у Дубровнику. Реформе у дворским чиновима изведене су у доба деспота Стефана, али, неке новине уведене су доцније за владе деспота Ђурђа. Према казивању Константина Философа, које није потпуно јасно, поделно је деспот Стефан чиновнике у три реда: 1° старешине појединих ресора (надъ вѣштми начелники) 2° чланови телесне страже (тѣлоу своѣмоу съблюдатели) и 3° чиновници за спољну службу (вънѣшнии чинѣ).⁶

По достојанству највиши беше војвода. На двору, пак, помиње се велики војвода.⁷ Већ у доба Стефаново, када беше само кнез, помињу се војводе у повељама. Када је деспот Стефан истављао привилегију за Дубровчане 1405, присуствовао је, као сведок, војвода Милтош.⁸ Уговор с Млецима склопио је сестрић де-

¹ Arch. für slav. Phil. XXI, 95. Mon. serbica 481. У једном поменику у Стојановића, Споменик III, 177—178 помињу се челник Рајан, његова жена Мара с децом, за тим челник Димитрије и жена му Владислава.

² Споменик XLIV. Новаковић, Законски споменици 450. Упор. Новаковића у Гласу 78 (1908), 202.

³ Mon. serbica 207.

⁴ Пуцић II, 31, бр. 41 (10. окт. 1388).

⁵ „Полатныхъ начельникъ“, Константин Философ, Гласник XLII, 244 (у наслову).

⁶ Константин Философ на н. м. 283. Имена војсковођа из доба деспота живе још у народним песмама, упор. о том Новаковић, Гласник I (1881), 122 и д., Иларион Руварац, Годишњица XX (1900), 249 и Андра Гавриловић, тамо XXIX (1910), 150 и д.

⁷ После ове речи у концепту Јиречека долазе ови редови које је он избрисао: 1395 помињу се у једној повељи Јевђеније (Милице) и њених синова, Стефана и Вука, светогорском манастиру Св. Павла (Русику) војвода Никола са женом Видославом (съродница наша), војвода Михаило и војвода Новак. Никола је, можда, идентичан с Николом Зојићем који је, због побуне (око 1398), с женом и кћерима морао отићи у манастир. Новак би могао бити идентичан с Новаком Белоцрквовићем који је тада, због побуне, био ухваћен и погубљен (упор. другу свеску овога дела стр. 105). Уз по напомена: Гласник XXIV, 271—275. Новаковић, Законски споменици 519.

⁸ Mon. serbica 269.

спотов, Ђурађ, с пет војвода, 1423, код Св. Срђа на Бојани. Први међу овим сведоцима беше војвода Војин Југа.¹ У привилегији деспота Ђурђа Дубровчанима, од 1428, јавља се, на првом месту, војвода Радослав. То је »велики војвода« Радослав Михаљевић² који се, од 1418, често помиње у дубровачким архивским књигама. По српским летописима, он је умро 4 јануара 1436. Као заснивач богородичина манастира у Радешину (сада Радосин) дао је он, још за владе деспота Стефана, преписати у Београду осам црквених рукописа.³ Српски летописи бележе, под 15 јануаром 1456 (уторник),⁴ смрт »великога војводе« Дмитра Крајковића.⁵ Као војводе помињу се још 1434, Хрњко у Новом Ерду, идентичан с Црнком из год. 1433 (Cargncho),⁶ даље Петар,⁷ Ђурађ (1428) и Пријезда.⁸ Знаменита је личност велики војвода, Михаило Анђеловић, 1458, од породице тесалских Анђела, о коме ћемо даље говорити.

Друге војводе, опет, беху намесници у главним местима; у Смедереву, на пр., војвода Вукосав 1452—1453;⁹ у Голупцу издајник Јеремија (1427), у Новом Брду Петар и Alexius Petri Span 1454, у Бару познате војводе Мазарак, Алтоман и Комнен, и у Сребрници често споменути Богдан (1415—1433) и Милош (1437). За Јована Новаковића, »војвод8 и господина К8чаине«, у одломку поменика манастира Ждрела на Млави, не може се утврдити поуздајемо да ли је живео у доба Лазара или деспота Ђурђа.¹⁰

Војводску су титулу имали и потомци угледних властеоских породица, у Зети Ђурашевићи или Црнојевићи за владе Балшића и деспота. У вучитрнском уговору, од 1426, којим се регулишу границе између Србије и Млетака, јављају се као сведоци војвода Лукач (Luchatus у лат. тексту), можда Лукач из год. 1405 код Брачковића, и војвода Мркша (Merchixa).¹¹ Било је, сем тога, и погранич-

¹ Ljubić VIII, 248.

² Jorga, Notes II, 168.

³ Иларион Руварац, Годишњица XX (1900), 251—252. Упор. Стефановић, Записи I, бр. 244.

⁴ У концепту писаљком: тачније четвртак.

⁵ Гласник LIII, 91.

⁶ Споменик III, 51.

⁷ Пуцић I, 137—138.

⁸ „Priesda voievoda di Novo Monte“, оригинално писмо из Приштине од 24. јула 1438, у Liber malefactorum 1437—1438 у Дубр. Арх.

⁹ Thallóczy—Áldásy 166 (1452), Arch. für slav. Phil. XXII (1900), 193. Можда је то војвода Вукосав Говединић који се, у срп. летописима, помиње под 21. јуном 1456. Можда је тога дана умро.

¹⁰ Андра Гавриловић, Годишњица XXIX (1910), 153.

¹¹ Ljubić IX, 7. У концепту Јиречека налази се ово неколико превучених редака: »Војвода Витко беше знаменит дипломата деспота Стефана.

них војвода (војвода краиштни). У повељи деспота Стефана лаври Св. Атанасија на Светој Гори, од 1427, истиче се да су манастирска села у околини Параћина дужна служити у пограничној војсци (војска краиштна) под командом крајишког војводе.¹

Највиши дворски чиновници беху челници, којима је био на челу велики челник. У латинским исправама зове се он, по угледу на Угре (1435), *comes palatinus*.² За владе Стефана беше 1399 челник Туба, 1402 челници Вук и Витан, 1405 челник Петар. Сви они помињу се као сведоци у деспотовим потврдама за дубровачке закупнике царина.³ Као велики челник помиње се 1405 Хребелан који је, већ 1404, био челник.⁴ Може бити да је то војвода Хребелан који се помиње, 1423, у уговору са Млечима.⁵ Знаменита личност беше Радич, који се помиње између 1413—1435. Константин Философ каже да је био врло храбар, врло mudar и ћутљив, али човек који је са мало речи изводио велика дела. Он је био, 1413, један од српских војсковођа који су водили борбу са Бајазитовим сином Мусом.⁶ Као »велики челник« помиње се он од 1428.⁷ Деспот Стефан обдарио га је силним добрима. У северној Србији имао је он на 70 села, у Кучеву, Браничеву, код Некудима, на Лепеници, код Крушевца и Рудника, у Мачви, где је, на пр., држао трг Дебрыц, некадашњу престоницу краља Стефана Драгутина (I. св. стр. 243).

Краљ Сигисмунд и деспот Стефан даровали су му град Купини (Купиново), на северној обали Саве испод Митровице. Он је, даље, имао и своје делове у рудницима Новог Брда и Рудника. Он је засновао, 1431, манастир Св. Ђурђа у Враћевштици (данас Враћевшница), југоисточно од Рудника. У хрисовуљи која се, као натпис, сачувала на црквеној стени, зове се он Радич Посту-

Као деспотов посланик одлазио је он Муси и Млечићима, а Константин Философ нарочито истиче његову умешност и окретност“.

¹ Новаковић, Законски споменици 500. Уз реч краиштни додао је јиречек писаљком „можда кућни?“

² *Acta archivi veneti* II, 299. Ljubić IX, 84.

³ Пуцић II, 44. Споменик XI, 48, 50.

⁴ Споменик XI, 45 (препис у књизи *Diversa Cancellarie* 1403—1405. Овај препис датиран је са 1399 што није тачно).

⁵ *Mon. serb.* 269; упор. Ljubić VIII, 248.

⁶ После тога на ивици концепта написао је Јиречек па пребрисао ово: „Као обичан челник“ долази он 1428 у повељи на другом месту, после војводе Радослава“.

⁷ Не треба га бркати са Радичем, сребрничким војводом, који се помиње у дубровачким судским књигама 1428—1439. Први пут се на двору деспота Стефана помиње као главна личност „Radiz zeonich“ у „*littera ambasiatoribus ad despothum*“, од 16. јуна 1427 (*Lett. e Comm. di Lev.* 1427—1430).

повић.¹ 1433 обновио је он на Светој Гори манастир Кастамонит, а, сем тога, даровао је он оближњем манастиру Св. Павла добра у покрајини Ераничеву. Успомена на њ живи још и данас у народним песмама.²

Када је деспотовина обновљена, јавља се, 1455, као »велики челник«³ Михаило, горе поменути Михаило Анђеловић.³ Међу доцнијим челницима ишао је, 1453—1456, на Порту, као посланик деспота Ђурђа, Ђурађ Големовић који се, такођер, пева у народним песмама.⁴

Министар финансија зове се дуго време, још увек, протовестијар. Исто тако, од 1377, и на двору босанскога краља, па чак 1412 и код херцега Хрвоја (Дубровчанин Михаило Кабужић). У Србији беху протовестијари, од 1398—1402, католик Domrpus Ivan, свештеник у Новом Брду,⁵ 1428 Богдан (можда доцнији логофет из год. 1445), 1435 Никола Родоп, можда оно исто лице које је, 1402, било на руци Ђурђу Бранковићу да утекне из цариградске тавнице.⁶ У једној повељи Јевђеније, деспота Стефана и господина Вука, око 1404, помиње се неки Вукашин »ризничар«.⁷ Када беше деспотовина обновљена, јавља се, 1445, протовестијар с новим именом као »челник ризнички«⁸ т. ј. старешина благајнице (ризнице). Ову дужност вршио је, од 1445—1453, Дубровчанин Паскоје Соркочевећ (Pasqualis de Sorgo).

У уговору са Млещима, од 1435, има Радич Богдашић угарску дворску титулу „magister agazonum“, како су у Угарској звали главнога коњушара. Поред њега јавља се Богдан Злокијевић, само као „consiliarius“ деспотов.

¹ Натпис је приопштно Милићевић, Гласник XXI (1867), 31. У тексту после речи Радичь читамо само... повиць.

² Повеље о Радичу: Miklosich, Mon. serbica 355—377; Стојановић, Споменик III, 3—5, 34—36; Новаковић, Законски споменици 333—336, 531, 548—553; Константин Философ, Гласник XLII, 308. Новаковић, Велики челник Радич или Облачић Раде, Гласник L (1881), 154—164. Ил. Руварац (Годишњица XX, 254) мисли да би се Раде у народним песмама пре могао идентификовати са великим војводом Радославом Михаљевићем.

³ Mon. serbica 436—437 (1445).

⁴ Jorga, Notes II, 482. Макишев, Monumenta II, 88. Упор. Ил. Руварац у Годишњици XX, 249—250.

⁵ Гл. ниже.

⁶ Родоп у Цариграду 1402 у срп. летописима, Гласник LIII, 78. Родопов натпис на звону, које је покљонио једној цркви у Стојановића, Записи I, бр. 253 (од 2. августа 1432). Брат Родопов, чије име није забележено, ишао је, 1431, као посланик деспотов вел. војводи Сандаљу. Jorga, Notes II, 289.

⁷ Споменик XI, 45.

⁸ Ч. Мијатовић, Деспот Ђурађ Бранковић I (1880), 90.

Деспотов канцелар зове се још увек логофет: Лука 1395,¹ Војихна,² Манојло, несумњиво један од Грка на двору деспота Ђурђа, а помиње се у деспотовој привилегији граду Будви од априла 1440.³ После њега логофети су: Богдан 1445, Стефан Ратковић 1450—1458.⁴ Али, и у Пећи помиње се, 1450, код патријарха Никодима неки логофет Тодор.⁵ У мањим повељама помињу се само писари (дијаци): 1399 Ратко, 1402 Тоторц, 1405 Тубица.⁶

Како је саобраћај с Угарском и Млецима био врло жив, постојала је, поред српске, и латинска канцеларија. Латински писане повеље, у доба деспота, делимично су италијанског а делом угарског типа.⁷ Угарски је племић био деспотов канцелар „*nobilis magister Thomas de Buchniafalva cancellarius*“ који је, једном приликом, путовао с поклонима краљу Сигисмунду.⁸ Угледна је личност била Которанин Nicolaus (или Никша) de Archiluppis, „*imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius*“, доцније „*cancellarius illustrissimi domini despota Rascie*“ (1423—1425). Он је учествовао у склапању мира с Млецима 1423, а 1440 ишао је у Млетке као посланик деспота Ђурђа.⁹ Није ближе познат „*magister Johannes, notarius noster*“ који се помиње, у јануару 1452, у Смедереву код деспота Ђурђа.¹⁰

Нема сумње да је деспот имао и грчкога писара који је водио преписку с царем и патријархом у Цариграду. Не помиње се персонал за турску преписку, јер су султани и њихови намесници дописивали са суседима на Балканском Полуострву на српском и грчком језику.

У дворска звања спадао је и »судија дворски«. Ова институција, из времена цара Стефана, помиње се 1435, а сада се зове „*grando zudese del seignor dispoto*“.¹¹ Намесници у мањим градовима: у Руднику, Приштини, Трепчи (као: Ламбин 1409, Миха 1410,

¹ Гласник XXIV, 274. Новаковић, Законски споменици 519.

² Обојица у Mon. serb. 269, 355.

³ Привилегија очувала се само у италијанском преводу, Starine X, 6; Monum. hist. iuridica III, 98; Ljubić IX, 157.

⁴ Споменик III, 6; Rad. I, 156. Новаковић, Законски споменици 343—345.

⁵ Новаковић ib. 476.

⁶ Споменик XI, 45 и д.

⁷ По угарском обрасцу састављена је деспотова повеља од 1426 у Acta arch. ven. II, 260 и Ljubić IX, 17. Датирана је „*in descensu nostro Zreber-niza vocato*“.

⁸ Thallóczy-Áldásy 68 (без године, 1422—1426). Jorga, Notes II, 238.

⁹ Упор. о њему мој састав у Arch. für slav. Phil. XXVI (1904), 164, nap. 4. Посланик у Млецима: Acta archivi veneti II, 316 и д., Ljubić IX, 120 и д.

¹⁰ Thallóczy-Áldásy 166.

¹¹ Jireček, Arch. für slav. Phil. XXII (1900), 191.

Вукосав Добројевић 1450 и др.) зову се још увек *хефалије*, као и у доба цара Стефана.

Између других дворана, помиње се још, за владе деспота Стефана, двор одржица (*παλατοφύλαξ* гл. св. III. стр. 28). То је био управитељ двора, чију је функцију вршио, 1399, Радивој двордржица.¹ За владе деспота Стефана помињу се глобари, који су прикупљали новчане казне,² за тим десечари, сабирачи десетка.³ Дворских »псара« и »соколара« (Ђеракара) било је и у области Драгаша и Константина, на двору кнеза Лазара,⁴ па, шта више, »псаре« је имао и Иван Кастриота у Арбанији.⁵

Последњи остаци старосрпског дворског уређења сачували су се на двору Црнојевића у Црној Гори, који су окружени били »властелом« и »кнежевима«, а имали су и *хефалије* и двордржице.⁶ У једној повељи Ивана Црнојевића, од 1482, јављају се три војводе: Тома, Ђуро и Вук, *хефалија* Никола и још два дворска човека (приворци).⁷ У Црној Гори помињу се, још 1482, неки Никола Грк и 1486 Божидар Грк.⁸ Мистериозни старешина угарских Срба, »цар« Јован Ненада или »црни човек« (*niger homo*), 1526—1527, имао је, такођер, свога челника и свога »палатина«.⁹

2. Странци у српској служби.

Пада у очи да је тада у српским земљама било много странаца којима су поверавана висока звања. Највише их је било Млецића, Дубровчана, Грка и Турака. Већ су Галшићи имали за мини-

¹ Гласник XXIV, 275. Пуцић II, 44.

² Повеља деспота Стефана од 1406, којом потврђује дарове манастирима Водици и Тисмени у Влашкој, у делу *În judeu*, *Archiva istorică a României* I, 17 и *A. Stefanescu*, *Manastirea Tismena* p. 36—37. О датуму Ил. Руварац, у *Arch. für slav. Phil.* XI (1888), 360.

³ *Mon. serb.* 264.

⁴ Новаковић, Законски споменици 448, 512, 514, 515, 516, 520, 767.

⁵ Повеље Ивана Кастриоте, *ib.* 467 (1426).

⁶ У повељи браће Ђорђа и Стефана Црнојевића, од 1492, помиње се »пристав Радосав Јунаковић, двордржица наш« Ровинскій, Черногорія, Сборникъ русск. Акад. XLV (1888), 727.

⁷ Марко Драговић, Крисовуљ књаза и господара црногорскога Ивана Црнојевића. Цетиње 1885, стр. 7, 10. Ровинскій, Черногорія, Сборникъ XLV (1888), 440—441.

⁸ Стојановић, Записи I, бр. 355. Ил. Руварац у делу *Montenegrina* (Сремски Корловци 1898, стр. 51) пита се није ли овај Божидар једно исто лице с оним Божидарем који је штампао србуље. Упор. и Ровинскій на н. м. 441.

⁹ Упор. Јов. Радонић, Граф Ђорђе Бранковић, 36 и д. А. Ивић, Историја 50 и д.

стра Финансија (протовестијара) млетачкога трговца Филипа Барелија (Barelli). У српску земљу прешао је он као трговац, те су га разбојници опљачкали у неколико махова. Тако, на пр., опљачкали су га 1372 људи жупана Николе Алтомановића и Которани, 1374 поданици господара драчког, Карла Топије, особито Карлов капетан у пристаништу Св. Анастасије (Cap Rodoni).¹

Десет година доцније видимо га као »протовестијара Филипа« у служби Балше Балшића (1385). Када је Балша умро, остао је Филип у истом звању и код његова синовца, Ђурђа Страцимировића.² Филипу је пошло за руком да изради своме господару зајам од 3800 млетачких дуката. Оба Балшића даровали су му добра у својој земљи, а и сам Филип купио је из својих средстава још неколико имања.³ Али, 1390 год., Филип паде у немилост код господара Улциња, Ђурђа Страцимировића, те је, заједно са децом, био дуго време затворен. Млечићи су свом снагом радили на том да ослободе свога грађанина, истичући да је он потпуно невин и да читаво његово имање није његово него његових многобројних поверилаца у Млечима. Млечићи су, у тој ствари, узалуд се трудили више од годину дана код господара Улциња.⁴ Када је Барели, најзад, био пуштен на слободу, отишао је у Драч сину Карлову, Ђорђу Топији, који га је примио за протовестијара, те је, као његов посланик, почео 1392 у Дубровнику да води преговоре о уступању Драча Млечима.⁵ У октобру и новембру 1402 присуствовао је Филип Барели у Дубровнику као сведок при исплати светодмитровскога дохотка босанском краљу Остоји и могориша војводи Радичу Санковићу.⁶

У исто време јавља се католички свештеник из Новог Брда, И в а н или Ј о в а н, као протовестијар удовице Лазареве, Јевђеније (Милице) и њених синова, кнеза Стефана и Вука.⁷ 25 јануара 1399 одговорило је дубровачко Мало Веће Петру Caput Apis „pro parte dompni Johannis protovestiarii comitis Sclavonie“, да протовестијар може, у свако доба, лично доћи у Дубровник или онамо послати свој иметак, јер га у Дубровнику сматрају као српског властелина: „nos habemus et tenemus ipsum dominum Johannem protovistiarium pro Sclavo et nobili Sclavonie“. 9 априла 1400 писали су му Дубровчани

¹ Ljubić IV, 101 и д., 106.

² Mon. serbica, 203, 204.

³ Опширно писмо млетачког сената Антонију Zuchato, посланику код Ђурђа Страцимировића, од 16. септ. 1390, Misti vol. 41, fol. 105 t. у Млет. Арх. (у Љубића IV. 286, само у изводу).

⁴ Повеље од јула 1390 до септембра 1391 у Ljubića IV, 282, 283, 286, 288 (само IV. 286, у регестима).

⁵ Ljubić IV, 294.

⁶ Jorga, Notes II, 283, нап. 7.

⁷ Упор. Jorga, ib. II, 66, нап. 5, 75, 83, 85.

да се заузме за њих код Стефана који је љут, што није добио одговор, пре него што је кренуо на пут ка Бајазиту.¹ 15 марта 1402 био је „протовистиџар Иванъ“ у Приштини, када је кнез Стефан, с братом и мајком, издао разрешницу Мароју Градићу који је држао царину под закуп.² После битке код Ангоре, очекивали су кнеза Стефана у Дубровнику, одакле се имао вратити у отаџбину. Том приликом требало је да протовестијар Иван, такођер, дође у Дубровник. 18 септембра 1402 одлучило је Мало Веће да се „*dompnus Johannes protovistiarius Rassie*“ превезе из Скадра на бригантину под командом Марколина Ђуњевића из Колочепе (Calamotta). 27 септембра одговорило је дубровачко Веће Умољених на питање протовестијара, изасланика кнеза Стефана, нудећи лађе за кнеза који, међу тим, није допутовао преко Дубровника него се искрцао у Бару. 24 августа 1402 примили су браћа, Матија и Марин Градићи, „*procuratores dompni Jvani, plebani Novaberde, protovestiarii domini comitis et domine comitisse Rassie*“ од благајника Св. Марије (thesaurarii Sanctae Mariae) читав поклад протовестијарев. У покладу било је 623 златна дуката у новцу, 3 фунте, 6 унча и 3 аксаће у некованом злату „*in virgetis auri*“, 297 фунти сребра „*in argentariis laboratis*“.³ После тога, 27 децембра 1403, писали су Дубровчани „срьдчном⁸ намъ приателю протовистиџар⁸ Иван⁸“ због оставштинe некога умрлога Дубровчанина.⁴ Овај свештеник Иван нити је био Дубровчанин нити Которанин, него пре Баранин или Арбанас. Као његов наследник у Новом Брду, „*futurus plebanus Novimontis*“ помиње се, 1405, дубровачки каноник Паскоје Бобаљевић (Bobalio).

Када је деспотовина била обновљена 1444, многи дубровачки патрицији ступише у службу деспота Ђурђа, који им је поверио врло важна и поверљива места. Дубровачка република забранила је, 1449, овој својој властели да не смеју с деспотовом војском изаћи из деспотовине, нити смеју узимати на себе тешке међународне задатке. Тако, на пр., изреком је забранила, под казном од 1000 перпера и једногодишњег затвора, да се не усуђују примити на себе обавезу чувања сина Јована Хуњадија, младога Ладислава који се, као талац, налазио код деспота Ђурђа.⁵

Међу овим Дубровчанима најчувенији беше Паскоје Соркочевих или Соргочевих (Pasqualis Junii de Sorgo). По Ор-

¹ Пуцић I, 29—30: „въ всемъ срьдчном⁸ намъ приателю протовистиџар⁸ домъ Ішван⁸“.

² Споменик XI, 48.

³ Div. Sanc. 1401—1403. Дубр. Арх.

⁴ Пуцић I, 49, бр. 87.

⁵ О томе, такођер, у инструкцији, од 2. новембра 1454, дубровачком посланику који је полазио ка Јоваану Хуњадију. Gelcich-Thallóczy, 562.

бинију, звали су га и Бијељом (Biegliа), међутим, то име не налазимо у повељама. Као и многи његови земљаци, тако је и Соркочевих дошао у Србију као трговац. 1429 год. обвезао се вођа каравана, Хлапац Станковић, да ће Паскоја Соркочевиха, которанина Јована Маринова de Bisantis и њихову дружину (societas), с 20 коња, повести из Дубровника и допратити до реке Лима.¹ Доцније, Паскоје је живео у Новом Брду. Када је деспотовина 1439 пала Турцима у руке, упутили су га новобрдски чиновници (valiosi), који су још водили борбу са Турцима, као свога изасланика, преко Дубровника и Сеча, у Угарску ка деспоту Ђурђу. У априлу 1440 беше он, заједно са Јованом Гундулићем, дубровачки посланик код Стефана Вукчића, а те исте године постао је он члан Већа Умољених. Када је деспот 1440 из Фурланске стигао у Дубровник и оданде хтео поћи у Бар, именован беше Паскоје за капетана галије, опремљене на трошак деспотов. Задатак галије беше да деспота не само одвезе, него и да га штити на обали зетској.² У фебруару 1441 дошли су у Дубровник као посланици деспотови Паскоје Соркочевих и Дамјан Ђорђић. За време ратног похода краља Владислава, Јована Хуњадича и деспота код Софије и Златице, 1443 и 1444, беху оба дубровачка властелина „in campo christianorum“, те су остали у служби деспотовој и после обновљења Србије. У Ђурђевим повељама помиње се, 1445, Паскоје као министар финансија, „челникъ ризничкыи“,³ а у дубровачким као „egregio ceonich del illustre signor despot“. Он је живо учествовао у свима политичким питањима тога времена, у односима деспота према Јовану Хуњадичу, према Стефану Вукчићу и према султану. Латински песник, Елије Лампридије Чревић (Cerva), Паскојев унук по матери, каже да је „poster avus ceonicus“ добио од деспота добра у Србији, у Топлици, Дубочици (код Лесковца) и у Госпођину Потоку.⁴ Орбини прича да је деспот, из љубави према Соркочевиху, наредио да се његов грб (l'arma de Sorgo) постави на смедеревском граду (rocса di Semendria), где се тај грб могао видети још и у доба Орбинијево. Последњи пут помиње се Паскоје у српској служби у августу 1453.⁵ Убрзо потом вратио се он у Дубровник, тобоже са силним благом, пошто је, по Орбинију, своја добра продао по велику цену неком српском властелину (un barone de Rassia). Умро је 1454.⁶ Његов син, Јуније Па-

¹ 6. јуна 1429. Div. Canc. 1428. Арх. Дубр.

² Инструкција за Паскоја од 6. августа 1440 у збирци Jorga, Notes II, 369—370. Ту се налазе и многа регеста из сенатских писама Соркочевиху.

³ Mon. serbica 436, 437.

⁴ Чревићев говор у спомен Јунија Паскоја Соркочевиха, у изводу Рачкога у Starinama IV, 195. Орбини такођер помиње Топлицу.

⁵ Gelcich-Thallóczy 531; Jorga, Notes II, 483, 485, nap. 1.

⁶ „Ser Pasqual de Sorgo obiit 1454“. Specchio del Maggior Consiglio 1440 sq.

скоја Соркочевића, остао је у српској служби, те је, како каже Чревић, један пут, још у младим годинама, путовао, заједно са Михаилом Анђеловићем, као посланик на Порту, а други пут краљу Ладиславу Посмрче. 1463 јавља се он под именом Жонка Челниковића као сведок у повељи удове-деспотице Јелене.¹ Паскојев унук, Петар Јунија Соркочевића († 1535), подигао је, 1520, леп летњиковач на западној страни грушкога пристаништа, урезавши на каменим порталима над вратима слова P. S. У тој кући станује се још и данас. У последње време власник куће, по наслеђу, био је последњи изданак Ђорђића, граф Марин Ђорђић († 1897).²

Поред Паскоја Соркочевића помиње се често као његов колега Дамјан Јунија Ђорђића Giorgi), у Србији познат под именом Дамјан Жуњевић. У Приштини помиње се он 1434. Доцније, био је деспотов царински чиновник у Новом Брду. Као и Паскоје Соркочевић, тако је и Дамјан, за време деспотова бављења у у Дубровнику, имао прилике да доспе у близину деспота. После обновљења деспотовине, изабрани бежу, 20 августа 1445, у Већу Умољених Дамјан Јун. Ђорђић, Јаков Мар. Гундулић и Михаило Вука Бобаљевића за „consules et iudices“ у Руднику да решавају онде, као судије, међусобне правне спорове Дубровчана. Дамјан беше већ тада деспотов поверљиви саветник, те је, као такав, учествовао у свима важним питањима српским.³ Босански краљ Томаш подигао је, 1444, у Дубровнику тужбу против Паскоја и Дамјана, против овога нарочито стога, што је његовом кривицом, по велику цену, испуљен босански властелин Радоје Бубанић који је, у борби око Сребрнице, допао ропства код деспота српског.⁴ Дамјан је путовао, 1451, као деспотов посланик султану, када је дошло до сукоба са херцегом Стефаном Вукчићем. У новембру 1455 преузео је он у Дубровнику, као заступник деспотов, један део поклада свога господара.⁵ Када је деспот Ђурађ умро, остао је Дамјан и даље у служби Ђурђевог сина, деспота Лазара. У новембру 1457 подигао је Дамјан у Дубровнику, као посланик деспота Лазара и брата му,

у Дубр. Арх. Због ратних времена нисам могао загледати у тестаменте у Дубр. Арх. из г. 1454.

¹ Gj. Šurmin, Mon. hist. juridica VI, 231—232.

² Подробније о том мој састав у Arch. für slav. Phil. XXI (1899), 416.

³ Damianus de Georgio et Alouisius de Resti, patricii Ragusini, „ii sunt apud illustrem despotum Rassie, qui in eius consilio intimisque versantur“ пише дубровачки секретар Bartolomeo de Sfondratis из Кремоне 22. дец. 1465 херцегу Франческу Сфорци у Милану. Thallóczy, Framenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria, Archeografo triestino VII ser., vol. 6, fasc. 2, 1914, 17.

⁴ Jorga, Notes II, 427, 431.

⁵ Пуцић II, 101.

слепога Стефана. Деспотовића, оне делове поклада који су припадали браћи.¹

Ту прилику употребио је да у месту рођења начини свој тестамент. Дубровчанима беше криво, у септембру 1458, што се Дамјан примио да чува (*sub custodia*) ухапшеног великог војводу Михаила Анђеловића, брата силнога Мехмеда Анђеловића.² Али, још те исте године умро је Дамјан Ђорђић у Угарској (*defunctus in partibus Ungarie*). Његов тестамент, састављен 24 новембра 1457, унесен је у дубровачке књиге 7 новембра 1458.³ У тестаменту обдарио је Ђорђић цркве у Дубровнику, одредио суму до 100 дуката за искуп 5 заробљеника из турскога ропства, наменио 300 дуката за војни поход (*passagio*) против Турака. Ако, пак, овај поход не би био предузет, онда та сума има да се употреби на милосрдне сврхе. Најзад, међу другим мањим легатима, завештао је он 10 перпера своје некадашњем капелану, дон Сигу из Бара. Деспоту је Ђорђић оставио своју кућу у Смедереву са читавим оружјем и оклопима, који су се онде налазили, и, поврх тога, још 100 дуката у злату.⁴ Од родбине помиње Дамјан у тестаменту своју жену Лињушу, сина Жонка (*Xoncho, Junius*) кћери Николету, Франческу, Мандалену и Већу и своју браћу Сигисмунда, Нику и Аловиза. Поред удовице Лињуше, помиње се, 1461, Дамјанов нејаки син Јероним, можда рођен после очеве смрти. Међутим, слепи деспот Стефан, пролазећи кроз Дубровник, тужио се, 2 септембра 1460, на многу дубровачку властелу, па и на Дамјана Ђорђића и његова сина Јунија. Још у мају 1462 тражио је он да му се, по одредби Дамјанова тестамена, исплате 100 дуката, на што су му Дубровчани одговорили да се у тестаменту не наводи изреком име деспотово.

Дамјанов брат, А л у в и з Ж у њ е в и ћ, помиње се, 1447 и 1462, у ствари поклада Мркше Сићевскога, српскога властелина.⁵ Дамјанов син, Ј у н и ј е, био је у служби угарскога краља Матије. 1464 добио је он наредбу од краља да рекламира куће босанскога краља у Дубровнику. А л о ј з и ј е М и х. Р а с т и ћ (*Aloisius Michaelis de Restis*) био је 1446 један од патрона оних галија, које су имале довести из Пелопонеза у Дубровник невесту младога деспота Лазара.⁶ 1447 путовао је као дубровачки посланик деспоту Ђорђу, па је онда ступио у његову службу. Год. 1450 подигао је он један део деспотова

¹ Пов. у *Mon. serbica* 477—479. Пуџић II, 101. Пов. деспота Лазара штампао *Dr. Truhelka* Глас. бос. XXIII (1911), 13—15.

² *Lett.* 28. септ. 1458.

³ *Testamenta* 1458—1462, f. 19. Дубр. Арх.

⁴ „*Lascio a signor despoto per consciencia la mia casa a Smedrevo et le arme schoverte, che ho della, et tute panziere et ducati cento d'oro.*“

⁵ Споменик XI, 104. Пуџић, II, 117.

⁶ *Jorga, Notes* II, 419, 421, 440, 449, нап. 2.

поклада у Дубровнику.¹ Фебруара 1453 видимо га као деспотова посланика код босанскога краља.² Он је, после пада деспотовине, умро под градом Звоником (сада Зворник) у Босни, написавши, 26 септ. 1459, тестамент у присуству дубровачких посланика код босанскога краља: Николе Мар. Гундулића и Николе Сарацина Бунића.³ У тестаменту помиње он како је, као деспотов посланик, путовао у Дубровник, скупа с једним Турчином. Пошто роб овога Турчина беше умакао у Дубровнику, наредио је Турчин да се узапти чоха једнога дубровачког каравана у Валони. У тестаменту помиње он и неке новчане ствари поводом свога пута у Млетке, камо је ишао као деспотов посланик.⁴

Други Дубровчанин у служби деспота Ђурђа беше Јуније Мар. Градић (de Gradi или de Gradibus), који сам себе назива „miles“ и „comes palatinus“. Папа Никола V. именовао га је, 1453, за латеранскога кнеза („comes“).⁵ Исте године путовао је Јуније као „orator Georgii despoti regni Rascie“ напуљском краљу Алфонсу, који му је као „viro profecto gravi et prestanti“ предао одговор за деспота. Истог дана поклонιο је краљ Градићу 77 дуката да купи коња и именовао га за „consiliarius et familiaris noster“.⁶ Деспот Ђурђ слао је, исто тако, Градића, 1454, миланском херцегу, Франческу Сфорци.⁷ У фебруару 1455 ишао је Градић у Млетке као посланик „domini despoti Servie“⁸ а лети, 1456, опет краљу Алфонсу.⁹ После смрти деспота Ђурђа, јавља се Градић у Босни, и то у служби папе. Али, онде беше лоше среће, јер га је војвода Твртко Станчић, властелин босанскога краља, ухватио, опљачкао, узео од њега папске буле и писма, па га окованог бацио у тавницу. Папа Каликст III. уложио је, 21 априла 1457, протест код краља Томаша, истичући

¹ Пуцић II, 101.

² Jorga, Notes II, 482.

³ Према инструкцији, од 25. јула 1459, отпутовали су ови посланици босанском краљу. Вративши се натраг, добили су, 11. окт. те год., разрешницу од сената.

⁴ Регистровано под 28. септ. 1460 у Testamenti 1458—1462, f. 101 t. Арх. Дубр.

⁵ Theiner, Monumenta Slavorum meridionalium I, 410.

⁶ Писмо краља Алфонса „in castello Fontane“ од 6. нов. 1453 у Thallóczy, Framenti relativi alla storia dei paesi situati all' Adria, Archeografo Triestino, III. ser., vol. 6 (1911), 69—70. Краљев дар Градићу у износу 77 дук. за куповину коња у збирци Jorga, Notes II, 53—54.

⁷ Thallóczy-Áldásy p. 191, бр. 255. Латински писано веровно писмо Ђурђа „regni Rascie despotus“ за „egregius dominus Junius de Gradibus de Ragusio, familiaris noster“ упућено Сфорци, писано је у Смедереву 29. децембра 1454. Писмо Градићево херцегу Сфорци, писано у Мантови 18. окт. 1455, на повратку кући, у збирци Макушева, Mon. II, 86—87.

⁸ Ljubić X, 45.

⁹ Краљ Алфонс деспоту Ђурђу, 1. септ. 1456. Thallóczy-Áldásy p. 217.

Градићеве велике заслуге за курију на својим путовима у Угарску, Босну и ка српском деспоту, тражећи да се Твртко казни. У исто време добио је налог и викар фрањеваца у Босни да иде ка Твртку.¹ Доцније, Градић је био (1459) један од два дубровачка посланика код сицилијанског краља Фердинанда.² Сачувало се једно писмо Јунија Градића, писано из Песара 23 маја 1460 херцегу Сфорци у Милан, а тиче се дубровачких прилика.³ На смедеревском двору било је Дубровчана који не беху племићи. Такав беше Н и к о л а Р а д у л и н о в и ћ (de Radulino) 1448—1450, чији су сродници, раније, трговали у Сребрници, Приштини и Новом Брду.⁴ 1457 видимо га као кнеза (comes) у Сребрници.⁵ После пада деспотовине, дошао је он, 1459, у Дубровник као посланик босанскога краља, а 1462—1465 ишао је он као посланик херцега Стефана Вукчића.

Виђена породица у Сребрници беху Л а т и н и ц е из Дубровника. Њен први представник беше Д а б и ж и в Д о б р е т и н и ћ dictus Latinica, које се помиње од 1403, а одликовали су га повластицама и даровима херцег Хрвоја, краљ Сигисмунд и деспот Ђурађ. Син Дабижива, М а р т о л (Martolus) био је, на пр., кнез у Сребрници 1423, 1427 и 1435. Породица Латиница имала је наследна добра (bona hereditaria) у граду Сребрници и у околини, планине, руднике, топионице, млинове и села, али, најзад, Турци су их протерали. Пошто је краљ Матија Корвин освојио Јајце, поново је свечаном повељом, од 14 децембра 1463, потврдио тројици Дабиживљевих унука све њихове правине и поседе у Сребрници.⁶

Грци су се ретко виђали у Србији у време династије Немањића, када су противности између грчког царства и Срба биле велике. У доба деспота беше сасвим друкчије. Српска деспотовина привлачила је много Грке XV. века. У том погледу од утицаја беху и многе сродничке везе. Тако је тадашња византијска царица Јелена, жена цара Манојла Палеолога, била ћерка »господина«¹ Константина. Истакнути ваља да је последњи грчки цар, Константин Палеолог, носио се планом да се ожени царицом Маром, ћерком деспота Ђурађа. Када се деспот Ђурађ оженио, 1414, Ирином (Јерином) Кантакузеновом, разумљиво је да су Кантакузени ступили у српску служ-

¹ Theiner, Monumenta hungarica II, 290—291. Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium 764.

² Ljubić X, 142. По сенатској одлуци, од 21. јула 1459, види се да сенат није био задовољан радом Паладина Гундулића и Јунија Градића, те им стога није захвалио на њихову труду.

³ Макишев, Мон. II, 91—92.

⁴ 1450 забранише Дубровчани и Радулиновићу да не сме предузимати дипломатска путовања за рачун деспота. Jorga II, 440.

⁵ Пов. у Споменику XI, 87, бр. 91.

⁶ Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium 620—622.

бу. Међу њима највиђенији беше Јеринин брат, Тома Кантакузен, који се помиње у Србији од 1433.¹ Те исте године наређено беше дубровачким посланицима код деспота да у ствари кућа, одузетих од дубровачке властеоске породица Гучетића у Новом Брду, уложе на двору протест „*con tutta instantia*“, јер је Тома „*cognado del signor*“ присвојио ове куће.² Две године доцније (1435) тужили су се дубровачки посланици, Јован Гундулић и Јаков Ђорђић, да су их деспот и деспотица дочекали врло љубазно, само Тома неће да им помогне, јер није добио никакав поклон. Посланици су истичали да се дарови подносе само оним лицима, на које су посланици упућени.³ Најстарији деспотов син, Гргур, и ујак му Тома јуначки су бранили Смедерево од Турака 1439, али, најзад, после тромесечне опсаде, морали су град предати. За време деспотова бављења у Дубровнику, 1441, беше и Тома с њим. 19 јула предао је деспот дубровачкој општини Томино сребрно посуђе (*argentaria*) у поклад. Поводом тога наредило је Веће Умољених, 21 јула, благајницима, да с деспотом, Томом и Петром Спаном, сврше све што је потребно у ствари тих поклада, а 24 јула наредило је да се састави исправа о покладу Томину. Посланици деспотови, Манојло (Maupolo) и војвода Радич, подигли су депозит Томин тек 24 октобра 1446. 16 септ. 1448 победио је Тома, на челу деспотове војске, босанскога краља, те за рачун Србије освојио Сребрницу.⁴ Месец дана доцније, дубровачки трговци у Сребрници добили су наређење да се жале код Томе због повреде њихових правила, јер су они те повластице добили на његово заузимање.⁵ Године 1452 Млечићи су страховали да ће, под командом Томином, велика српска војска провалити у Зету, али, ову војску потукао је млетачки плаћеник, војвода Стефан.⁶ Тома се није добро слагао са сином и наследником Ђурђевим, деспотом Лазаром. Када је деспотица Јерина умрла, 3 маја у Руднику 1457, побегоше, још те исте ноћи, слепи Гргур, царица Мара и Тома Кантакузен слутану у Једрене, где беху врло лепо дочекани.⁷ Томини

¹ Нису јасни генеалогске појединости. Сумњиво је да је брат Јеринин, Тома, исто лице које и „*magnificus juvenis Thomas, Georgii filius, Kataguzino (sic)*“, кога је Киријак из Анконе видео у Силиврији. *Albert Dumont, Inscriptions et monuments figurés de la Thrace, Paris 1877, p. 31, nap. (Extr. des Archives des missions scientifiques et littéraires, III. série, t. 3)*. По арбанаском деспоту Јовану Мусаки (Musachi), био је Тома, брат деспотице, „*figlio de Giovanni*“ (ed. Hoppf, *Chroniques* 304).

² *Lettere*, 22. август 1433.

³ *Jorga, Notes II*, 329, 334.

⁴ Летописи, Гласник LIII, 89. Један варијант ставља овај догађај под б. септ. Споменик III, 134.

⁵ *Jorga, Notes II*, 430.

⁶ *Jorga, Notes III*, 273.

⁷ Срп. Летописи, Гласник LIII, 93 (под 3. мајем). *Phrantzes, Chronicon*

су посланици долазили, заједно с посланицима Мариним, у два маха у Дубровник, са захтевима против Паскоја Челабиновића и других Дубровчана. 11 августа 1459 и 18 марта 1462 понудно беше сенат Тому да тражи правду пред судом (*offerendo iustitiam*). Српски летописи бележе смрт Томе Кантакузена под 25 јулом 1463, непосредно после пада Босне.¹

Томин син био је, по свој прилици, »кнез« Манојло »Катакузин«, чија је сестра Ана (Кирана) пошла 1455 за Владислава, сина херцега Стефана Вукчића. У једном писму напуљскога краља Алфонса, од 1455, помиње се она изреком као „*neptis illustrissime uxoris despotis Cervie*“.² Овај Манојло помиње се често поред Владислава. За време куге, у јуну 1457, када су се дубровачке власти иселиле у Груж, позван беше „*Catacusimus grecus, qui stat in domo chercechi cum sua societate*“, да отпутује. 9 децембра 1466 беше Манојло у Дубровнику као заступник војводе Владислава приликом отварања тестаментa херцега Стефана.³ Год. 1467 и 1469 долазио је он поново у град као посланик Владислава, а исто тако већ у фебруару 1466 у Млетке.⁴

Деспот Ђурађ искупио је, после пада Цариграда, из турскога ропства архистратега Ђорђа Кантакузена. Овај Грк донео је собом у Смедерево (ἐν τῷ Σμεντερόβω) два рукописа Прокопијевих дела (данас у Италији), како то каже у једној белешци од 31 маја 1454 Кантакузенов друг, Димитрије Леонтарис.⁵

Други, опет, Кантакузен био је цариник (*gabelloto*) у Новом Брду када су Турци први пут држали овај град (од 27 јуна 1441). 4 јуна 1442 одлучило је Веће Умољених да одговори на писмо Кантакузена и кадије (*respondendi literis Chatacusin et chadie, offerendo eis jus*). 12 и 14 јула 1442 подигао је тужбу пред дубровачким судом Живко Милетић против Мароја Раткова Менчетића, Медоја Ратковића, Јакова сина Живкова (*filius Zivici*), Никше Рендића, Николе Маројева Птичића и др. да су му њиховом кривицом, између осталог, повериоци Маројеви, а наследници Калојанови, особито „*Catacosinus*“, као њихов прокуратор, одузели 40.000 аспри.⁶ Повомаиус lib. IV, cap. 15. *Chronicon minus* у Migne, *Patr. graeca* vol. 156, col. 1065 (под 2 мајем).

¹ Срп. летописи: Гласник LIII, 96. Споменик III, 135, 141 (без ознаке дана).

² Thallóczy, *Studien etc.* (1913), 178. Нап. 1, упор. и 172, 210, 233.

³ Пуцић II, 129. Без сумње је друга нека личност „D. Manoilus Cathacuxinus Grecus, nobilis Constantinopolitanus“, који је пред дубровачким судом тужио 12. јануара 1467 златара Радивоја Миоковића, да му је дао 14 фунти сребра за две чиније, али да од њега ништа није добио натраг (*Lam. Rag.*).

⁴ Ljubić X, 347, 348.

⁵ Haury, *Über Prokophandschriften*, S. Ber. der kgl. bayr. Akademie 1895, I, 163, 166.

⁶ *Lamenta de foris* 1441—1442, f. 239 и 242 v. Арх. Дубр.

дом неке молбе писао је сенат 4 фебруара 1444 „Cathacussino de Servia“, а исто тако, по обновљењу деспотовине, 11 марта 1445, дубровачкој властели и трговцима у Новом Брду у ствари куповине сребра (*compra dello argento*).¹ Син овога Кантакузина, по свој прилици, био је Јован или „Jagno filius Catacusini de Novo Brdo“. 14 јануара 1461 одлучио беше сенат да пише ћерци деспота Ђурђа, царици Марици, и „Jagno filio Santacusini“ поводом њихових порука које је донео Никола Палмотић, вративши се, баш тада, са свога посланичког пута са Порте. 16 августа 1462 одговорили су Дубровчани на једно писмо „Jagni Cathacusini, offerendo iustitiam“. Српски летописи бележе да су, по наредби султана Мухамеда II, Јању из Новог Брда, са два брата и осам синова, удавили, 1477, у Цариграду, а њихове лешеве да је неки Палеолог пренео у Галату на их сахрањено 16 септембра.²

Друга српска летописна белешка говори о четири сина и 12 унука, називајући Јању »господарем новобрдским«.³ 18 новемб. 1477 одобрио је дубровачки сенат да се пише турском цару „pro facto“ Кантакузиновића „Cathacusinovichi“, али, из протокола не може се, на жалост, закључити каква беше садржина писма.

Неки Д м и т а р К а н т а к у з и н саставио је, између 1470 до 1478, живот Св. Јована Рилског, пошто моћи овога бугарскога народнога свеца беху пренесене, 1469, на заузимање царице Маре, из Трнова у Рило. Исто тај Кантакузин унесен је у панегирик рилски већ 1479 год.⁴ Так Владислав преписао је, 1469, за побожног Дмитра Кантакузина у Богородичину манастиру Црне Горе код Скопља опсежан зборник од 761 листи.⁵ Даничић помиње, по једном београдском рукопису, српску молитву у стиховима Димитрија Кантакузина, а издао ју је Д. Маринов по једном рилском рукопису.⁶

Неки Андроник Кантакузин подигао је са браћом, 1517, манастир Св. Јована Крститеља у Јашуњу код Лесковца.⁷

¹ Jorga, Notes, 401, 410 нетачно га идентификује с Томом Кантакузеном.

² Срп. Летописи Гласник LIII, 100. Упор. Ил. Руvaraц. Гласник XLVII (1879), 198—200.

³ Стојановић, Записи I, 110, бр. 348 (из псалтира манастира Пиве).

⁴ П. Сырку у Зборнику у част Ламанском, Петроград 1883, стр. 378; Jireček, Cesty 466 nap., Мариновъ, Сборникъ българи XVIII, (1901), 81 и д., текст 86—98.

⁵ Даничић, Starine I, 45—54., Стојановић, Записи I, бр. 335.

⁶ Д. Мариновъ, Димитри Кантакузинъ, Сборникъ бълг. XVIII (1901), 74—98.

⁷ Стојановић, Записи I, бр. 430. Боље у Милојка Веселиновића, Јашуњски манастири, Годишњица XXIX (1910), 342.

У доба деспота Ђурђа беше цариник (gabelloto) у Новом Брду други неки Грк, по имену К а л о ј а н Р у с о т а. Јорга мисли да је он идентичан са Јованом Росотас (Ρωσωτάς) који је, у мају 1429, ослободио Францу из ропства код Латина у Патрасу.¹ Идентичност породичног имена биће несумњива, али, теже је питање идентичности Јована, јер је Калојан Русота био у Новом Брду већ 1428. Дубровчани, наиме, писали су 11 августа, поводом тужби њихових трговаца због рупа са гламским сребром (pro foveis de glama), новобрдском војводи Ђурђу и Калојану, те су, 2 јула 1430, одговорили на једно Калојаново писмо. Дубровачки посланици који су полазили деспоту, добили су, 15 јуна 1433, и веровно писмо „a Caloiani Rusota“, ако би га случајно затекли на двору или другде. У писму му захваљују на указаном пријатељству, те му препоручују дубровачке трговце.² Убрзо по том, 8 августа, расправљало се у дубровачком сенату „ad providendum super credentias quas Teucrici et Calojani Crecus (sic) et alii Greci faciunt civibus nostris“. Исто тако писано је, 14 јануара 1436, Калојану „pro novitate que fit mercatoribus nostris in furno“ (у топионицама). Још 14 марта 1447 позивали су се Дубровчани код деспота на повластице које су дубровачки трговци уживали у доба „Caloyan suo gabelloto“ у Новом Брду у погледу гламског сребра (argento de glama). По казивању српских летописа, Калојан Русота умро је 16 априла 1437. Син његов Manoilo помиње се још 1442—1443 у Новом Брду. Као што је поменуто, тужио се, 12 и 14 јула 1442, Дубровчанин Живко Милетић, да су њега оштетили неки Дубровчани, чијом кривицом му је одузет силан новац и метал „per successores de Caloian, videlicet Catacosinum tamquam procuratorem Helene filie de Caloian et per Manoilo filium dicti Caloian“, а мало ниже од стране „Catacusin et Manoeli filium de Caloiani Russotta“. 4 фебруара 1444 одговорило је Веће Умољених овом Кантакузену и „Manolo filio condan Calojani ad petitionem eorum factam nostro dominio“. „Manolo“, који је 23 октобра 1446 као посланик деспота Ђурђа подигао поклад Томе Кантакузена, биће по свој прилици „Conte Manolio“, послан са смедеревског двора, 1433, у Ново Брдо,³ а биће идентичан са логотетом Манојлом, који се помиње у привилегији деспота Ђурђа за град Будву од 1440 год.⁴ По имену он је био свакако Грк, али, нема ближих података о њему. Могао би то бити Манојло, син Калојанов, али још пре Манојло Кантакузен.

¹ Phrantzes lib. II, cap. 6, Chronicon minus, Migne, 156, col. 1039. Jorga, Notes II, 316, nap. 4. Dr. E. Gerland, Neue Quellen zur Gesch. des lat. Erzstums Patras, Leipzig 1903, стр. 66.

² Jorga, Notes II, 316.

³ Lettere 1433 окт.

⁴ Mon. historico-juridica III, 98; Ljubić IX, 157.

Други неки Манојло, тобоже арбанаски племић, служећи на двору деспота Ђурђа допаде невоље. Њега је, наиме, опао неки Халец (Хлап), те је, с помоћу деспотице Јерине, утекао у Мореју.¹ Његов син Никола (рођен око 1435—1440) покаљује се, те је као монах Нифон живео у Арти, а доцније у Кроји код Скендер-бега. Доцније, 1484, постаде он митрополит солунски, а за тим, у два маха, цариградски патријарх (1486—1488, 1496—1498). Побожни влашки војвода Радул IV. позвао га је, 1504, у своју земљу да му онде уреди цркву. Вративши се у светогорске манастире, Нифон умре онде 1508. Наследник Радулов, војвода Њагоје, дао је пренети његове моћи у Влашку, где су Нифона, убрзо, почели славити као светитеља.²

Поред Каптакузена, угледна породица беку Анђели из Тесалије. Они су потицали од породице цара Алексија Анђела Филантропена и његова брата или сина, последњега хришћанскога господара Тесалије, цара Манојла Анђела Филантропена.³ Михаилло, син једнога од ова два Анђела, не знамо да ли Алексијев или Манојлов, живео је у Новом Брду, те се онде оженио Српкињом. Михаиллову жену, с једним од синова, заробише турски коњаници када је бегала из Новог Брда ка Дунаву (можда 1427). По Халкондилу, заробљени дечак беше по оцу Јелин а по матери Трибал (Србин). Ступивши у службу султанову, назвао се он Махмуд Анђеловић, те је временом постао беглер-бег Румелије.⁴ Брат његов, Михаилло Анђеловић напредовао је брзо у српској служби, те је, 1445, био »велики челник«.⁵ За владе деспота Лазара, као велики војвода, како га зову српски летописи, успео је он, заједно с братом, да склопи с Портом (1457) повољан уговор за Србију. После Лазареве смрти (20 јануара 1458), јавља се он, поред удовице Лазареве, Јелене Палеологове, и слепога Стефана Деспотовића, као „Michael Angelo-

¹ Белешка у једном српском рукопису из XV. века: „Маноило Грѣк писа сие кнѣге. Хлапѣ сѣдѣше при мѣгдѣ пишах“. Стојановић, Записи II, 407, бр. 4202.

² О биографијама Нифона (оригинал је на грчком, али има и румунских и словенских текстова) ђакон Dr. Nic. M. Popescu, Nifon II, patriarchul Constantinopolului (првобитно предложена бечком универзитету као дисертација) у *Analele Rум. Акад.* 1914. Упор. реферат Јоргин, *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale* I (Букурешт 1914), 167—172.

³ Повелу митрополита Ларисе, Јоасафа, у којој се помиње цар Манојло Анђел Филантропен 1392—1393 издао је из метеорских манастира Nikos A. Bees, *Βυζαντις* II (1911), 35—38. Упор. Arch. für slav. Phil. XXXIII (1912), 590.

⁴ Chalkondyles ed. Bonn, 437. У париском издању Кривоула lib. I, сар. 77 каже се за Махмуда да је син некога Ђесара Филанина (Φιλανινός). Већ су Norf (*Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues*, Berlin 1873, 466 nap.) и Lampros, (*Νέος Ἑλληνορωμάνων* VIII [1909], 329—330) исправили ово име у Φιλανθρωπινός.

⁵ Mon. serbica 436.

vich, gubernator Rassie“.¹ Као такав, радио је он у интересу турском, трудећи се да ослаби угарски утицај. Када су, 31 марта, сукобиле се у Смедереву, турска и угарска странка, и турска партија извикала Михаила за деспота, буде он затворен.²

Предап на чување Дубровчанину Дамјану Ђорђевићу, био је он под његовим надзором још и у јесен 1458 год.³ Михаилу, за тим, одузеше сва његова добра, те их, делом, поклонише војводи Марку, Алтомановићу, а, делом, логофету Стефану Ратковићу, док их, најзад, све не уступише Алтомановићу.⁴ Али, тада, турска војска, под командом Михайлова брата, беглер-бега Махмуда Анђеловића, поче освајати деспотовину која се, за час, сузи на најближу околину Смедерева. Не зна се да ли је Михаил Анђеловић пуштен био из тамнице после пада Смедерева (1459) или, можда, раније. Последњу вест о њему налазимо у његову писму Дубровчанима од 1463, пре пада Босне.⁵

Код Црнојевића у Црној Гори јављају се, такођер, два логофета, који се називају Грци: Никола Грк 1482 и Божидар Грк 1486. Али, већ име Божидар показује да су они били, можда, само грчкога порекла.

У ове људе грчкога порекла убрајам ја и писца који се, пошто је сада Константинов текст утврђен, звао син Михаила Константиновића, а родом беше из Островице код Рудника (рођен око 1438). Када су Турци, 1455, узели Ново Брдо, допао је он турскога ропства, ушао у ред јаничара, те је, као такав, учествовао у многим ратовима султана Мухамеда II. док, најзад, 1463 у Босни није пао шака Угрима. Напослетку живео је он у Пољској, те је онде диктовао пољски »Јаничарева Мемоаре«. Већ имена Константин и Михаил ретко се дају српској властели и сељацима. Из издања проф. Лоша види се да у тексту има много места, где су у рукописима имена исписана грчким словима, све до речи τέλος, којом завршава

¹ Cons. Rag. 10. априла 1458.

² Најважније податке о том пружа једно италијанско писмо од 21. априла 1458, приопштено и у зборнику Макушева, Monumenta II, 115 (само је ту име унакажено: „Amulolo“ Angelovich). Писмо од 24. априла ib. II, 219. Упор. Thallóczy, Studien 104. Срп. летописи Гласник LIII, 93 Chalkondyles p. 459.

³ Lett. 28. септ. 1458. Дубровачки сенат замера Дамјану Ђорђевићу што је примио на себе дужност да чува Михаила, јер је паша, Михайлов брат, захтевао да се с Михаилом лепше поступа у затвору и, у опште, да се пусти на слободу.

⁴ Пов. од 1458 у Radu I, 157.

⁵ Веће Умољених одредило беше, 4. фебруара 1463, три члана Већа да одговоре на писма Михаила Анђеловића и Радича Бубанића.

јаничарево причање.¹ Биће то, по свој прилици, речи које писар, при диктовању, није исписао, па је празна места, доцније, исписао грчки сам писац.

3. Деспотови угарски чиновници.

Имајући огромне поседе у Угарској, није чудо да су деспоти примали у своју службу многе угарске племиће као „familiares“ или „fideles“. Константин Философ прича да су многи Угри желели да их баш сам Стефан произведе за витезове, и да су највиђенији и најхрабрији људи радо ступали у његову службу. Описујући Стефанову смрт, Константин истиче како су га нарочито жалили угарски витезови (оугрськимъ же витезомъ слоугамъ него изоумительные гласы въпиюштиймъ)². Због своје велике преписке са Угарском морао је деспот имати нарочитог канцелара за Угарску. „No-
is magister Thomas de Buchniafalva cancellarius“ путовао је једном краљу Сигисмунду, носећи му поклоне од деспота.³ Али, стално уз деспота налазио се само канцелар, док су други чиновници који се помињу у повељама, управљали његовим добрима у Угарској. Витез и „magister Stephan filius Petri de Remete“ беше, 1407, „officialis“ деспота Стефана у Сатмару и „magister tarvernicorum nostrorum“.⁴ Његов син, Имре, био је доцније поджупан ковински (1432). За владе деспота Ђурђа беше „fidelis noster Ladislaus filius Michaelis de Gezth“ његов кастелан у Таљи и његов жупан у Дебрецину (1433), а доцније кастелан у граду Токају (1437). Владислав de Patak (Pátáky) беше, 1448—1449, један од два кастелана у Таљи. Други кастелан у том граду беше, 1439—1448, „Sandrinus filius condam Thome de Helymba (пише се и Halemba, Helemba и Helumba). Два, латински писана, деспотова писма из Смедерева, од 1450, у којима је говор о његову спору са Хуњадијем, упућена су на једнога од предака породице Калаји („fidelis noster Johannes Lewkws (Lököš) dictus de Kalló). Поред њега, помиње се „familiaris noster dilectus“, Gaspar de Felegghaz (Félegyházi).⁵ Други, опет, „familiaris illustris principis domini Georgii, regni Rascie despoti, ac Lazari filii eiusdem“ беше Филип de Katha (Káthai). 1456 био је он кастелан града Переца, заједно са

¹ Упор. Jan Loš у предговору свога издања Pamiętniki janczara (Краковска Акад.) Ser. XXXVIII, на пр. стр. 120 Ваџур — Вајзур.

² Константин Философ, Гласник XLII, 312, 319—320, гл. 77, 87.

³ Повеља без године у Thallóczy-Áldásy 68—70.

⁴ Ib. 52, 62.

⁵ Ib. 158—159, 164, 165 из породице Калаји.

тамошњим поткастеланом Антонијем Ваш Vas).¹ По имену судећи, овамо спада и „Martinus, nobilis cortisanus illustrissimi domini despoti“ који је, при одлаку деспотову из Дубровника 1441, положио онде у поклад своју имовину.²

4. Турски претенденти Сауџевић.

Константин Философ каже да је деспот Стефан, ратујући против Мусе 1411, „посылають же и рекомааго сина Саоучијева, въ еже како бы решти цара того сътворити.“³ Ено је то, без сумње, Дауд Сауџевић, који се тако често помиње. Дуго времена још играо је он улогу у Угарској, Србији, Грчкој и Напуљу као претендент на турски престо. Угарске повеље пружају нам много података о његовој породици. За владе краља Сигисмунда дошао је с троје деце, око 1429—1432, у Угарску »слепи турски цар«. У исправама зову га „Murath, cecus imperator Thurcorum“, „Morath beg, imperator Thurcorum de domo Othmanorum“.⁴ У часопису „Századok“, за год. 1893, идентификовао је Ј. Тури овога слепог турског цара са сином Мурата I., Сауџијем. Овај Сауџи склопио је био, 1370, заверу са византијским кнежевићем Андроником, у намери да сруше са престола своје очеве, емира Мурата I. и цара Јована Палеолога. Али, наследници престола који беху нестрпљиви, беху ухваћени; турски кнежевић би потпуно ослепљен, а византијски само делимично. Прве вести о томе даје нам млетачки канцелар Raphaenus Caresinus у своме наставку хронике Андрије Дандола (до 1388).⁵ Биће да је име Сауџи (од речи севмек или савмек љубити) само надимак, јер се оно налази међу турским личним именима.⁶ Право име турског кнежевића могло је сасвим лако бити име његова оца Мурата. Али, тиме још нису уклоњене све тешкоће. Ако је Сауџи, рецимо, око 1370 год., имао 20 год., морао је он, онда, око 1430, имати 80 па, можда, и више година, што ипак не изгледа вероватно. Напомена Константинова „рекомааго сина Саоучијева“ појачава сум-

¹ Ib. 197.

² 27. априла 1442. Div. Notar. 1442—1443 f. 23 (div. ult. 19).

³ Константин Философ гл. 70 изд. Јагића у Гласнику XLII, стр. 303.

⁴ Cod. dipl. patrius I, 357, 375, 388.

⁵ Muratori, Scriptores XII, 443 B: „Chier Andronicus, primogenitus Calojani Grecorum imperatoris nec non Sauci beus Zalabei (Челеби), filius Amurati Bey Turchorum“. Прича поводом историје млетачко-ђеновљанског рата 1378—1381.

⁶ Hermann Vámbéry, Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen (Leipzig 1885), 369, 433 помиње, приликом склапања брака код Озбега и Османа, „сауџи-катун“ (жена љубави) као гласника љубави.

њу да ли је он збиља био потомак завереника из године 1370. На основу извеснога места у једној повељи, Јорга¹ мисли да је овај слепи Мурат био брат Мурата II. Али, два брата нису могла имати једно исто име. Каже се да је стари и слепи претендент примио хришћанство у Угарској, где му је краљ Сигисмунд осигурао извесне приходе. Претендентова жена назива се у повељама Агнес.

Дауд Челебија, син слепога Мурата, имао је у Угарској имања у куманском крају. Краљ Ладислав Посмрче зове га, у повељи од 1456, „David Chalopija, imperator Thurcorum“.² Дубровчани и Халкондил изреком га зову сином Сауцијевим или Сауцевић. 1432 писао је Мирчин син, војвода влашки Александар, или, како се он званично назива, Јо Александар, темишварском жупану Стефану Розгоњију како велике наде полаже на упад »ћесара Чалапије«, јер мисли да ће известан део турске војске прећи на страну овога претендента.³ Дауд је био онај челебија (кнежевић) „Zelapia natus imperatoris ceci Theucrogrum“, кога је Сигисмунд, у мају 1436, преко Далмације послао арбанаској властели која је тада давала жесток отпор Турцима.⁴

Када је деспот Ђурађ, 1441, путовао из Фурланске за Дубровник, накнадили беху Млечићи трошак шибеничком кнезу око дочека не само деспота Ђурђа него и султанова сина, „filii imperatoris Turchorum“.⁵ 13 јануара 1443 парничили су се пред судом у Дубровнику два Дубровчанина. Један од њих, Милат Ратковић, звани Мудричић, оптужио беше Николу Грчића (Gercich) Турцима у Једренима да је шпијун угарскога краља и деспота. Милат је Николи, сем тога, пребацивао у Дубровнику: „tu portasti literam de Saucievich Ragusanis pro volendo accipere imperium imperatoris Teucrogrum“.⁶ Почетком јуна 1447 налазио се Сигисмунд Гучетић већ 14 дана, као дубровачки посланик, код „Saugevich dominus Teucer“.⁷ Дубровчани писали су, 1 септембра 1447, Јовану Хуњадију, да се Турчин Saugevich, који је био у Арбанији и Грчкој и од тамошњег деспота добио помоћи, налази на Крфу.⁸ Јуна месеца 1448 путовао је Турчин Saugevich, с пратњом од 30 људи, на грчкој лађи преко

¹ Jorga, Notes II, 338, nap. 2.

² Cod. dipl. patrius I, 353.

³ Bogdan, Documente privitoare la relațiile țării românești cu Brașovul și cu țara ungurească în sec. XV și XVI. I (1413—1508), Букурешт 1905, бр. XXX, стр. 49—50. Упор. 52—53. Cf. Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches I, 416.

⁴ Jorga, Notes II, 337—338.

⁵ Jorga, Notes III, 73.

⁶ Lamenta de foris 1442—1443, f., 100 t. (Дубр. Арх.).

⁷ Jorga, Notes II, 423, nap. 3.

⁸ Gelcich-Thallóczy, 467. У оригиналу „Saugevich Teucer“ (не Saugevich).

Дубровника у Сплит и даље у Угарску.¹ Исте те године у јесен био је Дауд, син »Сауцев« у војсци Хуњадија која је страдала на Косову, како то Халкондил изреком каже: „Ταύτης ὁ Σαούζεω, ὁδοῦς τοῦ Ἀμουράτεω, γένος τῶν Ὀτωναίδων“.² У октобру 1454 примио је Дауд новчану помоћ од напуљског краља Алфонса „David, parent del Gran-Turcho“, један пут 150, други пут 110 дуката.³

Други син слепога цара беше принц Орхан-бег који је умро тек 1496.⁴ Између 1435—1488 често се помиње ћерка слепога цара, Катарина с надимком Chazar (Csazar?). Њен први муж био је Paulus dictus Thewgrewk (читај Török-Турчин) de Salgo, други муж Johannes Magnus (или Nagy) de Gezhel из Липтаве. Катарина, скупа с мајком, добила је од краља Сигисмунда и Албрехта доживотно на поклон камениту палату на »житном тргу« (Buza pijaza) „circa aquas calidas inferiores“. Када је она умрла, вођена је око куће парница са ранијим иматницима, док, најзад, кућа није припала синовцу Јована Гестељског, Јовану filio condam Detrici de Chele.⁵

5. Турци у српској служби.

Поред претендената, било је чак и у Угарској још и других Турака. Неки Josa Turcus имао је у Хрватској град Кристаловац (Cristalloucz). Њега је, заједно с другом, Николом Сараценом, по наредби бана Матка, банов брат Пијерко заробио, његов кастел са добрима посео, и све ствари и драгоцености узаптио. Међу драгоценостима беше и „liber Alcoranus“, повезан у сребро, својина краља Сигисмунда, за тим још друге краљеве повеље, даровнице и потврде. Јоза је поднео био тужбу краљу Сигисмунду, додавши уз тужбу и списак одузетих ствари. Својим писмом из Прага, 2 јануара 1437, корео је цар Сигисмунд бана Матка због суровог поступања са верним (fidelis noster) Јозом Турчином, наредивши му да све доведе у ред.⁶

Још за владе Стефана, док је био кнез, било је Турака у српској служби. Неки Турчин Ајдин ишао је, после битке код Ан-

¹ Jorga, Notes II, 427.

² Chalkondyles ed. Bonn. p. 363.

³ Jorga, Notes II, 52—53.

⁴ Cod. dipl. patrius I, 375, 380, 389, 392.

⁵ Cod. dipl. patrius I, 353 (1456), 357 (1459), 373 (1486), њен тестамент 375 (1488), 380—393 (1499).

⁶ Thallóczy-Aldásy 104—106. Оригинал у кермендском архиву с турском забелешком на позадини.

горе, као посланик Стефанов Тимуру.¹ Један од војвода деспота Стефана имао је турско име Ш а и н (персијски-соко). Први пут јавља се он 1399 у Јагодини као Ш а и н а ц међу властелом на двору госпође Јевђеније и њених синова.² На двору деспотову био је он виђена личност већ 1406. У борби с Мусом, сином султана Бајазида, 1413 беше Шаин један од војсковођа српских. 1423 присуствовао је он као сведок при склапању мира с Млецима.³ Једна кула на смедеревском граду зове се још и данас Ш а и н о в а к у л а. Поред Шаина, присуствовао је, 1423, склапању мира с Млецима још и војвода Алијаз-бег.⁴ Када се деспот Ђурађ као бегунац бавио у Дубровнику 1441, беше међу његовим дворанима и неки Турчин И б р а х и м.⁵ Поводом несугласица 1435—1436 између деспота и Дубровчана због повишене царине у Сребрници, дознајемо да је деспот Ђурађ ову царину дао тада под закуп неком Турчину Јусуфу (Isup Turcho).⁶

На терминологији опажа се такођер све јачи турски утицај. Дубровчани говоре о деспотовој »Порти« (porta despoti) 1436), о »пазару« у Смедереву (1449), о чуварима прелаза на Дрини које су плаћали деспотови закупници царина (1415 и д.), а које Дубровчани зову »лефеџи« или »капиџи«. Турскога је много било и у опреми, оделу, посуђу, тако: турски таламбаси, буздовани, ножеви, коњска опрема, бакрено посуђе, простирке итд.

¹ Константин Философ, Гласник XLII, 276.

² Споменик XI, 45, бр. 31 (међу челником Хребеланом и ризничарем Вукашином).

³ Новобрдски трговци одузели беху од курира Градићева писма деспоту и „Saino in Sclavonia“, Lamenta 1406. У рукопису пишињском, без године, јавља се „ћефалија Шаин“ као сведок приликом куповине неке баштине између калуђера и световњака. К о в а ч е в и ћ, Starine X, 272, бр. XX.

⁴ Voyvoda Aliaz-beg ib.

⁵ „Ibrahim Teucer homo signor dispot“ тужио је 29. јула 1441 суду свога слугу Радича из Дубочана (Dubozani) да му је украо лук, „officium“ простирку, 12 златних дуката, „unam zaramelam“ (свиралу) de dente piscis, valoris XII duc.“ Liber maleficiorum 1441. Дубр. Арх.

⁶ Jorga, Notes II, 325, 334—335.

VIII.

Племство.

У ово доба није се изменио стари поредак у имовним односима. У XV. веку још се увек разликовала баштина (наследно добро) и пронија (војничко добро) како у држави деспота тако, још и пред крај XV. века, у области црногорских Црнојевића. Властелин и војвода Обрад Драгославић или Дебиндић обећао беше манастиру Хиландару своју баштину у Ибру. Баштина је обухватала његову задужбину Ваведенија, коју су му потврдили кнез Лазар 1387 и патријарх Спиридон 1389, и још три села и пет засељака. Али, због невере, кнез Стефан одузео му беше та добра (око 1392), те је дао „његову баштиноу властелиноу момоу оу пронию“. На молбу хиландарских монаха даровао је деспот ову баштину манастиру Хиландару.¹

Логофет Стефан Ратковић добио је у пронију од деспота Ђурђа и деспота Лазара многа села у лепеничкој, борачкој, острвичкој, смедеревској »власти« (жупи) и у Мачви. На молбу Ратковића, потврдили су, 1458, босански краљ Стефан Томаш и син му, кнез Стефан, последњи српски деспот у Смедереву, Ратковићу и његовим мушким потомцима све ове поседе као »баштину« с тим да им се она само у случају »невере« може одузети.²

Млечићи су, такођер, прихватили у Зети институцију војничких добара, како се то види из скадарског катастра од 1416 године. У уговору од 1453, између зетских племена и Млетака, одређује се да се спорови између »пронијара« и њихових сељака имају решавати само у присуству војводе Стефана Црнојевића.³ Једна повеља,

¹ Д. Аврамовић Ђ, Описаніе древностій србски у Светои (атонској) Гори, 62. Моп. serbica 568—569. Новаковић, Законски споменици 458—459, иста повеља (око 1392), упор. на стр. 775—777 повеље кнеза Лазара и патријарха Спиридона, којом потврђују даровницу Обрадову.

² Пов. краља Стефана Томаша и кнеза Стефана, Жепче 14. окт. 1458, изд. Раџки, Rad. I (1867), 156 (штампано првином).

³ Ljubić X, 68.

датирана у Ријеци 1492, казује да су браћа, Ђурађ и Стефан Црнојевић, протерали из земље Радоњу Лалевића и сина му Ивана због тога што су убили Иванца, сина попа Болашина, а његову пронију пренели на Грубичевића и Шћепана Николића Голубовића, из племена Малоншића.¹ Браћа Црнојевићи дали су, 1495, цетињском манастиру пронију Михаила Пипера, који је ово војничко добро добио од њихова деда, Стефана Црнојевића, али му га је њихов отац, Иван Црнојевић, одузео због »невере«.²

Из овога времена нема много вести о племству у Србији, али, на основу сачувана материјала, разазнајемо ипак неке појединости. Удеони кнежеви који су приграбили власт у појединим областима, наишли су на такмаце у појединим властеоским породицама, јер су и ови пошле за њиховим примером. Удеони или обласни господари придобили су неке од ових властеоских старешина женидбеним везама, а друге су покорили силом. Кнез Лазар удао је своју сестру Драгињу за челника М у с у, кога зове братом. Овај Муса, по допуштењу цара Стефана Уроша, добио је, 1363, од силнога кнеза Војислава у замену град и жупу Брвеник у рудној области Копаоника за град и жупу звечанску.³ Кнез Лазар потврдио је, 1381, нека села на реци Лабу која је његов зет Муса, са синовима Стефаном и Лазаром, поклонио светогорском манастиру Св. Пантелејмона (Русику).⁴ Породица Мусе остала је, и после његове смрти, у добрим односима с Дубровчанима који су, због трговине, често путовали кроз овај крај, богат рудом. Дубровчани су веома љубазно дочекали и обдарили у јануару 1388 Обрада, посланика Стефана Мусића. Убрзо потом, упућен је дубровачки властелин Фрања Бавжелић (Baseio) с поклоном Стефану Мусићу. Јула месеца послали су Дубровчани нов поклон браћи Мусићима (Molsich) поводом њихове свадбе. У доба битке код Ангоре становао је Стефан „Molsich“ с матером, која се у сенатским протоколима зове Јелена, читаву годину у Дубровнику на трошак општине, а, 1403, дала је општина Стефановој матери барку да је превезе у Улцињ.⁵

¹ Ровинскій, Черногорія, Сборникъ отд. русск. яз. и слов. С Петербурга XLV (1888), 726—727.

² Текст повеће код Витковића у Гласнику 2 одел. књ. V (1874) 176 и Ровинскій на н. м. 728. Оба издања по новијим преписима. Упор. Arch. für slav. Phil. XXII, 198.

³ Новаковић, Законски споменици 316. Упор. I. св. стр. 323.

⁴ Новаковић, ib. 516.

⁵ 9. јануара 1388 одлучило је Веће Умољених једногласно да се пошље један „ex nobilibus nostris qui sunt in Selavonia usque ad Stephanum Mosich“. 11. јануара одлучило је Мало Веће да се Стефану Мусићу упути с поклоном од 20 перпера „pro parte communis“ Фрања Бавжелић, а Обрад, „nuntius“ Стефана Мусића, да се обдари с 10 перпера. 15. јула опуномоћило је Велико

Други сродник кнеза Лазара, кога он такођер назива братом, био је Цреп. С допуштењем Лазаревим, поклонио је он светогорском манастиру Лаври нека добра, а међу њима „тръгъ Паракиновъ Бродъ“, данашњи Параћин.¹ Па и у Лазаревој даровници манастиру Раваници помињу се села која је Лазар купио од Препи.² Заједно са својим другом Витомиром, прославио се Цреп победом над Турцима, 25 децембра 1380, код Дубравнице, како бележе српски летописи. Други, опет, Лазарев властелин, Милош (Кобилић) прославио се у боју на Косову (1389).³ Лазарев противник беше Радич Бранковић из Браничева кога је Лазар, по летописима, победио 1378—1379 године.⁴ Константин Философ прича како су остали „възможни“ потчинили се кнезу Лазару, али су после његове смрти радили код Турака против Лазарева младога сина Стефана, да би постали самостални великаши. Особито живу акцију развили бежу они после неуспешног војног похода у Босну 1398. Беше то Новак Бјелоцрквовић (од Бијела Црква) који је, не слутећи ништа зло, отишао био Стефану, где је био ухваћен и погубљен. Његов друг, Никола Зојић, пријатељ Дубровчана, побегао беше у град Острвицу код Рудника. Видевши да неће моћи умаћи, покалуђери се, те са женом и кћерима оде у манастир.⁵ Нема сумње да су то она два војводе који се непосредно пре побуне, 1395, помињу у даровници кнегиње Јевђеније (Милице) и њених синова, Стефана и Вука, светогорском манастиру Св. Пантелејмона: војвода Никола са женом Видославом (съродница наша) и војвода Новак.⁶ Константин Философ помиње, поред ова два човека, још некога Михаила који је, иначе, верно држао са сином Лазаревим. Биће то онај војвода Михаило који се, у мало поменутој повељи од 1395, помиње поред Николе и Новака. Не може се, међутим, тврдити поуз-

Беће ректора да упути поклон „Stephano et Lazaro fratribus filiis quondam Mulsich, amicis nostris, facientibus nutias (sic место nuptias). 9. фебр. 1389 одлучило је Велико Беће да пошаље: „Stephano Molsich amico nostro unum par armorum pro sua persona, que sint valoris a ducatis L infra“. 20. јула 1403 одлучило је Беће Умољених да се даде барка Јелени, матери „Stephani Molsich usque Dulcinium expensis nostris communis“. Последњег августа, исте године, одлучила је општина да се исплати кирија од 30 перпера за кућу, у којој Стефан Мусић са матером станује већ годину дана. (Libri Reform. Дубр. Арх.)

¹ Даровницу Црепову Лаври потврдио је кнез Лазар (без године). Новаковић, Законски споменици 495 (Ориг. у Лаври, сачуван врло рђаво).

² Новаковић на н. м. 769. Није сигурно да ли је онај поп кир Бенедикт Цреповић који се помиње 1411 син Црепов. Моп. serbica 569, бр. 466.

³ Упор. II. свеску овога дела стр. 91.

⁴ Српски летописи. Гласник LIII, 71.

⁵ Константин Философ, Гласник XLII, 266, гл. 29. Пријатељско писмо Дубровчана Николи Зојићу од 10. октобра 1397 у Пуцића I, 10, бр. 16.

⁶ Гласник XXIV, 271—275, Новаковић, Законски споменици 519.

дано да би тај Никола био идентичан с оним Николом, који је 1413, с челником Радичем и војводом Шаином, водио српске трупе против Мусе.¹ Иначе биограф Стефанов, Константин Философ, не пружа ни близу података о властели тога времена како би се то могло очекивати. И ако је он имао пред собом као узор грчке историке, он помиње само мало личних имена. Причајући о боју на Косову, помиње савремени путопис рускога Ђакона Игњатија који је, 1389, табор и убио султана Мурата. Име Милош чита се само на ивици рукописа. Ну то име (»верни слуга Лазарев, по имену Милош«) помиње савремени путопис рускога Ђакона Игњатија који је, 1389, пратио у Цариград московскога митрополита Пимина. Константин уздиже и хвали још једнога властелина који је, 1413, град Сталаћ, на ставу обе Мораве, бранио античким јунаштвом (јелико кѣто отъ древѣниихъ доблѣствовавѣ) против Мусе. Али, на жалост, не помиње име тога јунака.² Још је већа штета што се није нашао какав савремени читалац, који би на ивици Константинова рукописа забележио његово име. Народна прича назива овога јунака *П р и ј е з д о м*, али о њему ништа није забележено. Поменућемо да се неки други Пријезда помиње тек 1438 као војвода у Новом Брду. На другом месту прича Константин о неком веома храбром човеку (львообразѣнъ же и ѣкъто ѣстъствомъ моужѣ) деспота Стефана који је, на разбојнички начин, становао по шумама и много бриге задавао »Исмаилѣанима« (сѣтресе срьдѣца исмаилѣтскыѣ чести). Син султана Бајазид, Сулејман, тражио је од деспота да му га изда, али, овај не хтеде. После тога, овај храбри човек напао је самога Сулејмана када је марширао кроз топличку долину. У тексту Константина овај човек зове се „Каралькъ“ (турски кара-прн), али је неко у рукопису са стране дописао Новак.³ Онде где се прича, како је деспот упутио Тимуру као свога посланика Турчина Ајдина, дописао је неко са стране име Р а д о с л а в, који је свакако пратио Ајдина на овом путу.⁴ На оном месту, пак, где је говор о побуни у Сребрници, када беше убијен неки млади чиновник деспотов, који је надзиравао тамошње радове, дописао је неко са стране В л а д и с л а в. Занимљиво је да Орбини (1605), причајући о том, помиње исто то име.⁵ После смрти деспота Стефана, заузеше Турци (1427) град Го-

¹ Константин Философ на н. м. 308, гл. 76.

² Константин Философ *ib.* 307, гл. 75.

³ *Ib.* p. 292, гл. 55. У дубровачким књигама *Lamenta* помиње се 1416 на једној гусарској лађи из Омиша „*marinarius Petrus Caragluh*“. Изгледа да је ово име било омиљено.

⁴ *Ib.* 276, гл. 40.

⁵ Деспот Стефан „*mandò in Srebarniza un suo gentil' huomo addimandato Vladislav, per governo di quel luogo*“, Орбини 323. Константин p. 318.

лубац на Дунаву који им је предао српски војвода. Белешка на ивици рукописа зове овог војводу Јеремија. Да се овај војвода збиља тако звао, дознајемо то не само из српских летописа, него и из једне повеље краља Албрехта, наследника Сигисмунда.¹ Када се једном, ради новог издања, буду прикупили сви сачувани рукописи Константинова дела, моћи ће се сигурније судити о вредности ових бележака на ивици, које су очевидно веома старе.²

Важно градиво пружају повеље тога времена.

Ако се узме на ум да се логофет Прибац, отац кнеза Лазара, звао Хребелановић, које се презиме, међу тим, јавља само у познијим изворима,³ није немогуће да је Хребелан, велики челник 1405, а 1423 војвода, био рођак деспота Стефана. Велики војвода Радослав Михаљевић († 1436), о коме је било речи када смо говорили о звањима и достојанствима, био је син мало час поменутога војводе Михаила. Иако се сачувао читав низ повеља, ипак не знамо породичне односе великога челника Радича који се помиње између 1413 и 1435 год. Угледна је била породица Југа, чије име подсећа на Југовиће у народним песмама и причама. Из повеље Јевђеније и њених синова од 1395 види се, да је неки властелин Југа поклонио светогорском манастиру Св. Пантелејмона два села у Глубочици (код Лесковца).⁴ У мировном уговору с Млечима, 1423, помиње се међу српским сведоцима на првом месту војвода Војин Југа. Њега је деспот Ђурађ, још у јуну 1440, упутио из Дубровника у Млетке (*Voynus, nobilis aulicus domini dispoti Georgii*).⁵ Други члан ове породице беше Радота Јужић. 13 новембра 1428 наредили су Дубровчани својим посланицима код деспота да траже од њега да им се издаду натраг 300 фунти сребра, које је Дубровчанима одузео „*sotto Antibari lo voivoda Radota Jusich*“.⁶

Многа властела видно се истакла у ратовима са Млечићима и у раду око стицања земаља Балшића у Зети. Војвода Мазарак јавља се, први пут, 1414 са својом матером, која је становала у блиском граду Острвици.⁷ „*Masarach*“ је био један од српских војско-

¹ „*Castrum Galombocz*“, заузеше Турци „*ex tradimento cuiusdam perfidi Jeremie Rasciani*“, кога је покојни деспот именовао заповедником града *Thallóczy-Aldásy* 123 (1438), Константин р. 322.

² Неке напомене о овим глосама са стране имају у делу С. П. Розанова, *Житие сербскога деспота Стефана Лазаревича и рускiй хронографъ, Извѣстiя русск. акад.* 11 (1906), св. 2, стр. 60—97.

³ Гл. прву свеску овога дела стр. 323.

⁴ Гласник XXIV, 71; Новаковић, Законски споменици 519.

⁵ Jorga, Notes II, 370, nap. 1.

⁶ Lettere e Commissioni di Levante 1427, 1430. Дубр. Арх.

⁷ *Lamentationes de foris* 1412—1414, где је оригинално писмо Ломка Томасина од 30. априла 1414 из Рудника. Онај Ђорђе Мазарак кога је деспот,

вођа лети 1422, за време ратовања с Млечићима код Скадра. Том приликом су Млечићи били пуни лепих нада због тога, што је Мазарак узмакнуо према Дривосту.¹ У јануару 1423 помињу се у Улцињу побуњеници против Млетака, који су пребегли Мазараку (*iverunt at Masaracum*), због чега им Млечићи узаптите њихова имања.² Пошто је мир био склопљен, био је Мазарак неко време заповедник у Бару. Ту је, како се каже у дубровачком судском протоколу од 4 октобра 1423, „*voyvoda Maserach domini dispot qui tunc erat in Antibaro*“ држао неколико дана окована у тврђави барској некога разбојника.³ Свакако је ово име арбанаско. У Епиру је било племе Мазаракоићи, познати из јанинске хронике. Данас има село Мазерека западно од Мускопоља,⁴ и село Масрелу на Дриму више Дања.

Угледна личност беше војвода Алтоман, по имену сродник великога жупана Алтомана, сина Војинова и оца познатог жупана Николе Алтомановића у XIV. веку.⁵ У млетачким, дубровачким и которским књигама помиње се он често као војвода Бара од 1427 до 1437. Дубровчани су много дописивали с њим, а Млечићи имали су с њим много неприлика.⁶ Папа Јевђеније IV. упутио је, 1437, писмо „*nobili viro Altamanno, vicedomino et capitaneo in civitatibus Antibarensi et Drivastensi*“, препоручујући му бенедиктински манастир Св. Јована у Столе (сада Стој) код Дривоста.⁷ Пошто деспоту, након рестаурисања његове државе (1444), није пошло за руком да му Млечићи поврате Приморје, столовао је Алтоман, 1448, као његов намесник у „*сигија*“ у Подгорици.⁸ Када Срби предузели беху офанзиву у Приморју, потукоше Млечићи, 1448, Алтомана. Неки кажу да је Алтоман, том приликом, био заробљен и послан у Падову.⁹ Изгледа да је, на скоро за тим, био ослобођен, јер се опет јавља у Зети, где га је, у јануару 1452, поново потукао Стефан Црнојевић.¹⁰

Алтоманов син беше Марко Алтомановић који је 1458 добио сва конфискована села великога војводе Михаила Анђело-

1408, слао с писмом у Дубровник није идентичан с овим Мазараком, јер се за Ђорђа каже да је само „чловѣк“ а не „властелин“.

¹ Acta archivi veneti II, 94; Ljubić VIII, 180.

² Acta archivi veneti III, 138; Jorga, Notes I, 330.

³ Lamentationes de foris 1422—1424.

⁴ Weigand, Die Aromunen, I, 93.

⁵ За генеалогiju упор. Стојановић, Записи I, бр. 136, 174. Пишу га и Otomanus под утицајем новосрпског облика Аотоман.

⁶ Jorga, Notes II, 236 и д.; упор. Ljubić IX, 85—86.

⁷ Jorga, Notes II, 342.

⁸ Lamenta de foris 1447, f. 297 (2. априла 1448), Дубр. Арх.

⁹ Збркано о том у млетачкој хроници Magno у Jorga, Notes III, 277 нап. В. II. св. 152 стр.

¹⁰ Ljubić IX, 431, 438; X, 150; Jorga, Notes III. 273.

вића.¹ Пошто Турци беху заузели Србију, Марко остаде у земљи, али га је, у фебруару 1462, код Вучитрна, убио тамошњи санџак-бег.²

Међу многим Грцима и Полугрцима, судећи по имену, био је у српској служби војвода Ко м н е н (Compien, Comlenus, Comlin) и то од 1438—1440 војвода у Бару.³ Када српска деспотовина беше обновљена, јавља се он поново, око 1444—1445, у Подгорици у Зети, али, онде га је ускоро заменио Алтоман.⁴

Одличан дипломата деспота Стефана беше војвода В и т к о који је, за време међусобних борби Бајазидових синова, одлазио као посланик деспотов Турцима, а доцније водио преговоре с Млечићима пре склопљена мира 1423. Константин Философ хвали га и слави као мудра и присебна човека.⁵ Поводом Виткова проласка кроз Дубровник, написали су Дубровчани деспоту писмо, у коме хвале Витка као »племенита и разумна властелина«, који им је говорио »мудро и поштено« од стране свога господара.⁶

Доцније води преговоре с Млечићима војвода Н и к о л а, коме је дубровачко Велико Веће, 26 јула 1425, спремило лађу да га превезе у Млетке.⁷ Десет година доцније водили су с Млечићима преговоре у Котору, 1435, исти Nicolaus Vitomire, заједно с Которанином Николом de Archilupis, деспотовим латинским канцеларем. Преговори су, по том, довршени у Смедереву.⁸ Биће да је тај Никола био син онога Витомира који је, за владе кнеза Лазара, заједно са Црепом, потукао Турке 1380 год.

Добро је познат из дубровачких архивских књига војвода М р к ш а С и ћ е в с к и,⁹ који се помиње у вучитрнском уговору

¹ Повеља босанскога краља Стефана Томаша српском логофету Стефану Ратковићу од 14. окт. 1458 у Radu I (1867), 157 (војводе Марку Аотомановику).

² Срп. летописи у Шафарика, Památky 80; Стојановић, Гласник LIII, 95.

³ Први пут споменут 13. окт. 1438 „dominus vavvoda Comlenus“. Liber maleficiorum 1438. Упор. Jorga, Notes II, 363 нап., 370 нап.

⁴ У Lamenta од априла 1448 помиње се један спор пре три године у „curia“ Коменојој (Comlin) у Зети, и „quando recessit Comlin de Zenta“, у „curia“ Алтомана.

⁵ Константин Философ, XLII, 294, 313, гл. 58, 78.

⁶ 12. марта 1422, Пуцић I, 163—164.

⁷ Jorga, Notes II, 225, нап. 3.

⁸ „Instrumentum concordie“, Acta arch. ven. II, 289, 305 = Ljubić IX, 80, 87 (Nicolaus Vitomire).

⁹ Ljubić IX, 7. Dr. W. Altmann помиње у издању Еберхарда Виндеке „Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaisers Sigismund, Berlin 1893, 316, нап. 2, да је, после смрти влашкога војводе Дана II, син „Mertzi“ (Mircea) Влад (Dracul) 1431, добио у Нирибергу од Сигисмунда лено. Том приликом град Нириберг дао је уобичајене дарове и двама Србима, од којих један беше

од 1426. Његова удовица депонирала је код Алојза Жуњевића, брата познатог Дамјана Ђорђића, један појас од сребра и сребрни пехар, одредивши да после њене смрти једну половину од тога има да добије дечански, а другу половину бањски манастир. Када је деспот Ђурађ, 1444, поново предузео владу, предао му је Ђорђић ову оставину, те је деспот лично распоредио завештај међу поменуте манастире. Када је, по том, Мркшина ћерка Степанида, заједно са мужем, иначе непознатим Жигољем, тражила од оба Ђорђића, Дамјана и Алојза, да јој издаду материну оставштину, писао је деспот, 1449, Дубровчанима, те им објаснио читаву ствар. Петнаест година након тога, долазила је »владика« Степанида лично у Дубровник (1462), те је, пред ректором и судијама, расправљала о оставштини материној, али су је Дубровчани одбили, позивајући се на деспотово писмо.¹

Међу деспотовим посланицима помињу се још: Драгић Рупарић који је, 1430, ишао војводи Радославу Павловићу,² затим Безубица, 1431 посланик на Порти (*Besubiça ambassador del dispoto*),³ Иван који је, 1446, путовао као посланик ка Стефану Вукчићу, те је био обдарен на пролазу кроз Дубровник,⁴ Радин, властелин деспотов, који упућен беше, 1417, у Сребрницу, да онде уреди царинска и новчана питања.⁵ Други, опет, »*nobilis dispoti di Raxia*« Бранко Санчић (*Zancigh*) помиње се, око 1433, с братом у Сребрници. Дубровчани су, 1436, дали неком Бранивоју Санчиновићу »*litteras civilitatis nostre*«. ⁶ Неки Радослав Санчић (*Zancich*) ковао је, у Сребрници 1431, у друштву са српским војводом Богданом и неколико Дубровчана, сребрн новац с јаком примесом бакра, због чега су Дубровчани подигли тужбу код деспота.⁷ У Руднику помиње се, 1422, »*cortesianus del signor despot*« Новак

»*Mertz, Kaydans sun*«. RTA IX, 495. Неће бити да су ово били Срби, него пре румунски бојари из Влашке.

¹ Пуцић II, 117, бр. 135. Споменик XI, 104.

² *Lettere* 7. авг. 1430.

³ *Jorga, Notes* II, 294.

⁴ *Consilium Rogatorum* 26. и 29. марта и 16. априла.

⁵ *Lettere* 1417 август.

⁶ 1436, 7. маја, *Cons. Rog.* Онај војвода Бранивој, који се помиње под 20. мајем 1415 (*Cons. Rog.*), пореклом је Босанац: Одговор »*litteris Volzize, comiti Volchi, voivode Branivoi et comiti Radoslavi et ipsorum uxoris*«. Упор. Пуцић I, 52 (1404), дубровачко писмо босанској владици Вучици и њеној деци, Вуку и Бранивоју, којим се њима допушта да, и за време непријатељских односа са Босном, могу доћи у Дубровник. Биће то »*Volciça*«, сестра Хрвојева, са Хрвојевим сестрићима, која се помиње у *Lett.* под 25. мајем 1404. Упор. Ил. Руварац, *Гласник XLIX* (1881), стр. 49—50.

⁷ 7. окт. 1431. Писмо дубровачког ректора и владе дубровачким грађанима у Сребрници.

Куманичић (Cumanizich), који је раније држао под закуп неку царину, скупа с Дубровчанином Лонком de Tomassin.¹ Са деспотом стигли беху у Дубровник 1440 Вукашин Липић (Vochassinus Lipich) „nobilis cortesanus illustrissimi domini despoti“, који је онде оставио неки депозит,² за тим Ђуро Срдих (Giuro Sirdich), „cortesanus de despot“, Братић „Pratigh, nobilis homo domini despoti“, који се, 2 маја 1441, јавља као сведок пред судом.³ На надгробном камену деспота Стефана († 1427) помиње се, као његов верни слуга, Ђурађ Зубовић.⁴

У доба обновљења деспотовине јављају се нови људи, као горе поменути Михаило Анђеловић, који је био потомак тесалскога цара. Неки војвода Димитар стигао је, као посланик Ђурђев, 26 октобра 1446, у Дубровник да позове владу на свадбу деспотова сина, Лазара.⁵ Идућега дана подигао је он један део поклада деспота Ђурђа. Биће то онај Димитар Радојевић који је, с Алојзијем Растихем, дошао поново у Дубровник 5 марта 1450 као посланик деспотов, подигао, опет, један део деспотова поклада, те, за тим, отпутовао у Млетке. Маја месеца 1455 предводио је Димитар Радојевић деспотове Србе против суседнога босанскога властелина Петра Ковачевића, који је у томе сукобу погинуо.⁶

Друга, опет, личност беше велики војвода Димитар Крајковић (син Крајка, од имена Крајимир) који је, по српским летописима, умро 1456. Неки војвода Радич (Radiz) дошао је са својим другом, послаником „Maupolo“, 23 октобра 1446, у Дубровник да подигне оданде поклад Томе Кантакузена, деспотова шурака.⁷ Неколико дана након тога, 26 октобра, дошао је у Дубровник, заједно са војводом Димитром, као посланик војвода Радоје. Војвода Вукосав ишао је, 1452, као посланик деспотов на Порту.⁸ Можда је то Вукосав Добројевић који се помиње, 1450, као деспотов ђефалија у Трепчи.⁹

¹ Lamentationes de foris 1422—1424. Оригинално писмо из Рудника од 15. и 16. дец. 1422 (Novach Chumanizich).

² 1442, 10. априла Div. Not. 1442—1443, f. 23. Vochassinus Lipich et Martinus. Депозит је био у Добрушка Латиничића, који је подигао Ђуро Сардић, „cortesanus despoti“.

³ Liber maleficiorum 1441.

⁴ Стојановић, Записи I, бр. 245.

⁵ Jorga, Notes II, 416.

⁶ Српски летописи, Гласник LIII, 91; Споменик III, 177; у једном поменику помињу се Димитар Радојевић, Тома Кантакузен, Божидар Решетевић, Ђорђе Мъченошевић и др.

⁷ У Пуцића II, 101—102; од ове двојице начињена је једна личност „Манојло војвода Радич“.

⁸ Писмо од 16. јуна 1452 посланицима код деспота, Lettere 1451—1452.

⁹ Писмо властели и трговцима у Трепчи од 27. јуна 1450, упор. Cons.

Нова породица беху Г о л е м о в и ћ и. За време војног похода према Златици, стигао је у Дубровник, 1443, „nobilis vir“ Ђурађ Г о л е м о в и ћ, кога помиње и народна песма између дванаест деспотових војвода. 19 новембра молио је он Веће Умољених да му даде савет у некој ствари, а 21 новембра дата му је барка да га одвезе до Сплита. 7 децембра заузели су се били за њ Дубровчани, преко својих посланика, код Стефана Вукчића да му изда „salvus conductus“. 2 марта 1443 одлучило беше дубровачко Мало Веће да се даде поклон од 30 перпера „comiti Giuray, nobili dispoti, pro subventionem et auxilio eius parigii ituro Spalatum“. Није јасно да ли је овај Ђурађ идентичан са Ђурђем Големовићем. Доцније га видимо као деспотова чиновника у Приштини. После неколико година постао је челник, те је, као деспотов посланик, ишао султану Мухамеду II. (стр. 134). 1453 и 1456 год. Ђурђев брат, Оливер Големовић, помиње се као ђефалија у Приштини већ 1436.¹ Поред Ђурђа помиње се он, под именом Олко (Olcho), такођер у Приштини 1448. После пада деспотовине, живео је он на двору Ђурђевог ћерке, султанице Маре. По српским летописима, умро је 18 децембра 1463.²

Било је две породице које су, после пада деспотовине, играле важну улогу у Угарској. Родоначелник Јакшића био је војвода Јакша који се презивао Бершчић или Брежичић.³ Заједно с Алојзијем Растичем дошао је он као посланик у Дубровник јула 1452, те је из поклада деспотова подигао један ковчежић („capsella“) с привилегијама и списима.⁴

Српски јаничар Константин каже да је војвода Јакша предводио 1500 коњаника које је деспот, 1453, морао послати султану као помоћну војску за последњу опсаду Цариграда. Његови синови, или по казивању Јаничара посинци, Стефан († 1489) и Димитар († 1488) Јакшићи, прешли су у Угарску, где им је краљ Матија Корвин, око 1464, поклонио добро Нађлак у чанадској жупанији, на северној обали Мориша, западно од Арада. Новим поклонима умножила су се јако њихова имања у Угарској. Убрзо су они постали највиђенија српска властела у Угарској. Женидбеним везама

Rog. од 25. јуна те год. Вукосав Говђдинић, поменут у српским летописима, беше 1452—1453 војвода у Смедереву (гл. горе).

¹ „Oliver chefalia de Pristina“ 1436. Arch. für slav. Phil. XV (1893), 457

² Гласник, LIII, 97.

³ Јакша Бершчић у Пуцића II, 101, у једној белешци на ивици Diversa Not. од 1441, коју, на жалост, нисам преписао са оригинала. У делу Pamiętniki janczara Konstantego z Ostrowicy ed. Jan Łoś (Краков 1912, Biblioteka pisarzy polskich књ. 63), р. 72 читамо: „wojewodę Jaksę z Brzeziczyc, ojczym tych Jakszyceow, którzy w Węgrzech byli“.

⁴ Кратко поменуто и у Jorga, Notes II, 464, нап. 1.

сродили су се они с последњим Бранковићима, Херцеговићима, великашима литавским и великим кнежевима московским. Јакшићи су изумрли 1543.¹ Сличну судбу имали су Белмужевићи, или по новијем изговору Биомужевићи, како их Дубровчани зову већ 1443. У времену прве пропасти деспотовине, дошли беху, 1443, у Дубровник браћа Вук и Ђурађ Биомужевићи.² После обнове деспотовине, био је Вук Биомужевић, 1450, управник области Луштице на јужној страни которскога залива, коју је тада држао деспот.³ 1454 стекли су Биомужевићи дубровачко грађанско право.⁴ Међутим, војвода Милош Биомужевић, по свој прилици Вуков син, био је последњи српски заповедник града Медуна, на истоку Црне Горе. Овај град бранио је он јуначки против млетачкога војводе Стефана Црнојевића, али га је, 1455, морао предати Турцима који су нагло напредовали.⁵ За владе деспота Лазара, војвода Милош био је, 1457, заповедник у Сребрници.⁶ Изгледа да је и он учествовао у покушају Михаила Анђеловића да се дочепа владе у Србији, јер је, после смрти деспота Лазара, логофет Стефан Ратковић добио, 1458, од удове, деспотице Јелене, и слепога деспота Стефана село Пакларе у Усори, које је раније држао Милош Биомужевић. Ово дознајемо из једне повеље, где се говори и о конфисковању добара Михаила Анђеловића.⁷ После тога, живео је Милош у земљи херцега Стефана. 6 августа 1464 допустили су Дубровчани војводи Милошу Биомужевићу и његовој породици, као и разним бегунцима из Требиња, да се могу склонити у Стону и на тамошњем полуострву. Одатле је Милош прешао у Угарску, где је постао заповедник коњаника (hussarones) краља Матије. Угарски краљ даровао му је добра у тамишкој, чанадској и бачкој жупанији. Војвода Милош умро је 1501

¹ О доменама Јакшића у Ердељу, чанадској и арадској жупанији, као и у Срему, гл. J. Radonitch, *Histoire des Serbes de Hongrie*, 62—65. Ј. Радонић, Прилози за историју браће Јакшића (Споменик LIX, Београд 1923, стр. 63 и д)

² 28. јуна 1443 расправљало је Веће Умољених о молби Вука Биомужевића (Vuoch Biomusevich) у ствари превоза његова брата. 5. децембра те год. добиле су „nobiles domine“ Ђурђа Биомужевића барку да их одвезе до Скадра.

³ У књизи *Diversa Cancellarie* унесена је, под 17. фебруаром 1450, тужба некога Радосава Калођурђевића „de Beloravlich“ (из племена Бјелопавлића у Црној Гори) против некога Конављанина због два украдена коња које је Конављанин купио у Луштици. Оптужени изјавио је да је вољан потражити Вука Биомужевића и митрополита „dominos illius contrate Lustice“ и поднети доказе да је коње збиља купио.

⁴ Cons. Rog. од 1. авг. 1454 „facere unam literam civilitatis Biomuxovich cum modis consuetis“ (једногласна одлука).

⁵ Ljubić X, 151 (1461).

⁶ Споменик XI, 57.

⁷ Rad. I, 157.

год.¹ Његов син јединац, Вук, умро је пре њега приликом једне провале Турака у јужну Угарску.

С п а н или српски С п а н о в и ћ и беху арбанаска породица из Дривоста. Још у XVI. веку звала су се брда више Дривоста „monti delli Spani“, поред „monti delli Ducagini“, јужно од сједињеног Дрима који се, још и данас, зову Дукађин по имену ове старе арбанаске властеоске породице,² Peter Span Albanensis (који се помиње од 1430—1456) био је, 1441, у пратњи деспота Ђурђа у Дубровнику, те је онде ставио у поклад своје имање.³

Његов син А л е к с а (Lessa), filius Petri Span, био је, 1454, деспотов војвода у Новом Брду. Посредством дубровачког властелина Симона Петрова Бунића, депоновао је у Дубровнику Алекса, 27 децембра исте године, један део свога имања у износу од 390 дуката. Ту је суму Алекса подигао тек 20 година доцније (1474).⁴ Алексина браћа звала су се Б о ж и д а р († пре 1474) и Х р в о ј е (Cheruoje). Између 1474 и 1477 помињу се још Божидарева удовица Гојсава с три сина, најзад, 1478, Божидарев син Хрвоје и Љубисава, удовица његова брата Петра.

У једном старосрпском тексту, где је говор о преносу моћи св. еванђелисте Луке из Епира у Смедерево 1453, помиње се, као деспотов посланик, племенити и побожни властелин С т е ф а н. Андра Гавриловић показао је да народна песма убраја међу војводе деспота Ђурђа старог војводу Стефана и његова младога сина Стојана.⁵

Најмање су нам познате личности на смедеревском двору у време последњих година деспотовине. Поред споменутог војводе Марка Алтомановића, најзнатнији је био логофет С т е ф а н Ратковић који је, већ 6 септембра 1456, саставио једну повељу деспота Ђурђа и његова сина, деспота Лазара.⁶ Ратковић је имао свој »двор« са великим имањем у селу Драгиновцима у лепеничкој »власти« (жупи), у околини Крагујевца, Доцније, он је умножио своје имање новим селима која су, раније, држали срушени велики

¹ Повеље Милошу Биомужевићу (Belmossowyth) 1483 и д. у зборнику Thallóczy-Aldásy 276 и д. Његов тестамент од 8. септ. 1500 објавио је Ивић, Vjesnik zem. arkiva XV (1913), 93. J. Radonitch, op. cit. 65—66.

² Starine XII, 196. О овим Спанима Jireček у Талоцијевим Illyrisch-albanische Studien I (1916), 113. Јиречек упозорава ту на многе несугласице у подацима из дубровачког архива и у генеалогiji код Хоппа (Hopf) Chroniques gréco-romanes.

³ Jorga II, 384, нап. 1. Петров син Алексије подигао је овај депозит 1446.

⁴ „Alesii filii Pethari Span, vaivode Novimontis“ Cons. Rog. 27. дец. (једногласно примљено). Поклад подигнут 21. јуна 1474.

⁵ Издање Ив. Павловића у Гласнику LI (1882), 92 „отъ болгаръ моужа благородна и боголюбива Стефана“. А. Гавриловић у Годишњици XXIX (1910), 150—155.

⁶ Споменик III, 6.

војвода Михаило Анђеловић, Милош Биомужевић и, иначе непознати, Весковићи и Богдан Чокеша.¹

Као представници сепаратизма старих великаша јављају се напоследку Ђураши, Ђурашевићи или доцније Црнојевићи у Црној Гори.² Они су држали велику област у планинама више Котора и Будве, особито у крају Његушима и око Ловћена, па све доле до Скадарскога Језера, на чијим су острвима подизали задужбине, у којима су били сахрањивани. Они беху потомци силнога властелина Ђураша Илијића који је живео у Зети за владе краља Стефана Уроша II., цара Стефана Душана и цара Уроша (око 1326—1362). Из ове је породице потицао и Радич Црнојевић († 1396), противник Балшића. „*Barones Zente*“, Ђурађ и Љеш (Алекса), који се помињу између 1403—1431, по свој прилици били су унуци Ђурашеви. Ђурађ беше, 1413, војвода последњег Балше III.³ Љеш »Црнојевић« помиње се на гробном камену у манастиру Кому на острву Скадарскога Језера, као војвода деспота Стефана.⁴ Ђурађ је оставио за собом четири сина, од којих се, око 1430, истиче кнез (comes) а доцније војвода Гојчин као противник деспота Ђурђа. Гојчин је умро после 1451 год. Доцније важну улогу игра његов млађи брат Стефан Црнојевић, који се помиње од 1426. Када је деспотовина први пут доспела под Турке, пристао је Стефан, 1441, уз Стефана Вукчића, 1444 уз Млечиће, 1448 уз деспота, али је, од 1452, остао веран присталица Млечића као њихов капетан или војвода Горње Зете († 1465). Његов син Иван Црнојевић (1465—1490), војвода или господин Зете, подигао је цетињски манастир 1485. После Ивана владала су два његова сина: Ђурађ (1490—1496) и Стефан. Ђурађ, који беше протеран у Италију, потчинио се био, 1500, Турцима, добивши од њих добра у Малој Азији. Његова деца, коју је изродио у браку с млетачком властелинком из куће Erizzo, остала су у Млецима. Њихове потомке можемо пратити, на основу извора, све до 1636 год. Последњи представник ове породице у Црној Гори био је трећи син Иванов, Станиша који се, као Мухамеданац, звао Скендер-бег Црнојевић. Он је био турски намесник у Црној Гори (око 1514—1528) и као такав потписивао се »санџак црногорски« (*sanzachus Montis Nigri*).

¹ Повеља од 1458 у Radu I, 156—157.

² Гл. II. св. стр. 185—195.

³ Споменик XI, 67.

⁴ Стојановић, Записи I, бр. 232.

IX.

Црква.

Када је за владе цара Стефана Душана српска автокефална црква проглашена била патријаршијом (1346), прекинути беху односи с цариградском црквом. Тек четврт века након тога, 1375, за владе кнеза Лазара, измирила се српска црква с Грцима и обновила црквену заједницу с цариградском патријаршијом.¹ Том приликом признала је цариградска црква српску патријаршију. Патријарх је имао титулу: „милостию божіомъ прѣосвештенни“ (*πανερώτατος*), или „всеосвештенѣиши“ (*παναγιώτατος*) или „всѣхъ сръпскихъ земль и поморскихъ“), и то увек са грчком титулом за господина „кирь“.² Патријарх је свагда потписиван са зеленим мастилом.³ Патријарх је имао свога нарочитог логофета, какав беше, на пр., Тодор, који је писао, потписао и запечатио 1450 повељу патријарха Никодима. Столица патријархова беше свагда у Пећи.⁴ Приликом измирења са грчком црквом, живео је још патријарх Сава I. који је, пред крај владе цара Стефана, попео се као други патријарх на патријарашку столицу, а умро 29 априла 1375. Када је он умро, јавило се много кандидата који су се отимали о патријарашку столицу, те је, најзад, на државном сабору у Пећи, изабран за патријарха, 3 октобра

¹ Упор. I св. 278; II св. 87—88 стр. Најважнији извештај у настављача Данилова, изд. Даничића 381—383.

² Титуле у повељама код Новаковића, Законски споменици 458, 520, 521, 764. Стојановић, Записи I, бр. 293. Данас само васеленски патријарх у Цариграду има титулу *πανερώτατος*, остали источни патријарси су *καταρωτάτοι* (Gelzer, Der Patriarchat von Ochrida 17 nap.).

³ [На једној цедулици са натписом Доба деспота. Унутрашње прилике. Патријаршија има ова notiца: 1379—1380, Спом. XLIV потпис патријарха зеленим мастилом: „милостиѡм божіѡм патријарх Сръблѣмъ и Помѡриу“. 1389 јан. 15 (ib.) Спиридонов потпис модрим мастилом. Његова потврда „Съ зборомъ цръкве велике“. В. Ј.]

⁴ [По једној белешци пок. К. Јиречека овде се може упозорити на расправу Јордана Трифонова у Списание на българската академия на наукитѣ, књ. III, кнѣ истор. филологичен II (София 1912, 11—42), где се расправља о спајању пећске патријаршије с Охридом. В. Ј.]

1375, побожни пустиник бугарскога порекла, стари Јефрем; он је на Св. Гори живео близу Хиландара, у Србији близу Дечана и у пећинама у близини Пећи. Због велике старости (рођен беше око 1311), он је ускоро захвалио, још за владе кнеза Лазара, те је, на место његово, изабран Спиридон. Бивши патријарх Јефрем живео је, по том, у задужбини цара Стефана код Призрена. После боја на Косову, повукао се он поново у околину Пећи. Он је преживео оба своја наследника, Спиридона и Данила, преминувши 15 јуна 1399, за време управе патријарха Саве. Његово тело сахрањено је с великом свечаношћу у пећској патријаршијској цркви.¹ Јефрем је последњи од српских патријараха из XIV. века који је стекао свога биографа. Његове наследнике знамо највише само по имену. Сем списка имена има о патријарсима нешто мало повеља и бележака на рукописима.² Спиридон, 1379—1389, умро је убрзо после боја на Косову. Данило, који је постављен за владе кнеза Стефана, помиње се у споменицима од 1392—1395. Мало се зна о Сави II. (око 1399). Још мање знамо о његову наследнику Тирилу. Никон, на чију је жељу Константин Философ написао биографију деспота Стефана, помиње се у рукописима од 1420—1431. Више се зна о Никодиму, који се помиње од 1445—1453. Ил. Руварац мисли да је он прво био студенички игуман, а 1443 да је постао митрополит рашки.³ За последњег патријарха из доба деспота знамо само да се звао Арсеније. Али, у неким каталозима патријараха ставља се он испред Никодима. Патријарси, по пореклу, беху већином српска властела, а поуздано је да ни један од њих није био сродник владалачке или деспотске куће.

Поред патријарха постојао је црквени сабор, „съборъ великыя цркви“. У неким повељама изреком се каже да је за правоваљано решење потребан био његов пристанак.⁴ Странци помињу »рашкога патријарха« („*patriarcha Rascianorum*“) и српског »папу«, као, на пр., Јован Капистран у писму од 1453 из Бугара папи Каликсту III.⁵ У

¹ Данило, 384—386. Биографију патријарха Јефрема издао је Ст. Новаковић, *Starine XVI* (1884), 35—40.

² Повеље патријараха Спиридона, Давида и Никодима у Новаковића, *Законски споменици*. Упор. Стојановић, *Записи и натписи*. Ил. Руварац, *О каталозима пећских патријараха*, *Гласник XXIII* (1868), 240 и д.

³ Ил. Руварац, *Рашки епископи и митрополити*. *Глас LXII* (1901), 23.

⁴ Новаковић, *Законски споменици*: око 1379 патријарх Спиридон потврђује дарове кнеза Лазара учињене манастиру Ждрелу 772 и д.; исти патријарх потврђује у Жичи, 1382, оснивање манастира Дренче 764; исти патријарх потврђује 1389 задужбину у Ибру властелина Обрада 776, „съборъ црковни домоу Спасова (саборна црква у Пећи), съ калогѣри и властели“ у Никодимовој повељи од 1450 *ib.* 474.

⁵ *Articulus 15 „De obedientia papae nihil curant, dicentes quod patriarcha*

једном опису од 1437, са натписом „Terre hodiernae Grecorum et dominia secularia et spiritualia ipsorum“, набраја се после царства (imperium) трапезунтског и Краљевине Иверске (Грузија - Georgia) држава Рашка на граници према Угарској и Турској, чији су становници, у погледу вере, у јединству с грчком црквом, а „patriarcham et archiepiscopos“ бирају на исти начин као и Грузијанци „per electionem provinciarum secundum antiquam consuetudinem“.¹

Мало знамо какви беху унутрашњи односи у српској цркви тога времена, јер се нису сачували синодски акти и црквена преписка. Види се толико да су сви епископи, и то свагда са титулом »кир«, имали наслов митрополита, а само изузетно титулу архиепископа.² У деспотовини помињу се 11 митрополита. На Дунаву постојала је још увек стара епископска столица у Браничеву. Онде се помиње 1416 Венијамин као архиепископ, а 1434 Саватије као митрополит.³ По свој прилици, митрополит нове престонице деспота Ђурђа, Смедерева, био је онај исти који се раније звао митрополит браничевски. Митрополит Атанасије пратио је деспота на његову бегству после 1439, а, по српским летописима, умро је на Вел. Суботу 1456.⁴ Стара беше и београдска митрополија, која не само да је постојала за владе деспота Стефана Лазаревића у Београду него и за време угарске власти. Као београдски митрополити помињу се Лонгин 1447, Филотеј 1481 и Максим 1512—1513, »бивши деспот« Ђорђе, унук деспота Ђурђа Смедеревца. Он се, по примеру Немање и других старих владалаца, повукао у манастирску тишину.⁵

Rascianorum est eorum papa“. Fermentžin, Acta Bosnae (Mon. Slav. mer. vol. 23), 226.

¹ Штампаво Lampros у Νέος Ἑλληνομνημον VII (1911), 365: „aliud regnum quod ratio (треба читати Raxia или Rascia) dicitur, in metis etiam Ungarie et Thurcie“.

² Преглед црквених достојанственика из доба деспота Ђурђа и Лазара у Ил. Руварца „О пећским патријарсима 1557—1690“ сеп. отис. из „Истине“ (Задар 1888), стр. 4—5. Богат материјал у Стојановића Записи (упор. регистар III, 347 и д. с. в. „јепископи и митрополити“).

³ Стојановић, Записи I, бр. 221, 262.

⁴ Ил. Руварац. Рашки епископи и митрополити, Глас LXII, сеп. от. стр. 23.

⁵ Стојановић, Записи 278, 351, 416. Помиње се поклад београдског митрополита (metropolitanus Belgradi) код Марина Ђурђевог Гучетића. Колико се види, овај је депозит тражен по захтеву посланика царице Маре и слепога Гргура, Cons. Rog. у Дубровнику од 11. августа 1459. Исти поклад митрополита „ecclesie Nanduralbensis“ који се налазио у Гучетића тражили су, две године доцније, 18. априла 1461, посланици слепога деспота Стефана, а 14. септ. исте године лично његова сестра: „domina Cathacusina“ — „excusando (nos) sorori despoti in c(ommissi)one“ али јој је понуђена судска расправа (jus).

У долини Мораве било је два митрополита: један у Грацу (сада Чачак), као 1454 Нићифор¹ и 1456 Венедикт,² а други у Ариљу, као кир Марко, који се помиње 1433 у повељи челника Радича светогорском манастиру Кастамониту.³ Не знамо под коју је епископију спадала Сребрница, када су је држали деспоти. Карактеристично је да су дубровачки посланици, који су ишли 1415 и 1416 деспоту Стефану у ствари дубровачких трговаца у Сребрници, добили веровно писмо и за митрополита Исидора, по свој прилици београдског. Пред крај 1415 имао је ту мисију Марин Блажев Градић, а 22 фебруара 1416 Никола Гучетић. Гучетићу беше наређено да се нарочито захвали митрополиту на заузимању „vostra paternita“ код деспота за дубровачке трговце.⁴ На југу Србије беху старе познате епископске, а сада митрополитске, столице у Расу, Топлици, Хвостну (код Пећи и Дечана) и Призрену. Некадашњи митрополит липљански, који је столовао у манастиру Грачаници, имао је, већ од XV. века, титулу новобрдског митрополита, али га у XVI. веку поново видимо са седиштем у Грачаници.⁵

На западу помиње се, 1442, »митрополит лимски« Филотеј код митрополитске цркве св. апостола Петра и Павла, задужбине великога захумскога кнеза Мирослава, брата Немањина. Данас је то џамија у Белом Пољу, где је, од времена краља Уроша II., столовао некадашњи захумски епископ.⁶ Доле, низ реку, беше, и у немањинско и у турско доба, епископија будимаљска код манастира Св. Ђорђа на Лиму (сада рушевине код Берана). Пук је случај да о њој немамо никаквих вести из XV. века. У приморју стара зетска митрополија померала је постепено, у XV. веку, своју столицу са приморја дубље у унутрашњост. Још за време Балшића, митрополит је столовао у своме старом седишту, у манастиру арханђела Михаила на приморју. Још 1425 имао је он од оближњих 109 сланица своје 24 сланице. Када је област Балшића спојена била с деспотином, столовао је митрополит у кастелу старог града Будве, вршећи, у исто време, дужност кастелана будванског. За време бављења деспота Ђурђа у Дубровнику (у јулу 1441), бавио се дубровачки сенат о митрополиту зетском, који се склонио испред деспота

¹ Стојановић, Записи I, бр. 310—311.

² Под његову јурисдикцију спадао је 1456 манастир Враћевшница код Рудника (митрополит градчански), Споменик III, 5.

³ Споменик III, 35.

⁴ Cons. Rog. 30. нов. 1415. Lettere дец. 1415 и 22. фебр. 1416 (Lettere e commissioni di Levante 1411—1416, Арх. Дубр.).

⁵ Записи од 1535—1598 где се говори како је „митрополитъ новобрьдскыи“ поклонио рукопис цркви грачаничкој „липланскіе митрополитъ“. Стојановић, Записи I, бр. 480, 528, 751, 796, 797, 819.

⁶ Стојановић, Записи I, бр. 278, упор. св. III. стр. 78—79.

Бурђа. Сенат је забранио митрополиту да до Св. Михаила (29 септембра) не сме изаћи из града, а после да може ићи куда му је воља.¹

Једва да се митрополит био вратио у Будву, када је сенат, 6 октобра, поново расправљао о једном писму митрополитовом и о деспотовим најамницима у Будви, који су тражили помоћ од Дубровника, али захтев беше одбијен.² Сутрадан, 7 октобра 1441, подigli су тужбу Јован Сесчи из Прато и Никола Francisci са Корчуле пред ректором и судом будванским против „metropolitum castellanum de Budua“ и становника будванских. Једном приликом, казивали су тужиоци, одмарали су се они у Будви, када им дођоше Будвани с поруком да их митрополит зове у кастел (dicentes quod metropolitus vocabat eos). Док су они са власником њихове барке, Влахотом Петровићем, задржавали се у замку, њихова лађица беше опљачкана. Сам митрополит дао је пренети у кастел (castrum) бачву уља у вредности од 140 перпера, за тим усољене рибе, која стаје 60 перпера итд.³ Вук Биомужевић и „metropolitus“ помињу се још и у фебруару 1450 као господари Луштице, на јужној страни которскога залива, који је крај, још увек, држао деспот Ђурађ.⁴ Митрополит зетски повукао се доцније у област Црнојевића. Цетињски манастир, заснован 1485, означава се изреком као будућа »митрополија зетска«. Од 1483—1485 помиње се Висарион као митрополит зетски а поред њега, као епископ, Вавила, који је и сам доцније, 1493—1495, био митрополит зетски.⁵

Ван граница деспотовине помиње Орбини, на босанском земљишту, „metropolitano del monasterio di Milescevo“, који је, са својим калуђерима, крунисао за српскога краља босанскога бана Твртка (1377). Доцније, у време херцега Стефана Вукчића, помиње се, 1466—1470, митрополит милешевски Давид као сведок на херцегову тестаменту (1466) у Новом; он је долазио у тој ствари лично у Дубровник 1470.⁶ Није јасно како је и када постала ова еписко-

¹ Cons. Rog. од 28. јула 1441 „de impediendo nos de metropolitо Zente, fugitivo a domino dispoto“ (18 гласова против 14). Митрополиту се допушта да може остати у граду до Св. Михаила, а после тога да иде куда му је воља. Ову одлуку помиње и Jorga, Notes II, 380 нап. (последњи ред).

² Cons. Rog. 6. окт. 1441 „super literis metropolitи et stipendiariorum, existentium in castro Budu (sici) domini dispoti Georgii“ с одлуком „excusando a petitione eorum“. Други предлог беше „de subveniendi eis“. Упор. Jorga, Notes II, 381 нап.

³ Lamenta de foris 1441—1442 f. 36.

⁴ 12. фебр. 1450, Div. Canc. 1450. Неки Конављанин обвезује се да ће поћи „ad Vuch Biomusevich et ad mitropolitum dominum illius contrate Lustize“ и поднети доказе да је купио два коња у Луштици.

⁵ Mon. serb. 533, 538. Стојановић, Записи I, 353, 381, 383. Ил. Руварац, „Владике зетске и црногорске“ у цетињској Просвјети I (1892), 13 и д.

⁶ Пуцић II, 126 и д.

пија. По положају судећи, могла би то бити стара епископија, чије седиште беше у оближњем манастиру Св. Николе у Дабру на доњем Лиму (данас Бања), чији се митрополити преселили доцније у Босну, где се још и данас митрополит Сарајева зове »дабробосански«.¹ Херцеговачки епископ, пак, (сада у Мостару) пише се, у XVIII. веку, и митрополитом милешевским.²

Није јасно како беху организовани остаци српске цркве у Требињу и у Конавлима, јер су некадашњи захумски епископи, у ранија времена са столицом у Стону, преместили своје седиште у манастир Св. Петра и Павла на Лиму (гл. св. III. стр. 78). Поуздано је, међутим, да су, у XIV. веку, православне биле породице жупана Милтена Дравивојевића, његова сина казнаца Санка и његових унука жупана Бјељака и војводе Радича Санковића. Исто тако православни беху дубровачки суседи: породица жупана Чихорића или Друговића. Санкова сестра а жена жупана Ненца Чихорића (1336—1375), по имену Радача, има православно калуђеричко име Полихронија на гробном камену у Величанима, у Попову Пољу, код данашњег манастира Завале.³ Исто тако, код Љубиња у цркви Влаховић има гробни камен кнеза Влађа Бијелића из Доњих Власа (помиње се код Дубровчана 1468), који је сахрањен »у својој цркви у Светом Лазару«.⁴

Православни манастири и цркве помињу се, почетком XV. века у околини Скадра. Они су, по једном писму млетачком од 1404, имали да спадају под јурисдикцију »грчког« митрополита кога буде поставио патријарх Словеније. Том приликом говори се о манастиру Св. Петра у Скадру, који се помиње и 1426 год. По уговору у Дривосту од 1426, између Ђурђа Бранковића и Млетака, пристали су Млечићи да православни митрополит има власт над свима црквама »словенске вере« у њиховим крајевима, како је то било у време Ђурђа Страцимировића и Балше.⁵

Дубровачки архивални материјал има, такођер, нешто података о православним монасима и свештеницима те области. Тако,

¹ О дабро-босанској епископији Ил. Руварца, Годишњица II (Београд 1878), 253. У својој доцнијој студији »О босанским епископима и херцеговачким митрополитима« (Мостар 1901, стр. 9) мислио је Руварца да је можда Стефан Душан Милешеву подигао на степен митрополије, истакнувши, том приликом, да се у служби Св. Сави (Споменик III, 173—174) манастир Милешева зове »стара митрополија«.

² 1744 Павле епископ херцеговачки и милешевски, Стојановић, Записи II, бр. 2873.

³ Види моју студију у Гласнику Бос. Муз. 1892, стр. 279 и д. = Wiss. Mitt. III, 492.

⁴ Hörmann, Wiss. Mitt. III, 492.

⁵ В. Марковић, op. cit. 148.

на пр., 1376 помиње се неки каллуђер, брат свештеника из Требиња (*calogerus, frater presbyteri de Tribunio*). 1387 говор је о неком Радославу из катунa Јураја Јунаковића. 1416 помиње се у Требињу Прибац, син српскога свештеника Бокчина (*filus Voccini presbyteri sclavici*), док се други син истога свештеника помиње под год. 1423. Велики војвода босански, Сандаљ Хранић, покљонио је 2 куће у Перчином селу у Конављима *dompno Radino* = *Radin presbyter sclavus*) и његову сину Ратку Поповићу, али, око 1417, војвода Радослав Павловић покљонио је те две куће неком другом.¹ Под 8 августом 1419 помиње се да исти „*Radin presbyter sclavus*“ има једно село у Конављима.² Овај Радин „*presbyter de Canali*“ саслушан је био истог дана у Дубровнику, и ако није имао собом веровно писмо.

Том приликом одлучено беше да се свештенику Радину из Конавала призна на писмено све оно што припада конаваоској цркви („*de consentiendo presbytero Radin de Canali totum illud quod est ecclesie Canalis, per scriptum*“).³ 1436 помиње се из Требиња „*presbyter Smoljan, homo ad S. Stephanum*“.⁴

Већ у то време, дакле пре него што је деспот Ђурађ потиснут био са Приморја, православни у Конављима, Требињу и Боки Которској нерадо су били гледали од стране римокатолика, особито римокатоличког клира. Тако, на пр., 7 јуна 1435, одговорио је дубровачки сенат једнодушно на писмо фра Јакова „*de Marchia, existentis in Canale*“ да ништа не предузима на штету православног свештеника Никше („*novitas vel molestia vel vis contra presbyterum Nixam ex fide greca*“). 10 јуна одлучено беше да ректор са Малим Већем пошаљу по свештеника Никшу који је имао да даде објашњење у некој ствари. 17 јуна поновљена беше та одлука. Из једне доцније одлуке види се да је Никша заузео био неко земљиште на имању Мале Браће. Тако је, онда, одлучено, 21 јуна, да Никша не сме становати „*super terreno decani fratrum minorum S. Georgii*“. Али за то се може настанити у другим местима у Конављима. У оној пак десетини, где му је забрањено становати, може се он настанити само у том случају, ако би му Република покљонила онде какав удео или ако би онде, случајно, што наследио. За ту одлуку гласало је 26 сенатора, а 5 сенатора захтевало је да се Никша протера из Конавала.⁵ Католички Дубровник пажљив беше према православнима у својој области, поглавито

¹ Lib. de malef. 1417—1419 (Lam. 12, 32).

² Lam. 12, 31.

³ Cons. Rog. 1419, 8. авг.

⁴ Lam. 43, 1.

⁵ Cons. Rog. 1435.

због српскога деспота Ђурђа и још неких православних великаша у близини. Али, до крајњих граница у попустљивости ипак није могао ићи. Видело се то 1435 год. Те године, наиме, изјавила је ћерка кнеза Лазара, Јелена, удовица великога војводе Сандаља Хранића, да је вољна подићи православну цркву испред дубровачких капија, у којој би била сахрањена. Њену молбу препоручивао је и српски деспот Ђурађ. Крај свега пријатељства са српским деспотом, Дубровчани изјавише да то никако не могу допустити, јер се боје да ће их папа екскомуницирати.¹ Притисак на православне опажа се и у околини Котора. 11 јула 1446 писала је которска општина у Млетке како у њеној области има српских свештеника („*preti schiavi*“) који су против наше вере и шизматици („*contra fede nostra e scismatici*“). Моле стога Републику да которски ректор и тамошњи бискуп протерају православне, па да на њихова места доведу латинске свештенике (*preti latini*). Млетачки сенат одлучио беше да се поверљиво поручи ректору которском и бискупу како пристаје да се шизматици замене са латинским свештеницима, али постепено и веома опрезно, на начин како они то за најбоље буду нашли.² 15 новембра 1453 молио је Стефан Црнојевић Млетачку Републику да заштити српску цркву на територији од Котора па до Љеша (*per fine ad Alexio*). Услед тога наредила је Република ректорима у Котору и у Арбанији да никакве пакости не чине црквама и свештеницима српским („*quod nullam novitatem inferant contra ecclesiam et presbyteros sclávos*“).³ 6 септембра 1455 признала су многа места у Зети власт Млетачке Републике, али под условом да српска црква сачува своје црквене власти и да буде слободна од сваког римокатоличког утицаја. Из те исте исправе види се да је тада, поред православног митрополита у Зети, био и један арцибискуп католички у Крајини. Православни тога краја молили су Републику да настоји да се католички прелат не меша у јурисдикцију православнога, јер је митрополит зетски уједно и митрополит крајински, те као такав рукополаже српске свештенике.⁴ Тадашњи заштитник српске цркве у Зети, војвода Стефан Црнојевић, намеран је био да изванредан посед опатије Богородице Ратичке (*Sancte Marie de Rotatio*) подели, па да један део даде српској цркви а други својим »пронијарима«. Идућих година морала је Дубровачка Република, сваки пут када би решавала какво пи-

¹ C. Jireček, *Poselství Republiky Dubrovnické k cisařovně Kateřině II v. l. 1771—1775*, p. 3. J. Radonić, *Arch. slav. Phil.* XIX (1897), 465.

² Ljubić IX, 252.

³ Ljubić X, 22.

⁴ „*Perchie quello bitropoliti de Craina el se chiama bitropoliti de Xenta, et lui mete li nostri zagi et preti*“ (Ljubić X, 68).

тађе о православнима на своме подручју, водити рачуна о расположењу свога римокатоличкога клира. Тако, на пр., одлучио је дубровачки сенат, 22 јануара 1446, да се српском свештенику Божидару Тараковићу, из жупе Ускопље (*Bosidaro Tarachovich presbytero sclavo de Uscopie*), призна доживотно право уживања на земљу коју држи у Конавлима с тим, да фактичним власницима земље (можда фратрима?) даје четвртину хране и воћа које побере, а половину од вина. Ну ова концесија даје се само под условом да гвардијан и конаваоски фратри пристану не то.¹

Стари манастири у Србији почели су много опадати у ратним и несигурним временима, када су и многа имања погубили. Тако, на пр., монахиња Јевђенија у даровној повељи Дечанима, почетком XV. века, изреком каже како су Турци спалили овај красни манастир и како је манастир, услед грабежа и отимачине, скоро остао без метоха.² Поред Дечана, страдао је и опао, у том перијоду, и манастир Бањска, задужбина краља Стефана Уроша II. Милутина (1313—1318), како би се то могло закључити из једнога писма деспота Ђурђа Републици Дубровачкој.³ Иначе, деспоти и великаши тога времена, по примеру својих старих, даривали су манастире и цркве. Тако, на пр., задужбине краља Владислава, манастира Милешеве, сетио се деспот Стефан Лазаревић даровником од 1405 год.⁴ Врањински манастир Св. Николе у Зети, који су обдарили краљица Јелена око 1280, краљ Урош II. Милутин, око 1296, краљ Урош III. Дечански, око 1326,⁵ добио је половину једног села од Ђурђа Страцимировића (1404), повластице од господара Балше (1420), село Забес и још неке земље од Ивана Црнојевића (1469).⁶ У једном рђаво сачуваном запису слави се велики челник Радич као заснивач манастира Св. Ђорђа у Враћевштици (југоисточно од Рудника).⁷ 1430 дао је он томе манастиру неко земљиште код Рудника и у селу Каменици.⁸ Шеснаест година доцније (1456) покло-

¹ „De franchando B. T. ... in eius vita cetvertinam eius tocus, quod tenet in Canale, videlicet tam grani quam aliorum bladorum et medietatem vini, attento quod ad hoc consentiunt guardianus et custos fratrum Canalis et procurator dictorum fratrum Canalis.“ (Lib. Rog. 1446).

² „Красное мѣсто... нашихъ ради грѣхъ отъ злочѣстивихъ езыкѣ исмаилтѣскихъ пожежено и опроврѣжено и отъ прѣжде насѣ дрѣжавшихъ рас-тлѣнно и опроврѣжено, и метоси отети и близъ запоустѣнна“ (Новаковић, Законски споменици 655).

³ Пуцић II, 117.

⁴ Новаковић, Законски споменици 607.

⁵ Ibid. 578, 579, 581.

⁶ Ibid. 582, 583, 584.

⁷ Гласник XXI (1867), 31.

⁸ Новаковић, Законски споменици 549.

нили су деспот Ђурађ и син му Лазар овај манастир са селима митрополиту грачаничком или градачком.¹

Светогорски манастири, особито Хиландар, беху нарочити предмет пажње српских владалаца и великаша у овом периоду. Већ је кнез Лазар 1380 год. приложио нека села болници хиландарској. За његовим примером пођоше браћа, Драгаш и Константин Дејановићи, онда кнез Стефан Лазаревић са матером Милицом и братом Вуком (око 1392), за тим Гргур Вуковић с браћом Ђурђем и Лазарем и матером Маром.² Карејске ћелије, на Светој Гори, сетио се, 1450, патријарх Никодим, док је, опет, монахиња Јевђенија са синовима, Стефаном и Вуком, обдарила (1392—1402) пирг Св. Василија, као и Лавру Св. Атанасија (1395).³ Деспот Стефан Лазаревић сетио се, доцније, у неколико махова, Лавре Св. Атанасија (1407, 1415, 1427), а тако исто и деспот Ђурађ (око 1430 и 1432).⁴ Руски манастир Св. Пантелејмона, на Светој Гори, добио је села и повластице од кнеза Лазара (1380), од кнегиње Милице са синовима (1395, 1396), и од деспота Ђурђа (око 1428).⁵ Светогорски манастир Св. Павла обдарили су (1410—1413) Ђурађ Бранковић са матером Маром и братом Лазарем. Доцније, деспот Ђурађ, у два маха, поново се сетио манастира Св. Павла 1419 и 1430, а после њега обдарила је исти манастир деспотица Анђелина (1435).⁶ Деспот Ђурађ обећао је, 1429, манастиру Есфигмену 50 литара сребра сваке године, а деспот Јован и мати му, деспотица Анђелина, обвезали су се (1499), да ће ово обећање деспотово испунити када буду могли.⁷ Челник Радич постаје ктитор (1430) и обновилац манастира Кастамонита у Св. Гори.⁸ Деспот Стефан сетио се, чак, и манастира Тисмене и Водице у Влашкој, даровавши им села и повластице 1405 године.⁹

Владачке манастирске повеље тога времена нису у опште толико издашне у давању повластица и ослобођењу од дужности и терета. Тешка времена донела су собом да се имунитет манастира почео ограничавати.¹⁰ Већ деспот Стефан Лазаревић у даровници манастиру Милешеви, од 1405, даје манастиру извесна права и

¹ Ibid. 532, 755.

² Новаковић, Законски споменици 449—468.

³ Ibid. 474, 489, 495.

⁴ Ibid. 497, 499, 500, 501, 502.

⁵ Ibid. 515, 516, 517, 521, 527.

⁶ Ibid. 528, 529, 530—531, 533.

⁷ Ibid. 541, 543.

⁸ Ibid. 548—550.

⁹ Ibid. 752—753.

¹⁰ Arch. für slav. Phil. XXII, 198.

повластице, као на пр., ослобођење од непосредног пореза (унче), али само на ограничено време („да имъ љсть свобода двѣ годинѣ отъ оунчѣ, петъ же годинѣ да имъ љ свобода отъ всѣхъ работъ господства ми, и малихъ и великихъ, и отъ воинице и отъ градо-зиданія и отъ всѣхъ даніи господства ми кромѣ оунчѣ“).¹ У једној повељи, око 1430, где се манастиру Св. Пантелејмона потврђују разне даровнице, напомиње се изреком, да се манастир не може ослободити од дажбине војштатика, који је одређен за потребе војне („што соу оунчѣ лѣтнѣ, воиштатикъ, оноси да се сабира оу коукю господства ми, да се тѣмзи отправлѣ воиска“).²

У овом перијоду подигнуто је и неколико нових задужбина. Кнез Лазар подигао је 1381 манастир Раваницу у доњој Морави, те га обдарио добрима у Подунављу, Посављу и Поморављу. Раваничка повеља сачувана је у препису, а повеље за мање манастире (Ждрело и Орешковица) изгубиле су се. С помоћу кнеза Лазара подигао је монах Доротеј, 1382, манастир Дренчу (Ваведење), северно од крушевачког Александровца.³ Лазарева удовица, Милица, подигла је женски манастир Љубостињу, северозападно од Крушевца, у коме је и сахрањена († 1405). Сјајне и знамените су фреске на њеном гробу. Деспот Стефан назидео је себи за вечну кућу (1416) манастир Св. Тројице у Ресави код Деспотовца. Манастир се данас зове Манасија. Манастир је опасан високим стенама са 12 кула и данас је највећи и најлепши манастир у Србији.⁴ У Београду подигао је деспот Стефан две цркве: Три Јерарха и Св. Никољу.⁵ Деспотова је задужбина и манастир Каленић, западно од Варварина. По једном писму Капистрана,⁶ већ је деспот Ђурађ намеравао да подигне у јужној Угарској девет манастира за православне калуђере („manutenere vult calugeros grecos“). Последњи потомци деспота Ђурђа подигли су у јужној Угарској неколико манастира, особито манастир Крушедол. Балшићи и Црнојевићи били су заштитници српске цркве у Приморју и заснивачи и пријатељи многих малих манастира у тој области. Стефан Црнојевић подигао је манастир Успенија Богородице на Кому код Жабљака,⁷ а господар зетски, Иван Црнојевић, назидео је 1485 цетињски манастир.⁸

¹ Новаковић, Законски споменици 607.

² Гласник XXIV, 287. Гл. о том В. Марковића, *op. cit.* 136—137.

³ В. Марковић, *op. cit.* 130.

⁴ По А. Гавриловићу, *Rad.* 184 (1910), 236 и д. савременици поређивали су Стефана са византијским Манасијем из XII. века. За Стефана каже се: „въ сладко глаголаніихъ второму Манасіи“.

⁵ В. Марковић, *op. cit.* 139.

⁶ *Fermentžin*, *Acta Bosnae* 225.

⁷ Опис манастира у Ровинскога Черногорія (Сборник русск. Акад. кн. 45, стр. 418).

⁸ Новаковић, Законски споменици 778—781.

Поред мушких било је и женских манастира, као Љубостиња. Жена цара Стефана Душана која се звала Јелена, помиње се као монахиња под именом Јевђеније. Поуздано је да се жена кнеза Лазара Милица као калуђерица звала Јевђенија. После смрти († 1405) помиње се она и као кира Јевросима. Терка ћесара Војихне, а жена деспоте Угљеше, звала се у калуђерству Јефимија.¹

Срушени и несретни владаоци и принчеви повлачили су се у манастире. Син деспота Бурђа, Гргур, замонашио се и назвао Герман († 1459). Син севастократора Бранка, брат Вука Бранковића, прозвао се у монаштву Роман, а живео је у манастиру Хиландару.²

Манастири беху уређени као и грчки. Старешине манастира и други достојанственици зову се грчким речима, а утицај грчкога опажа се и у другим изразима, као на пр., у таксати,³ »у свој диатас« (== тестаменат).⁴

Међу нове мученике из турских ратова спадао је српски кнез Лазар. Свете мошти доносиле су се из Бугарске и Грчке. Тако, на пр., моћи Св. Петке пренесене су из Трнова у Видин, а одатле, почетком XV. века, у Србију. Деспот Ђурађ дао је пренети 1453 моћи Св. Луке из Рога у Епиру у Смедерево.⁵

Тешко је сигурно рећи шта је било с организацијом српске цркве после пропасти деспотовине. И. Руварац мислио је да је српска црква од 1459—1557 потчињена била охридској архиепископији.⁶ У најновије време позабавио се овим питањем Ј. Стојановић. Он, наиме, мисли да после државне пропасти организација српске цркве није била призната од Турака, али да српска црква није била потчињена ни охридској цркви. Тако је она непризната, али и непотчињена престала да функционише. По Стојановићу, сабор црквени, по смрти патријарха Арсенија II., није се могао састати да изабере новог патријарха. Од преосталих епископа сваки је бринуо само своју бригу, а упражњене епископије дуго се нису попуњавале или су, уопште, остале упражњене. Ну ово последње тешко да ће бити тачно, јер је турски фискални интерес тражио да се епископске катедре попуне. Стојановић мисли да се, у време-

¹ Monumenta serbica, 245.

² Новаковић, Законски споменици, 443—444.

³ Ibid. 474.

⁴ Споменик III, 3.

⁵ Текст о преносу изд. И. Руварац, Rad. V (1868), 178 и д. Упоромонт, Bibliothèque de l'école des chartes LIII (1892), 382. Theodoret sermo de s. Lucae evangel. translationibus, Constantinopolis, Roga Semendria 1453. Париски рукопис издао И. Павловић, Гласник LI, 75 и д.

⁶ Ил. Руварац, О пећским патријарсима од 1557—1690 (Задар 1888), стр. 3—4.

ну од 1459—1557; власт охридске цркве више механички распростра на јужне српске епископије, али без државног признања. И када је по наредби султановој, у трећој десетини XVI. века, пећска црква потчињена охридској, опрла се томе српска црква на челу са смедеревским епископом Павлом. Ова борба трајала је до 1557 када је пећска патријаршија обновљена.¹

Средиште латинске цркве, за владе Балшића и деспота, било је вазда у Бару. На територији српских деспота архиепископу барском потчињене беху римокатоличке епископије у Улцињу, Дривосту и у Будви. Када је Котор, 1420, признао врховну власт Млетачка,² римокатолички свештеници у унутрашњости, највише Далматинци и Арбанаси, потпадоше под јурисдикцију архиепископа барског. Архиепископи барски били су већином из реда варошкога племства, а исто тако и чланови архиепископског каптала.

Када су Млечини потиснули са Приморја деспота Ђурђа, јавља се, од 1452—1480, нови римокатолички архиепископ у Крајини на Скадарском Језеру.³

На територији српских деспота у Приморју било је много манастира бенедиктинскога реда. Тако, на пр., поменути опатија Св. Марија Ратачка, северозападно од Бара, коју су, у XV. веку, много походили побожни путници. За тим црква Св. Николе на Бојани, онда стародревна опатија Св. Срђа и Вакха на Бојани и, најзад, опатија Св. Јована код Дривоста. Њихови опати беху већином патрицији из Бара.

Поред римокатоличких помињу се, у периоду деспота, и православни манастири у Зети и Приморју, као манастир Св. Петра у Скадру, Св. Арханђела у Улцињу, Прасквица у Паштровићима (доцније назван Режевић), Госпођин манастир у Грбљу итд.⁴

Латинске парохије у унутрашњости налазиле су се у рудницама и трговима за тамошња италијанска, далматинска, саска и арбанаска насеља. Свештеници ових парохија беху највише Дубровчани и Арбанаси. Споменули смо да је један од ових „*dompnus Ivanus, plebanus Novaverde*“ у »Сашкој цркви Св. Николе« био протовестијар кнегиње Милице и кнеза Стефана.⁵ Исто тако, за владе Твртка I., био је његов протовестијар Дубровчанин поп Ратко, доцније бискуп у Мркану и Требињу.⁶

¹ Глас. Срп. Краљ. Акад.

² J. Radonić, Arch. slav. Phil. XIX (1897), 445.

³ Dr. M. v. Šuffley, Kirchenzustände im vortürkischen Albanien у зборнику Талација, Illyr. alban. Forschungen I (1916), 224 и д.

⁴ В. Марковић, op. cit. 146—151.

⁵ Diversa 1402 (Арх. Дубр.).

⁶ Arch. slav. Phil. XIX (1897), 560.

Фрањевачки манастир помиње се у Сребрници, а Мала Браћа у Подвисоком 1423, Сребрници 1426, Сутисци 1419 итд. Словенски католички ритул, с помоћу глагољских књига, много беше распрострањен, у XV. веку, у Далмацији и Хрватској. Бертрандон помиње, 1432, да се чак и у Београду служила служба „en langaige esclavonien“ по римском обреду.¹ Свакако је Бертрандон слушао мису у некој капели далматинских трговаца. Римокатолички „presbiteri slavici“, највише из северне Далмације, помињу се, од 1388, у околини Дубровника: у Жупи, Гужу, Ријеци и у Конавлима (1448).

Због живих и интензивних веза српских деспота са Угарском, одржавао је и римокатолички клир на српској територији везе са угарским клиром. Али, крај свега тога, стари деспот Ђурађ умео је одолети покушајима Ивана Капистрана који га је хтео придобити за унију. Због тога је Капистран, у писму папи Каликсту III. од 4 јула 1455, огорчен на јеретике »Расцијане«.²

Србија није непосредно учествовала у преговорима за унију између Латина и Грка, али, ипак, изгледа да је деспот Ђурађ пратио с пажњом верске прилике на западу и у Цариграду. Када је, наиме, папа Јевђеније IV. булом *Quoniam alto*, од 18 децембра 1431, разрешио духовни сабор у Базлу, сазивајући нови концил после годину и по у Болоњи, затегло се потпуно односи између папе и базелских синодиста који се не хтедоше разићи. Уз синодисте држао је и угарски краљ Сигисмунд. Један од најугледнијих чланова базелскога синода, кардинал Јован Стојковић из Дубровника, гледао је да придобије Босну и Србију да и оне пошаљу своје изасланике у Базел, где се имало извршити јединство између источне и римске цркве. Али, крај свега настојања базелских синодиста, деспот Ђурађ није хтео активно учествовати у овим питањима, и ако су га, на путу за Цариград, посетили изасланици базелскога синода.³

Док је деспот Ђурађ чврсто држао уз православље, дотле су српски великаши у Приморју више били под утицајем ближега запада. Балшићи, на пр., колебали су се између православне и римокатоличке цркве, а Владислав Херцеговић ишао је, 1454, у хацилук у Лорето у Италији, исто тако и Иван Црнојевић 1480.⁴ Кучко

¹ Rad. 47 (1878), 173.

² E. Fermentžin, Acta Bosnae Zagrabiae 1892, 224—226.

³ J. Радонић, Западна Европа, 64—65. Bertrand de la Broquière у Годишњици XIV, 55.

⁴ Mon. serb. 530.

браство, Дрекаловићи, били су све до у XVII. век католици, па су тек тада прешли у православље.¹

Када је после сјајне владавине Твртка I. († 1391) завладао у Босни расуло, политичком судбом краљевине босанске управљају богомили. Херцег сплитски Хрвоје Вукчић, велики војвода Сандаљ Хранић и синовац му Стефан Вукчић, заснивач Херцеговине, војводе Павао Раденовић и синови му, Петар и Радослав, од реда су богомили. Богомилски свештеници, у првој половини XV. века, предузимаху, у интересу босанскога краља и босанских великаша, важне дипломатске и политичке мисије. Познат је рад »старца« Радина, окретног дипломате херцега Стефана Вукчића. У унутрашњим распрама и задевицама богомилски монаси посредују и мире, а њихови манастири служе као склониште гоњенима. Стари Дубровчани, и ако добри римокатолици, гледали су да придобију њихове симпатије богатим поклонима, јер су добро знали да богомили имају велики политички утицај у Босни и Херцеговини.

¹ Ј. Ердељановић, Кучи (Насеља срп. зем. V) 73, 140.

Вароши у доба деспота.

У периоду од 1371 па до пада Србије 1459 било је у деспотовини три категорије вароши: вароши у Приморју, у унутрашњости Србије и вароши у Угарској, на огромним доменама српских деспота. Од приморских вароши Котор је, после 1371, изишао испод сфере српског утицаја, те, најзад, 1420 признао врховно господство Млетака. Остале вароши, као: Бар, Улцињ, Будва и Дривост имале су велике повластице. Као и консуларне вароши (*la ville consulaire*) на југу Француске, у Италији и у Далмацији, и оне су имале своју аутономију, па чак и право суђења у кривичним стварима, само што су у њима власт у рукама имале патрицијске породице. И оне су, као и поменуте вароши у Француској, Италији и Далмацији, имале своје статуте, по којима су се самостално управљале у граду и у градском подручју, допуњујући и усавршавајући своје статуте с времена на време.¹

Српски деспоти, примајући врховну власт у руке, признали су и потврдили аутономију овим приморским градовима. Синдик за Далмацију 1553, Ђустинијани, изреком каже да је деспот Стефан био врло либералан према Бару, признавши му аутономију и јурисдикцију грађанску и кривичну.²

Деспот Ђурађ потврдио је, 1440, привилегије граду Будви и изједначио га је, с обзиром на правине, са Баром.³

Врло мало знамо о градовима у унутрашњости. Међу њима најчувенија варош беше Ново Брдо, позната тада у читавој Европи.

¹ Статути градова Бара, Улциња и Дривоста помињу се приликом предаје ових градова Млетачкој Републици (Н о в а к о в и ћ, Законски споменици 77, 80, 83). Будва је проширила свој статут новим одредбама 1428 (*Arch. slav. Phil.* XXII, 190).

² „Il quale (т. ј. деспот Стефан) fu liberalissimo verso Antivarini lasciando li regger la città a modo loro come repubblica o comunità, et donandogli ogni giurisdizione civile et criminale (*Commissiones et relationes venetae* II, 233).

³ *Starine* X, 6.

Берtrandон де ла Брокијер каже да је варош Nyeberge чувена са златних и сребрних руда, од којих деспот добива годишње 50.000 дуката.¹ Кривовул, византијски писац XV. века, истиче такођер велико богаство Новог Брда у сребру и злату.² Поред Срба, становали су у Новом Брду, Руднику, Сребрници и Трепчи Саси и Дубровчани. Саси су имали нарочите повластице, како се то види из чл. 123 Законика цара Стефана Душана. Они су имали своју аутономију и своје судије (пургаре). У Фојници, у Босни, помиње се „curia Teutonicorum“, у Сребрници „curia purgarorum“ у Руднику саски нотари (notarius Teutonicorum), у Руднику и Трепчи „urburarii“.³ Многи од Саса, имајући заједничку веру са Италијанима и Дубровчанима, претопили се у њих, док је, опет, други део, за турског периода, иселио се у Дубровник и у Италију. Дубровчанима, опет, у трговима и варошима судили су њихови консули.

Не знамо подробније како је уређена била варош Ново Брдо. Али, да је Ново Брдо имало своје нарочите правине види се из једнога заветнога писма од 1434, у коме се помиње »з а к о н њ г р а д а Н о в о г а Б р ђ д а«.⁴ На челу града стајао је деспотов кефалија. За Дубровчане надлежан беше њихов консул, а међу саским властима помињу се пургари или *antiani* или *maiores*. Ново Брдо ковало је свој новац, а исто тако и вароши Призрен, Смедерево и Рудник.⁵

Град Београд са двоструким стенама и утврђењима и покретним мостовима добио је, такођер, велике повластице од деспота Стефана. Да би што више развио трговину са Угарском, ослободио је деспот Стефан београдске грађане свих царина, а успео је и код угарскога краља Сигисмунда да даде нарочите повластице београдским трговцима.⁶

Други градови у Србији деспота беху Крушевац који је био опасан двоструким зидом,⁷ за тим Рудник с колонијом Саса,⁸ Ли-

¹ Rad. 47 (1878), 171—172.

² „Ἀφικνεῖται (т. ј. султан Мухамед II.) ἐς πόλιν ἐχράν καὶ εὐδαίμονα Νοβό-
προν, οὕτω καλουμένην τῇ Τριβαλλῶν φωνῇ οὗ δὴ καὶ ὁ πλείστος ἄργυρος καὶ
χρυσὸς γεωργεῖται ἀνορυττόμενος“ (Mon. hung. hist. vol. XXI, 1, p. 154).

³ Arch. slav. Phil. XXII, 187, 198. Jireček, Die Bedeutung von Ragusa p. 72, nap. 66.

⁴ Новаковић, Законски споменици 88.

⁵ Ibid. VIII.

⁶ Гласник XLII, 287—288. Краљ Сигисмунд обновио је такођер, у новембру 1427, повластице и привилегије Београду (civitatem nostram Nándoraltense, jurisdictioni banatus nostri Machoviensis subiectam). Történelmi Tárl IX (1861), 138.

⁷ Rad. 47 (1878), 171. Годишњица XIV, 52.

⁸ „По сашких мѣстѣхъ рекше оу Новомѣ Брѣдоу и оу Роудникоу“ 1433 (Споменик III, 35).

вада,¹ Плана, одакле се водила трговина с Рудником, Крушевцем, Трговиштем, Трепчом и Сребрницом, у којој је деспот Ђурађ потврдио дубровачким трговцима старије повластице из доба деспота Стефана.² Нов град беше Смедерево који је као престоница, свакако, био знатан трговачки центар. О његовим правинама не знамо ништа подробније него само толико да је и овај град, као и Призрен, Ново Брдо и Рудник, ковао свој новац.³

Нешто друкчијег типа биле су деспотске вароши на њиховим угарским доменама. У Угарској било је слободних краљевских вароши (*liberae et regiae civitates*). Оне бежу изузете испод племићске жупанијске јурисдикције и непосредно потчињене краљу. Оне, даље, бежу автономне у грађанским и кривичним споровима. Управљале су се по својим статутима који су, већином, израђени били по узору статута града Будима. Ове вароши, преко својих представника, учествовале су у државним саборима. Оне су, може се рећи, феудалне сењерије и чланови свете круне угарске. Друга категорија вароши бежу краљевске вароши (*regiae civitates*), изузете испод жупанијске јурисдикције и потчињене краљевом министру финансија (*tavernicus*).

Трећа група бежу тргови (*oppida privilegiata*) који су били под јурисдикцијом иматника (сењера) или жупанија.⁴ Српски деспоти имали су на својим доменама вароши друге и треће категорије. У другу категорију ишла је, на пр., варош Дебрецин која је тешко подносила власт »шизматика«. Због тога је Дебрецин у неком спорном питању, у место да се обрати властима деспота, затражио заштите и савета код будимског суда, као друге инстанције. Али, деспот Ђурађ енергично је наредио да се грађани Дебрецина у спорним стварима имају обраћати његову тавернику, па онда њему као највишој инстанцији.⁵ У варошима треће категорије судили су деспотови чиновници, међу којима беше и прилично велики број Срба.

¹ „In quadam villa vocata Livada“ (24. авг. 1405, Lettere 1401—1457).

² Jireček, Handelsstrassen 53. Новаковић, Законски спом. 89—90.

³ Новаковић, op. cit. VIII.

⁴ Ákos v. Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, Berlin 1909, 719, 721. Jov. Radonitch, Histoire des Serbes de Hongrie 17.

⁵ Jov. Radonitch, op. cit. 40—41.

XI.

Положај сељака.

У периоду после 1371 нема довољно повеља из којих бисмо могли нешто подробније знати о положају сељака у држави српских деспота и у Приморју. Али, нема сумње да су раније категорије сељака (меропаха или парића, сокалника и себара) постојале и у држави деспота и да су сељаци имали личне дужности и терете као и у држави Немањића. Тако, на пр., у једном писму из Требиња, од 1412, каже се како су два себра избили на мртво име трећег због тога, што их је у Дубровнику одао „да смо крали по влашцаџхъ ходеће“ т. ј. да су покрали дубровачке сељаке.¹ Поменућемо да се у даровној повељи Ивана Црнојевића цетињском манастиру, од 4 јануара 1485, помињу „кметіе црѣковны“ који су радили цркви.² У околини дубровачкој помињу се, од 1403—1426, потчињени људи (homines) властеле.

Какве беху дужности и обвезе сељака у држави деспота види се лепо из неколико повеља кнеза Лазара, његова сина Стефана и деспота Ђурђа Бранковића.³ У једној повељи кнегиње Милице и синова јој Стефана и Вука, од 1395, ослобађају се сељаци светогорскога манастира Пантелејмона „отъ всакихъ работъ господскихъ, да имъ нѣсть вољнь заповѣдѣти ни воевода, ни кефаліа, ни двородръжица, ни чельникъ, ни инъ кто отъ владоуштихъ въ земли господства ни: тѣчию діаконитъ манастирскы“. Дакле имања манастира Пантелејмона изузимају се испод јурисдикције чиновника средишње власти, имају имунитет. После тога у повељи се наређује: „И да имъ нѣсть градозиданіа, ни бигле, ни повоза, ни поноса ни грагѣ, ни воиске, ни подставе, ни геракар’ства, ни лов’чинѣ, ни подхїегоненіа (потке?), и да имъ нѣсть ни љднога оброка, ни с’сада, ни приселице, ни притражице“.⁴ Али, како је већ поменуто, у деспотско време, имунитет манастира почиње да се сужава због тешких прилика у којима се налазила деспотовина. Тако, на пр., деспот Стефан, поклонивши манастиру Милешеву пет села, ослобађа их само на две године од непосредне порезе која се давала у два obroka (8нче лѣтнѣ-војна пореза и 8нче зимнїе). „Петъ же годинѣ, наређује Стефан, да имъ ꙗ свободу отъ всѣхъ работъ господства ми и малих и вели-

¹ Споменик XI, 61.

² Новаковић, Законски споменици 779.

³ Новаковић, op. cit. 515—520.

⁴ Новаковић, op. cit. 520.

кыхъ и ѡть воинице и ѡть градозиданiа и ѡть всѣхъ даниѣ господства ми кромѣ 8нчѣ, и сокъ да не даваю господствѣ ми тѣкмо монастирѣ милѣшевскому“.¹ Исти деспот Стефан, дарујући, 1411, манастиру Хиландару нека села, ослобађа их „ѡдъ работъ господства ми, ѡдъ грагѣниа коукъ и дворѡвъ и ѡть поносъ и ѡть позоба и ѡдъ сока, ѡть прѣстол (прѣстои?) и ѡдъ жировнице и ѡдъ чѣбринѣ тѣкмо воинице и данка господства ми“.² Поданике манастира Лавре ослобађа деспот Стефан, 1427, свих дажбина, сем летњихъ унчи и свихъ работа, обвезујући ихъ да иду на војску ако деспот лично буде полазио, за тимъ „и потѣчице и воиске краиштне коѣ се прилоучаю на краиштоу, да соу длѣжни ѡпралати с воѣводитомъ господскимъ краиштнымъ“. Дужни су даље, по потреби, оправљати Београд.³ Као што се види, поданици, па и црквени, дужни су били плаћати војну порезу, данакъ који се побирао и давао Турцима и који се звао »ноужда«. Бурађ Бранковић, с мајкомъ Маромъ и братомъ Лазаромъ, приложио је, 1410, село Кузмино на Ситници светогорскомъ манастиру Св. Павла. Изузевши ово село исподъ власти својихъ органа, Бурађ наређује да је село Кузмино слободно „ѡдъ всехъ работъ малихъ и големихъ господстваа ни: ни градозиданиа, ни воиске, ни сока, ни оунѣгѣ разве телва (τέλος?) царева“, т. ј. дужно је, дакле, једино давати данакъ Турцима.⁴ Исто тако, 1419, ослобађа Бурађ Бранковић два села манастира Св. Павла од свихъ дажбина „ѡдъ всѣхъ работъ и платъ господства ми: ѡдъ оунчѣ и воиштатика, и сока (непосредна пореза), и травнине, и инѣхъ работъ и побирицъ малихъ и великихъ, господства ми, разве тоурске плате“.⁵ Потврдивши, око 1428, нека добра манастиру Св. Пантелејмона, деспотъ Бурађ ослобађа ихъ дажбина, једино „што соу оунче лѣтнѣ воиштатикъ, онози да се събыраа оу коукю (благајницу) господства ми, да се тѣмзи отпрати воиска“.⁶

Сличне дужности и терете сносили су и селаци на имањима осталихъ великаша и властеле. Тако, на пр., ћесаръ Угљеша, приложивши, око 1423 (?), нека села манастиру Хиландару, ослобађа ихъ „ѡдъ всѣхъ работъ господства ми малихъ и великихъ и ѡдъ всѣхъ данѣхъ малихъ и великихъ и приплатъ (прирезъ за исплату чиновника) и ѡдъ градозиданиа, и ѡдъ повоза и ѡдъ поноса (давање теретне стоке) и ѡдъ иномиистра (попаше).“⁷

¹ Mon. serb. 334.

² Mon. serb. 571.

³ Споменикъ LVI (1922) Ap. 14.

⁴ Новаковић, Законски споменици 529.

⁵ Op. cit. 531.

⁶ Op. cit. 528.

⁷ Споменикъ III, 33.

XII.

Робље.

Као и у ранијем периоду, тако је и у добу деспота било робова. Али, назови о робовима почели су се мењати. Тако већ 1388 изашла је у Дубровнику наредба да се Срби из јужне Далмације и Арбанаси не смеју продавати као робље. Најважнији трг где се робље продавало био је на ушћу Неретве. Робови су онамо понајвише довођени били из Босне. Како беху највише богомили, налазило се да није срамно трговати људима који нису хришћани. Робље се обично извозило у Апулију и Сицилију, а посредници беху Каталанци који су, због тога, на својим галијама долазили у Дубровник, Корчулу и на ушће Неретве. Каталанци су, сем куповине, набављали робље и хватањем по обали, на коју су се људи из унутрашњости склањали, бежећи испред Турака.¹ Сем тога, Млеци и Ђенова беху такођер, у XV. веку, чувени тргови за робље. Млечићи и Ђеновљани куповали су робље по истоку, грчким и словенским земљама и трговали људском робом.²

Како је Босна, због ове трговине с људима, највише страдала, протестовали су босански краљ Стефан Остоја и херцег Хрвоје 1400 у Дубровнику. Дубровачка Република, доследна својој ранијој одлуци, издала је најстрожије наредбе против трговине с робљем, известивши о том краља и херцега.³ 1413, у јулу, издало је Мало Веће нову одредбу против трговине с робљем. Велико Веће обновило је, 1416, наредбу против трговине с робљем коју назива „*turpis mercantia*“. Онај који би прекршио ову одредбу, казниће се шестомесечним затвором и великом новчаном глобом.⁴ Али, том одредбом

¹ Jireček, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters, p. 68.

² „Њеръ Бнетци Живинѣзи и вси кѣзици оѣдѣху робове по всеи цареви земли и дори 8 Брѣсѣ и поведе ихъ кѣде нмъ годѣ и овѣдѣ мимо Дѣбровникъ мимоводе ихъ всаки данъ и нашѣми оѣчима този видимо“ (Пуцић I, 10).

³ „И што пише ваша милость за челядѣ и за соль ми смо послали заповѣда да се заповѣ по трѣгѣ и да се личи по всемъ трѣгѣ да ниткорѣ не смѣ кѣповать ни продавать челяди ѣрь нѣсмо хотни да ниткорѣ трѣжи меси людѣцѣми“ (ibid. 31).

⁴ „Considerantes talem mercantiam esse turpem, nefariam et abominabilem

забрањује се само трговина робљем, док се појединцима допушта држати робове за своју потребу (*pro usu suo*). Иста одредба важила је, од 1387, и на острву Корчули. 1418 још је строжије на Корчули забрањена била трговина робљем. Онај који би „*faceret mercantias servorum*“ или посредовао код такве трговине, имао би бити оглобљен са 100 дуката или изгубити десну руку.¹ Нешто позније, 1455, забранио је млетачки сенат трговину са словенским и арбанаским робљем у Млецима.² Наравно, ове одредбе острва Корчуле и Дубровачке Републике нису много биле респектоване. 1419 жалио се босански војвода Павле Јурјевић због трговине с робљем на ушћу Неретве, на што је Дубровачка Република одговорила да свом снагом настојава и ради на том да се то зло спречи.³ Али, није била само кривица до трговаца с робљем. Многи људи у унутрашњости ишли су трговцима на руку. Тако, на пр., из дубровачке архивске књиге *Lamenta* види се да је неки човек из Попова своју наложницу, која беше из Дубровника, продао другом неком из Макарске за један оклоп. Било је случајева да су појединци продавали чак и своје жене. Тако, на пр., у судској књизи *Lamenta* помиње се, у год. 1467 и 1468, неколико случајева из Херцеговине где су људи своје жене продали. Женска чељад хватала се на планинским суватима код стоке и одводила као робље у Апулију. Турци су, такођер, на својим пљачкашким походима нарочито старали се да заробе што већи број људи, жена и деце које би, после, продавали на далеком истоку. Турцима су, у том послу, ишли на руку чак и урођеници из унутрашњости. Тако, на пр., 1417 продана је Турцима једна жена, 1420 један поп и 1442 опет један свештеник, 1457 неки људи босанске властеле Павловића, а 1464 неки људи Владислава Херцеговића. 1447 ухватили беху Никшићи дубровачкога курира па га продали Турцима.

Од 1465 помињу се у дубровачким архивским књигама људи који лове робове под нарочитим именом »ропци« (*raptores hominum*). Њих је било у требињском крају а и другде. Тако, на пр., Дробњаци домамили су и ухватили некога младића из дубровачке Жупе, па га продали Турцима. Као турски роб доспео је он у Скопље, Пловдин и Цариград. Оданде је он утекао, па се преко Русије, Влашке и Угарске вратио кући.

et contra omnem humanitatem et cedere ad non parvum onus et infamiam civitatis nostre, videlicet quod humana species, facta ad ymaginem et similitudinem creatoris nostri, converti debeat in usus mercimoniales et vendatur, tamquam si essent animalia bruta“ (Jireček, Die Bedeutung, p. 69).

¹ Op. cit. 69.

² Ljubić, Listine X, 60—61.

³ Пуцић I, 146.

Правни односи.

Константин Философ хвали и уздиже личну строгост деспота Стефана и његово брижљиво старање да правосуђе буде што боље. Он каже да је, за владе Стефана, правда цветала и доносила плодове, да су сиромаси били заштићени од богаташа, да нико није смео захватити преко граница суседа, да силници нису мач потрзали итд.¹ Дубровчани, такођер, кажу да је деспот Стефан био строг, али, који пут, и преко мере.²

Новаковић у то доба (око 1413) ставља другу редакцију Законика цара Стефана. По њему, у то време спремљен је и скраћени превод Синтагмата Матије Властара. Најстарији датирани рукопис Душанова Законика т. з. бистрички препис (по манастиру Бистрици у Молдавској) писан је 1443—1444, дакле у време када је деспот Ђурађ обновио деспотовину.

У другој редакцији Душанова Законика чланци се систематичније распоређују и групишу, нејасно се јасније стилизује, док се више народни језик у првој редакцији с планом дотерује на црквено-словенски, где су примењена начела школе Константина Философа.³ Сем тога, у другој редакцији Законика не говори цар у првом лицу (царство ми), него свагда у трећем лицу. Тако, на пр., место законикъ царства ми — законикъ царевъ, книга царства ми — книга царева итд. У другој редакцији, даље, неке казне поштрене су, као, на пр., у чл. 101, 131, 169 и др. Биће да ово поштравање казни потиче из времена деспота Стефана, за кога се зна да је, који пут, био сувише строг у изрицању казни. Константин Философ, наиме, прича да је деспот Стефан, приликом једне побуне, виновницима дао одсећи руке и ноге.⁴ Сестрић Стефанов, Балша III., био је такођер суров у изрицању казни.⁵

¹ Гласник XLII, 282—283.

² „Durus et rigidus quandoque plus debito“ (Gclcich & Thallóczy, *Diplomatarium* p. 324).

³ Новаковић, Законик Стефана Душана (Београд 1898), CXXXVI до CXXXVII.

⁴ „Нѣкыхъ же и ѣмъ неповиньеню ради крвыи обьсѣчаше роукы и ногы“ (Гласник XLII, 318).

⁵ Ljubić, *Listine* V, 103.

Средњевековна држава није знала за многоструке задатке данашње модерне државе. Њена главна пажња усредсређена је била на то да отклони опасност с поља и осигура унутрашњи поредак. Војно уређење и правосуђе, дакле, биле су главне задаће средњевековне државе. Због тога у држави деспота и није било администрације у правом смислу речи, него се она спајала с правосуђем. Отуда су ђефалије, намесници деспотови у варошима и трговима, били у првом реду судије. Они су председавали колегији судија у варошима и трговима, а у рударским варошима председавали су колегији саских судија који су се звали пургари. Челници су имали, такођер, судске функције, како се то види из повеље кнегиње Милице и Стефана Лазаревића из год. 1395 манастиру Пантелејмону.¹ Врховни судија, пак, био је деспот кога је, као и у Угарској, на дворском суду замењивао велики судија, „*lo grando zudese del segnor dispoto*“ или „*dominus iudex domini dispoti*“. У компетенцију дворскога суда спадали су случајеви резервисани за владарског. Такви беху велика издаја, убиство, гусарство, спорови око земље, одвођење роба или насељеника, силовање властелинке итд.² Судија дворски пресуђивао је и спорове између властеле.

Сем дворског и колегијалних судова по унутрашњости било је и приватних судова. Према средњевековном феудалном схватању, да онај који држи земљу има на њој и право заповедања, баштиници су присвојили себи право суђења људима који су становали на њиховим баштинама. Биће да су земљевласници имали своје судије који су судили народу на господарским доменама. За манастире зна се поуздано да су имали своје судије (прѣдстателе) који су у грађанским споровима судили по Прохирону и Синтагмату.³ Иначе су, као и на западу, све тужбе против духовних лица спадале у надлежност духовних судова, једино су спорови око власништва и међа црквених земаља спадали у компетенцију деспотова или дворскога суда. Црквени су судови проширили своју компетенцију и на световњаке у питањима вере и морала, па и на поједине категорије из области грађанскога права. Црквени су судови, као и на западу, судили у питањима браколомства, бигамије, родоскрнављења, криве заклетве итд., за тим у брачним и оставинским споро-

¹ Новаковић, Законски споменици 520.

² Раматку 94—96. Моп. serb. 52, 146. Споменик III, 11. Новаковић, Законик Стефана Душана чл. 103, 183, 192. Моп. hist. jur. III, 5.

³ „И да имъ не соуда ни прѣдъ кимъ, тъкмо прѣдъ своимъ прѣдстателѣмъ, како е законъ и другимъ метохинѣмъ светогорскимъ“ (кнез Лазар у повељи од 1381 светогорском манастиру Св. Пантелејмона, Новаковић, Законски споменици 515).

вима, питањима око удовица и сирочади. У периоду деспота постојао је још увек мешовити суд (порота), особито у споровима између Срба и Саса с једне и Дубровчана с друге стране. Такав мешовити суд ($\frac{1}{2}$ nostri $\frac{1}{2}$ Schiavi) помиње се у Новом Брду 1408, 1435, 1438. Особито је интересантан случај пороте у Сребрници 1457.¹ Одатле се види да се суђење врши онде где је дело и учињено и да се за суђење унапред одређује рок. Суђење се има довршити онде где је и започето. Као и на западу, тако и овде тужилац се не обраћа судијама него туженику. Као доказ послужила је заклетва тужиоца, а његову заклетву као истиниту потврдило је 12 поротника „богомь и дѣшами своими“. Порота, као погранични суд, помиње се често у околини Дубровника 1467, 1468, 1474, 1478, 1479 и 1483. Једино је „porota de debitis“ између Дубровчана и Срба из Турске укинута већ 1466. Из једне повеље браће Ђурђа и Стефана Црнојевића од 1495 види се да је границе имања цетињскога манастира ревидирала порота од 24 властелина. Ту се последњи пут помиње одредба из Законика цара Стефана (чл. 152), по којој пограничне спорове има да решава порота, од 24 члана састављена од властеле.²

Не знамо много о правосуђу на доменама српских деспота у Угарској. Али, свакако да се оно морало прилагођавати приликама у Угарској. И у Угарској су, поред црквенога суда, постојали краљев суд, жупанијски, варошки и господарски судови.³ Нема сумње да су и српски деспоти, као и остали угарски великаши, на основу имунитетских привилегија, судили својим поданицима на својим доменама. Као и у варошима српских деспота, тако и на доменама њиховим судили су њихови чиновници према одредбама угарске правне праксе. Деспоти су, имајући свога таверника као другу судску инстанцију за варошане, свакако имали потпуно право суђења и у тешким случајевима т. з. *ius gladii*. Како је српски деспот био један од највећих магната у Угарској, тешко да су његови поданици и смели покушати да против пресуде његових чиновника апелирају на жупанијски суд као на другу инстанцију. Таква пракса постојала је већ за доба краља Сигисмунда,⁴ али биће да су на жупанијски суд апелирали само поданици мањих земљевласника.

¹ Споменик XI, 87—88.

² Arch. slav. Phil. XXII, 197.

³ Ákos v. Timon, op. cit. 465 и д. О жупанијском правосуђу у XIV. веку које је, у главном, остало исто и у XV. в., cf. Dr. Gábor Gyula, A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt, Budapest 1908, 151 Sqq.

⁴ Ákos v. Timon, op. cit. 498.

XIV.

Војно уређење.

У периоду деспота изведене су извесне реформе у војној организацији. Налазећи се у непосредном суседству Турака, који су сваког часа проваљивали у Србију, деспот Стефан осетио је да је дојакошња феудална војна организација недовољна да одговори великим потребама државе. До сада је војна обвеза почивала на баштини и пронији, што није било довољно. Требало је имати сталну војску која се могла употребити свакога часа, и која је нарочито имала да чува важније тврђаве. За издржавање сталне војске требало је много средстава. Иако су српски деспоти имали велике приходе од својих домена и рудника, ипак је, поред тих прихода, ваљало потражити и друга средства. Како да се нова новчана средства нађу, пружала је пример суседна Угарска, на коју се деспот Стефан чврсто наслонио. Због опасности од Турака, угарски државни сабор у Темишвару, од 29 септембра 1397, донео је одлуку да је сваки властелин на сваких 20 поданика дужан био опремити једнога лако оружаног коњаника, а поданици, поред десетка цркви, дужни беху давати и деветак од производа на чисто војне сврхе. Од те дужности не беху изузета ни црквена имања.¹

Деспот Стефан завео је, такођер, једну врсту војничкога данка који се звао »воинница«, »воиштатикъ«.² Од плаћања војнице нико није могао бити ослобођен, па ни манастири. Тако су деспот Стефан и наследник му Ђурађ, поред баштинске и пронијарске војске, могли имати прилично јаку најамничку војску, мобилну свакога часа. Имајући наслон на војску, деспот Стефан могао је заузети много енергичније држање према својим великашима него што је то био

¹ Ákos v. Timon, op. cit. 767—768. Knauz Nándor, Az 1397-ki országgyűlés (Történelmi Tar III (1857), 213 и д. Pór Antal & Schönherr Gyula, Az Anjou ház és örökösei (1301—1439), Budapest 1895, 438—440.

² „А што соу оунче лѣтне воиштатикъ, онози да се събыраа оу коукю господства ми, да се тѣмзи отпрали воиска“ (Новаковић, Законски споменици 528).

случај у добу Немањића. Па као што су у Француској, после Стогодишњег Рата, војне реформе (*compagnies d'ordonance* и *francs-archers*) појачале монархичну власт, тако се и снажење централне власти у периоду деспота, поред других узрока, има тумачити и изведеном војном реформом.

Врховни заповедник војске био је деспот, Деспот Стефан имао је велико ратно искуство, учествујући лично у бојевима на Ровинама, код Никопоља и Ангоре, где се нарочито истакао јунаштом. Константин Философ прича како је Стефан, после боја код Трипоља близу Грачанице, корио у Новом Ерду брата Вука што је силне војнике у боју упропастио. Он га је, вели, хтео поучити војној вештини, на што је Вук, после извесног времена, прешао на страну Сулејманову.¹ Деспот Ђурађ стекао је, такођер, велико ратно искуство у ратовима с Турцима, с Млечићима у јужној Далмацији и, доцније, с Угрима против Турака.

Над појединим одредима беху војводе и челници, међу којима беше и Грка (Тома Кантакузен) и Турака (војвода Шахин). Одреди су борили се под заставама, а помињу се и ратни музички инструменти, као таламбас.²

Као и на западу, језгро војске била је тешка коњица, а пешадија беху земљорадници и пастири. Сем пешадије било је и нарочитих стрелаца. Најамници били су из Угарске и Италије, а међу њима било је и Турака.

Наслонивши се на Угарску и на Запад, деспот Стефан усвојио је и све манире западнога витешкога света. Чувен са свога великога ратнога искуства, деспот Стефан био је привлачна снага за младе витезове са запада. Константин Философ изреком каже да су многи јунаци са запада сматрали за част да их деспот Стефан произведе за витезове (витежство).³

Помоћна војска коју је деспот Стефан давао Турцима, износила је, како кад, од 800—3000 људи.⁴ Деспот Стефан слао је и угарском краљу Сигисмунду помоћне трупе у неколико махова, особито против Хусита.⁵

¹ „Сего же благочыстивыи ико браньномуу хоудожеству поучити хоте, иште же и печалюи о погыбшихъ воиэхъ, изрече нѣкаа прѣкаа словеса на нь. Съ же мало пожьдавъ и врѣме благополучьно обрѣтъ бѣжа къ Имоу-соульману“ (Гласник XLII, 282.)

² Ibid. 302.

³ Ibid. 312.

⁴ N. Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches* I, 486, нап. 4. Годишњица XIV, 54.

⁵ Гласник XLII, 311, 314.

Бројна снага српске војске у оно време била је прилично велика. Ђурађ Бранковић стајао је са 8000 коњаника према Млечићима на Бојани. Војвода Алтоман оперирао је у Приморју, 1452, с 12.000 Срба и Турака, а Тома Кантакузен, доцније, с 25.000 људи.

Поред мачева, малих и великих, помиње се у српској војсци у оно доба и крива турска сабља (*ensis turchus sive sabia*). Поред тога помињу се копља, буздовани, штитови (*targa, targeta*), оклопи и панцир кошуље (*malia*). Лук и стрела беху још увек у употреби, нарочито велика ручна стрела. 1420 поклонио је Дубровник деспоту „*mazi spaghi pro cordis balistarum*“. У периоду деспота све се више употребљава ватрено оружје (срп. пушка, *sclopi, schiopeti de fuoco, rusche de fuoco*), а код опсаде тврђава топови свакојаке величине од бакра или железа (*sclopi a pulvere de bombardis, bombarde, bombardelle*). У другој половини XIV. века почели су се у Дубровнику лити топови који су избацивали углачане лопте од камена. Први топ за Босну изливен је у Дубровнику 1378. Мајстори који су правили лопте од углачана камена звали су се *саменарии*. Брокијер прича да је у београдској тврђави видео 4 топа, од којих је један био нарочито велики, са грлом од 52 палца, а избацивао је камене лопте.¹ Стари топови поново су се изливали, те су их Дубровчани, катшито, позајмљивали војводи Сандаљу, Дињичићима и Дукађинима. 1435 продали беху Дубровчани један топ (*bombardella*) деспоту Ђурђу за Дривост. 1451 помињу се лопте саливене од меди (*prociusi de bronzo*). Топови су имали предњи део (*trumba*) и стражњи (*cannone*).

Из пушака се првобитно избацивале стреле (*sclopi cum quibus prolici possint sagitamenta et balote cum igne*). Помиње се кукаста пушка (*bombarda cum crochis*). Била је то масивна железна цев која је остраг имала тулац, у који се усађивала дуга дрвена дршка којом се управљало. Ниже грла била је велика кука, којом би се пушка закачила о градски бедем или греду да остане у свом положају.²

Ратовање у отвореном пољу водило се тако да су се пустошиле њиве и поља непријатељских поданика, при чему су, као и на западу, у рату највише страдали сељаци.³ Становништво, чим би рат избио, склањало се у оближње тврђаве. Таквих беше веома много и на граници и у унутрашњости, обично на раскрсници путова, на

¹ Годишњица XIV, 57.

² Dr. Č. Truhelka, *Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne* (Гласник бос. XXVI, 1914), 246. Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, IV. Teil, Neuzeit. Berlin 1920, стр. 39—52.

³ Ljubić, *Listine*, VIII, 112, 113.

уласку и изласку из какве клисуре. И наше су тврђаве, као и на западу, обично грађене биле на окомитим виховима. И код нас је, као и на западу, главна кула (донжон) била средиште утврђења, опасана градским платном и побочним кулама. Око градских платна ископан је био ров који се пунио водом, преко кога се улазило у град по покретном мосту. Чувене беху београдска и смедеревска тврђава.

Миграције.

Становништво је због честих ратова било непрестано у покрету. Као и у Француској после Стогодишњег Рата, тако је и у Србији, због непрестаног ратног стања, завладала општа несигурност. Краће и разбојништва беху на дневном реду, чиме се и тумачи да су неке одредбе у Законику цара Стефана Душана у другој редакцији у то доба биле пооштрене. Уз то су придошли чешћи потреси земље, јављање комета, што је све узбуђивало уздрману масу заплашеног становништва. Услед опште несигурности и ратова смањила се била земљорадничка производња. И ако је година била неродна, катастрофа је била неизбежна. Наступала је глад у пазивнијим крајевима, јер се, због рђавих саобраћајних средстава, није лако и брзо могло прискочити у помоћ становништву сиромашних крајева. Становништво је тада бежало из кршева у Приморје, како се то види из дубровачких архивских књига. Тако, на пр., 1416—1418 помињу се „*raiperes ex Sclavonia*“. 1454 помиње се у Босни и Херцеговини „*fames extrema*“, а под годином 1456 наши летописи бележе „гладь крѣпкъ по вьсоуду“.¹ Многи бедници из Херцеговине (*affamati, famelici*) хтедоше се склонити у Дубровник, али их Република не хтеде примити. Бегунци су, због тога, морали становати у пећинама на морској обали, хранећи се жиром, травом и корењем.

У вези с несташицом хране и других потреба наступила је огромна скупоба, и то не само у балканским земљама, него и у Аустрији. У Бечу, на пр., умирали су многи од глади, а мајке су убиле децу из очајања.²

С глађу ишле су руку под руку и разне болештине. 1422 помиње се куга у околини Дубровника, а 1439 у Руднику. Особито

¹ Гласник LIII, 92.

² A. Huber, Geschichte Österreichs III (Gotha 1888), 154.

страховита беше куга 1456, којој падеше на жртву Јован Хуњади и Иван Капистран.¹

Поред политичких прилика, ратови, глад и помор утицали су, такођер, да је народ почео да напушта стара своја огњишта и да се помера у разним правцима. Опажа се, у првом реду, како се властела склања у приморске градове: Драч, Скадар, Улцињ итд. С друге стране, опет, владаоци и великаши труде се да осигурају себи склониште у Дубровнику, Котору и Задру.

У тим местима имали су своје палате босански краљ, херцег Хрвоје, велики војвода Сандаљ Хранић и Павловићи. Док се тако у неким местима у Приморју становништво повећало придоласком емиграната из унутрашњости, друга места, даље од обале, беху опустела, као: Свач, Сана, Дањ, Балезо и Дривост.

Они који беху имућнији пређоше на лађама у Апулију. У то време, од прилике, напустили су крајеве између Неретве и Цетине преци данашњих Словена у покрајини *Acqua Viva* (Жива Вода), у провинцији *Camprobasso* у Италији.² У исто доба пада и емиграција саских рудара у Италију. Известан број ових рудара тражио је од деспота Ђурђа, 1455, Алфонз, краљ арагонски и сицилијански.³ Многи, опет, одазваше се позиву херцега од Фераре. Друга група исељеника, услед турских провала, населила је северозападну Босну, у којој је, још и данас, у околини Јајца велики број православних. Када Турци, од друге половине XV. века, почеше проваљивати у Хрватску и источне Алпе, иселише се велике групе Хрвата и Влаха из приморских планина у Истру и на Кварнерска Острва. Друга струја Хрвата зауставила се чак у западној Угарској и у доњој Аустрији, где их још и данас има у знатном броју. Том приликом велики број данашњих Шокаца и Буњеваца иселио се из западне Босне и Херцеговине. Пошто су неко време провели у млетачкој Далмацији, настанили су се они дефинитивно у данашњој Барањи и Бачкој.⁴

Из Србије су емиграције на север, у Угарску, почеле већ после боја на Косову. Преци данашњих Крашована напустили су источну Србију већ пред крај XIV. века и населили су се у источном Банату.⁵ Друга, опет, група из Србије населила се пред крај XIV. века у данашњој арадској жупанији, предвођена, како изгледа, Дими-

¹ Наши летописи бележе: „и то жеде лѣто бысть чоума по вьсеи земли“ (Гласник III, 52).

² M. Rešetar, *Die serbo-kroatischen Kolonien Süditaliens*, Schriften der Balkankommission IX (Wien 1901).

³ Áldásy-Thallóczy, *op. cit.* 191—192.

⁴ J. Radonitch, *Histoire des Serbes de Hongrie* 111.

⁵ J. Radonitch, *op. cit.* 112.

тријем, сином краља Вукашина, кога је краљ Сигисмунд именовао кастеланом града Вилагоша.¹ Српски деспоти с планом су насељавали Србима из Србије своје велике домене у Банату и у Срему, где су, већ 1437, већим делом становали Срби.² Када су Турци, 1438, заузели Борач на Грузи, многи Срби из Шумадије склонили се у Угарску, а још више 1439, када Србија први пут паде Турцима у руке. Том приликом порушише Турци Ковин на левој обали Дунава, због чега угарски краљ Владислав пресели тамошње Србе на Чепељско Острво ниже Будимпеште, давши им, и он и потоњи краљеви, нарочите привилегије.³

После пада Србије, 1459, српске миграције у Банат, Срем и Бачку још су многобројније. Нарочито је краљ Матија свима средствима помагао сеобу Срба у јужну Угарску, јер је у новим дошљацима добио згодно средство за одбрану јужне границе од Турака. Исти краљ пише у једном писму папи, од 12 јануара 1483, да је за последње четири године пресељено у јужну Угарску на 200.000 душа.⁴ Српски исељеници отидоше, половином XV. века, на исток чак у Ердељ, где населише места Милбах (Sasváros) и Лангендорф.⁵ Тако је, дакле, јужна Угарска од половине XV. века добила физиономију српску. Старији мађарски елемент повлачи се на север, а стара мађарска топографска номенклатура замењује се српском.

Неки емигранти отидоше у Пољску, као Константин Михаила Константиновића из Острвице, и у Русију, као логофет Пахомије. Дошавши 1438 у Новгород, Пахомије остао је у Русији 50 година. Као хагиографски писац беше он омиљен у Русији, а он је, по мишљењу А. Шахматова, саставио и хронограф у Русији између 1442 и 1443. Својим добрим познавањем византијског и југословенског света утицао је он много на развој политичких идеја московске државе.

Сеоба Срба на север и северозапад наставила се интензивно и у XVI. веку. Босански Срби почели су селити се у Жумберачки дистрикт 1530.⁶

¹ Ј. Радонић, Граф Ђорђе Бранковић (Београд 1911), 23.

² „... maiorem partem predictarum parcium Syrmie Rascianos inhabitare“ (Acta Bosnae, 159).

³ Áldásy-Thallóczy, op. cit. 138—139. Pesty Frigyes, Az eltűnt régi vármegyék, Budapest 1880, I, 381—383.

⁴ J. Radonitch, Histoire des Serbes de Hongrie 58.

⁵ Ил. Зеремски, Српска колонија у Ердељу, Бранково Коло 1911.

⁶ Др. А. Ивић, О првој српској сеоби у Жумберак (1530—1535), Загреб 1920. Исти, Досељавање Срба у Славонију током XVI. века (Гласник геогр.

Било је, најзад, и сеоба на исток. Али, оне беху силом изведане, као што је била, напр., сеоба становништва Новог Брда, 1467, у Цариград.¹

Нов етнички елемент беху Турци или, како их стари извори зову, Исмаилћани или Агарени. Пошто је у унутрашњости Мале Азије већ деценијама потрајало мирно стање, Турци су се на-мпожили. Због тога их султани, одмах по освојењу балканских покрајина, почињу да насељавају по Балканском Полуострву.² Најгушће и најраније насељени беху Турци у равницама Тракије од Пропонтиде и Калипоља до подножја Средње Горе и Балкана, на Истоку Родопе, у приморју испод Родопе, па онда у приморју око Солуна. Млађе су турске колоније у источној Бугарској, између Црног Мора, Балкана, Дунава и Јантре. Унутра у Маћедонији, где је становништво било гушће насељено него у горепоменутих крајевима, насељавају се Турци на Вардару, затим само у варошима или у стратегијски важним тврђавама. Из Бугарске и Маћедоније шире се Турци према северозападу, у правцу друмова и путова ка Београду и Босни.

Са Турцима јављају се у нашој Земљи и Цигани. Они се у дубровачкој књижевности зову Јеђунци, т. ј. људи из Египта. Цигани, пореклом из Индије, јављају се први пут у Немачкој 1417, а у Паризу и Амијену 1427. У дубровачким архивским књигама помиње се први пут 1423 Рајко Сinganus као слуга некога Латинице. Цигани се помињу као слуге трговаца, као трубачи и свирачи, коцкари и мајстори лажнога новца.³

друштва св. 7 и 8. Београд 1922). Исти, Из прошлости Срба Жумберчана (Споменик LVIII), Суботица 1923.

¹ Гласник LIII, 97.

² Mon. Hung. hist. XXI., p. 159—160.

³ 1457 помиње се један Циганин као tubeta; други, опет, Оливер Cinganus, који је имао кућу у Дубровнику, помиње се, 1464, као lautarius. 1426 један Циганин коцка се (ludit ad taxillos). 1463 два Циганина „faciebant falsam monetaм“ у Стону. 1482 помиње се неки Радослав Циганин у Гружу који је имао башту „над градом“.

XVI.

Богатство земље и имовне прилике.

Србија је кроз читав XV. па још и у XVI. веку, важила као земља веома плодна и богата. Бургундски витез, Бертрандон дела Брокијер, путујући 1433 кроз моравску долину, каже да је она лепа, богата и добро насељена и да су у њој богата и лепа села.¹ Византијски биограф Мухамеда II., Критовул, истиче да је Србија дивна земља и обилна у свему. Он каже да је она веома плодна и богата у храни и у воћу, у крдима коза, оваца, свиња, коња и других питомих и дивљих животиња. С погледом на богатство руда у злату и сребру, она превазилази чак и Индију.²

Пољски писац XV. века, Јован Длугош, истиче такође богатство Србије и њено обиле у рудама (*foecundam ubertatem et auri argentique copiosam mineram*).³ Марино Санудо каже за Србију, под г. 1521, да је веома плодна и издашна.⁴ У тој богатој земљи, поред земљорадње, сточарство је још увек било главно занимање народа, и стока је због тога, крупна и ситна, била још увек главни капитал народни. Пошто новца није било довољно, стока и сточни производи служили су још увек као средство за куповину.

Највећи поседници у градским областима и жупама, несумњиво, беху деспоти, црква и властела. Као и на западу, највећи део малих слободних сопственика изгубио се у великом поседу.⁵ Није јасно шта је било с крунским доменама после смрти цара

¹ Rad XLII, 172.

² „Н τε γάρ γῆ, πάμφερός τε ἐστὶν αὐτῇ, ἐρῶμένη πρὸς ἀπάσας γονάς, καὶ πάντα μετὰ θαφιλίας παρεχομένη, ὅσα φέρουσιν ὥραι σπερμάτων τε καὶ φυτῶν. Ἀλλὰ δὴ καὶ ὅσα νέμονται γῆν αἰπόλια τε φημι, καὶ πόμνια καὶ σφόδρια καὶ βουκόλια καὶ ἱππων ἀγαθῶν οὐκ ὀλίγην φοράν καὶ πολλῶν ἄλλων ἐδοδῖμων τε καὶ χρησίων ζώων, ἡμέρων τε καὶ ἀγρίων γένη διάφορα, ἅπαντα τρέφει μετὰ πολλῆς τῆς περιουσίας. . . . ψύγματα παρέχει χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πλείστα καὶ κάλλιστα καὶ κρείττον τῆς Ἰνδικῆς“ (Mon. Hung. hist. vol. XXI, p. 151).

³ Joannis Dlugosii, *Historiae Poloniae libri XII*. Cura Alex. Przewdziecki, Cracoviae 1877, IV, 635—686.

⁴ „el qual paexe e fertilissimo e grasso“ (Történelmi Tár XXV (1878), 225).

⁵ Новаковић, Село 139.

Уроша. Да ли су их, можда, приграбили поједини великаши, како би се, можда, могло закључити из оних места у повељама деспота Јована Угљеше и деспота Јована Драгаша и брата му Костадина када о себи говоре са »царство ми«, »царство ни«.¹

Имајући силне земље и многе поданике који су радили за њихове потребе, деспоти и властела, у XV. веку, стекли су велика покретна имања, нарочито разне врсте драгоцености. На лепо рухо много се полагало и трошило. Херцег Хрвоје Вукчић, спремајући се на будимски двор, позајмио је од своје жене Јелене 6000 дуката, да би се могао што сјајније појавити.²

Колико је било велико покретно имање српских деспота и властеле, најбоље се види из њихових поклада које су полагали у Дубровнику. Поклади су били у новцу, обично са интересом 5%, сребрним шипкама, сребрном и златном посућу и другим драгоценостима. Такве беху позлаћене и сребрне зделе (плитице), рукомије или бачини, врчеви (кругле), пехари, кондијери, кантице (конатице), коралне кашике и виљушке (пируни), златни, позлаћени, сребрни и бисером украшени појасеви, обоци, венци, круне (дивизе), позлаћена и сребрна коњска опрема.³

¹ Новаковић, Зак. Споменици 446, 452.

² Пуцић I, 176.

³ Пуцић II, 49—51, 55—58, 73—74, 96—102. Mon. serb. 497—498. Споменик XI, 42—44, 62. E. Lilek, Die Schatzkammer der Familie Hranic (Kosača), Wiss. Mitt. II, 125—151.

XVII.

Индустрија, рударство и трговина.

У овом перијоду, у унутрашњости, производња и потрошња још увек су у равнотежи. Обично се производи онолико колико је потребно за живот, због чега је вишка мало или скоро нимало за продају. За то и у овом перијоду налазимо мало помена о трговини са домаћим занатлијским производима. Али за то се у Приморју опажа живахност у индустријској производњи, нарочито у Дубровнику. Тако се у Дубровнику, 1423, помиње дубровачко стакло, а од 1417 фабрикација разноврсне чохе. Ове радионице смештене бежу пред Пилама и испод кастела св. Ловре.¹ Дубровачки фабри-кати извозили су се нарочито у Босну, Србију и Бугарску.

За примером Дубровника пошао је херцег Стефан Вукчић. Занимљив је његов покушај да се на својој територији ослободи посредничке трговачке улоге Дубровника, у намери да предузме трговање сам на своју руку са Млещима и Фиоренцом. На тај начин хтео је херцег Стефан лично да прибира оне велике приходе које је Дубровник имао од извожења балканских сировина и увозења својих и страних артикала са Запада. Поред нових царина и нових сланица у Новом и Драчевици, чим је Стефан мислио одбити дубровачке трговце са својих територија, намеравао је херцег да подигне фабрику сукна у Новом.² Наравно, овај покушај Стефанов

¹ Jireček, Handelstrassen 59.

² У априлу 1449 јављају Которани републици млетачкој „chome el conte Stefano voyvoda de Bosna intende fabrichar a Castelnovo in questo nostro colfo de Cataro una stancia per far fare larte de lana et altre cosse“ (Listine IX, 304). Дубровчани у инструкцији Бобаљевићу и Рањини, од 13. априла 1450, говоре такође о овом покушају (N. Jorga, Notes et extraits, II, 436). Да је Стефан хтео да се ослободи дубровачке посредничке трговачке улоге кажу Дубровчани, истичући да је Стефанова намера „che li nostri merchadanti non vadono a comprar merchanzie, robe et grasse per lo paese, digando che lui vole che li soi vegnano a Ragusa com le dette merchanzie, robe et grasse, et che le vendano a le porte de Ragusa ... perche tutte le cose et merchantie de li soi et de ogni altra persona, che se trano de li soi paesi, et quelle che viene d'altri paesi et

да се трговачки еманципује од Дубровника довео га је до рата са републиком св. Влаха, па је ово дуго ратовање завршено миром у априлу 1454.¹

Рударство је нарочито интензивно рађено за владе деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Вуковића. Нарочито чувен рудник беше Ново Брдо, о коме Критовул прича да обилује сребром и златом.² Па и земљописна карта млетачкога монаха фра Маура (око 1459) помиње у Србији „fosse da oro et argento“ близу „Nuova Barda over Nuovo Monto“. Витез Бертрандон каже да деспот Ђурађ само од Новог Брда има 200.000 дуката, по једном писму Ивана Капистрана 120.000 а од Сребрнице на 30.000 дуката годишње.³ Нарочито чувено беше новобрдско гламско сребро, помешано са златом.

Руду су вадили саски »пургари« који су у Новом Брду имали своју цркву св. Николе. Поред многобројне српске властеле била је у Новом Брду јака дубровачка трговачка колонија. Сем Дубровчана било је онде још и Млечића и других Италијана. Сви они одржавали су живе трговачке везе са Софијом, Цариградом, Једренима, Сером и Солуном.⁴ Богат рудник беше Сребрница, зап. од Дрине, у којој се помиње ковница новца од 1417, а о коју су се толико много отимали српски деспоти и босански краљеви.

У доба деспота помиње се као издашан рудник Плана, на десној обали Ибра, где је била дубровачка трговачка колонија с консулом на челу и римокатоличком црквом.⁵ Чувен беше рудник Трепча, североисточно од Митровице, на онда сребрни рудник Рудишта код Рипња, југозападно од Авале, за тим сребрни и оловни рудник Зајача у Подрињу са многобројном дубровачком колонијом.⁶

Пречишћавање метала и одвајање сребра од злата вршило се у Србији. Тако, напр., 1418, помиње се у Приштини „affinatio argenti“. 1428 не спречава се из Дубровника увоз у Србију „salni-

vanno in sue contrade, vole che vadano per sue man et che siano a suo nome“ (Diplomatarium Ragusinum 500—501). У једној инструкцији од 1451 vele Дубровчани како Стефан извесне артикле (cremisi, cere et altre merchantie) „mandava a Vinexia, a Fiorenza et altronde“ (N. Jorga, op. cit. 473).

¹ Новаковић, Законски споменици 247—251.

² „... οὗ δὲ καὶ ὁ πλεῖστος ἀργυρος καὶ χρυσὸς γινώσκειται ἀνορυττόμενος“ (Mon. Hung. hist. vol. XXI, 154.).

³ E. Fermentžin, Acta Bosnae 223.

⁴ Jireček, Handelsstrassen 55—56.

⁵ Jireček, Handelsstrassen 53.

⁶ Ibid. 51.

trium et alia necessaria pro dividendo aurum ab argento“.¹ Сицилијански краљ Алфонсо, у писму деспоту Ђурђу од 26. априла 1455, истиче да се у његовој земљи нашле сребрне и златне руде, али нема вичне људе „qui illas nosse et purificare sciant“.² У Горажди помиње се 1456 „salnitrium“ за деспота ради одвајања сребра од злата.

После турског освојења рудници почињу да опадају, а с опадањем рударства губе трговачки значај поједина места. Тако, напр., Призрен помиње се већ 1433 као напуштено трговачко место.³ Саски рудари већином се селе, поглавито у Угарску и Италију. одакле их је већ раније тражио поменути сицилијански краљ Алфонсо.

Дубровник је и у доба деспота био главни трговачки посредник између балканских земаља и Запада. Као и раније, главни извозни артикли беху руде, дрво, жива стока, вуна, сир, сухо месо; суха риба, мед, восак, крзна од дивљачи (зечја, вучја, лисичја; јелења; од куне и т. д.). Важни увозни артикли беху производи текстилне индустрије, поглавито свилене и вунене тканине из Фиоренце, Милана и Вероне. Али су у унутрашњост балканских земаља долазиле, преко Угарске, Дунавом, вунене тканине из Ипра и Турнеја. Како је речено, од прве половине XV. века почели су и дубровачки фабрикати да с успехом конкуришу страним фабрикатима, а чињени су покушаји да домаћи индустријски производи потисну и дубровачке.

Други, врло важан увозни артикал беше со, јер, сем сланих извора код Тузле, у унутрашњости балканских земаља није било солих рудника. Поглавито и највише трошила се приморска со, а главни потрошачи беху сточари из унутрашњости. Због тога су Дубровчани строго пазили да се старе наредбе о искључивој производњи соли на ушћу Неретве, код Дубровника, Котора и код св. Срђа на Бојани строго одржавају. Они су за то сваки пут енергично протестовали против подизања нових сланица, као што је био случај у Суторини крајем XIV. и почетком XV. века.⁴ Дубровчани су своју со, добивену поглавито у Грузију, на острву Шипану и на Стону, увозили дубоко у унутрашњост све до Косова Поља, док је источни део српских земаља повлачио камениту со нарочито из Карпата, из Угарске и Влашке.⁵

¹ Ibid. 47.

² Mon. Hung. hist. XXXIII, 191—192.

³ Jireček, Handelsstrassen 67.

⁴ Пуцић I, 11, 12, 45.

⁵ Jireček, Die Bedeutung von Ragusa, Wiener Zeitung 1899, бр. 124.

Даљи увозни артикли беху вино, шећер, ушећерено и јужно воће, зачини, лекови, сапун, свеће, кожные прерађевине, оружје, за тим ловци соколи и т. д.

Главни трговачки центри беху Ново Брдо, Приштина, Трепча, Рудник и особито Београд, преко кога је ишла трговина са Угарском.¹ У тим центрима јављају се поред Срба, као трговци, Дубровчани, и то врло често као закупници царина, за тим други Далматинци, Млечићи, Фиорентинци, Угри, Грци и Турци.

После освојења турског, значај ових трговачких центара потпуно опада, а с тим уједно и дојакошња трговачка делатност Дубровчана у унутрашњости Балканског Полуострва. Године 1441 рачунали су Дубровчани да се $\frac{3}{4}$ њихове трговине креће на мору а само $\frac{1}{4}$ на суку.

Трговину у унутрашњости ометали су Турци, за тим међусобне унутрашње распре на почетку XV. века, онда високе и многе царине, која је у Дубровнику, 1449 г., подигнута била од 6% на 12%. Сметао је трговини и чешће практикован преузам, где су прави и невини трговци, и лично и имањем, одговарали за кривце, на што су се Дубровчани горко тужили.² Иначе се у привилегијама српских деспота Дубровчанима понавља у главном текст привилегије цара Стефана од 1349 и цара Уроша од 1357 г.³ У њима се утврђују норме по којима ће се регулисати спорови између Срба и Дубровчана, Саса и Дубровчана, чине се одговорни село и околина за штете учињене Дубровчанима, допушта се слободно тровање Дубровчанима, као и несметан одлазак Срба у Дубровник, обвезују се Дубровчани бантиници у Новом Брду да су дужни град оправљати и чувати га. Наређује се, даље, да број сланица у Приморју има да остане исти како беше за владе цара Стефана и кнеза Јазара, утврђује се, за тим, да је деспот, у случају заваде с Дубровчанима, дужан шест месеци унапред наредити Дубровчанима да се са имањем иселе из државе, па тек онда заратити с њима и т. д.⁴

И ако су Дубровчани желели и много полагали на пријатељске односе са суседним владарима и великашима, јер су знали да трговина може напредовати само у миру,⁵ ипак су чешће долазили

¹ Јигећек, Handelsstraßen 61. У Београду су, по казивању Константина Философа, настојањем деспота Стефана трговци имали нарочите привилегије (Гласн. XLII, 287).

² „Јерь тръговци не мог8 бити ни шкити где прави за кривога плакта“ (Пуцић I, 62, 139, 161).

³ Новаковић, Законски споменици 169—172, 178—182.

⁴ Тамо, стр. 218—221, 231—236.

⁵ 12 децембра 1402 пишу Дубровчани Ђурђу Вуковићу да им је жао

у сукоб с деспотом Стефаном. Тако напр. 1396 господин Стефан наредио је да се Дубровчани за три дана имају иселити из његове земље, а 1398 наређено беше да се неки дубровачки трговци вежу.¹ Деспот Стефан, имајући велику потребу у новцу због тешке унутрашње и спољашње ситуације, поред тога што је повисио царине, нерадо је гледао да Дубровчани извозе сребро и злато из Србије, па је желео то спречити.² У једном писму Дубровчанима од 1417 истицао је да Дубровчани „за прве госпде нѣсѣ ини тръгъ из Србалѣ изъносили размѣ коже, воскъ и сиреньѣ а сада носе сребро и злато“. Дубровчани су се бранили, истичући да су се и раније обична чоха (мрѣчариѣ) и обична свила на малим трговима куповале сточним производима, али на великим трговима, као што су Ново Брдо и двор деспотов, продају се скупоцена чоха, свилене и златоткане материје и бисер, а та се роба не може плаћати „кожами, воскомъ и сиреньѣмъ размѣ сребром, златомъ, и дразѣмъ каменѣмъ.“³ Како је деспот Стефан ударио намете на дубровачке трговце, противно привилегији за Дубровчане од 1405, протестовали су Дубровчани. Њихови трговци, пак, гледали су да изиграју наредбе деспотове, због чега је овај наредио да се неки дубровачки трговци вежу, ухапсе и протерају.⁴ То је, најзад, довело до прекида трговачких односа између деспота и Дубровника.⁵ Како су се међусобни односи нешто поправили, било је и даље спорова између Дубровника и деспота Стефана који је непрестано спречавао да Дубровчани извозе сребро из деспотовине.⁶

што је у заводи с братом: „Богъ вѣ волѣли бисмо да не меѣю вами миръ и любавъ . . . нѣрѣ тръговацъ не иште развѣ мирнѣ и гоинѣ землю“ (Пуцић I, 43).

¹ Пуцић I, 7, 13.

² Пуцић I, 95. Новаковић, Зак. спом. 89. Извоз сребра из Босне отежан је био и за владе краља Стефана Томашевића 1461 (Ibid. 257).

³ Пуцић I, 138.

⁴ Протестујући против тога, Дубровчани се позивају на привилегију од 1405. у којој, њдрѣжи се да ако би се слѣчило . . . терѣ господствоти хотѣло насѣ ратовати да се нашѣмъ има на ѣ мѣсець прѣ тога приповидѣти како да си скѣпе сѣ всѣмъ своимъ и поидѣ слободно ванѣ дрѣжаве сръбске“ (Ibid. 141).

⁵ Детаљније о том В. Ћоровић, Сребрница за владе деспота Стефана (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор II (1922), 67—77).

⁶ Пуцић I, 160, 165.

XVIII.

Новац и Финанције.

Метали су, као и раније, мерили се литрама, унчама и аксађама. Једна литра захватала је 12 унча, а једна унча 24 аксађе. У ово доба опажа се да је злата све мање и мање. Исплате се врше у сировом сребру, у унчама, литрама и у читавим шипкама. У унутрашњости српских земаља курзирали су дукати, које су први пут почели ковати у Млецима 1284. Тада је од једне литре злата ковано 67 дуката. У дукат је тада ишло 18 гроша или динара. Али у другој половини XV. века вредео је један дукат 41 грош или $3\frac{1}{2}$ перпере.¹

Новци српских деспота ковани су у Новом Брду, Руднику, Смедереву, Сребрници и т. д., али је у унутрашњости српских земаља курзирао и дубровачки и млетачки новац. Првобитно, дубровачки динара беху тешки око 2 гр., али доцније све су лакши, а половином XV. века теже само 1.05 гр. Првобитно, од једне литре сребра ковало се само 144 гроша, а 1452 г. већ 270 гроша.² Док је у XIII. веку у један дукат ишло 18 динара, у другој половини XV. века ишло је 41 динар.³ У Босни је, у другој пол. XIV. и у првој пол. XV. века, највише био у саобраћају дубровачки новац, али је, поред њега, био у оптицају и млетачки.⁴ Твртко I, као бан ковао је полудинаре, а од 1365 динаре. Тек од владе краља Твртка II., од

¹ Wiss. Mitt. II, 132.

² Ibid. М. Решетар, Дубровачка Нумизматика I (Ср. Карловци 1924 (384-391).

³ Mon. serb. 514.

⁴ Краљ Стефан Томашевић у повељи од 25. новембра 1461 каже: „и оучинисмо да нихъ динари доубровачки ходе слободно . . . како е прво било за прве госпоре кралевиъ босаньскихъ“ (Новаковић, Зак. спом. 260). Стефан Твртко допушта 21. децембра 1422 да Млечићи „possano expendere la moneta del prefato misser lo doxe e del comun de Venexia como i Ragusa al presente spendeno la soa“ (Ibid. 276). Краљ Стефан Томаш обећава 1444 да ће ускоро ковати свој новац, али ако би, случајно, одустао од тога, „moneta dicti domini ducis et dominii Veneciarum“ биће у оптицају по целој Босни као и дубровачки новац (Ibidem. 287-288).

1436, опажамо нов тип босанских новаца. Краљ Томаш ковао је између осталих и такав новац који је имао српски натпис латиницом. Најчешће налазе се новци последњег босанског краља, Стефана Томашевића.¹

Доласком Турака почиње у унутрашњости српских земаља да курзира и турски новац, аспре од грчке речи *аспρον*. Био је то сребрни новац различите величине и тежине. 1436 године ишло је у један дукат 40 аспри.

Као и у ранијем, и у овом перијоду није се правила разлика између државне и владаочеве благајнице, која се назива кућа.² Држава, још увек примитивна, посвећујући једино пажњу одбрани од непријатеља споља и одржавању поретка изнутра, покривала је своје потребе највећим делом дажбинама поданика у природним производима. У средњем веку у западној Европи, па и у нас, порези и дажбине не сматрају се као обвезе које појединац дугује држави него као неке врста закупа за земљу на којој се и од које се живи. Према том схватању, појам потпуне слободе не слаже се са давањем пореза и дажбина, због чега племићи, обично, не дају порезе и дажбине него потчињено становништво.

Право на прибирање пореза и дажбина има владалац као врховни господар земље, а то право преноси он и на иматнике и поседнике земаља, јер власништво земље доноси собом и право администрације, суђења и побирање прихода са дотичне земље. Сви приходи теку у »кућу« или ризницу владаочеву, којој стоји на челу протовестијар, какав беше у почетку владе Стефана Лазаревића »домъ Іованъ«.³

Финансијски извори из којих су владоци, пред крај XIV. и у XV. веку, покривали дворске и државне потребе беху разноврсни. У првом реду, ваља поменути приходе с владалачких домена, које се зову »мѣроп'шине«. Становништво тих домена давало је владоцу десетак од жита, вина, воска, меда, стоке, крупне и ситне, плаћало је таксе за употребу пашњака, шума, млинова и фуруна, давало је работе »велике и мале« лично и са стоком. У раније доба приходи од владалачких домена беху велики и, можда, најзнатнији. Доцније, поклањањем домена цркви и властели, смањени су владаочеве приходи с домена. Једино је, изгледа, нови владалац, као и на западу, добивао неку накнаду у поклонима када би властели као сизерен потврђивао њихове дојакошње правине.⁴

¹ Упор. III. св. стр. 241.

² »Коукна господства ни« (Споменик LVI, 16).

³ Пуцић I, 29.

⁴ Новаковић, Законски споменици 314.

Известан приход имали су владаоци од заштите Јевреја, који су, као и на западу, плаћали владоцу извесну таксу.¹

Регална права доносила су владоцу у XV. веку такође лепе приходе. То је право на ковање новца, право на приход од руда и право на побирање царина. Изгледа да су приходи од ковања новца опали за време слабе владе цара Уроша, када су поједини великаши почели ковати свој новац.² У XV. веку, за владе деспота Стефана и Ђурђа, приходи од ковница новца повећали су се, јер нема примера да су поједини великаши за њихове владе ковали свој посебан новац.

Велик приход имали су деспоти од рудника. У Угарској давана је владару осмина од племенитог метала (*urbura*). Међутим, не зна се тачно колико су рудари давали српским деспотима. Али, како је рударство за њихове владе било веома интензивно, свакако су приходи од рудника били велики, како се то, у осталом, види из поменутог казивања Бертрандона Брокијера и Ивана Капи-страна.

Стари данци дубровачки за слободу трговања по унутрашњости прешли су, у другој пол. XV. века, на босанске краљеве. То су били т. з. „српљски доходак“ који се, у износу од 2000 перпера, плаћао о Митрову дне, и стонски од 500 перпера који се Србима у Србији плаћао о Ускресу, а онима из Босне на дан св. Влаха.³

Као и на западу, и у нас је регално право владоца било отварање нових тргова и царинарница.⁴ Царине, које се зову и доходак, биле су унутрашње и пролазне (мимоходне, на западу *transituae*). Оне су се плаћале највише на трговима, на важним пролазним и саобраћајним местима, на бродовима и т. д. Као и раније, примао се у име царине десетак од вредности робе. Царина се обично наплаћивала онде где је вршена измена производа, а наиме на трговима, како би се лакше могао вршити надзор над трговцима. Цариници су трговачку робу која улази у државу пописали, а царина би се наплаћивала на оном тргу где је роба продана. Царину на сву робу платио би трговац само у случају ако је с робом хтео прећи српску границу.

¹ „Евреји, дајуће на всако лето 8законѣи тѣмъ телось“ (Споменик LVI, 7).

² Јов. Радонић, О деспоту Јовану Оливеру и његовој жени Ани Марији (Глас. 94, 1914).

³ Новаковић, Законски споменици 155, 156, 210, 228, 231, 239, 257. Види и С. Јиреček, *Dohodak Stonski* у Зборнику у почаст В. Јагића (Berlin 1908), 533 и д.

⁴ Н. Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Leipzig 1892, II, 239.

У царинским односима Дубровника према српској држави опажа се код Дубровчана тежња да по сваку цену спрече увођење каквих новотарија. Тако, напр., у једном писму краљу Урошу I. кажу Дубровчани: „коумерька да држимо кралевства ти оу законѣ господина ни отьца ти.“¹ У привилегији цара Стефана Душана за Дубровчане од 1349 истиче се да ће Дубровчани плаћати царине по закону, како су их плаћали и раније.²

За време деспота помињу се тргови у Плани, Руднику, Параћиноу Броду, Новом Брду и т. д. Правила се даље разлика између великих и малих тргова. На великим продавала се скупа, а на малим незнатнија роба (мала коупла).³ С обзиром на казивање Константина Философа да је деспот Стефан дао Београду нарочите трговачке повластице, рекао бих да је Београд, а можда и Смедерево, имао т. з. *ius stapulae*, по коме је роба, доношена из Угарске и преко Угарске, морала бити истоварена само у Београду одн. у Смедереву и ту продавана. Тако су страни трговци морали своју робу продати на велико у привилегованим варошима, а сву корист од трговања на мало уступити домаћим трговцима.⁴ Свакако се онда и царина од увезене чохе и других тканина наплаћивала не по мери дужине него по комаду.⁵

Као и на западу,⁶ српски деспоти давали су царине и дажбине на трговима под закуп, и то највише Дубровчанима. Тако, напр., царине шетоњску (код Браничева) и планску држао је Дубровчанин Живулин Станишић, добивши, 1399, разрешницу од кнегиње Милице и синова јој да је своја дуговања подмирио.⁷ Царину у Руднику држао је под закуп Дубровчанин Мароје Љебровић, а новобрдску Дубровчанин Тудро Мласковић и нешто доцније Бенко Гундулић.⁸ Рудничку царину продао је деспот Стефан Дубровчанима за 600 литара сребра.⁹ Бранковићи издали су на поч. XV. века под закуп своје царине у Трепчи и у Приптини Дубровчанину Божиши. Поред царине, помиње се у Приптини и ковница

¹ Новаковић, Зак. споменици 154.

² Тамо 171.

³ Тамо 152.

⁴ Timon, op. cit. 259.

⁵ „Pro qualibet petia stameti ypp. V et pro qualibet petia celonis ypp. VII“ (Зак. спом. 265).

⁶ Esmein, Cours élémentaire d'histoire du droit français (Paris 1912), 649.

⁷ Споменик XI, 45. Пуцић I, 74.

⁸ Споменик XI, 48, 50, 64, Пуцић I, 160, II, 44.

⁹ Пуцић II, 79—80.

новца (цека).¹ Помињу се даље царине побрешка,² сребрничка.³ за тим у Бовану код Алексинца.⁴ Закупци царина, по истеку и исплати царина, добивали су од деспота исправе којима се утврђивало да су своје обвезе према деспотима у свему испунили.⁵

Као и раније, деспоти су приходе од појединих царина уступали високим црквеним достојанственицима, црквама и манастирима. Тако, напр., 1423 митрополит Исидор примио је од рудничке царине 40 литара сребра.⁶ Деспот Стефан уступио је, 1427, лаври св. Атанасија на Светој Гори 20 литара сребра годишње од новобрдске царине и мимоходну царину у Петрусу.⁷ Деспот Ђурађ Смедеревац дао је истој лаври св. Атанасија 80 литри сребра од прихода новобрдске царине у накнаду за изгубљене метохије које су прешле у турске руке.⁸

Право расписа и убирања пореза припада деспоту као врховном господару земље. Порези беху редовни и ванредни. Редовни су се купили сваке године, а ванредни у особитим приликама. Непосредан порез на баштину био је соћа који се давао у новцу и у природним производима. Плаћао се у два пута годишње. У приморју давали су сељаци, у XV. веку, по једну перперу од огњишта у име соћа, а у дубровачком и дукљанском приморју по један дукат од куће.⁹ Није јасно да ли је и у држави деспота побиран стари источно-римски данак на главу, димнина, или је он остао ограничен само на јужне крајеве који су, у доба деспота, пали били у турске руке.

Даљи приходи владалаца беху разноврсне дажбине поданика, које се зову »побирице мале и велике«,¹⁰ а које се изреком набрајају у једној повељи кнеза Стефана Лазаревића од 1395 г.¹¹ Између ових истакнућемо оброк, намет за плаћање жупских чиновника,

¹ Споменик XI, 60.

² Споменик XI, 50.

³ Споменик XI, 75.

⁴ Гласник XXIV, 273.

⁵ Споменик XI, 47—48, 52.

⁶ Пуцић II, 80.

⁷ Споменик LVI, 14.

⁸ Споменик XI, 17.

⁹ III. св. 250.

¹⁰ Новаковић, Зак. споменици 531.

¹¹ „И да имъ нѣсть градозиданіа, ни бигле, ни повоза, ни поноса, ни грагѣ, ни воиске, ни подставе, ни геракар'ства, ни лов'чинѣ, ни подхѣгоненіа, и да имъ нѣсть ни еднога оброка, ни сьсада, ни приселице, ни притражице“ (Новаковић, Зак. споменици 520).

затим при селицу, обвезу поданика да три пута годишње приме на стан и храну деспота и његову пратњу.

Напредовање Турака и тежак положај деспотовине између Турске и Угарске изазвали беху потребу увођења нових пореза. Новим порезима требало је, с једне стране, плаћати данак Турцима, а с друге појачати војну снагу земље.

Већ је Вук Бранковић после боја на Косову разрезао порез на своје поданике, од кога се плаћао данак Турцима (»турска плата«, »телос царев«).¹ Кнегиња Милица и синови јој, Стефан и Вук, разрезу су такође 1395 порез за покриће турскога данка. Обвезу плаћања овога пореза распрострли су и на манастирске поданике, ослобађајући их од свих работа малих и великих »разве работе великога господара кога кне прит на вс8 землю срѣпск8«.² Господин Ђурађ с мајком Маром и братом Лазарем ослобађа поданике манастира св. Павла свих обвеза »разве телоса царева«.³ Господин Ђурађ Вуковић ослобађа 1414 поданике истога манастира свих дажбина и обвеза, па и војштатика, »разве тоурске плате«.⁴ За време деспота Стефана данак турски износио је 40.000, а за владе деспота Ђурђа Смедеревца 50.000 дуката.

У погледу војног уређења имао је деспот Стефан пред собом пример суседне Угарске, са којом је, од поч. XV. века, био у тесним и интимним везама. У Угарској је, наиме, краљ Лудвиг Велики увео, 1351, за потребе војне нови порез деветак (попа). Тежаци су дужни били давати деветак од производа својим господарима, а ови су за то, према прописима, дужни били опремити прописан број војника. Земљевласник могао је своје поданике ослободити од ове дажбине само уз пристанак владоца.⁵ За владе краља Сигисмунда одлучио је земаљски сабор у Темишвару, 1397, да је сваки племић и земљевласник дужан опремити на сваких двадесет поданика једног лако оружаног коњаника (pharetrarius).⁶ Првобитно ванредне природе, војни порез (tallia, subsidium, dica) постао је, за владе краља Сигисмунда, сталан порез.⁷

Војни порез у Србији, који је завео деспот Стефан, звао се »воиштатикъ« или »оунче лѣтнѣ«. Тај се порез плаћа »да се тѣмзи

¹ „расписахъ землю вс8, колико гестъ въ области моѣи, како кѣмо плакѣти данькѣ Тѣрькомѣ“ (Mon. serb. 223).

² Споменик LVI, 10.

³ Зак. споменици 529. (У Новаковића погрешно штампано разве телѣа.)

⁴ Тамо 531.

⁵ Timon, op. cit. 597.

⁶ Magyar történelmi tár III, 217.

⁷ Timon, op. cit. 688.

отправља воиска“.¹ Војни порез, који се покадшто назива и »ноужда«, био је општи. Плаћала су га и манастирска села, чиме је имунитетско право манастира било знатно сужено. У даровној повољи лаври св. Атанасија на Светој Гори ослобађа деспот Стефан манастирска села свих обвеза и дажбина „кромѣ нѣжде, господствоуми“.² Интересантна је даровна повеља деспота Стефана истој лаври од 1427 г. Ту се села манастирска ослобађају од свих дажбина сем војног пореза (кромѣ лѣтнихъ оунгн). Манастирска села дужна су, даље, поћи на војну дужност ако би деспот лично пошао у рат; дужна су, даље, ићи на војну с крајишким (пограничним) војводом и оправљати београдску тврђаву.³

Имајући у рукама велике приходе од рудника и уведавши нови војни порез, стекли су деспоти моћно оружје за сузбијање сепаратистичких тежњи велике властеле. Угушење устанка војводе Николе Зојића и Новака Белоцрквића⁴ показује јасно колико је деспот Стефан био снажан да без велике муке сузбије сваки покушај отпора. Тим се уједно и тумачи да је владалачка власт у XV. веку далеко јача него што је била у XIV. веку, чак и за доба цара Стефана Душана. Стари српски државни сабор, састављен од световне и духовне властеле, губи свој ранији значај. Деспоти, Стефан и Ђурађ, свршавају важне државне послове већином самостално. Тек доцније, непосредно пред пад деспотовине, за слабе владе Јелене, удовице деспота Лазара, истичу се видније поједини великаши, а особито велики војвода Михаило Анђеловић.

¹ Гласник XXIV, 287.

² „И свободу даєть царство ми, іако да нѣсть тѣмъ сока, ни градо-блюденіа, ни повоза, ни поноса, ни жетве, ни сѣнокошеніа, ни приселице, ни данка коного кромѣ ноужде господствоу ми“ (Споменик LVI, 12–13).

³ „И села да прѣбываю оу всакои свободѣ. И ѿ данка зимнега, кромѣ лѣтнихъ оунгн и ѿ сока, и ѿ всехъ работъ господства ми малыхъ и великихъ кромѣ тринехъ вещей, ако се би слоучило господствоу ми самому главоу поки на воискоу, и ѿни да погю з господствомъ ми и потѣчице и воиске краишне коє се прилоучаю на краищоу, да соу длѣжни ѿпратиати с воєведомъ господскимъ краиштинимъ. И ако се би згодило инои метохи лаврьскои поки на заданіе Белграда, тѣди и ѿвази выше реченна села да походе с ними заєдно“ (Споменик LVI, 14).

⁴ Св. II. стр. 105.

Регистар¹

А.

Аба, краљ угарски, III, 14.
Абруци у Италији, IV, 20.
Авала, брдо јужно од Београда, III, 208; IV, 92, 204.
Авари, III, 23, 24.
Авињон на Рони у Француској, III, 33, 89, 93, 96, 108, 113, 132, 246.
Авлон у Епиру, III, 27, 29, 30, 39, 100, 177, 179, 181, 184, 199, 205, 218, 220, 223, 228, 230, 233, 238, 254; IV, 50, 87, 121, 142.
Аврам Поповић, III, 10.
Авранезовићи, турска породица, IV, 97.
Авретхисар у Македонији, IV, 52.
Автократор, III, 16.
Автономија града, III, 99, 140.
Агарени, IV, 117.
Агнес, жена претендента Мурата, IV, 152.
Аграрни закон, III, 144.
Аграрни односи, III, v.
Аграрни роб, III, 118, 195.
Adam de Chaource, витез темпларског реда у Јерусалиму, IV, 21.

Advocatus, заступник владе, III, 163.
Адмирал, дворско звање, III, 25.
Адрија, III, 39, 42, 171, 216, 220, 222; IV, 65.
Адријан, син кир Теодора, III, 43.
Адријанопољ, IV, 46.
Адрфато, право калуђера на исхрану, IV, 30.
Азија, III, 90, 175.
Ајдин, Турчин, у служби десп. Стеф. Лазаревића, IV, 153, 158.
Анакије, монах, III, 283.
Акасто, место у Угарској, IV, 124.
Акарнанци, III, 295.
Aqua Viva (жива вода), IV, 198.
Анквилеја, град на јадранском приморју, III, 237.
Акирије, министар асирског краља, IV, 65.
Аксаџа, мера за метал, IV, 208.
Акон, приморска тврђава у Сирији, III, 230; IV, 75.
Акош v. Timon, IV, 193.
Акрополит, виз. писац, III, 138, 180.

¹ Рукопис Регистра за III и IV књигу изгубио се на путу из Београда за Беч, због чега је публикација књиге много задоцнела. Регистар је поново израдио проф. Павле Стевановић, на чему сам му много захваљан. Јов. Радонић.

- Акрополитова** њива, III, 43.
Акростих, стапан порез, III, 247, 249, 252.
Аксађа, мера, III, 232.
Алагатор, стареш. гласоноша у Бугарској, III, 28.
Аламани, (Немци), III, 131.
Аламанија (Немачка), IV, 57.
Алани, ирански народ, преци данашњих Осета, III, 123, 130.
Албрехт, краљ угарски, IV, 104, 125, 126, 153, 159.
Aldásy-Thállozy, IV, 198, 199.
Aldiman Tedesco, III, 134.
Алекса (Lessa), filius Petri Spaп, војвода, IV, 132, 166.
Алекса Ивић, историк, IV, 199.
Алекса Паштровић, III, 55; IV, 36.
Александар Велики, IV, 66.
Александар Веселовскиј, руски писац, IV, 52.
Александар, влашки кнез, IV, 18.
Александар II. папа (1061 до 1073), III, 88.
Александар IV. папа (1254 до 1264), IV, 21.
Александар, господар Авлоне, III, 27, 47.
Александар Север, цар римски (208—235), III, 8, 66.
Александар Шахматов, IV, 199.
Александрида, историја о Александру Великом, IV, 53, 66.
Александровац у крушевачком округу, IV, 178.
Алексије III. Анђел, цар виз., III, 8; IV, 11, 18.
Алексије I. Комнен, цар визан. (1081—1118), III, 6, 20, 84, 135, 144.
Алексије Анђел Филантропен, господар Тесалије, III, 30; IV, 148.
Алексије V. Мурцуфлос, цар виз., III, 127.
Алексић, писац, III, 274.
Алексинач, варош у Србији, III, 254; IV, 93, 122.
Алијаз-бег, војвода, IV, 154.
Аловина, олавина, пиће од јечма, III, 297.
Алојз Жуњевић, дубровчанин, IV, 162, 198.
Алојзије Растић, дубровчанин, IV, 140, 141, 163, 164.
Алпи источни, III, 24, 61, 131, 263.
Алтин, рудник код Дечана, III, 206, 209.
Алтоман, вел. жупан, III, 26.
Алтоман, војвода у Бару, IV, 132, 160, 161, 195.
Алувиз Жуњевић, IV, 141.
Алусијан, брат буг. цара Владислава, III, 128.
Алфонз Допш, писац, III, 61.
Алфонсо I, арагонски и напуљски краљ, IV, 120, 142, 145, 153, 198, 205.
Алфонз Huber, IV, 197.
Амалфа, град, III, 277.
Амборије, предграђе Штипа, III, 106.
Амброзије de Barnis, Миланац, III, 219.
Амброзије Контарини, Млечић, IV, 54, 59.
Ами Буге, франц. научник, III, 267, 273.
Амијен у Француској, IV, 200.
Ана, жена Стефана Првовенчаног, III, 89.
Ана, жена Стеф. Уроша II. IV, 17.
Ана, жена цара Уроша IV, 18.
Ана (Кирана), сестра Томе Кантакузена, IV, 145.
Ана Комнен, жена Никифора Бријенија, III, 2, 135.
Ана, ћерка Мих. Палеолога, виз. цара, IV, 23.
Ана, кћи Јована Драгослава, казнаца, III, 22.
Ана, кћи Алексија III. виз. цара, IV, 11.

- Ана**, кћи Теодора, цара епирског, IV, 18.
- Ана Марија**, жена деспота Оливера, IV, 210.
- Ана**, унука дужда млетачког, IV, 19.
- Anales de la corona de Aragon**, III, 2.
- Анатолија** (Анадолија), III, 173.
- Ангелина**, деспотица, IV, 124, 177.
- Angelus de Teodoro de Dievali**, (Девол), III, 30.
- Angelus filius Laurentii petrarii**, III, 264.
- Англосаси**, III, 147, 165.
- Ангора**, престоница турска, III, 95, 109, 112, 114, 138, 153, 156; IV, 194.
- Андра Стевановић**, проф. арх., III, 260.
- Андрија II**, краљ угарски (1205—1235), III, 297; IV, 38, 40, 51.
- Андрија**, брат краља Марка, IV, 61, 110.
- Андрија Гропа**, Арбанас, III, 26; IV, 86.
- Андрија Дандоло**, дужд млетачки, III, 284; IV, 41, 151.
- Андрија Дауро**, кнез дубровачки, III, 154.
- Андрија Заре**, барски каноник, III, 193.
- Андрија Змајевић**, архиепископ барски, IV, 61.
- Андрија**, кнез хумски, III, 21, 31, 32.
- Андрија**, Иванов син, III, 61.
- Андрија Ловретић**, архиепископ, III, 90.
- Андрија Прибинић**, IV, 35.
- Андрија Сабатини**, трг. III, 219.
- Андрија** хрват. војвода, III, 238.
- Андроник II**, цар визант. (1283 до 1328), III, 15, 34, 85, 106, 124, 130; IV, 14, 19, 24, 76.
- Андроник III**, Палеолог, цар визант. (1325—1341), III, 30, 124, 181, 295; IV, 18, 27, 38, 49, 76.
- Андроник Кантакузен**, IV, 146.
- Андроник Палеолог**, тесалиски великаш, III, 283.
- Andronikus Calojani**.
- Анђели**, браћа Филантропени, III, 30.
- Анђели**, тесалиска породица, IV, 132, 148.
- Анђелина**, деспотица, в. Ангелина деспотица.
- Анжуанци** напуљски, III, 135, 213; IV, 20, 22.
- Анжуанци** у Арбанији, III, 17, 88.
- Анжуанци**, француска династија, III, 89.
- Анзберт**, немачки хроничар, III, 3, 14.
- Анзелм de Cayeux**, IV, 21.
- Анзелм de Chau**, IV, 20.
- Анзелм де Шор**, IV, 21, 22.
- Аниција Јулијана**, кћи цара Олибрија, III, 86.
- Анкона** (назив иконе у Дубровнику), IV, 71.
- Анкона**, град и пристаниште у Италији, III, 133.
- Анкоњани**, III, 219.
- Antibaris**, в. Бар.
- Антоније Амираљо**, барон, III, 133, 135.
- Антоније Ваш**, IV, 151.
- Антоније Вучетић**, писац, III, 18, 23.
- Ant. Dobroslavi**, III, 225.
- Антоније Zuchato**, IV, 137.
- Антоније**, лекар цара Душана, III, 131; IV, 180.
- Антоније**, монах, IV, 101.
- Антоније**, синовац рашког краља, III, 134.
- Antonino**, III, 134.
- Антун Сасин**, дубров. песник, III, 109; IV, 56.
- Анукла**, жена Николе Алојзија Гучетића, IV, 137.

- Анцело Муадо**, лекар деспота Турџа, IV, 80.
- Апелати**, Дигениса Акрите, IV, 45, 46.
- Апендини**, писац, IV, 56.
- Aprovilla**, заповест, III, 31.
- Аподохијар**, III, 22.
- Апокавнова** црква и двор, III, 43.
- Апокалипса** Радослава крстјанина, IV, 35.
- Апоклисијарство**, III, 34.
- Апулија**, провинција у јуж. Италији, III, 75, 93, 147, 176, 178, 189, 192, 204, 227, 230, 239, 255, 263, 278; IV, 21, 188, 189, 198.
- Апуљани**, III, 177, 219, 222, 229.
- Арабљани**, III, 128.
- Арабљански** калифат, IV, 45.
- Арад**, град у Мађарској, IV, 126, 164.
- Арадска** жупанија, IV, 198.
- Арбан**, предео у јужној Арбанији, III, 8, 39, 91, 93.
- Арбанаске** пастирске општине, III, 283.
- Арбанаски** пастири, III, 172.
- Arbanenses Sclavi vel Vlachi**, III, 153.
- Арбанија**, III, IV, 11, 17, 31, 42, 47, 51, 62, 68, 88, 90, 91, 106, 113, 124, 137, 157, 159, 171, 177—180, 184, 202, 220, 228, 230, 233, 237, 240, 278, 282, 288, 295; IV, 19, 20, 31, 50, 66, 75, 87, 88, 93, 97, 98, 115, 120, 136, 152, 175.
- Арбанаси**, III, 18, 39, 40, 42 до 44, 53, 57, 61, 66, 68, 77, 104, 107, 111, 115, 120, 121, 124, 140, 172, 181, 182, 194, 221, 222, 226, 247, 262, 282, 283; IV, 8, 26, 52, 57, 98, 138, 180, 188.
- Арборићи**, Арбулићи, властоска породица, III, 41.
- Аргиропулово** имање, III, 43.
- Аријанити**, властела, III, 57.
- Ариље**, варош у ужичком округу, IV, 171.
- Аристин**, писац XII в. III, 144.
- Арменово**, јерменско село код Хлерица, III, 221.
- Арменко**, в. Арменово.
- Арменохоријон**, јерменско село код Витоља, III, 220.
- Арнолд** из Либекa, III, 223.
- Арнолд** од Харфа на доњој Рајни, IV 14.
- Аромун** у јужној Србији, III, 41, 62, 116.
- Арпадовића** династија у Угарској, III, v, 12; IV, 22.
- Арсеније**, епископ, III, 29.
- Арсеније I**, архиепископ († 1263), IV, 75, 76.
- Арсеније**, патријарх српски, последњи за време деспота, IV, 169.
- Арсеније II**, патријарх српски, IV, 179.
- Арта**, главно место у Епиру, III, 18, 29; IV, 57, 148.
- Архиепископ** (титула, звање), III, 10, 28, 76.
- Архиепископово** станиште, III, 10.
- Архижупан**, III, 14.
- Архонти**, III, 13, 70, 174.
- Асен**, цар бугарски, III, 123.
- Асенета**, жена лепога Јосифа, IV, 67.
- Аспра**, турски новац, IV, 209.
- Атанасије**, митрополит († 1456), IV, 170.
- Атила**, краљ Хуна, IV, 59.
- Атина**, престоница Грчке, III, 264.
- Атоње**, IV, 70.
- Ађајуоли**, итал. трговачка кућа, III, 220.
- Auditor**, заступник владе, III, 163.
- Ауриспа**, Сицилијанац, III, 87.
- Аустрија**, IV, 197, 198.

Аустриска војна граница, III, 59.

Аустриски дукати, III, 243.

Ахаја, кнежевина у Пелопонезу, III, 135, 228; IV, 21, 22.

Ахен, варош у Немачкој, III, 237.

Ахмед Авранезовић, санџак-бег у Херцеговини, IV, 97.

Б.

Бабониг, кнез, III, 46.

Бабуни (Богомили), III, 75.

Багатур, почасни наслов при бугарском двору, III, 24.

Баг-бан, баштован, III, 23.

Багреница, владалачки знак, III, 15.

Бадем, дрво, III, 201.

Bazan, породица у Бару, III, 101.

Базел, град у Швајцарској, IV, 80, 181.

Базелски синодисти, IV, 181.

Basilio, породица у Котору, III, 103.

Basilius de Basiliis, Которанин, III, 218.

Бајазит, султан, IV, 13, 96, 99, 100, 114, 129, 138, 150, 154, 161.

Бајан, богат, III, 23.

Бајичићи, сада Бајице, племе, III, 55.

Baüli (baulius, balius), III, 100.

Бакар, метал, III, 207, 228.

Баконска шума у Угарској, III, 180.

Бакрени фолари, млетачки новац, III, 241.

Балдовин IV., јерусалимски краљ († 1184), III, 283.

Балдовин, казнац, III, 26.

Балдовин II. цар латински у Цариграду, IV, 20.

Балдрени, насељено место у епископији Љешкој, III, 188.

Бале Екьса Аръмѣнинь у Струмици, III, 220.

Балеас, логофет, архонт Тесалије, III, 174.

Балезо, тврђава на реци Ријоли у Арбанији, III, 68, 91, 92, 101, 172; IV, 89, 198.

Балисте, справе за бацање вел. камења, III, 128.

Балкан, III, III, 81; IV, 5, 10.

Балканско Полуострво, III, 2, 9, 59, 123, 129, 228, 240, 259, 262, 271, 282; IV, 11, 52, 54, 135, 206.

Балш, румунски архитект, III, 261.

Балша, IV, 173, 176.

Балша Балшић († 1385), IV, 87, 117, 121.

Балша Ђорђевић, IV, 121.

Балша III. Страцимировић Балшић (1403—1421), III, 83, 205; IV, 117, 130, 167, 190.

Балшићи, владарска породица у Зети, III, 47, 55, 71, 83, 171, 242, 254; IV, 41, 43, 58, 86—88, 109, 111, 118, 121, 130, 132, 136, 137, 159, 167, 178, 180, 181.

Бан, намесник владоца, III, 21, 23.

Банат, покрајина између Дунава, Тисе, Мориша и Ердеља, IV, 6, 198, 199.

Bani, румунски новац, III, 238.

Баница, жена банова, III, 23.

Banus tocius Sclavonie, назив намесника Хрватске, III, 2.

Бањани, племе у Црној Гори, III, 52, 53, 54, 62.

Бањска, манастир у Зети, III, 111, 117, 203, 206; IV, 82, 101, 102.

Бањска повеља III, 5.

Бањска хрисовуља, III, 16, 116, 180.

Бар на црногорском приморју, III, 4, 12, 17, 42, 55, 74, 89, 90, 92, 95, 99, 100, 101, 104, 118, 176, 195, 200, 202.

- 203, 216, 228, 233, 241, 249, 252, 263, 264, 276; IV, 6, 8, 20, 21, 31, 86, 88, 89, 93, 94, 121, 138, 139, 159, 160, 161, 180, 183.
- Бара**, са стојаћом водом, III, 201.
- Бараковић**, Задранин, IV, 61.
- Барани**, III, 88, 107, 213; IV, 31, 138.
- Барања**, IV, 125, 198.
- Барач**, син Исаков, турски војвода, IV, 104, 105.
- Барбароса**, село у Арбанији, III, 85.
- Barberius Cherach**, IV, 80.
- Барбо Крусић**, Дубровчанин, III, 74.
- Барбо**, млетачка породица, III, 218.
- Барда**, народно име север. Арбанаса, III, 57.
- Барди**, трговачка кућа флорентинска, III, 220.
- Бардоња**, арбанаско лично име, III, 40.
- Barelli**, Млечић, IV, 130.
- Бари**, град у јуж. Италији, III, 3, 4, 7, 75, 87, 88, 93, 94, 147, 189, 231, 269.
- Барјак**, племе, фис, III, 51, 52.
- Bargusius, gondola**, мала лађа, III, 221.
- Барлета**, на зап. талијанској обали Адрије, III, 220, 255.
- Барлеције**, писац, III, 42; IV, 19.
- Barones**, дворски достојанственици за време Немањића, како су их Дубровчани звали, III, 25.
- Барони**, властела, III, 70.
- Барска** архиепископија, III, 75, 87, 88, 93, 100, 148, 212.
- Барски**, архиепископ, III, 102; IV, 180.
- Барско Велико Веће**, III, 100.
- Bartolomeus de Sfondratis** из Кремоне, IV, 140.
- Барут**, III, 128.
- Барцелона**, III, 231.
- Бачва**, III, 200.
- Бачвари**, III, 105.
- Бачев Дол**, село у Коначлима, III, 173.
- Бачка**, између Дунава и Тисе, IV, 6, 126, 198, 199.
- Башта**, отац, IV, 29.
- Баштина**, наслеђено добро, III, 39, 64, 66, 72, 121, 123, 126, 187, 192; IV, 155.
- Баштина** или стас, свештеничка имања, III, 80.
- Баштинска** војска, IV, 193.
- Баштински**, придев од баштина, III, 65.
- Баштинњњ**, придев убаштињен, III, 65.
- Баштиници**, имаоци родитељског добра, III, 46, 65.
- Беатилово** дело од 1649 год., III, 94.
- Беглер-бег Румелије**, наместник турски, IV, 95.
- Вегна**, властеоска породица, III, 187.
- Безубица**, деспотов посланик (1431), IV, 162.
- Бела IV**, краљ угарски, III, 7, 8, 46.
- Беласица**, планина у Србији, III, 208.
- Беласица**, село близу извора реке Лаба, III, 10, 208.
- Белгија**, III, 157, 194.
- Бѣлѣгъ**, пастирска плата у животињама, III, 182.
- Бѣлѣгъ**, или мећник, погранични камен, III, 191.
- Белето Фалијери**, Млечић, кнез дубровачки, III, 154.
- Бели Дрим**, III, 76, 84, 172, 194.
- Белић**, уљинска породица, III, 101.
- Белмужевићи**, властеоска породица у јуж. Угарској, IV, 165.
- Бело Поље**, некад столица захумског епископа, III, 82; IV, 171.

- Бело** свештенство, III, 75; IV, 28.
- Белово**, на Струмици, III, 294.
- Бембел**, младић, увијен у лишће, IV, 56.
- Benne pictor** у Дубровнику (1278), IV, 71.
- Беневент** у Итал. III, 165.
- Бенедикт IX**, папа (1033 до 1048), III, 108.
- Бенедикт Гундулић**, дубровачки посланик код Сандаља Хранића у Босни, IV, 80.
- Бенедикт Цреповић**, IV, 157.
- Бенедиктинска** опатија Св. Дениса код Париза, IV, 81.
- Бенедиктинска** опатија Св. Јакова из Вишњице код Дубровника, III, 161.
- Бенедиктинска** опатија Св. Јована код Дривоста, III, 92.
- Бенедиктинска** опатија у Мљету, III, 75.
- Benedictus Pristiceu**, III, 113.
- Бенко Гундулић**, закупац новобордске царине, III, 113.
- Београд**, III, VI, 7, 10, 85, 93, 110, 208, 222, 230, 243; IV, 16, 74, 80, 88, 91, 92, 100, 114, 115, 119, 123—125, 127, 132, 170, 178, 181, 184, 187, 200, 206, 211.
- Београд**, некад нека тврђава у Херцеговини, IV, 36.
- Бер** у Македонији, III, 106, 127, 133, 136, 173; IV, 23, 27, 86.
- Берани** на Лиму, IV, 171.
- Берат** у Албанији, III, 29, 181; IV, 87, 121.
- Берг** провинција Угарској, IV, 126.
- Берише**, арбан. католичко племе, III, 57, 58, 110.
- Беркасово** у Срему, IV, 124.
- Берковички** Балкан у Бугарској, III, 208.
- Берлије Е.** опат, III, 16.
- Берлин**, IV, 195.
- Берналд** из Перпинјана у јуж. Француској, III, 177.
- Бернард**, протомајстор, III, 263.
- Бернар Гвидонис**, франц. епископ († 1331), IV, 20.
- Berschova**, рудн. III, 109.
- Бертрандон** дела Брокијер, француски путник XV века, III, 111, 208, 284; IV, 58, 93, 123, 125—127, 181, 184, 195, 201, 204, 210.
- Бершчић** или Брежичић презиме Јакше, родоначелника Јакшића у Угарској, IV, 164.
- Беса**, задана реч арнаутска, III, 160.
- Бесермен** близу Дебрецина у Угарској, IV, 126.
- Бетондић**, дубровачки писац († 1764), IV, 61.
- Беч**, III, 243; IV, 197.
- Бечеј**, IV, 124, 127.
- Бечкерек**, IV, 126, 127.
- Биа**, место у Угарској, IV, 124.
- Биба**, син Николе Арнаутина, III, 51.
- Библиотека** фрањеваца у Дубровнику, III, 257.
- Биволари**, чувари бивола, III, 180.
- Biellosovi Pathareni**, IV, 36.
- Bisanti**, породица, III, 103.
- Bisaciae**, бисаге, III, 224.
- Бијела**, место, III, 160.
- Бијела** црква, назив места, IV, 157.
- Бијели Павле**, име лица, III, 52.
- Бијело Поље** у Грузији, III, 266.
- Бијело сребро** „argento biancho“, III, 208.
- Бијељо**, Biegliа, надимак Паскоја Соркочевића, дубровчанина, IV, 139.
- Билеће**, сев. од Требиња, III, 53, 198.
- Билиг**, надгробни споменик, IV, 82.
- Биљна** храна, III, 296.

- Биографије** и службе Срба светаца, IV, 68.
- Биографије** Немањине, IV, 69.
- Биомужевихи**, IV, 165.
- Бирь** поповска, бирь доуховъна, дохотькъ доуховный, III, 80.
- Бирчија**, скупљач бира, III, 80.
- Бистриоли**, село у Арбанији, III, 58.
- Бистрица**, река близу Пећи, III, 76.
- Бистричка** цамија, IV, 106.
- Bitri**, име лица у сев. Арбанији, III, 57.
- Bitri Sclavo**, арбанаско село, III, 58.
- Бихор** у долини Лима, IV, 94.
- Бједба**, количина работа, III, 195.
- Бјела**, јужно од Коњица, IV, 36.
- Бјелан** с браћом, III, 48.
- Бјелице**, племе у Црној Гори, III, 58, 250.
- Бјелопавлихи**, племе, у Црној Гори, III, 49, 52, 54; IV, 165.
- Бјело Поље**, северно од Борче у Грузи, IV, 122.
- Бјелослава**, удовица краља Владислава, III, 278.
- Бјелошевићи**, сада Бјелоши, племе у Црној Гори, III, 55.
- Бјелак Драживојевић**, жупан, IV, 173.
- Бјечве**, ниске чарупе, III, 290.
- Благовѣрный**, III, 15.
- Благородни**, титула, III, 15, 72.
- Блаж**, златар, трг. Млечић, III, 218.
- Блаж Кабужић**, III, 131.
- Блаж Матаранго**, севастократор, III, 30.
- Блаж**, опат, III, 185.
- Бланка**, кћи Филипа Тарентског, IV, 22.
- Бљгари**, III, 17, 18.
- Бобаљевић**, IV, 203.
- Бобовац**, град у Босни, IV, 111.
- Бобовиште** у планинама требињским, III, 199.
- Бобавац Гојславић**, III, 120.
- Богатство** земље, IV, 201.
- Богдан**, војвода у Сребрници, IV, 132, 162.
- Bogdan de Vaglieva**, IV, 92.
- Bogdan de Priana de Puncta Stagni**, III, 19.
- Bogdan de Radoc**, III, 47.
- Богдан**, син Андрије Захумског, III, 13, 19.
- Богдан Злокијевић**, IV, 134.
- Богдан** из породице Оливерове, IV, 85.
- Богдан**, логофет, IV, 135.
- Богдан**, поп, усьњеник монаха Саватија, III, 112.
- Богдан Радојевић**, „casnes“, III, 48.
- Богдан**, румунски истраживач, III, 65.
- Богдан**, судија за владе Стеф. Уроша, III, 141.
- Богдан Чокеша**, IV, 167.
- Богдаша** (Bogdes) Manovich de Pechio, трг., III, 212.
- Богдасићи**, јужно од которског залива, III, 37, 250; IV, 89, 94.
- Bogdanus gener Dabrice**, III, 47.
- Bogdanus filius quondam Rayci Chirismich** (Quirismich de Chirisma), III, 211.
- Boghedanus Burowich de Lustica**, III, 166.
- Богишић**, IV, 61, 62.
- Богиша**, Дубровчанин.
- Богоје**, ђакон, III, 185.
- Богоје**, унук Дробњакон, III, 54.
- Богојевић**, породична задруга, III, 49.
- Богомили**, III, 75; IV, 182.
- Богородица**, слика, III, 92.
- Богосав Крушко**, намесник у Скопљу, IV, 130.
- Богослав Дражиславић**, дубровчанин, IV, 48.
- Bogoslauus Dersimirich**, III, 53.

- Боготор**, почасни наслов при бугарском двору, III, 24.
- Boghno** Merzani de Cerneplat, III, 166.
- Бодин**, жупан у Конавлима (1278—1285), III, 19, 71.
- Бодин**, краљ дукљански, III, 13, 23, 49, 71, 88.
- Божји суд**, III, 138.
- Божидар** Спан († пре 1474), IV, 166.
- Божидар Грк**, логофет, IV, 136, 149.
- Божидар Петрановић**, писац, III, 118.
- Божидар Решетевић**, IV, 163.
- Божидар Тараковић**, свештеник, IV, 176.
- Божичко Павловић**, дубровчанин, IV, 35, 36, 100.
- Бозоне**, из вароши Губијо у Умбрији, Итал., III, 133, 284.
- Бој** на Косову, IV, 60, 158, 169, 198, 213.
- Боја** косе и коже, III, 282.
- Бојана**, река, III, 2, 92, 101, 178, 188, 213, 218, 223, 228, 231, 256; IV, 89, 195.
- Бојар**, III, 72.
- Боји**, племе Румуна, III, 57.
- Бојко**, властелин и жена му Јевдокија на острву језера Преспе (1345), III, 285.
- Boychus** Juanovich Teclich, III, 52.
- Boychu Radussich**, трг., III, 211.
- Бока** Которска, III, 40, 82, 159, 178; IV, 6, 61, 174.
- Бокачо** из Фиоренце, итал. писац, III, 175, 259.
- Бококоторски** залив, III, 204.
- Бол**, место на острву Брачу, III, 36.
- Болани**, млетачка трговачка кућа, III, 217.
- Болван**, сада Бован код Алексинца, III, 254; IV, 93.
- Болестин** гроб код Пећи, IV, 83.
- Болица**, которска породица, III, 103; IV, 10.
- Болнице**, IV, 81.
- Болоња**, град у Италији, IV, 79, 181.
- Болси**, село у Арбанији, III, 58.
- Бољаре** (скуп властеле), III, 37.
- Бољарин** у Бугарској и Русији, III, 72.
- Бонакурзи**, трговачка кућа, III, 220.
- Volus denarius de Brescoa**, српски новац, III, 240.
- Бонфиније**, писац, IV, 125.
- Boog**, III, 2.
- Boğaç**, IV, 36.
- Борач**, град у Грузији, III, 107; IV, 48, 122, 199.
- Бориловић**, казнац, Душанов, III, 26, 125.
- Борис**, кнез бугарски, III, 18, 118.
- Борис II**, цар бугарски, III, 226.
- Borisi de Fontana**, барска породица, III, 102.
- Борислав Скоичић**, III, 236.
- Борич**, бан босан. (XII в.), IV, 125.
- Борна**, војвода Далмације, III, 135.
- Борова шума**, III, 178.
- Борујево**, село у Струмици, III, 74.
- Босанска** букваца, IV, 63.
- Босански** банови, III, 3, 46.
- Босански** краљеви, III, 46.
- Босански** новац, IV, 209.
- Босански** патарени, богомили или бабуни, III, 75, 97.
- Босанско** право, III, 151, 157.
- Босанци**, III, 7, 43, 96, 98, 148, 158, 159, 167, 168, 180, 215, 250, 281; IV, 41, 51, 80, 86, 111.
- Босна**, III, IV, V, 7, 8, 19, 21, 23, 24, 25, 31, 33—35, 37, 39, 47, 48, 59, 66, 71—73, 88,

- 98, 108, 109, 116, 118, 127, 141, 148, 155, 162, 168, 178, 179, 186, 205, 207—209, 212, 216, 222, 225, 229, 231, 235 до 238, 241, 253, 256, 268, 274, 288, 290, 293, 295; IV, 6—8, 12, 13, 18, 41, 43, 44, 50, 63, 76, 82, 86, 90, 92, 95, 97, 100, 104, 106, 111, 120, 142, 143, 145, 149, 157, 173, 181, 182, 184, 188, 195, 197, 198, 200, 203, 208, 210.
- Босна** река, III, 216; IV, 36.
- Bositus** filius Ranchi Vorilovich, III, 212.
- Bosich Bochdisевич**, трг., III, 211.
- Bosich Ruprevich**, трг., III, 211.
- Бохорин**, III, 188.
- Боцен**, III, 195.
- Брабант**, III, 157.
- Braicus de Luboe**, IV, 39.
- Брајан**, чиновник деспота Стефана (1417), IV, 127.
- Brajan Vasilovich**, трг., III, 211.
- Брајан Прибојевић**, катунар, III, 224.
- Брајан Проданић**, III, 54.
- Брајислав**, поткастелан, IV, 127.
- Брајко Бишић** (Bixich) из Драчева, III, 167.
- Брајко Бранивојевић**, IV, 77.
- Брак**, IV, 11.
- Браколомство** (прелюбодѣство), IV, 13.
- Бранивојевићи** у Хуму, III, 71; IV, 27.
- Бранивоје Санчиновић**, IV, 162.
- Бранило**, кнез призренски, III, 219.
- Бранисав**, ризничар (1401 до 1405), IV, 130.
- Бранислав**, брат од стрица краља Водина, III, 49.
- Бранислав** „nuncius de Isabegh craisnich“, IV, 105.
- Бранислав Нушић**, књижевник, III, 10.
- Браничево**, III, 5, 8, 10, 127, 223, 254; IV, 87, 93, 133, 134, 157, 170, 211.
- Бранко**, властелин, III, 71.
- Бранко Младеновић**, севастократор у Охриду, III, 27, 29, 174, 288; IV, 8, 111, 179.
- Бранко Санчић**, IV, 162.
- Бранковићи**, владалачка породица, III, 26, 71; IV, 94, 100, 111, 165, 211.
- Браноје Бранивојевић**, властелин у Хуму, III, 127 129.
- Branchus Ratchovich** homo Dabisii Nencich, III, 162.
- Брат**, IV, 10.
- Братимљење**, III, 158.
- Братџн**, властелин у Тесалији, III, 174.
- Братић**, пратилац деспотов у Дубровник, IV, 163.
- Братовштина**, грађанска организација, III, 104, 201.
- Братоножићи**, племе у Црној Гори, III, 56.
- Братослав**, логофет краља Вукашина, III, 28.
- Братослав**, српски поп, III, 96.
- Братски пољубац мира**, III, 161; IV, 38.
- Братство**, folkare, III, 44, 50, 52, 62, 157.
- Браћа Мусићи**, IV, 156.
- Брач**, острво, III, 36, 46.
- Брачно право**, III, 143.
- Брачни спорови**, III, 148.
- Брачни уговори**, III, 100.
- Брвеник**, град у околини Копаоника, III, 111; IV, 156.
- Брвеница**, река, утиче у Лаб, III, 111.
- Бргат**, вис код Дубровника, III, 224.
- Бргат**, село у Херцеговини, IV, 47.
- Брда** код Мравињца, дубровачка област, III, 167.
- Брено**, у травунској жупи, III, 118.
- Брескве**, III, 201.
- Брестово дрво**, III, 178.
- Брибирски** кнезови од племена Шубић, III, 45.

- Brigantinus**, мала трг. лађа, III, 221.
- Бријон Палеолог**, IV, 112.
- Briscovia**, Брсково, III, 108.
- Брнза** (Brença), сир, III, 181.
- Брњча**, слика у Дечанима, IV, 16.
- Брњаци**, замак на гор. Ибру, III, 10; IV, 81.
- Брод**, село, III, 226.
- Бродарина**, III, 255.
- Бројанице**, краљеш, III, 294.
- Брокардо**, писац, III, 2, 90.
- Брома**, село близу Медове, III, 58.
- Броћно**, предео у Херцеговини, III, 7.
- Брсково**, трг на Тари у Црној Гори, III, 5, 10, 40, 56, 78, 99, 100, 108, 110, 176, 179, 184, 207, 212, 219, 224, 225, 227, 239, 240, 253, 254.
- Брџела**, двор Баошин, IV, 121.
- Брштаник**, село на доњој Неретви, III, 78.
- Бубњеви**, III, 127.
- Буга**, име женског лица, III, 45.
- Бугаркиње**, песме, IV, 61.
- Бугари**, III, III, 1, 2, 6, 7, 29, 44, 68, 78, 123, 124, 129, 131, 171, 281, 283; IV, 11, 42, 44, 46, 59, 66.
- Бугарска**, III, III, 1, 8, 9, 16, 17, 18, 28, 30, 31, 33—35, 37, 59, 60, 64, 72, 81, 98, 108, 117, 140, 143, 144, 173, 181, 184, 197, 199, 200, 201, 205, 207—209, 212, 213, 216, 220, 228, 232, 283, 286, 297; IV, 6, 7, 17, 26, 30, 50, 55, 59, 63—65, 67, 68, 73, 93, 102, 179, 200, 203.
- Бугаршнице**, песме, IV, 61.
- Вигон**, породица, III, 103.
- Будачићи**, невластеоског порекла, IV, 14.
- Будва**, град на јужнодалматинском приморју, III, 3, 22, 36, 52, 55, 77, 91, 94, 99, 102, 103, 105, 120, 123, 126, 136, 176, 200, 222, 227, 233, 249, 256; IV, 14, 62, 86, 88, 89, 93, 120, 121, 135, 147, 167, 171, 172, 180, 183.
- Будванска епископија**, III, 93.
- Будвански статут**, III, 102, 120, 125, 166, 184, 224.
- Будванци**, III, 126, 222, 227; IV, 172.
- Будец**, брибирски жупан, III, 23.
- Будим**, IV, 114, 123, 124, 127, 185.
- Будимпешта**, III, 243; IV, 199.
- Боудымирьци Прѣвославыкы**, власт. породица, III, 59.
- Будимље**, жупа у домени Лима, III, 7.
- Будислав**, кнез Котора, 1261 г., III, 104.
- Бужани**, руско племе, III, 45.
- Бузаџилук**, војно вежбалиште на Бистрици, III, 11.
- Бузбек**, путописац (1533), III, 292; IV, 58, 83.
- Буздован**, оружје, IV, 195.
- Буја**, племе арбанашко, III, 57.
- Буковица** на Неретвици, III, 139.
- Bulla Anuli**, мали печати на прстену, III, 32.
- Булгарина**, турска тамбура, IV, 61.
- Буна**, река у Херцеговини, III, 139.
- Бунда**, III, 287.
- Бунџ**, дубровачка властеоска породица, III, 289.
- Буњевци**, IV, 198.
- Buovo d'Antona**, IV, 66.
- Бургундија** у источној Француској, IV, 20.
- Бурмад**, арбанашко име лица, III, 57.
- Бурмази**, Бурмазовићи, пастирска општина у столачком срезу у Херцеговини, III, 40.

Бусињоло, дубровачка властeosка породица, IV, 39, 64.
Бусовача, рудник на реци Сани у Босни, III, 206.
Бутела, село, III, 84.
Бућа, властeosка породица из Котора, III, 74, 103, 245.
Буцифал, коњ Александра Великог, IV, 66.
Бушат, место у Арбанији, III, 11.
Бушатлије, арбанаске династе, III, 11.

В.

Вавила, митрополит зетски, IV, 172.
Vadra, ведро у Румунији, III, 233.
Вађење мерџана, III, 231.
Вајганд, немачки писац, III, 41, 62.
Valius Clementis Sersii, III, 193.
Valius filius quondam Petri de Cluno, III, 185.
Валона, види Авлона.
Valturchi, прави рудари, III, 109.
Валтурштина, III, 209.
Valturchus, III, 209.
Ваљаница, вунена капа, III, 291.
Ваљево, IV, 92.
Vambergu, писац, III, 24.
Вампири, IV, 73.
Ванбрачна деца, IV, 14.
Варвара, угарска краљица, жена краља Сигисмунда (1413), IV, 40.
Варварин, IV, 178.
Вардар, река у јужној Србији, III, 11, 37, 84, 180, 186, 234; IV, 15, 200.
Вардиште, одређено место за стражу, III, 136.
Варињана, лекар бос. бана Млад. Шубића, IV, 80.
Варињане, III, 17.
Варлаам, пустиник, IV, 65.
Варош, III, 107.
Варошанин, III, 172.
Вароши у доба деспота, IV, 183.
Варошка властела, III, 103.
Варошке куће, III, 259, 276.
Варошке општине, III, 106.
Варошки живот, III, 171.
Варошки кнез, III, 249.
Варошки новци, III, 240.
Варошки суд, IV, 192.
Вартоломије де Варињана, проф. мед. у Болоњи, IV, 79.
Варшањ, на средњој Тиси у Угарској, IV, 126, 128.
Вас, вьсь, назив села, III, 189.
Василије I, цар византиски (879), III, 144; IV, 49.
Василије II, цар византиски, III, 119.
Васиљев, писац, III, 2.
Васојевићи, племе у Црној Гори, III, 40, 50, 52, 54, 56, 59; IV, 89.
Ватрено оружје, IV, 195.
Ватрослав Јагић, III, 17; IV, 29, 60, 61, 67, 210.
Вашар манастира Хиљандара, III, 226.
Вашари, III, 225.
Вашари у Призрену, III, 213.
Вашарске таксе, III, 225.
Ведро, мера за вино, III, 233.
Вежба са оружјем, IV, 51.
Везови са златом, IV, 72.
»Велии жђпань«, III, 14.
Вела, епископ јанински, IV, 112.
Велбужд (Ђустендил), III, 9, 126; IV, 44, 85.
Велебит, планина у хрватском Приморју, III, 45, 228.
Велес, град на Вардару, III, 29.
Велика Влахија у Епиру, III, 42.
»Велика Врата« у Скопљу, III, 106.
Велика властела, III, 150.
Велика и мала властела (чланови сабора), III, 38.

- Велика** издаја, невѣра, III, 65, 139.
- Велика** црква патријаршиска, III, 77.
- Великаши**, III, 70.
- Велике** и мале работе, III, 248.
- Велики** барон, III, 171.
- Велики** војвода, дворско звање, III, 25, 26; IV, 131.
- Велики** државни печат, III, 32.
- Велики** жупан, титула, III, 1, 5, 12, 14, 25, 26.
- Велики** издајник, III, 156, 174.
- Велики** казнац, титула, III, 21, 26, 71.
- Велики** канцелар, дворско звање, III, 25.
- Велики** краљ, III, 15.
- Велики** примићур, достојанственик, III, 25.
- Велики** посед, IV, 201.
- Велики** слуга, дворско звање, III, 25.
- Велики** стар, мера за жито, III, 233.
- Велии** тепчія, старешина телесне страже, III, 26.
- Велики** тргови, IV, 211.
- Велики** челник, III, 25, 27; IV, 133.
- Велико Веће** дубровачко, III, 99, 103, 104, 222, 225; IV, 27, 99, 157, 161, 188.
- Великоименити**, титула великаша, III, 72.
- Великославни**, назив великаша, III, 72.
- Величани**, село у Херцеговини, III, 98, 189; IV, 82, 173.
- Велможа**, високо племство, III, 72.
- Велмуж**, високо племство, III, 72.
- Велна**, жена Милтоша Толојевића, III, 177.
- Велоје Братославић**, III, 120.
- Велс** у Енглеској, III, 165.
- Веља Вас** или Велика Вас, данашњи Величани у Поповом Пољу, III, 189.
- Vendarius**, угљар, III, 221.
- Венедикт**, митрополит у Грацу, IV, 171.
- Венедикт Црѣповић**, поп, IV, 129.
- Venni de Lippiano**, III, 229.
- Венијамин**, архитект браничевски, IV, 170.
- Венијамин** из Туделе, писац, III, 220.
- Вентура Армерис**, магистар, IV, 22.
- Венци**, IV, 202.
- Вера**, III, 159.
- Verbno**, III, 54.
- Верење**, IV, 12.
- Верижна** огрлица, III, 128.
- Верижне** рукавице, III, 128.
- Вероване** у чудеса, IV, 75.
- Веровна** писма, III, 34.
- Верона**, град у Италији на реци Адици, III, 230; IV, 205.
- Весковићи**, непознати, IV, 167.
- Вестиарит**, дворски чин, III, 70.
- Већа**, кћи Дамјана Жуђевића, IV, 141.
- Веће** брдо, место насељено, III, 160.
- Веће** Умољених, у Дубровнику, III, 96, 178; IV, 138, 139, 144, 145, 147, 149, 156, 157, 164, 165.
- Већеслав II**, краљ чешки, IV, 22.
- Vexillifer**, велики војвода или стегоноша, III, 26.
- Вешала**, III, 155.
- Вештачко** сродство, III, 158.
- Vigesi Cucci**, арнаутско племе, III, 58.
- Видин**, варош у запад. Бугарској, III, 216, 220, 221, 230; IV, 93, 179.
- Византија**, источноримско царство, III, III—VI, 13, 16, 18, 24, 25, 31, 33, 72, 88, 187, 245, 261, 286; IV, 11, 26, 49, 113.
- Византиска** царска капа, III, 15.

- Византиске** дворске титуле, III, 28.
- Византиске** институције, III, IV.
- Византиске** провинције, III, IV.
- Византиски** биограф, IV, 201.
- Византиски** епос Дигенис Акритас, III, 259.
- Византиски** мат, 40 фунти, мера за жито, III, 232.
- Византиски** столник, чин у војсци, III, 27.
- Византиски** царски наслов, III, IV.
- Византиско** царство, III, 284; IV, 43, 45.
- Византинци**, III, 1, 6, 14, 16, 20, 29, 33, 34, 39, 45, 63, 99, 123—125, 127, 129, 138, 153, 155, 156, 158, 172, 188, 192, 194, 213, 246, 288; IV, 7, 11, 12, 24, 27, 38, 45, 46, 59, 61, 76, 81, 85.
- Вијеће**, код Словенаца, Руса и Пољака, III, 35.
- Villa S. Georgii in Dogna Gora** (сада Поповићи), III, 173.
- Вилагош**, град у јужној Угарској, IV, 125—128, 199.
- Виле**, IV, 73.
- Вилхелм**, будвански епископ, III, 102.
- Вилхелм Тирски**, писац крсташког периода, III, 6, 114, 170.
- Виљем**, архиепископ, син Адамов, III, 90.
- Виљем** де Варињана, лекар, медицински писац, IV, 79.
- Виљушка** (пирун), IV, 202.
- Винар**, III, 22.
- Вино**, III, 200, 297.
- Виноград**, III, 170, 187, 200, 200.
- Винодолски** статут, IV, 15.
- Виноточ**, звање код хрват. владара, III, 23.
- Вира** господска, краљева наредба, III, 151.
- Виргин**, брдо, на коме је ман. Св. Ђурђа на Серави код Скопља, III, 84.
- Висарион**, митрополит зетски, IV, 172.
- Виситор**, планински врх, III, 42.
- Високо** племство, III, 72.
- Височани**, село у Далмацији, IV, 12.
- Вистијар**, дворски достојанственик, III, 24.
- Вистиаритова** воденица, III, 43.
- Vita Basilli**, III, 2.
- Вито Ђорђић**, дубровачки властелин, III, 96, 162.
- Vitagna de Cerna** III, 40.
- Витан**, челник, IV, 133.
- Витановић**, дубровчанин, IV, 130.
- Витез**, западњачки ритер, III, 30.
- Витез** од Дерншвама, путописац, III, 207.
- Витезови**, витешки ред (milites), III, 72; IV, 194.
- Витежство**, IV, 194.
- Витербо**, град у Италији, IV, 21.
- Витешке** игре, IV, 53, 54.
- Витешки** ред, племство, III, 72.
- Витиниски** Олимп, III, 81.
- Витко**, војвода деспота Стефана Лазаревића, IV, 42, 132, 161.
- Витко**, логофет на двору Балшића, IV, 130.
- Витомир**, властелин, син Стана Прељубовића, III, 129.
- Витомир**, властелин у Конавлима, IV, 47.
- Витомир**, властелин требињски, IV, 48.
- Витомир**, друг Црепа, кнез Лазаревог војводе, IV, 157.
- Vitus Danielis**, III, 53.

Vicescomites, заменици краљева заступника по градовима, III, 103.

Виченца, варош у Италији, III, 230.

Вишевић, IV, 6.

Вишеград на Дрини, III, 109; IV, 90.

Вышеградъ, горњи град у Призрену, III, 79.

Вишње, III, 201.

Вишесав, град у Поречу, IV, 93, 94.

Влада Петковић, проф., III, 267, 268, 270; IV, 71.

Владалац, III, IV, 1, 12, 123.

Владалацъ, чиновник, III, 18, 116.

Владальць, врхов. управитељ манасти. имања, III, 194.

Владалци двора краљева (достојанственици), III, 25.

Владалачки знаци, III, 14.

Владаочева благајница, IV, 209.

Владаочеве војводе, III, 123.

Владачево приватно имање, III, 245.

Владика, властеоска жена, III, 72.

Владика, епископ, III, 77.

Владимир, властелин у Конавлима, IV, 47.

Vladimir Mažuranić, III, vi.

Владимир Мономах, кнез руски, IV, 48, 60.

Владимир Ђоровић, проф. универзитета, III, 18.

Владислав, властелин, IV, 47.

Владислав, ђак, IV, 146.

Владислав Јагјелон, краљ пољски, IV, 56.

Владислав, краљ угарски, IV, 125, 127, 139, 199.

Владислав Остојић, IV, 101.

Владислав de Patak, IV, 150.

Владислав, син краља Стеф. Драгутина, III, 26; IV, 16, 22, 76.

Владислав Херцеговић, IV, 145, 181, 189.

Владислава, жена Влатка севастократора, IV, 109.

Владко, властелин, IV, 110.

Владоушти, III, 19, 21.

Влађ Бијелић, кнез, IV, 173.

Власи, III, 39—42, 44, 45, 66, 86, 104, 107, 114, 115, 116, 121, 126, 174, 182, 194, 196, 212, 221, 226, 234, 235, 247, 249, 251, 252, 256, 283; IV, 198.

Власи прѣковни, III, 78.

Власина, III, 59.

Власништво земље, III, 174.

Власт, жупа, IV, 130.

Властар, преводилац, III, 80, 81; IV, 56.

Властарев Синтагмат, III, 81, 114.

Властела, III, III, IV, 70, 72, 75, 123.

Властела арбанског порекла, III, 283.

Властела влашког (румунског) порекла, III, 283.

Властела романског-далматинског порекла, III, 283.

Властелин, управник жупе, III, 20.

Властелин царске коморе, III, 246.

Властелине, дубровачки племићи, III, 74.

Властеоске судије, изборне, III, 6.

Властеоске судске колегије, III, 140.

Властелица, мала властела, III, 73.

Властеличић (Војин), IV, 37.

Властеличићи, мала властела, III, 70, 73, 74, 195.

Властић, III, 118.

Влатко кастелан, IV, 127.

Влатко, севастократор, III, 30; IV, 109.

Влах Стојислав Поповић, IV, 79.

- Wlachen** und Maurovlachen, III, 181.
- Влахернијска** палата у Цариграду, III, 274.
- Влахиња**, село, близу Дечана, III, 265.
- Влах** Оливер Дермановић из Љубомира, III, 167.
- Влахота Петровић**, IV, 172.
- Vlachus** filius Kalende, III, 265.
- Влашка**, III, 23, 24, 28, 31, 72, 108, 127, 172, 285; IV, 63, 109, 114, 148, 189.
- Влашке** пастирске општине, III, 283.
- Влашки** или моровлашки сир, III, 181.
- Влашки** тор, III, 182.
- Влаштак**, потчињени сељак, III, 114, 118.
- Вогали**, Воглићи, арн. племе, III, 40, 57.
- Воден**, на путу од Солуна за Охрид, IV, 86.
- »**Водена врата**« у Скопљу, III, 106.
- Воденица**, III, 201.
- Водно**, село у скопском крају, III, 262.
- Водоваштина**, такса за наводњавање, III, 201.
- Водовод**, III, 208.
- Возилница**, буре на колима за пренос вина, III, 200.
- Возник**, пут, III, 223.
- Воинъ**, војникъ, ниже племство, ратници, III, 72.
- Voyn Cucci**, Кучи, III, 58.
- Voynus Jopovich**, трг., III, 212.
- Воиница**, воиштатикъ, војни порез за време деспота Стефана Лазаревића, IV, 193, 213.
- Воиска** краиштна, погранична, IV, 133.
- Воитѣшина**, село попа Церовца, III, 185.
- Војвода**, чин, III, 21, 25, 26, 38, 46, 125; IV, 131, 194.
- Војвода** града Бара у Црној Гори, IV, 160.
- Воевода** краиштни, погранични, IV, 133.
- Војин Југа**, војвода, IV, 132, 159.
- Војинов** син-Алтоман вел. жупан, IV, 160.
- Војислав**, кнез которски, III, 21, 89, 104, 256; IV, 156.
- Војислав**, протомајстор, III, 174.
- Војислав Радошевић**, запов. града Имоте, III, 21.
- Војислав**, српски властелин, IV, 41.
- Војислава**, сестра Вука Бранковића, III, 294.
- Војиславићи**, босанска властела, IV, 80.
- Војихна**, логофет деспота Стефана, IV, 135.
- Војихна**, ћесар у Драми, III, 30; IV, 77, 179.
- Војна** достојанства, III, 21.
- Војна** обвеза, IV, 193.
- Војни** порез, IV, 213, 214.
- Војник**, III, 73.
- Војник** (једна група Влаха), III, 116.
- Vojnich** (Војнић) de Ćara, III, 73.
- Војничко** добро, III, 66.
- Војничко** имање, III, 39.
- Војно** уређење, III, 123; IV, 191, 193, 213.
- Војно**, војвода код краља Уроша, III, 26.
- Војска**, III, 125.
- Војска Игорева**, скаска, III, 259.
- Војуша**, река у Албанији, III, 223.
- Вола**, ћерка Прогона Матаружића из Котора, III, 177.
- Волар**, управник воловских крда, III, 23.
- Воло**, залив у Јејејском мору, III, 124.
- Волоберштина**, воловски порез, III, 251.
- Волови**, III, 199.
- Воловица**, пристаниште код Бара, III, 101.

- Восак**, III, 184.
Воскари или восковарци, III, 103, 202.
Воћњаци (садъ, врьтоградъ). III, 170, 187, 201.
Vochoslaus Radchii Miloenich, III, 52.
Воштана кућа, воскарница, III, 203.
Воштана табла, III, 115.
Воштане свеће, III, 280.
Вражда (од речи враг) на-
 нада штете, III, 140, 152, 156.
Враниге (Врање), III, 30.
Враничићи, у пределу Лугу,
 III, 48.
Врање, варош у Србији, III,
 6, 62; IV, 85, 93.
Врањешевих, Србин, IV, 97.
Врањина, острво у Скадарском
 језеру, III, 57.
Вратар, дворско звање, III, 23,
 24.
Вратимир, протобистар краља
 Уроша I., III, 26.
Вратислав Мартић, предводник
 гусара, III, 47, 48.
Вратко, војвода цара Стеф.
 Душана, III, 71, 125; IV, 111.
Вратко, посланик, IV, 105.
Vrachiен (породица), III, 103.
Врбас, река у Босни, III, 229.
Вретено, мера за њиве и вино-
 граде, III, 188.
Врм покрајина у Херцеговини,
 III, 5, 256.
Врсиње, жупа више Новог,
 III, 41, 44, 53, 178, 180.
Врућица, близу Дубровника,
 III, 19.
Врхбосна, Сарајево, III, 229;
 IV, 104, 105.
Врховина, димнина, црквени
 данак, III, 81, 250.
Врховни војсковођа, III, 12,
 125.
Врховни заповедник војске,
 IV, 194.
Врховни коњушар, III, 25.
Врховни старешина (дјед), III,
 98.
Врховни судија, III, 139.
Врч, поћни суд у Дубровнику,
 III, 281.
Врчеви, кругле, IV, 202.
Вук Биомужевић, IV, 94, 165,
 166, 172.
Вук Бранковић, господар При-
 штине, Трепче, Вучитрна,
 Звечана, Скопља и Призрена,
 III, 29, 85, 279, 288; IV,
 86—88, 90, 95, 96, 103, 108,
 111, 117, 118, 122, 130, 179,
 213.
Вук, војвода у Ивана Црноје-
 вића, IV, 136.
Вук Вукославић, из Хрвојеве
 породице, IV, 44.
Вук, деспот († 1485), IV, 120.
Вук Караџић, III, 51, 203, 290
 IV, 62.
Вук Лазаревић, син кнеза Ла-
 зара, IV, 113, 131, 134, 137,
 157, 186, 194, 213.
Вук Пиперовић, III, 54.
Вук, челник деспота Стеф. Ла-
 заревића, IV, 133.
Вукан, син Немањин, III, 4,
 12—14, 71, 104, 176; IV, 8,
 16, 26, 75, 111.
Вукац Батковић из Глухавице,
 IV, 101.
Вукац Милшић, дубровчанин,
 IV, 160.
Вукац Хранић, кнез босански,
 III, 167.
Вукашин Златоносовић, кнез
 у Звонику (Зворнику), IV,
 41.
Вукашин, кнез босански, IV,
 51.
Вукашин Липић, IV, 163.
Вукашин, краљ, III, 5, 19, 28,
 71, 125, 240, 242, 243; IV, 60,
 86, 96, 107, 109, 110, 116, 125,
 199.
Вукашин, ризничар десп. Стеф.
 Лазаревића (1404 г.), IV,
 134, 154.

- Вукмир**, жупан у Босни, III, 159.
Вукмир Семковић, жупан у Босни, IV, 44.
Вукодлаци, IV, 73.
Вукосав, војвода у Смедереву (1452—1453), IV, 132, 163.
Вукосав Говединић, војвода, IV, 132, 164.
Вукосав Добројевић, ђефалија деспотов у Трепчи (1450), IV, 101, 136, 163.
Вукосав Хрвоје, III, 151.
Вукослав Милишић, дубровчанин, III, 160.
Вукослав Николић, властелин из Попова, III, 159.
Вукослава, кћи кнеза Андрије Хумског, III, 74.
Вукша са синовима, грана Љубибратића из Босне, III, 48.
Вуна, III, 203.
Вунене чарапе, високе, од козје длаке, III, 290.
Vuchaz (Носановић), III, 63.
Вучитрн на Косову, III, 274; IV, 87, 94, 96, 122, 123, 161.
- Г.**
- Габела**, в. Дријева.
Габор, мађ. писац, III, 6.
Гаврило de Gleda, III, 131.
»Гадира«, IV, 68.
Гађање прстена, IV, 53.
Гај, ређе групе шипражја, III, 178.
Гајде, мех, мешина, IV, 57.
Галата, предграђе у Цариграду, IV, 146.
Гален, лекар у римско доба, IV, 77.
Гали, III, 41.
Галија, лађа, III, 221.
Галиција, IV, 56.
Гаргано, брдо на источ. обали Италије, III, 92.
- Gaspar de Feleghaz (Félegyházi)**, IV, 150.
Гасталд, (gastaldus, ghestaldo) старешина, III, 201.
Гастон Парис, писац, IV, 59.
Гаће, III, 290.
Гаусклава (Gausclava) жена, III, 193.
Гауце (Gauce de Poca) III, 8.
Гацко у Херцеговини, IV, 86.
Гвоздени лактови и тегови, мере, III, 231.
Гвожђе, III, 205—207.
Геге, арбанаско племе, III, 58; IV, 269.
Геме античке, са сликама богова и животиња, III, 32.
Gemeinderschaft, задруге у Швајцарској, III, 61.
Generalis congregatio (или universitas) nobilium regni Sclavonije (назив хрват. сабора), III, 2.
Генције, илирски краљ, III, 135.
Georgius Albanensis, magister, IV, 79.
Georgii de Vladimiro, III, 73.
Georgius Grecus, magister pictor, сликар, IV, 71.
Georgius Pandusios, III, 113.
Георгије Проватас, евнух, визант. војсковођ, III, 286.
Geoffroy de Chauris, капетан Лудере (1277), IV, 21.
Герасим, монах, брат Вука Бранковића, IV, 96.
Гервазије, III, 193.
Герлах, путописац у XVI в., IV, 58, 83.
Герман, калуђер (Гргур Ђурђев) † 1459, IV, 179.
Герман, патријарх у Никеји, IV, 73.
Германи, III, 146.
Гибелини, полит. партија у Италији, III, 133.
Givich, III, 46.

- Гијом Адам**, архиепископ барски, III, 2, 90, 107, 170, 171, 208, 272, 284.
- Guillaume de Chaus**, IV, 21
- Гиљфердинг**, руски научник, III, 3, 273; IV, 16, 33, 61, 69.
- Гимиш** даг, сребрно брдо (турски назив за Копаоник), III, 208.
- Гин**, арбанаско име лица, III, 40.
- Гинец**, арбанаско име лица, III, 40.
- Главари** братства (сеоски кнежеви), III, 50.
- Главна** кула (донжон) на тврђави, IV, 196.
- Главска**, село у требињском срезу, III, 163.
- Глаголица**, словенска азбука, IV, 63.
- Глад** због неродице, III, 175, 296; IV, 197.
- Гладна** година, III, 176.
- Глама** »гламско сребро«, III, 208; IV, 147.
- Гласиновићи**, породица, III, 110.
- Гласоноше**, трговачке, III, 177, 221.
- Глина**, река, улива се у Бели Дрим, III, 194.
- Gliubiza filio Vochossani Rat-chovich**, III, 54.
- Глобе**, III, 140, 153.
- Глобар**, финансиски чиновник, III, 21, 22, 142; IV, 136.
- Глубочица** код Лесковца, IV, 94, 159.
- Глума**, IV, 55.
- Глумац**, IV, 57.
- Глуха Вас**, рудник код Новог Пазара, III, 206, 209; IV, 102.
- Глухавица**, в. Глуха Вас.
- Годиње**, у црмничком крају у Зети, IV, 121.
- Годишњик**, закупац земље за извесан број година, III, 118.
- Гозбе**, IV, 5, 25, 54.
- Гојак Доброславић** из Босне, IV, 48.
- Гојислав**, ђефалија кнеза Лазара, IV, 131.
- Гојко**, логофет, око 1345 год., III, 28.
- Гојсав**, удовица Божицара Спана, IV, 166.
- Goysavus** gost Patarinus, III, 35, 36.
- Goitan Banilovich**, III, 53.
- Гојчин**, војвода, Црнојевић, IV, 167.
- Големовић**, породица, IV, 164.
- Големовић**, чиновник деспота Ђурђа, IV, 101.
- Goliebo**, породица, III, 102.
- Голубац**, град на доњем Дунаву, III, 8, 93; IV, 92—94, 104, 114, 158.
- Голубински**, руски историк, IV, 69.
- Голубов Ками**, брдо изнад извора Ријеке, III, 167.
- Гољемаде**, село код Жабљака у Црној Гори, III, 40.
- Гомиљан**, село у Херцеговини, III, 152.
- Гоњај**, мера за површину, III, 189.
- Горажда** у Подрињу, III, 189; IV, 36, 205.
- Горани**, село манастира Дечана, III, 62.
- Goraninus**, браћа, у сев. Арбанији, Damjanus i Nenada, IV, 88.
- Горња Зета**, IV, 167.
- Горњи Бргат**, село код Шумета у Далмацији, III, 166.
- Горњи Грбаљ**, између Будве и Котора, III, 105, 190.
- Горњи Пилот**, у сев. Арбанији, III, 89.
- Горњи** и Доњи Полег, на горњем Вардару, III, 5, 186.
- Госпа** од Поља, рушевине, код данашње вароши Стона, III, 83.
- Господа** (barones), титула у зап. државама, III, 72.
- Господарски** судови, IV, 192.

- Господин** (dominus) титула дворска, III, 29.
- »Господин краљ«,** III, 15.
- Господско** задржаније, III, 143.
- »Госпођа краљица«** титула краљице, III, 15.
- Госпођин Поток,** село, IV, 139.
- Госпођинце** у Бачкој, IV, 126.
- Гости,** виши ред монашки, IV, 35, 36.
- Гостионица,** нарочита зграда поред манастира за сиротињу, IV, 75.
- Град,** средиште жупе, тврђава, варош, III, 5, 107.
- Градац,** рушевине код Гребена у дунавском теснацу, IV, 93.
- Градац** у Конавлима, III, 198.
- Градац,** сада Чачак, III, 266; IV, 171.
- Градец,** грчко село близу ушћа Струме, III, 67, 190; IV, 6.
- Градислав,** властелин, IV, 47.
- Градислав,** војвода, III, 26.
- Градиф,** дубровачка породица, IV, 10, 80.
- Градиште,** рушевине напуштеног насеља, III, 175.
- Градобљуденије,** чување града, III, 123, 136.
- Градови,** III, 99.
- Градозиданије,** подизање града, III, 136.
- Градоје,** жупан, брат казнаца Санка, IV, 47.
- Градско платно** (зид), IV, 196.
- Грађани,** III, 107, 108.
- Грађански** судски поступак, III, 138, 150.
- Грађанско** право, III, 143.
- Грађевине,** III, 259.
- Graesi,** III, 264.
- Граница** (међа села), III, 191.
- Графови** остр. Крка, III, 66.
- Грахово** у Црној Гори, III, 53; IV, 48.
- Грачаница** у Боспи, III, 110.
- Грачаничка** повеља, III, 199.
- Грбавица,** мали прозор са »ушима« у Дубровнику, III, 276.
- Грбальска жупа,** на путу између Котора и Будве, III, 105, 120, 175, 187, 197, 200, 252; IV, 89, 94.
- Грбови,** српски, III, 32.
- Гргур Вуковић,** син Вука, Бранковића, IV, 177.
- Гргур Голубовић,** ћесар у Охриду, III, 30.
- Гргур Дука,** III, 165.
- Гргур Николић,** кнез, III, 163, 258.
- Гргур,** ћесар, син Бранка Младеновића, III, 29, 30, 174, 272, 284.
- Гргур,** син деспота Ђурђа, IV, 112, 144, 170, 179.
- Грд,** жупан требињски, III, 19.
- Грдња,** IV, 40.
- Гребенари,** III, 203.
- Грегорас VIII,** посланик византиски код краља Стефана Уроша III, III, 11, 15.
- Грегора,** писац, III, 125; IV, 69.
- Gregorius Nikolich,** III, 258.
- Gregorius Dabragne de Zalengo,** III, 193.
- Gregorius de Petragna** конзул дубров. у Брскову, III, 213.
- Гривне,** наруквице, III, 293.
- Григора,** учени, IV, 45.
- Григорије Синаит,** пустиник (1330), IV, 46.
- Григорије Цамблук,** митрополит и писац, III, 124, 265, 271, 283; IV, 18, 59, 76, 79.
- Гркиња,** III, 177.
- Грнчарија,** III, 203.
- Гропа,** жупан из Охрида, III, 242.
- Grossi Bossianeses** (босански новац), III, 238.
- Grossi de Brescova,** новац кован у Брскову, III, 239.
- Grossi de Novaberda,** ковница новца, III, 240.

Grossi de Rassa, срп. сребрни новац, III, 240.

Grossi de Rudnicho, ковница новца (1331), III, 240.

Grossi de Sclavonia, срп. новац, III, 240.

Grossus venetus, новац, III, 240.

Грош, новац, IV, 208.

Grubačij Granienovich, III, 207.

Грубичевић, породица у Зети, IV, 156.

Grubo de Catara, comes camerarius, III, 26.

Груж, пристаниште у Дубровнику, III, 118, 201, 204, 264, 275; IV, 51, 145, 181, 205.

Гружа, река у Србији, IV, 122.

Грузијанци на Кавказу, III, 60, 283.

Грузија на Кавказу, IV, 50.

Групша, севаст, III, 33.

Грци, III, 2, 14, 17, 18, 20, 39, 43, 62, 71, 87, 90, 106, 107, 119, 123, 130, 137, 155, 170, 172, 188, 190, 202, 216, 222, 225, 226, 243, 283—285; IV, 11, 43, 57, 63, 73, 74, 79, 80, 81, 111, 135, 136, 143, 161, 168, 194, 206.

Грча Ненадин, родоначелник племена Кучи, III, 58.

Грчка, III, 116, 133, 134, 175, 180, 184, 190, 220, 228—230, 240, 261, 264, 270, 295; IV, 20, 86, 151, 152, 179.

Грчке земље, III, 5.

Грчки архонти, III, 283.

Грчки емигранти, III, 173.

Грчки натписи, III, 285.

Грчки пронијари, III, 173.

Грчки утицај, III, 284.

Грчко царство, III, 284.

Гувелиатикон, данак, III, 252.

Гумно, за вршење пшенице, III, 199.

»Гумно соли«, базен за испаравање соли, III, 204, 205.

Гундулић, дубров. племић, III, 257; IV, 53.

Гундулића породица, III, 183, 277.

Гундулићева хроника, III, 263.

Гуњан, номик, III, 151.

Гуњеви, III, 290.

Gusić, племе у Крбавској, III, 45.

Гусле, IV, 23, 56.

Густина становништва, III, 171.

Гучетић, властеоска породица дубровачка, IV, 144.

Д.

Дабар, III, 82.

Дабарска епископија, III, 81.

Дабижив Добретинић, Латиница, IV, 143.

Дабижив, Дробњак унук, III, 54.

Дабижив, каматник (око 1348), III, 244.

Дабиживовићи, једна грана Љубибратића, III, 48.

Дабисав, кнез, IV, 50.

Dabisivum Bisbog, III, 160.

Дабиша, краљ босански, III, 159; IV, 42, 44.

Дабиша, краљев диак, III, 85.

Дабро, породица Дабретић, III, 101, 103.

Давања у производима, III, 245.

Давање земље под закуп, III, 170.

Давање новца на зајам, III, 244.

Давање страже, III, 248.

Давид Кричковић у Пољицама, III, 56.

Давид, милешевски митрополит, IV, 172.

Давид, монах, Немањин унук, син Вуканов, IV, 75.

Dad, ded, међу достојанственицима на двору, III, 28.

Дажбине, III, 249; IV, 209.

- Далмати**, илирско племе, III, 4.
- Далматински** неимари, III, 264.
- Далматинци**, III, III, 3, 32, 93, 107, 139, 171, 176, 206, 211; IV, 180, 206.
- Далмација**, III, 4, 31, 39, 41, 59, 74, 98, 100, 106, 109, 132, 140, 146, 148, 153, 165, 171, 175, 187, 189, 214, 227, 228, 230, 231, 261, 264, 268, 276; IV, 6, 31, 43, 54, 55, 63, 66, 71, 111, 123, 152, 181, 183, 188, 194.
- Дамъ Јованъ**, протовестијар Стефана Лазаревића, IV, 209.
- Дамјан Ђорђић**, Которанин, у деспотовој служби, IV, 139, 140, 141, 149, 162.
- Дамјан Жуљевић**, в. Дамјан Ђорђић.
- Дамјан**, Которанин, III, 33.
- Дамјан**, син Јована Гундулића, IV, 98.
- Dame** filius Nicole de Stilo, 293.
- Дан II**, влашки војвода, IV, 161.
- Данак** на главу, димница, IV, 212.
- Dandolo**, III, 14.
- Данила II**, настављач, IV, 168.
- Данило I**, архиепископ, III, 76.
- Данило II**, архиепископ и писац српски у XIV веку, III, 8, 10, 11, 15, 17, 28, 34, 78, 121, 130, 176, 195, 200, 266, 269—272, 274, 275, 283, 284, 287, 295; IV, 13, 17, 19, 22, 23, 27—29, 37, 40, 44, 49, 64—66, 68—70, 72—76, 79, 81, 82.
- Данило де Пасинис**, магистер из Вероне, IV, 80.
- Данило**, кнез црногорски, III, 167.
- Данило** патријарх, IV, 169.
- Данило**, Србин, III, 130.
- Даница**, властелинка, III, 272.
- Данте** († 1321), III, 133, 240.
- Данци** (порези), III, 245.
- Данци** у производима, III, 251, 252.
- Дањ** код Скадра, III, 11, 12, 69, 91, 101, 130, 227, 230; IV, 43, 160, 198.
- Дапко**, брат Усмана Тврденовића с Дрине, III, 161.
- Дарда**, место у Арбанији, III, 58.
- Дарије**, цар персиски, IV, 66.
- Дарови**, IV, 38.
- Даровнице** манастирима, III, 193.
- Даске**, III, 178.
- Даће**, IV, 83.
- Даудбег**, турски војвода у Ситници, IV, 95, 96.
- Дауд Сауџевић**, брат Мусин претендент на турски престо, IV, 151—153.
- Дводинарци**, Твртков новац, III, 241.
- Двопек** за лађе, III, 296.
- Двор**, III, 1, 9, 11, 12, 25, 186, 193; IV, 5.
- Дворанин**, намесник на краљевом имању, III, 186.
- Дворац** у Паунима, III, 273.
- Дворник**, дворско звање, III, 23, 24.
- Дворови** и дворишта, III, 185 до 187.
- Двородржица**, управитељ двора, III, 28, 186; IV, 126.
- Дворска** звања, III, 23.
- Дворска** канцеларија, III, 32, 33.
- Дворски** канцелар, III, 27.
- Дворски** поредак, III, 1.
- Дворски** соколар (Ђеракара), IV, 136.
- Дворски** судија, III, 33.
- Дворски** чиновници, IV, 129.
- Дебар**, град у јужној Србији, III, 8.
- Дебрецин**, варош у Угарској, IV, 126, 150, 185.

Дебrc, село на Сави између Београда и Шалца, III, 10; IV, 133.

Деветак, војни порез у Угарској, IV, 213.

Девол, место у јужној Србији, III, 118.

Девола (Divalo), пристаниште на ушћу реке Девол у Арбанији, III, 223.

Деволски епископ, III, 87.

Дед, старешина богомила, стар. манастира, управник двора, III, 23, 148; IV, 36.

Дедине земље код Дубровника, III, 64.

Дедићи, наследници дедовски, III, 65.

Дежево код Раса, III, 37.

Дејан, деспот, III, 294.

Дејан, Србин, отац Драгаша и Константина, III, 8.

Дејан севастократор, господар Кумановског краја, III, 16, 28, 29; IV, 41.

Дејановићи, Драгаш и Константин, IV, 121.

Десо Desomanosit, трг. из Призрена, III, 211.

Делић С., III, 18.

Делови, деоба земље, III, 190.

Демонолит, од њега направљен крст, III, 295.

Denari banales, хрватски новац, бановац, III, 238.

Denari de Brescoa de bandera, српски новац, III, 239.

Denari del imperador, Душанов новац, III, 240.

Denarius или grossus, млетачки и дубровачки назив динара, III, 236.

Деоба, III, 140, 190.

Деоба земље коцком, III, 187.

Deodatus, епископ которски († 1254), III, 93.

Депозити, III, 145.

Деса, име, III, 12.

Деса, велики жупан XII века, IV, 19.

Деса, жупан, син краља Владислава, III, 13, 278.

Десен, кнез которски, III, 104.

Десетак, десети део, III, 252.

Десетак од владалачких домена, IV, 209.

Десетак од жита, вина, оваца, свиња, воска, меда, III, 251.

Десетак од рударства, III, 252.

Десеткар, узет назив од Бугара, III, 22.

Десетник, војни заповедник, III, 37, 125.

Десетфунта, мера за вуну и сир, III, 232.

Десечари, сабирачи десетка, IV, 136.

Dessillus Dabisivovich, трг., III, 212.

Десимир, кнез Котора, III, 104.

Десислава, жена дукљанског кнеза Михаила, III, 23.

Деспот, виз. достојанство, III, 1, 3, 8, 9, 12, 25, 29; IV, 112.

Деспотска добра у Угарској, IV, 125.

Despotus Rassie, млетачки назив срп. владара, III, 3.

Дербан, вратар, III, 23.

Децене (десена), део области, III, 190.

Дечанска Бистрица, река, III, 84.

Дечанска повеља, III, 37, 115, 182.

Дечанске хрисовуље, III, vi, 66.

Дешко, канцелар Балше, IV, 130.

Диатакати, начинити извештај, III, 151.

Диатакси, завјет, тестамент, III, 151.

Дибижив Друговић, Чихорић, III, 27.

Дибри, барјак католичких Миридита, III, 51.

»Дивље« село, одавно опустело, III, 175.

Дигенис Акрита, византиски епос, III, 282; IV, 12, 59, 66.

Дидићи, наследници, од дид-дјед, III, 46.

- Дијадема**, накит, III, 293.
Дијак, писар, III, 31.
Дијак Добре, писар Добре, IV, 13.
Диканж, историк, IV, 11.
Дил, француски византолог, III, 264; IV, 71.
Димитар Јакшић, IV, 164.
Димитар Крајковић, велики војвода, IV, 132, 163.
Димитар Радојевић, IV, 163.
Димитрије, брат краља Марка, IV, 110, 125, 198.
Димитрије, војвода, угледна личност код Драгаша и Константина, IV, 130.
Димитрије, жупан, син Вукана Немањиног, III, 13; IV, 75, 111.
Димитрије Звонимир, краљ хрватски (1076), III, 35.
Димитрије Јонима, арб. властелин, IV, 100.
Димитрије Кидон, грчки дипл. и књижевник, III, 124, 171.
Димитрије Леонтарис, Грк, IV, 145.
Димитрије Сума, војвода, III, 217.
Димитрије Хартофилаковић, писар повеља, IV, 130.
Димитрије Хоматијан, архиеп. охридски, III, 4, 14, 78, 79, 81, 85, 136, 138, 153, 155, 188, 220, 232; IV, 11, 51, 73, 81.
Димитрије, челник, господар Гацка, Дрине, III, 27.
Димитрије, челник, IV, 131.
Dimitrius de Mençe, III, 40.
Dimitrius Todorčevich, трг., III, 211.
Димнина, порез на главу, III, 251.
Димотика, тврђава на доњој Марици, III, 26, 124, 125; IV, 76.
Динар босански, III, 241.
Динар млетачки, III, 236.
Динар, сребрн новац, III, 236.
Династија, III, 1.
Диња, III, 201.
Дињичићи, босанска властела код Сребрнице, IV, 90, 195.
Диоген, IV, 68.
Диоклија, III, 4, 17.
Диоклитија, III, 4; IV, 8.
Диоклецијанове палате, III, 262.
Диоскорид, писац, III, 86.
Дипломатија, III, 1.
Дипломатски зборник, III, vi.
Дипломатска путовања, III, 246.
Дитполд, пасавски епископ, III, 297.
Дјед, старешина манастира, IV, 35.
Дједина, очевина, својина, III, 64, 235.
Длмно у Далмацији, III, 98, 159.
Длугош, пољски историк, III, 280.
Дмитар Кантакузин, биограф Св. Јов. Рилског, IV, 146.
Дмитријевски, руски научник, IV, 29.
Днина, земља која се за један дан може поорати, III, 188.
Доберко Милатковић, III, 152.
Добитак живи, приплод стоке, III, 246.
Добошари, IV, 58.
Добра властеле, III, 194.
Добра, свештеник, изасланик краља Уроша II, III, 33.
Дорби људи, III, 160.
De Dobrievu, IV 98.
Добродољане, село, III, 193.
Добромисл или Прибихвал, словенска имена, III, 121.
Dobromissus Toplich, III, 47.
Доброслав Грбица, III, 185.
Доброслав, зидар црква, III, 265.
Доброслав Топлић, жупан, III, 19.
Доброслав Ђерић из Драчевице, III, 161.
Dobrosclavus de Chalich, III, 193.

Dobrosclavus перос Dobromissi, III, 47.
Dobrosclavus Nikolich, трг., III, 212.
Доброта у Боки Которској, III, 105, 160.
Добруша, кћи Гојслава из Арбаније, III, 177.
Добрушка de Margoç, IV, 14.
Добрушко Латинчић, IV, 163.
Добрушко с браћом, III, 48.
Доја, жена деспота Дејана, III, 8, 294.
Дојкиња (ancilla, babica, baiula), III, 122.
Doycus Varilovich, трг., III, 212.
Доклеја, стари град код Подгорице, III, 9.
Доколенице, скорње, III, 290.
Домавија, III, 207.
Домаћа ковница, III, 236.
Домаће животиње, III, 180.
Домаћи новци, III, 211.
Доменико Негри, млетачки географ, III 41.
Доментијан, писац XIII века, III, 7, 14, 37, 38, 72, 75, 125, 143, 144, 151, 199, 272, 283, 297; IV, 28, 40, 58, 69, 81.
Domina Venus (или Venera) abbatissa monasterii S. Mariae de Castello, IV, 32.
Domina Canthacusina, IV, 170.
Доминик, свачки епископ, III, 91, 148.
Доминиканци, III, 110.
Dominchus Bozizi dictus Merlinus, IV, 66.
Домка (Domchus, Domenego) Nichole, III, 226.
Домније, епископ которски, III, 94.
Домокос у Тесалији, IV, 86.
Domrno Radino, IV, 174.
Domrpus Ivan, католик, протовестијар, IV, 137.
Домустроитељ, постелник, III, 24.
Донат, скопски епископ, III, 96.
Доња Гора у Конавлима, III, 152.

Доња Панонија, III, 135.
Доњи Власи, место, IV, 173.
Доњи Грбаљ, III, 190.
Доњи Колашин, III, 56.
Доњи Краји, IV, 111.
Доњи Пилот, III, 184.
Доњи Полог на горњем Вардару, III, 186.
Доротеј, монах, IV, 178.
Досељавање, III, 170.
Досељеници из страних земаља, III, 173.
Достојанство деспота, IV, 113.
Достојанство херцога, IV, 113.
Дохијар, подрумар, IV, 29.
Доходак, царине, плата, III, 22; IV, 210.
Доходак (лат. census, incensus, dacium, regalia, tributum), дубровачки данак краљу, III, 257.
Драва, река, III, 2, 3, 46.
Драга, зидарско село манастира Бањске, III, 203.
Драган, пастир, IV, 51.
Драган, свирач из Призрена, IV, 57.
Драган, Србин из Призрена, III, 177.
Драганић, село, III, 61.
Драгаш Дејановић, деспот, III, 8, 20, 29, 30, 291; IV, 45, 85, 87, 107, 116, 121, 130, 136, 177, 188.
Драгаш Косачић, III, 71.
Драгаш, старешина катуна у Бањанима, III, 53.
Драгиновци, село близу Крагујевца, IV, 166.
Драгиња, сестра кнеза Лазара, IV, 156.
Драгић Рупарић, деспотов посланик, IV, 162.
Драгиша Дињићић, жупан у Сребрници, IV, 41.
Драго de Baldino, Которанин, III, 219.
Драго камење, III, 171.
Драго, породица у Котору, III, 74, 103.

- Драгослав** »Алилугија«, писар повеља, IV, 130.
- Драгослав**, деспот, III, 29.
- Драгослав**, жупан у Злетову, III, 19.
- Драгослав**, логофет, III, 28.
- Драгослав**, слуга код краља Уроша II, III, 27.
- Драготин**, стан код Затона, III, 182.
- Драготино**, пољско добро у селу Речици близу Скопља, III, 67.
- Драгоцености**, IV, 202.
- Драгош**, вел. жупан краља Уроша II, III, 26.
- Дражеслав Бојић**, писар бана Твртка, IV, 42.
- Дракуљевићи**, властеоска породица, III, 41.
- Драма**, град у источ. Македонији, III, 9, 43.
- Dramonetto di Bella Ruga**, messer, III, 134.
- Drasičca**, име, III, 229.
- Drasisclavus Rubini**, трг., III, 211.
- Драч**, град у арбанском приморју, III, 30, 88, 100, 179, 184, 204, 213, 216, 220—223, 227, 230, 233, 239; IV, 14, 20, 31, 57, 67, 69, 87, 137, 198.
- Драчани** (Duraceni), III, 213.
- Драчевица** код Херцег Новог, III, 19, 36, 93, 166, 176, 183, 256, 257; IV, 47, 86.
- Драшковићи**, племе, III, 45, 61.
- Дрвене куле**, III, 135.
- Дрводеља**, III, 203.
- Дрвен град**, III, 135.
- Дрежници** код Приштине, III, 151.
- Дрекаловићи** у Црној Гори, IV, 182.
- Дренча** (манастир. Веведење у крушев. окр.), IV, 178.
- Дрењине**, III, 201.
- Државна** благајница, III, 245; IV, 209.
- Државна канцеларија**, III, 1.
- Државна управа**, III, 1.
- Државна уредба**, III, IV.
- Државни грб**, III, 15.
- Државни знаци**, III, 1.
- Државни иметак**, ризница, III, 245.
- Државни сабори**, III, 138, 139.
- Државни сабор** у Скопљу, III, 87, 142.
- Државно имање**, III, 245.
- Државно право**, III, IV, 1; IV, 107.
- Држић**, песник дубровачки, III, 282; IV, 40.
- Држићи**, властела из XIII и XIV века, IV, 14.
- Држићи**, грађанска лоза XVII века, IV, 14.
- Дривост**, град у околини Скадра, III, 42, 69, 91, 92, 99, 100, 101, 175, 242; IV, 19, 57, 66, 88, 93, 94, 97, 123, 160, 166, 180, 183, 195, 198.
- Дривостинци**, III, 42.
- Дријева**, на ушћу Неретве, III, 222.
- Дријево** (као lignum) лађа, III, 221.
- Дрим**, река, III, 7, 11, 62, 91, 101, 114, 178, 188, 213, 254; IV, 160, 166.
- Дримац**, река, III, 11.
- Дрин**, в. Дрим.
- Дрина**, река, III, 7, 41, 176; IV, 36, 41, 82, 92, 104, 112, 154, 204.
- Дришти**, село, пре варош Дривост, III, 101.
- Дрљача**, III, 199.
- Дробњаци**, племе на Дурмитору, III, 37, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 62—64, 187; IV, 89, 189.
- Друговићи**, властеоска породица у Босни, IV, 46, 48, 82.
- Дружински уговори**, III, 183.
- Дружичало** или ружичало срп. празник побусани понедељник, IV, 51.
- Друзетин гроб**, IV, 83.
- Друмови**, III, 150.

Дршковина, предео код Пећи, III, 78.

Друшко Прибојевић, Дубровчанин, III, 167.

Дубочица код Јесковца, IV, 139.

Дубрава, III, 178; IV, 5.

Дубравница, IV, 157.

Дубровачка архиепископија, III, 75, 88, 90, 93.

Дубровачка жупа, IV, 189.

Дубровачка Република, III, 60, 257, 275; IV, 31, 38, 55, 64, 80, 176, 188, 189, 197.

Дубровачка црква, III, 88.

Дубровачки архив, III, vi.

Дубровачки архиепископ, III, 97.

Дубровачки градски кнез, III, 163.

Дубровачки данци за слободу трговања, IV, 210.

Дубровачки динари, III, 236; IV, 208.

Дубровачки законик, III, 173.

Дубровачки катастери, III, 247.

Дубровачки конзул у Србији, IV, 38.

Дубровачки новац, IV, 208.

Дубровачки сенат, III, 258; IV, 97.

Дубровачко стакло, IV, 203.

Дубровачки статут, III, 148, 164, 179, 232; IV, 15.

Дубровник, III, 7, 19, 23, 25, 26, 30, 33—35, 41, 42, 47, 49, 53, 72, 74, 75, 77, 91, 95, 96, 103, 104, 110, 116—118, 120—122, 127—129, 131, 150, 152, 155, 157—162, 164, 166, 174, 177, 178, 180, 181, 185, 190, 191, 198, 199, 201—203, 208, 210, 211, 214, 215, 217, 219, 220, 223—229, 231—235, 237—240, 243, 244, 247, 250, 251, 254—257, 262, 276—280, 282, 286, 287, 290—296; IV, 6—8, 13, 14, 18, 23, 27, 31, 34, 35, 37, 39, 43, 49, 50, 53, 55 до 58, 61—66, 72, 75—77, 79,

83, 86, 96, 99, 101, 103, 105, 109, 111, 130, 131, 138, 140 до 145, 151—154, 159, 161—166, 171, 172, 174, 186, 188, 189, 192, 195, 197, 198, 200, 202 до 206.

Дубровчани, III, 3, 11, 13, 19, 21, 25, 28, 31—33, 35—37, 43, 45, 47, 48, 58, 73, 77, 83, 92, 94—97, 103, 107, 108, 110, 112, 113, 119, 120, 129, 136, 137, 139, 148, 151, 154, 156, 158, 161, 162, 164, 165, 168, 169, 173, 175, 176, 178, 181, 183, 184, 197—200, 204, 206, 211, 213, 217, 219, 221, 222, 227, 228, 230, 234, 236, 238, 243, 245, 246, 253, 254, 257, 277, 278, 280—282, 285, 286, 288, 291, 295, 296.

Дуге греде за грађење лађа, III, 178.

Дуги штитови, III, 127.

Дужд млетачки, III, 3, 218.

Дужник, III, 151.

Дујмас, властелин на острву Пагу, III, 72.

Дука, III, 21.

Дука, виз. историк, IV, 112.

Дукађин у Арбанији, III, 51, 61; IV, 88, 166.

Дукађини, племе арбанаско источно од Скадра, III, 57; IV, 195.

„Дух“, наслов владоца, III, 13.

Дукати млетачки, III, 236; IV, 208.

Dukatus, златан новац, III, 237.

Дукља, данас јуж. Црна Гора, III, IV, 4, 7, 13, 35, 44, 49, 68; IV, 19.

Дукљани, III, 2, 23, 59.

Дукљанин поп, писац XII и XIII века, III, 21, 23, 35, 41, 44, 49, 55, 82, 83, 95, 267; IV, 58.

Дукљанска династија XI до XII века, III, 12.

Дукљанско приморје, III, 177, 230.

Dulcini, III, 32.

Dulcinium, IV, 157.

Дунав, III, III, v, 2, 6—9, 64, 93, 127, 172, 179, 212, 223, 230, 287; IV, 87, 88, 95, 123, 127, 148, 159, 170, 199, 205.

Дурмитор, планина у Црној Гори, III, 42, 50, 54, 56, 60; IV, 89.

Духовни и друштвени живот, IV, 5.

Душанова удовица, imperatrix Slavonie, III, 218.

Душеци, III, 281.

Душица, син краља Уроша, IV, 17.

Душмани, село у Пулатима, IV, 88.

Душници или душевници (заклетва својом душом), III, 149.

Душница, которски крај, III, 166.

Ђ.

Ђаковица, варош у јуж. Србији, III, 57, 194.

Ђаково у Славонији, III, 98.

Ђакон, III, 79.

Ђани ил Кијаро, барон, III, 133, 135.

Ђанино Ђорђи, Млечић, III, 227.

Ђанолино (Giannolino da sa Dolfino), грађанин у Патрасу, III, 134.

Ђедина, непокретна својина, III, 39.

Ђедићи, село код Загреба, III, 46.

Ђенадије Схоларије, цариградски патријарх, IV, 73.

Ђеракар, соколар, III, 28.

Ђерасим, светогорски прота, IV, 107.

Ђерђи Ширели (Giergi Schirelli) арб. племе, III, 58.

Ђерђи Кучи (Giergi Cucci), III, 58.

Ђенова, некадашња република у Италији, IV, 188.

Ђеновљани, III, 216, 219, 220.

Ђеновљански новци, III, 238.

Ђиве Пуцић, дубровачки властелин, III, 240.

Ђобар (Gjobar) скупљач глоба, III, 22.

Ђон, име лица, III, 40.

Ђон Лукарић, дубровчанин, III, 234.

Ђона Бушат, поглавица арнаутски, III, 57.

Ђорђе Бранковић, гроф, IV, 199.

Ђорђе, војвода новобрдски, IV, 147.

Ђорђе Дукађин, властелин, III, 188.

Ђорђе Кантакузен, архистратег, IV, 145.

Ђорђе, кнез, III, 25.

Ђорђе Кон, испитивач, III, 61.

Ђорђе, краљ дукљански, III, 105.

Ђорђе, логофет, III, 28.

Ђорђе Мазарак, IV, 159.

Ђорђе Маченошевић, IV, 163.

Ђорђе, Палманов синовац, III, 132.

Ђорђе Поповић, логофет, III, 70.

Ђорђе Пријановић, жупан у Стону, III, 19.

Ђорђе, протомајстор, III, 265.

Ђорђе Радославић, дубровчанин, IV, 47.

Ђорђе, син Стефана Ђурђа Брацковића, IV, 120, 124, 170.

Ђорђе Тертерије I, цар бугарски, IV, 17.

Ђорђе Топија, III, 294; IV, 87, 137.

Ђорђе Филантропен, IV, 112.

Ђорђе Шо (Шау), властелин, IV, 22.

Ђорман, Турчин, IV, 98.

Ђота, зидар, III, 269.
Ђубрење, III, 199.
Ђур, град у Угарској, IV, 169.
Ђура Даничић, срп. научник, III, VI, 3, 14, 17, 21, 24.
Ђура, кнез, III, 33.
Ђура Балшић, III, 113; IV, 86, 107, 117, 130.
Ђурађ Биомужевић, IV, 165.
Ђурађ Бранковић, Смедеревац, III, V, 3, 135, 141, 169, 204, 230, 278, 279; IV, 41, 55, 71, 73, 80, 85, 88, 90—93, 95, 96, 111—115, 119, 120, 122—129, 131, 132, 134, 135, 138, 139, 142, 143, 145, 147, 148, 150, 152, 154, 155, 159, 163, 166, 170, 172—181, 183, 185—187, 190, 193—195, 198, 204—206, 210, 213, 214.
Ђурађ, велики војвода, IV, 132.
Ђурађ Големовић, челник, IV, 99, 134, 164.
Ђурађ Zubовић, слуга деспота Стефана, IV, 163.
Ђурађ Кастриота, Скендербег, III, 295.
Ђурађ Ив. Црнојевић, IV, 156, 167, 192.
Ђурађи Љеш, IV, 167.
Ђураш Вранчић, ставилац, III, 27, 31.
Ђураш Илић, силни властелин, III, 27; IV, 167.
Ђураш Црнојевић, III, 30.
Ђурашевић, властелин, III, 205.
Ђурашевићи, (Црнојевићи), IV, 89, 132, 167.
Ђурђе, Влах, III, 115.
Ђурђе Ненадин, родоначелник племена Кучи, III, 58.
Ђурђе, син краља Вукана, III, 101.
Ђурђе, срп. дворски чиновник, IV, 24.
Ђурђе Страцимировић, IV, 87, 97, 117, 121, 137, 173, 176, 242.

Ђурђевац, град на Грбальској граници, IV, 89.
Ђурђеви Ступови, III, 267.
Ђурђевићи, племе, III, 56.
Ђурђица, син Завидов, унук Вуканов, IV, 111.
Ђурић, село, III, 203.
Ђуриша Илић, кастелан Душанов у Скрадину, III, 49.
Ђурко Гомц, IV, 101.
Ђуро, војвода Ивана Црнојевића, IV, 136.
Ђуро Срдић, IV, 163.
Ђустинијани, писац, III, 221.

Е.

Евнуси, III, 286.
Евреј, место у Француској, IV, 21.
Евренос, турски војвода и намесник у Тесалији, IV, 97, 104.
Европа, III, IV, 3, 32, 61, 71, 146, 147, 157, 172, 175, 195, 236, 259, 278, 284, 287; IV, 10, 59, 65, 97, 114, 183, 209.
Egidius, magister, IV, 79.
Египат, III, 61; IV, 200.
Едвард I, краљ енглески, III, 168.
Едвард III, краљ енглески, III, 168.
„Ecclesia Sardanensis“, III, 91.
Ecclesia S. Triphonis de Zoncheto, III, 163.
Еклога, закон цара Лава Сирског, III, 144, 145.
Економија, IV, 25.
Ексарх, црквени надзорник, III, 75, 79.
Екзарштина, дација поповских кућа манастиру, III, 81.
Ексогамија, III, 50.
Ексоприк, III, 150.
Елеонора, графица Landberg-Schwarzenberg, IV, 93.
Елије Лампридије Чревић, лат. песник, IV, 139.

- Емиграција**, IV, 198.
Енглези, III, 147, 165.
Енглеска, III, 4, 146, 147, 237.
Енглеска установа, III, 168.
Енглески Југу, (поротници), III, 146.
Ендогамија, III, 50.
Енохијар, царски пехарник, III, 30.
Епидавар (Цавтат), III, 95, 193, 214, 215; IV, 39.
Епикерни (пехарник у Бугарској), III, 30.
Епир, III, V, I 9, 18, 20, 29, 40, 42, 43, 62, 114, 124, 135, 172, 174, 175, 180, 251; IV, 86, 112, 160, 179.
Епирски деспотат, III, 72.
Епирски деспоти, III, 8, 32.
Епирци, III, 129, 138.
Епископ босанске цркве, IV, 35.
Епископ католички, III, 102.
Епископ хумски, III, 81.
Епископ у Арбану, III, 90.
Епископ у Расу, III, 119.
Ediscoratus Stagnensis, III, 96.
Епископија, III, 79.
Епископија захумска, III, 26.
Епископија которска, III, 75.
Епископија призренска, IV, 26.
Епископија Пулати у Арбанији, IV, 88.
Епископија римокатол. у Улцињу, IV, 180.
Епископија хвостанска, III, 80.
Епископија у Будимљи, III, 77.
Епископија у Дабру, III, 77.
Епископија у Зети, III, 77.
Епископија у Моравици, III, 77.
Епископија у Расу, III, 77.
Епископија у Топлици, III, 77.
Епископија Травунска, лат., III, 95.
Епископија у Хуму, III, 26, 177.
Епископија у Хвостну, III, 207.
Епископске столице, IV, 171.
Епске народне песме, IV, 58.
Ерд-Шомљо, у крашовској жупанији, IV, 126.
Ердељ, III, 230; IV, 165, 199.
Ердељски војвода, III, 248.
Erizzo, властелинска млетач. кућа, IV, 167.
Есебег Исаковић у Приштини, IV, 95.
Ески Пазар, стари трг., III, 9; IV, 103.
Esclavine, француски назив за вунену тканину огртача, III, 287.
Еснаф дрводељски, III, 201.
Еснаф помораца, III, 105.
Еснафска скупштина, (capitolo), III, 201.
Еснафско уређење, III, 201, 202.
Етолци, III, 295.
Еутка, логофет, IV, 130.
Еуфрат, река, IV, 59.
Еч, река, III, 195.

Ж.

- Жабљак**, град на ушћу Мораче, IV, 94, 124.
Жажићно, село, III, 61.
Жарко, војсковођ Душанов и Урошев, IV, 87.
Жвало железно на узди, III, 129.
Ждреби, део области, III, 190.
Ждребије, поповска баштина III, 187.
Жегар, властелин, III, 174.
Жеглигово, код данашњег Куманова, IV, 85.
Железна Плоча код Бргата близу Дубровника, III, 166.
Железне руде, III, 207.
Железни стремени, III, 129.
Железник у Кучеву, III, 206.
Жена кућница, IV, 12.

Женидбе с Гркињама, III, 284.

Женска ношња, III, 291.

Женске хаљине (сукња, гуњ), III, 291.

Женски манастири, III, 75, 86.

Жепче у Босни, IV, 155.

Жива и цинабарит (српски првац, лат. cremesinum), III, 208.

Живка, кћи Радоја Богулиновића, IV, 12.

Живко Маројевић, дубровчанин, III, 198.

Живко Милетић, дубровчанин, IV, 145, 147.

Живко, син Радослава Длшчића, трг. дубров. III, 70.

Живогошће на мору, сев. од ушћа Неретве, III, 7, 78.

Живот Св. Јована Рилског, IV, 146.

Живот Св. Симеона, IV, 32.

Живулин Станишић, дубровчанин, IV, 211.

Жигољ, IV, 162.

Жир, III, 178.

Jugu, (жири) енглеска установа, III, 168.

Жировница за краљеве свиње, III, 252.

Житна руна, III, 199.

Жички натпис, III, 5.

Жонглери, IV, 58.

Жонко Челниковић, IV, 140.

Жрнов, сада Авала, IV, 92.

Жрновница, жупа код Дубровника, III, 118, 214, 257.

Жумберачки дистрикт, IV, 199.

Жупа, назив за крајеве, III, 1, 5, 6, 22, 25, 139; IV, 129.

Жупа у околини Дубровника, III, 36, 163, 166, 167, 190, 198, 215, 287; IV, 46, 64, 181.

Жупа Врховина, III, 10.

Жупан, III, 1, 5, 19, 25, 26, 46, 70, 163.

Жупани, дворски достојанственици у Хрватској, III, 23, 24.

Жупанија, III, 5, 6.

Жупљанин, III, 107.

Жупска парохијска црква Св. Марије Магдалене, III, 167.

Жупски зборови, скупштине III, 6, 139.

Жупаниски суд, IV, 192.

3.

Забаве, IV, 5.

Забес у Зети, IV, 176.

Заблантије, село у Тесалији, III, 67.

Забран, III, 178.

Забране, III, 211, 226.

Завет (тестамент), III, 151.

Завид, син Вукана Немањиног, IV, 111.

Завиша, чешки властелин, IV, 22.

Загорје, испод пл. Црне Горе, III, 110, 193.

Загреб, III, 46; IV, 57, 63.

Загрљај, IV, 38.

Загуровићи, породица из Котора, III, 74.

Задар, III, 2, 36, 45, 55, 74, 90, 128, 165, 178, 185, 187, 189, 203, 222, 227, 239, 262, 281, 282; IV, 53, 66, 198.

Задац, III, 264.

Задрани, III, 107, 216, 231; IV, 66.

Задарски архив, III, vi.

Задруга, породична, III, 39, 59, 62.

Задужбина Ваведенија, IV, 155.

Задублини, властеоска породица, III, 187.

Задушнице, IV, 83.

Зајача, рудник у Подрињу, IV, 204.

Заједничка кућа, III, 61.

Закарије арб. властеоска породица, III, 57.

Заклетва, III, 145, 168.

Заклети помоћници (судијски), III, 6.

Закон градски, III, 144.

Закон острва Раба, III, 153.

- Закон** цара Јустинијана, III, 138, 145, 150, 197.
- Законик** цара Стеф. Душана, III, VI, 5, 6, 9, 20, 28, 44, 65, 66, 70, 73, 79, 86, 89, 97, 106, 109, 115, 117—121, 126, 138, 140—142, 145, 146, 149, 151, 153—156, 159, 174, 180, 182, 192, 196, 199, 203, 229, 235, 243, 244, 248, 249, 252, 253, 285, 290; IV, 11, 27—30, 45, 68, 84, 190, 192, 197.
- Законити** поклон, III, 80.
- Законодавац**, III, 12.
- Закона** царина, III, 226.
- Закуп** исполника (наполичара), III, 197.
- Закупник** добра, III, 197.
- Закупник** царине и дажбине на трговима, III, 211, 240, 245.
- Залог**, III, 244.
- Замак** Благај код Мостара, IV, 77.
- Заманица**, радна снага за кошење сена, III, 196.
- Заманџа**, дубровачка породица, III, 199.
- Замци** и летњиковци, III, 259.
- Замедљано** вино, III, 184.
- Замет**, вемљиште, колико се може каменом добацити, III, 188.
- Заморје**, с оне стране мора, III, 189, 284.
- Занати**, III, 170, 201; IV, 27.
- Занатлије**, III, 114.
- Занатлиство**, III, 171.
- Занина** новела, III, 218.
- Западна** Морава, III, 76, 77.
- Записи**, IV, 78.
- Заплатине** (рударско насеље испод Копаоника), III, 208.
- Заповедник** војске, III, 26.
- Заповедници** локалне војске, III, 18.
- Запрега** волова, III, 188.
- Зар**, француски hazard, (коцкање), IV, 56.
- Зарандска** жупанија, IV, 125.
- Заре**, породица, III, 101.
- Засведени** ходници испод куће, III, 277.
- Заселак**, заселије, III, 189.
- Застава**, III, 125; IV, 194.
- Заставник**, III, 26.
- Застоље**, село у Конавлима, III, 173.
- Заступник** земље према страним државама, III, 12.
- Заступник** краљев, III, 18, 103.
- Затон** у околини Дубровника, III, 36, 166, 204, 258, 275; IV, 47.
- Заум** код Охрида, III, 272; IV, 71.
- Захарије** од Лингентала, писац, III, 142.
- Захумљани**, III, 12, 23, 59, 164, 166, 214, 258; IV, 38.
- Захумље** (Хум), од Цетине до Неретве, III, IV, 2, 4, 7, 13, 17, 21, 35, 71, 93, 96—98, 117, 195, 222.
- Захумска** епископија, III, 78, 96, 108.
- Захумски** патарени, III, 75.
- Зачула**, место у планини близу Требиња, IV, 48.
- Збор**, III, 37.
- Збор** земље српске, III, 37.
- Зборна**, Главица у Дробњацима, III, 37.
- Зборник** Макушева, IV, 149.
- Зборно** место, III, 36.
- Звезданик** (звѣздохътьць) IV, 67.
- Звечан** на ставу Ибра и Ситнице код Приштине, IV, 87, 99, 100.
- Звечански** град и жупа, IV, 156.
- Звоник** на Дрини, III, 7, 107; IV, 41, 90, 92, 142.
- Зворник**, в. Звоник.
- Зговор**, сабор, III, 38.
- Згон**, тежи облик работе, III, 195.
- Згура**, рудна троска, III, 206.
- Зделе**, плитице, IV, 202.
- Здравице**, IV, 54.

- Зевгар**, порез манастиру од плуга волова, III, 197.
- Зеленаштво**, лихонимство, IV, 23.
- Земаљски** вапшари, III, 213.
- Земаљски људи**, III, 114.
- Земаљски** печат, III, 2.
- Земаљски** сабор у Босни, III, 162.
- Земаљски** сабор у Темишвару, IV, 213.
- Земљишник**, III, 246.
- Земљорадник**, III, 172.
- Земљорадња**, III, 145, 170, 171, 184.
- Земун** на Дунаву, IV, 127.
- Зеница** у Босни, IV, 105.
- Zentivaglia** (Зентиваља) породица, III, 102.
- Zepregna de Priana de Puncta de Stagni**, III, 19.
- Зета**, област, III, IV, 2, 4, 5, 39, 47, 57, 58, 71, 82, 89, 117, 118, 126, 137, 166, 233, 241, 255; IV, 8, 39, 87, 93, 94, 97, 115, 117, 120, 121, 132, 144, 155, 159, 161, 175.
- Зета**, река, III, 54, 56.
- Зетски** епископ, III, 105, 218.
- Зеугаратон**, мера за површину земље, III, 188.
- Зечје** острво на Дунаву код Пеште, в. Маргаритино острво.
- Zivetchus**, дубровчанин, IV, 36.
- Zivcho pristavo**, III, 167.
- Зиданье** градова, III, 248.
- Зидар**, III, 202, 203.
- Зидови** (стѣна), III, 265.
- Зимски** пашњаци, III, 179.
- Зихна**, место, IV, 85.
- Златан** печат, III, 31.
- Златан** појас, III, 15.
- Златари**, III, 103, 201—203.
- Златарско** селиште, III, 205.
- Златица**, место, IV, 97, 139, 164.
- Златна Була**, угарска, III, IV.
- Златна** руда, IV, 205.
- Златна** форинта, III, 236.
- Златни** новци, стари, III, 236.
- Златник** византиски, III, 236.
- Златоносковићи**, властелска породица из Босне, IV, 58, 80, 90.
- Златопечатно** слово, III, 31.
- Зларин**, острво код Шибеника, IV, 6.
- Злетово** у порећју Брегалнице, III, 19, 79.
- Зли** динари (лажни), III, 243.
- Знаци** деспотскога достојанства, IV, 113.
- Знепоље** код Трна, IV, 93.
- Zograph**, III, 181.
- Зонара**, писац из XII в., III, 144.
- Zreberniza**, в. Сребрница.
- Зрцало** (огледало), III, 281.
- Зупци**, в. Врсиње.
- Зупци**, племе, III, 44, 53, 176.
- Зурита**, писац, III, 2.

И.

- Ибар**, река у Србији, III, 5, 41, 76, 110, 185, 194, 274, 275; IV, 29, 81, 99, 155, 169, 204.
- Ибарди**, село у Арбанији, III, 58.
- Ибери**, преци данашњих Турџијанаца на Кавказу, III, 60.
- Ибрахим**, Турчин, дворанин деспота Турџа, IV, 154.
- Иван**, III, 185.
- Ivan Bojnićić**, рл. III, 2.
- Иван Гојић**, кројач, дубровчанин, III, 160.
- Иван**, деспотов посланик, IV, 162.
- Иван Капиштран**, Франјевац, IV, 181, 198, 204, 210.
- Иван Кастриота**, властелин у Арбанији, IV, 136.
- Иван Лалевић**, IV, 156.
- Иван Остојић**, из Јасенице код Требиња, III, 199.
- Ivanus petrarius**, III, 204.
- Ivan pictor, magister**, IV, 71.

- Иван**, протовестијар Јевђеније (царице Милице), IV, 137, 138.
- Ivan urborar** у Трепчи, III, 108.
- Иван Црнојевић**, господар зетски, IV, 117, 135, 136, 156, 167, 176, 178, 181, 186.
- Иваниш Алтоманић**, нећак кнеза Лазара, III, 29.
- Иваниш**, деспот, дед Иваниша Алтоманића, III, 29.
- Иваниш Дињичић**, власт. Со-сански, IV, 92.
- Иванко**, властелин у Штипу, III, 74.
- Ivancho Dimitrovich Drievodelich**, III, 211.
- Иванко Пробиштитовић** из Штипа, III, 247.
- Ivanus, plebanus Novaberde**, IV, 180.
- Иванц**, син попа Болашина, IV, 156.
- Ивенс**, енглески археолог, III, 262, 267, 271.
- Ивоје**, челник царице Јелене, удовице Душанове, IV, 76.
- Ивојева** кула у стонском приморју, III, 275.
- Игњатије**, руски ђакон, IV, 158.
- Игра** мачевима, IV, 51.
- Играти**, плесати, IV, 54.
- Игре**, IV, 5, 25, 55.
- Игриште**, одређено место за игру, IV, 54.
- Игуман**, III, 85; IV, 29.
- Изабела Вилардуенова**, IV, 21.
- Изабела**, жена Филипа Савојског, IV, 22.
- Изъмь** (Изам), или прѣзумь кад се странац затвори место кривца, III, 141.
- Изводи**, старински водоважда, III, 201.
- Извиднице** (съходникъ), III, 129.
- Извоз** дрва, III, 178.
- Извоз** земљорадничких производа, III, 228.
- Извоз** из Србије, III, 228.
- Извоз** метала, III, 227.
- Извоз** соли, III, 213.
- Извозни** артикли, III, 211; IV, 205.
- Извор**, IV, 136.
- Издава** или издавштина, такса за предају ствари, III, 141.
- Иконе**, III, 267; IV, 71.
- Иконом**, калуђер, управник манастира, III, 194; IV, 29.
- Икономија**, манастирско имање, III, 194, 195.
- Икра**, III, 179.
- Иларијон Заремски**, епископ, IV, 199.
- Иларијон**, први епископ зетски, III, 83, 165.
- Иларијон Руварац**, архимандрит и историк, III, v. 30; IV, 109, 169.
- Илија**, трубач, IV, 57.
- Илири**, III, 39, 281, 282.
- Илирик**, III, 295.
- Илић**, задруга, III, 49.
- Илок**, град на Дунаву, IV, 124.
- Иљински Г. А.**, III, 19, 22.
- Имања** крупна, латифундије, III, 192.
- Иматник Земље**, III, 151, 193; IV, 209.
- Имелник**, од имела, IV, 49.
- Имовне** прилике, IV, 201.
- Имота** (сада Имошки), жупа у Далмацији, III, 21.
- Imperator Raxie**, млетачки назив срп. владара, III, 3.
- Imperator Romanie, Sclavonie et Albanie** (Душанова титула), III, 94.
- Imperator Sclavonie** (српски краљ), III, 3.
- Imperium Romaniae**, III, 17.
- Имре**, краљ угарски, III, 14.
- Имре**, син Stephan filius Petri de Remete, IV, 150.

Индија, велико полуострво у јуж. Азији, III, 90, 202; IV, 65, 200, 201.

Индустрија, IV, 203.

Иногошт, у области ћесара Угљеше, IV, 93, 109.

Инок (усамљен), IV, 28.

Инокосна кућа, III, 60.

Инокоштина, III, 60.

Иномикатске књиге, III, 151.

Иномистр, закупац испаше, III, 252.

Иноћентије III, папа (1198 до 1216), III, 14, 91.

Иноћентије IV, папа (1352 до 1362), III, 132, 246.

Интензивност земљорадње, III, 171.

Ипен Т., писац, III, 9, 241, 268, 273.

Ипар у Белгији, III, 230; IV, 205.

Ираклије, источно-римски цар, III, 16.

Ирина, византиска царица, III, 15; IV, 17, 31.

Ирина, жена деспота Ђурђа Бранковића, IV, 143.

Ирина, кћи цара Михаила Палеолога, IV, 13.

Иса, име лица (турско), IV, 97.

Исабег Авранезовић (1439 до 1455), IV, 97.

Иса-бег Исаковић, намесник турски у Скопљу (1444 до 1463), IV, 96, 97, 103—106.

Исаило de Buondelmonti, флорентинац, IV, 112.

Исак Анђел, вел. жупан Стефана Немање, III, 84.

Исак Анђел, виз. цар, III, 8, 225, 272; IV, 53.

Исак Комнен, виз. цар, III, 262.

Исак, турски намесник у Скопљу (1414—1444), IV, 96, 97, 104, 105.

Исељавање, III, 170.

Исидор, митрополит београдски, IV, 171, 212.

Исмаилџани или Агарени (Турци), IV, 158, 200.

Испашиште, III, 183.

Испирање злата у рекама, III, 205.

Исполица, наполица, III, 197.

Испорак, данак у натури, III, 252.

Истинићи, село близу Дечана, III, 173.

Историја гласова, IV, 5.

Историја права, III, v.

Историја рударства, III, v.

Историја трговине, III, v.

Историја Троје, IV, 65.

Источни Рим, III, 262.

Источноримско царство, III, 70.

Истра, полуострво у сев. Далмацији, III, 2, 185, 199, 262; IV, 6, 7, 63, 198.

Италија, III, v. 31, 60, 81, 87, 100, 109, 120, 128, 147, 148, 172, 178, 180, 182, 225, 227, 228, 230, 232, 240, 243, 261, 262, 269, 278, 284, 286; IV, 14, 27, 39, 48, 79, 167, 181, 183, 194, 198, 205.

Италијани, III, III, 32, 40, 123, 130, 153, 202, 211, 212, 222, 263; IV, 57, 79, 80, 184, 204.

Ифгит паша (Пашаит паша), IV, 96.

Ишим у Арбанији, III, 113, 223.

Ј.

Јабукe, III, 201.

Јавне женске, IV, 14.

Јавне куће, IV, 14.

Јавни нотари, III, 151.

Јавно право, III, 143.

Јагњетина (порез у јагњетим кожама), III, 252.

Јагњило, место, где се овце јагње, III, 182.

Јагодина, варош у Србији, III, 292; IV, 58, 83, 122, 154.

Јагодна, в. Јагодина.

- Јадранско Море**, III, v, 2, 7, 64, 98, 172, 192, 204, 219, 223, 261; IV, 95.
- Јаз**, III, 201.
- Јајце**, град у Босни, IV, 105, 143, 198.
- Јакета**, син Николе Јакова Соркочевића, III, 95.
- Јакобовићи** из Далмације, III, 49.
- Јаков Андријин Цријевић**, дубров. властелин, пријор Св. Андрије, IV, 34.
- Јаков** архиепископ (1286 до 1292), IV, 33.
- Јаков Гундулић** из Дубровника, III, 56.
- Јаков Ђорђевић**, дубровачки посланик, IV, 144.
- Јаков** из Вероне, III, 292.
- Јаков**, игуман призренског манастира, III, 78.
- Јаков Калбо**, млечки, III, 218.
- Јаков de Croxi**, III, 167.
- Јаков** (или Јакша) de Chrivaldi IV, 99.
- Јаков „de Marchia“**, IV, 174.
- Јаков de Radulino**, IV, 99.
- Јаков Мар. Гундулић**, IV, 140.
- Јаков**, митрополит серски, III, 87.
- Јаков Полан**, млечки, III, 218, 219.
- Јаков**, син Живков, IV, 145.
- Јаков Соркочевић**, дубров. властелин, III, 240, 255; IV, 98.
- Јаков**, filio Prodani de Bodača, III, 193.
- Јаков** из Фиоренце, IV, 80.
- Јакодна** (Јакоња), породица, III, 103.
- Јакша Бершчић** или Брежичић, војвода, IV, 164.
- Јакшићи**, властeosка породица, IV, 164, 165.
- Јан Lós**, писац, IV, 150.
- Јанева**, III, 109.
- Јанец**, Арбанас, III, 177.
- Јанина**, град у Епиру, III, 106, 174, 251; IV, 112.
- Јанко Шафарик** Dr, нумизматичар, III, 5, 12, 14, 239.
- Јањево**, на источној ивици Косова Поља, III, 109, 112, 208.
- Јањићи**, село код Зенице, IV, 36.
- Јариње**, село на Ибру, III, 193.
- Јарослав**, кнез руски, III, 144.
- Јаси**, в. Алани.
- Јасин**, в. Осети.
- Јасеница** код Требиња, III, 199.
- Јастребов**, руски конзул у Македонији, III, 11; IV, 33.
- Јастук**, III, 281.
- Јашуње** код Лесковца, IV, 146.
- Јеванђеље**, IV, 70.
- Јевдокија**, жена Стефана Прво-венчаног, IV, 11, 18.
- Јевдокија** из знамените куће Дукас, IV, 12.
- Јевдокија**, калуђерица, сестра Душанова Теодора, IV, 107, 108.
- Јевдокија**, жћи Алексија (III., IV, 13).
- Јевђенија**, монахиња (Јелена, Душанова жена), IV, 179.
- Јевђенија** (Јевросима или Јеуфросина), монахиња (кнегиња Милица), IV, 18, 131, 134, 154, 157, 159, 176, 177, 179.
- Јевђеније IV**, папа (1431 до 1443), IV, 160, 181.
- Јевреји**, III, 211, 220, 283; IV, 67, 79, 210.
- Јевстатије I**, архиепископ († 1286), IV, 76.
- Јевстатије**, писац, IV, 17.
- Јегејско Море**, III, 222, 230.
- Једрене**, град у Тракији, III, 220; IV, 144, 152, 204.
- Јеђупци**, в. Цигани.
- Језеро** на Дурмитору, III, 56, 58.
- Језик**, IV, 64.
- Језик** и његов историјски развитак, IV, 5.

- Јексали**, опустела имовина, III, 192.
- Јелада**, стара Грчка, III, 172.
- Јелашци**, данас Јелакце, III, 274.
- Јелена**, жена краља Уроша I., III, 3, 10, 22, 32, 87, 89, 90—92, 94, 105, 219, 261, 268; IV, 19, 39, 65, 73, 74, 81, 82, 176.
- Јелена**, жена цара Душана, III, 16, 18, 25, 29, 255, 272; IV, 17, 18, 75, 107, 179.
- Јелена**, виз. царица, жена ц. Манојла Палеолога, IV, 143.
- Јелена** казначича, жена казнач. Јов. Драгослава, III, 21.
- Јелена**, катунара Враговића, IV, 12.
- Јелена**, краљица босанска, удова краља Дабише, IV, 42.
- Јелена**, матер Stephani Molsich, IV, 157.
- Јелена**, сестра Душанова, жена Младена Шубића, III, 49, 132; IV, 17.
- Јелена**, ћерка кнеза Лазара, жена Сандаљева, III, 288, 292, 294; IV, 175.
- Јелена**, ћерка Хлашенова, IV, 13.
- Јелена**, ћесарица, удовица Прељубова, III, 247.
- Јелена**, удовица деспота Лазара, III, 288; IV, 127, 140, 148, 165, 214.
- Јелеч**, град у Рашкој жупи, IV, 102.
- Јелини**, III, 102, 282; IV, 25, 148.
- Јелисавета**, жена Стеф. Уроша II., IV, 22.
- Јелисавета Куртнејска**, сестра Балдовина II., IV, 20.
- Јелисавета**, монашко име Душанове жене Јелене, в. Јелена жена цара Душана.
- Јелисавета**, ћерка једног Хабсбурговца, IV, 22.
- Јелисавета**, ћерка краља Стеф. Драгутина, IV, 18.
- Јемчење**, III, 138, 156, 180.
- Јенибазар** (српски Нови Пар), IV, 103.
- Јенице** Вардар, IV, 52.
- Јеремија**, војвода издајник, који је предао Голубац Турцима, IV, 132, 159.
- Јерина**, деспотица († 1457), жена Ђурђа Смедеревца, IV, 144, 148.
- Јерина** ћесарица, удова Прељубова, III, 256.
- Јерихон**, IV, 32.
- Јермени**, III, 211, 220, 283; IV, 63.
- Јерменска**, III, 90.
- Јероним Волф**, преводилац, IV, 11.
- Јероним**, син Дамјана Жуњевића, IV, 141.
- Јерусалим**, III, 75, 76, 87; IV, 14, 29, 32, 74, 75.
- Јефимија**, монахиња, жена деспота Угљеше, IV, 179.
- Јефрем**, патријарх српски, IV, 34, 45, 169.
- Јечам**, III, 199.
- Jgitbeg** или Jgit pacha (1389 до 1390), IV, 96.
- Јо Александар**, син војводе Мирче, IV, 152.
- Јоаникије**, патријарх српски, III, 28, 76, 87; IV, 37.
- Јоасаф**, митрополит Ларисе, IV, 148.
- Јован**, напуљски консул, III, 165.
- Јован Александар**, цар бугарски, III, 8.
- Јован Асен II**, цар бугарски, IV, 17.
- Јован Бериславић**, IV, 120.
- Јован Бранковић**, деспот, IV, 124.
- Јован**, валонски деспот, III, 284.
- Јован Ватац**, цар никејски, III, 85.

- Јован Век**, хартофилакс, доцније патријарх, IV, 23.
- Јован Гестељски**, IV, 153.
- Јован Гундулић**, дубровачки посланик, IV, 139, 144.
- Јован de la Vechia**, или *Vetula*, III, 263.
- Јован Драгаш**, деспот, син Дејанов, III, 29; IV, 202.
- Јован**, деспот, IV, 177.
- Јован**, деспот, сродник жене Душанове, III, 218.
- Јован Драгослав**, велики казнац, III, 21, 26.
- Јован Длугош**, пољски писац XV века, IV, 201.
- Јован де Плано Карпини**, францезац, III, 90.
- Јован de Sancto Miniato**, магистер, IV, 80.
- Johannes de Colani**, III, 185.
- Johannes de Tudisio**, III, 177.
- Johannes de Finis**, III, 131.
- Јован**, ђакон, III, 2.
- Јован** из Лобковица, III, 231.
- Јован** из Пистоје, протомајстор, III, 264.
- Јован** из Равене, IV, 39.
- Јован** из Сијене, протомајстор, III, 264.
- Јован**, каноник ноајонски, синовац Филипа Мезијева, канцелара кипарског, III, 132.
- Јован Капистран**, IV, 169.
- Јован Catacusini**, *Jagno filius de Novo Brdo*, IV, 146.
- Јован Кантакузен**, цар грчки, III, 10, 123, 275; IV, 18, 25, 26.
- Јован Комнен**, цар византиски, III, 84, 127, 144, 155; IV, 49.
- Јован »Комнен Асен«**, брат царице Јелене, III, 29.
- Johannes Lampe de Crieva**, III, 63.
- Johannes Lewkws** (*Lökös*) *dictus de Kallo*, IV, 150.
- Јован Лопковиц**, чешки племић, IV, 34.
- Јован Луцијановић**, будвански епископ, III, 102.
- Јован Менчетић**, дубровачки сенатор, III, 159.
- Јован**, монах, III, 194.
- Јован Мусаки** (*Musachi*), IV, 144.
- Јован Ненад**, цар, старешина угарских Срба (1526—1527), IV, 136.
- Јован Новаковић**, војвода и господин Кучајне, IV, 132.
- Јован** од Виктринга, опат у Корушкој, IV, 23.
- Јован Оливер**, деспот, III, v, 29, 285; IV, 210.
- Јован V**, Палеолог, цар виз., III, 125; IV, 107, 112, 151.
- Јован VIII**, Палеолог, цар виз., IV, 112.
- Јован XII**, папа, III, 96.
- Јован XXII**, папа, III, 96.
- Јован Радонић**, историк, III, v.
- Јован Претеча**, IV, 70.
6, 29; IV, 19, 198, 199.
- Јован Равенјанин**, дубровачки нотар, III, 280, 284—286.
- Јован Росотас**, IV, 147.
- Јован Сабатини**, трг., III, 219.
- Јован**, свињар у Бугарској, IV, 46.
- Јован**, свирач из Грчке, IV, 57.
- Јован**, севастократор, III, 67.
- Јован Спата**, господар Арте, III, 29.
- Јован Срацимир**, цар, III, 230.
- Јован Стефановић Бранковић** (1496—1502), IV, 120.
- Јован Стојковић**, кардинал, IV, 35, 181.
- Јован**, тесалиски севастократор, IV, 18.
- Јован**, трубач, IV, 57.
- Јован Sesi** из Прато, далматинац, IV, 172.
- Јован Угљеша**, деспот, IV, 202.
- Јован filio condam Deurici de Chele**, IV, 153.
- Јован Флорентинац**, III, 234.
- Јован Фоскарен**, кнез, III, 161.

- Johannes** frater, episcopus Presen, III, 112.
- Јован Хуњади**, гувернер Угарске, IV, 91, 126, 138, 139, 152, 198.
- Јован Палеолог**, цар, виз., син Андроников, IV, 108, 112.
- Јован**, цар, син Симеона брата Душановог, III, 18.
- Јован Цвијић**, географ српски, III, 9, 60, 109.
- Јован Цимискес**, цар виз. (976), III, 282, 285.
- Јон Сисси** (Куч), III, 58.
- Јон**, арбанаско име, III, 40.
- Јонима**, арбан. власт. породица, III, 57.
- Јонима**, област у сев. Арбанији, IV, 88.
- Јонска** острва, III, 114.
- Јонче Sarachinovich**, трг., III, 212.
- Јорга**, румунски историк, IV, 147, 152.
- Jorgy Marcovich**, трг., III, 212.
- Јордан Иванов**, III, 4, 8.
- Јордан**, савременик цара Јустинијана, III, 43.
- Josa Turcus**, IV, 153.
- Јосиф Бруншмид**, III, 239.
- Јосиф I.** патријарх цариградски, IV, 23.
- Johannes magister de Viena**, Француз, III, 264.
- Johannes magister** код деспота Бурђа, IV, 135.
- Johannes Magnus** de Gezhel, IV, 153.
- Johannes Marini** de Besanti, III, 208; IV, 139.
- Johannes Martino** de Ponte, III, 131.
- Југ** (Богдан), IV, 159.
- Југовићи**, IV, 159.
- Југословенска Академија** у Загребу, III, vi.
- Judices** nob linum (запов. војске), III, 27.
- Judices** sen stai, назив судија, III, 163.
- Judici**, III, 26.
- Јужни** Словени, III, 146, 154, 157.
- Јулијано Лауредано**, Млечић, III, 228.
- Јулинац П.**, писац, IV, 120.
- Jurpani** (Јупани) de curia sua, жупани, дворски достојанственици, III, 23.
- Jupano** (Јунано) Turcho, III, 229.
- Јуније Бисти Бунит**, дубровчанин, III, 291.
- Јуније Градић**, дубровчанин, IV, 142, 143, 154.
- Јуније Дамјана Жуњевића**, IV, 141.
- Јуније Паскоја Соркочевића**, IV, 139.
- Junii** de Bona de Ragusio, III, 30.
- Junius** de Dersa, III, 213.
- Junii** de Cherpa, III, 193.
- Junius** de Cassica, III, 8.
- Junius filius** Marini de Caboga, III, 163.
- Јунц**, витез, IV, 76.
- Jupanus** (Јупанус) armiger (пититоноша), III, 23.
- Jupanus cavallarius**, коњушар, III, 23.
- Jupanus camerarius**, III, 23.
- Jupanus comitissae** (врх. маршал краљичиног двора, III, 23.
- Jupanus macescharius**, (маченоша), III, 23.
- Jupanus palatinus**, звање у Хрватској, III, 23.
- Jupanus pincernarius**, виноточ, III, 23.
- Јура „setnikus“**, III, 21.
- Јуре Фабијанић**, III, 61.
- Jurech** (Јуро) последњи жупан стонског полуострва, III, 19.
- Jurech lo protobistial**, III, 26.
- Јустинијан**, цар визант., III, 16, 66, 135, 144, 243.
- Јустицијар**, чиновник, III, 104.
- Јусуф**, турчин, закупца, царине у Сребрници, IV, 154.

К.

- Кабао**, мера за жито, III, 188, 232.
- Сабла** (кабао), у Молдавској мера за жито, III, 232.
- Каблар**, пл. у Србији, III, 81.
- Sabotium**, мера за виноград, III, 189.
- Къблъ** царевъ (Кавал) нормална мера за жито, III, 232.
- Каваларијос**, војни чин, III, 67.
- Кавказ**, пл. у Русији, III, 60, 229; IV, 54.
- Џагус-џакон** (писар), III, 31.
- Кадифа**, III, 286.
- Казан**, теснац на Дунаву, IV, 88.
- Казнац** (Казньць) скупљач порезе, III, 1, 21, 22, 25, 26, 38, 46, 47, 102, 118, 154, 245, 249, 253; IV, 6.
- Казначине**, делови жупе, III, 22.
- Казне** у кованом новцу, III, 143.
- Казне** у стоци, III, 143.
- Casnezo sebastocratorum**, III, 26.
- Casnezzo dell' imperador** прикупљач пореза на земљиште, III, 22.
- Казновићи**, село, III, 81.
- Сауеих** (Каие) породица из Нормандије, IV, 21.
- Сауеих-sur-Mer** (Каије-сир-мер) предео, IV, 21.
- Какарик**, место у Арбанији, III, 188.
- Калабрија**, III, 197.
- Калаџурђевићи**, катун, III, 116.
- Калаји**, мађ. породица, IV, 150.
- Калајџије**, III, 203.
- Салапџо**, породица у Улцињу, III, 101.
- Calle Carriera**, IV, 53.
- Календе**, јануарски празник, IV, 52.
- Калија**, жена ћесара Новака у Преспи, III, 285.
- Calixto**, породица у Улцињу, III, 103.
- Каликст II**, папа (1119—1124), III, 88.
- Каликст III**, папа (1455 до 1458), IV, 142, 169, 181.
- Калиман I**, бугарски цар, III, 85.
- Калиник**, монах, посланик краља Милутина у Цариграду, III, 34.
- Калић**, дубровачки племић, IV, 53.
- Кало**, породица, IV, 128.
- Салогери**, монах, IV, 31.
- Калојан**, IV, 145.
- Калојан**, каматник у Штипу, III, 244.
- Калојан Русота**, цариник у Новом Брду, IV, 147.
- Калојан**, бугар. цар, III, 78.
- Калуђер**, IV, 28.
- Калуђерице Св. Кларе** у Дубровнику, III, 256; IV, 32.
- Калуђерске ћелије**, III, 266.
- Калићи**, мухамеданско племе, III, 56.
- Камастре**, вериге, III, 278.
- Камата**, III, 244.
- Каматници**, зеленаши, III, 244.
- Камена со**, III, 204.
- Каменар (petrer) Влах**, син Календина, III, 264.
- Каменари**, III, 105, 203, 204.
- Каменити Врх Влаштице** у Приморју, III, 215.
- Каменити споменик** у Борју у Херцеговини, III, 291.
- Каменица** код Рудника, III, 210; IV, 176.
- Camera domini regis** (кућа краљева), III, 245.
- Сатерариус**, прикупљач пореза, III, 21.
- Сатерариус regius** (кнез), III, 32.
- Ками**, надгробни споменик, IV, 82.
- Сатранарио**, породица, III, 101.
- Сатробасо**, провинција у Италији, IV, 198.

- Канартекин** (звање на бугарском двору), III, 24.
- Кане** у Италији, III, 255.
- Канина**, град у Арбанији, III, 223; IV, 87.
- Каниц**, писац, III, 268.
- Каноник**, давање попово епископу, III, 81.
- Кантакузен**, III, 10, 11, 25, 28, 57, 77, 106, 112, 124—127, 131, 133, 136, 173, 175, 180, 181, 273, 276, 278; IV, 27, 37, 38.
- Кантакузен I**, IV, 14.
- Кантакузен III**, III, 25, 68, 133.
- Кантакузен IV**, IV, 26.
- Кантакузен**, закупац царине у Новом Брду, IV, 145, 146.
- Кантакузени**, породица, IV, 143, 146, 148.
- Кантице** (конатице), IV, 202.
- Канцелар**, III, 31.
- Канцелар** деспота Ђурђа, III, 290.
- Канцеларија Дубровчана**, III, 31.
- Канцелариске** тарифе, III, 31.
- Капа**, дубров. властелинки, III, 292.
- Сарра**, роман. породица, III, 101.
- Капа** црна за попове, III, 290.
- Капара**, III, 224.
- Кападокија**, III, 64; IV, 59.
- Капела** Св. Ане, између Шумета и дубр. Жупе, III, 166.
- Капела** Св. Арсенија II. архиепис. у Пећи, III, 269.
- Капела** Св. Данила Стилита у Пећи, III, 266.
- Капела** Св. Димитрија у Дечанима, III, 271.
- Капела** Св. Јована у Пећи, III, 269.
- Капела** Св. Николе у Дечанима, III, 271.
- Капела** Св. Трифуна код Дубровника, III, 166.
- Капетан**, III, 103.
- Капитал**, III, 171.
- Capitaneus**, звање, чин, III, 20.
- Capitaneus** турме, вођ каравана, III, 224, 225.
- Капители** (надстълпи) у цркви, III, 265.
- Капити**, општина у сев. Арбанији, III, 51.
- Капистран**, калуђер, IV, 178.
- Каптол** римски, III, 94.
- Капникарије** (грч. текст), III, 251.
- Капнихон**, III, 251.
- Каподистрија**, III, 102.
- Капуа** у Италији, III, 147, 165.
- Caput Cumanі** (сада Саро Гомена) на Стоњском полуострву, III, 227.
- Капуч**, форма капе од чохе разне боје, III, 290.
- Каравани**, III, 223.
- Караванска** трговина, III, 211.
- Караванско** путовање, III, 224.
- Карађорђе**, IV, 26.
- Каралькъ** (кара, црн), који је за време деспота Стефана Лазаревића нападао Турке, IV, 158.
- Karanis**, III, 61.
- Карановац**, данас варош Краљево у Србији, III, 76, 275.
- Carati**, пододред, III, 190.
- Карејске** ћелије на Св. Гори, IV, 177.
- Carri**, у Дубровчана коло, где се руда прерађивала, III, 209.
- Карин** (римски град Corinium), III, 45.
- Карињани** (по граду Карину), племе, III, 45.
- Карло**, име (скаска о Карлу), IV, 66.
- Карло I**, Анжуанац, напуљски краљ, III, 33; IV, 20, 21.
- Карло II**, Анжуанац, напуљски краљ, III, 33; IV, 22.
- Карло Валоа**, брат франц. краља Филипа IV, 32, 33, 88; IV, 16 17.
- Карло Топија**, арбанаски кнез, IV, 87, 121 137.

- Кармелска** гора (у Палестини), III, 87.
- Каролинзи**, франачка династија, III, 24, 33, 147, 295.
- Каролиншко Доба**, III, 32.
- Карпати**, IV, 205.
- Carubae**, пододред, III, 190.
- Кастел** Св. Ловре, IV, 203.
- Кастелан de Salomon**, епископ, III, 130.
- Кастрати**, арбанаско племе, III, 57, 58, 68.
- Кастриоти** у Арбанији, III, 57; IV, 87, 131.
- Кастрофилак**, III, 20, 43.
- Каталонци**, III, 130, 176, 222, 231; IV, 188.
- Катастер**, III, 245—247.
- Катари**, III, 15, 63.
- Катарина**, краљица, жена краља Стефана Драгутина, III, 268, 287; IV, 22, 24, 74, 81.
- Катарина (Chazar, Csazar)**, Туркиња, IV, 153.
- Катедрала S. Mariae Maioris**, IV, 71.
- Катедрала у Свачу**, III, 261.
- Катедрала у Шпајеру** у Немачкој, IV, 81.
- Catena**, породица, III, 103.
- Катихумена**, галерија у цркви, III, 266.
- Католичка** которска епископија, III, 95.
- Католички** архиепископ у Крајини, IV, 175.
- Католичко** црквено право, III, 148.
- Катрга**, галија, грчки назив лађе, III, 221.
- Катун**, пастирско село, III, 53, 114—116, 194.
- Катун Арбанаса**, III, 57.
- Катун бугарски**, III, 173.
- Катун Журовићи**, III, 116.
- Катун Моровлаха (Moroblachus)** Жура Богуповића, III, 116.
- Катунар**, старешина, Влаха пастира, III, 114, 115, 116.
- Катуништа**, III, 175.
- Катунска** нахија у Цр. Гори, III, 58.
- Каухан**, звање на бугарском двору, III, 24.
- Кауција**, III, 150.
- Каф** на Криму, III, 220; IV, 59.
- Качаничка** клисура, III, 11.
- Качићи**, племе у Омишу, III, 21, 45, 222.
- Каша**, јело (итал. *farinata*), III, 296.
- Quadragnolus** (квадрањолус) виноград са 100 чокота, III, 189.
- Кварац (Quarz)**, село код Сребрнице у Босни, III, 209.
- Кварнер**, залив на сев. Јадран. мора, III, 46, 101, 262.
- Кварнерска** острва, IV, 198.
- Quinquum, quingum, quincum** (клунквум) мера за вино у Дубровнику, III, 233.
- Келти**, народ индогерманске расе, III, 131, 147, 165.
- Кепалија** или кефалија, заповедник, III, 20.
- Кератија**, визант. новац, III, 236.
- Кефалонија**, острво, III, 192.
- Кијаране**, брат Палмана, запов. најамничке војске, III, 131.
- Кијев**, некад престоница Русије, III, 9.
- Кијевац**, IV, 77.
- Кијети**, грофовија у Италији, IV, 20.
- Килус**, име рударског окна, III, 209.
- Ким Macho de Tassi**, IV, 99.
- Кина**, пространа држава у источ. Азији, IV, 68.
- Кинам**, виз. писац XII века, III, 23, 127.
- Кипови** у православ. црквама, III, 267.
- Киновија**, општежитије манастирско, VI, 29.
- Кипурије**, (грчки) значи вођњак, III, 201.
- Кир (dominus)** виз. титула за мушке, III, 74.

- Кира**, виз. титула за женске, III, 74.
- Кира Калија**, III, 43.
- Király**, краљ мађарски, III, 14.
- Кирија** за животиње, III, 224.
- Киријак** из Анконе, IV, 144.
- Кисењ**, дубровачка породица, III, 47.
- Китра**, под тесалиским Олимпом, III, 254.
- Chiarane fratre Palmani**, III, 132.
- Клајић**, хрватски историк, III, 45.
- Claras Stanchovich Vlachus**, III, 167.
- Кларенца**, град у Ахаји, III, 230, 233, 240; IV, 22.
- Клашње**, високе вунене чарапе од козје длаке, III, 290.
- Клементи**, арб. племе, III, 51, 52.
- Клепало** (трапезноје било), IV, 30.
- Клетиште**, овчарска колиба, III, 252.
- Clime Goçe**, consul in Rudinicho, III, 213.
- Clime Sorento** (дубровчанин), III, 167.
- Клименти**, арб. племе, в. Клементи.
- Климентије III**, папа, (1187 до 1191), III, 88.
- Климентије IV**, папа, III, 95.
- Климентије VI**, папа (1342 до 1352), III, 92.
- Климентије Томе Држића**, III, 96.
- Клис** код Сплита, III, 132; IV, 17.
- Клисијарх**, калуђерски чин, IV, 29.
- Кличак**, сребрна верижица, III, 293.
- Клобук**, град у Далмацији, III, 160.
- Клобук**, вунена капа, III, 291.
- Клобучари**, шеширџије, III, 202, 203.
- Клобучина**, отворен трем са стубовима, III, 266.
- Клупа** за седење, III, 278.
- Кљетка-stakon** продавница у Руднику, III, 273.
- Кљуса**, ступица, IV, 49.
- Кључар**, III, 24.
- Кмет** (разно значење), III, 118.
- Кмети**, судије, III, 160, 163.
- Кметићи**, в. Кмети.
- Кметије** црковни, неслободни сељаци на црквеном имању, III, 118.
- Кметштина**, сељачка добра, III, 118.
- Knauz Nándor**, IV, 193.
- Кнежа** или кнежева њива, III, 194.
- Кнежеви** (comites), III, 100.
- Кнежевић Андроник**, IV, 151.
- Кнежевска** власт (contado), III, 102.
- Кнежине**, имања некадашњих кнежева, III, 193.
- Кнез**, III, 1, 18, 20, 21, 25, 46, 99, 102, 107, 114, 115; IV, 130.
- Кнез жупски**, III, 21.
- Кнез у Попову**, III, 289.
- Кнез Хума**, III, 163.
- Кнезови** примиђури (чиновници), III, 116.
- Книн**, град у Далмацији, III, 98.
- Књига**, писмо, III, 31.
- Књига**, Адам и Ева, IV, 67.
- Књига** Александрида, IV, 53, 66.
- Књига**, Апокалипса Баруха, IV, 67.
- Књига** Апокрифна еванђеља од Јакова и Томе, IV, 67.
- Књига** Апокрифно откровење апостола Јована, IV, 67.
- Књига** Апокрифна прича о Јову, IV, 67.
- Књига** богословска, IV, 68.
- Књига**, Визије Данила и Исаије, IV, 67.
- Књига** Визија апостоа Павла, IV, 67.

- Књига Громовник**, IV, 67.
Књига, Енох, IV, 67.
Књига, Живот Св. Василија Новога, IV, 67.
Књига, Извештај Јеремије о паду Јерусалима, IV, 67.
Књига, Извештај о смрти Богородице, IV, 67.
Књига, Извештај Персијанца Афродитијана о рођењу Христову, IV, 67.
Књиге канонистичне, IV, 68.
Књиге о коледама, IV, 67.
Књиге литургиске, IV, 68.
Књига Менандрове мисли и изреке, IV, 68.
Књига месечник (луник), IV, 67.
Књига Муке Св. Ђурђа, IV, 67.
Књига Нови Завет, IV, 67.
Књига Панчатантре (индиска грађа), IV, 65.
Књиге Патристичне, IV, 68.
Књига, Питања и одговори Св. оца Јефрема, IV, 67.
Књига, Перикологос, грчка књига о вођу, IV, 66.
Књига, Посланица свештеника Јована, IV, 66.
Књига, Прича о дванаест петака, IV, 67.
Књига, Приче из Артусова круга, IV, 66.
Књига, Прича о индиском царству, IV, 66.
Књига, Пролаз Богородице кроз пакао, IV, 67.
Књига, Песудо-Калистенова, IV, 66.
Књига, Разговор три црквена оца, Григорија, Василија и Јована, IV, 67.
Књига, Рожданик с хороскопом, IV, 67.
Књига Руманац тројски код Бугара (историја Троје), IV, 65.
Књига Сановник, IV, 67.
Књига, Списи попа Јеремије о дрвету часнога, крста, IV, 67.
Књига, Стефанит и Ихнилат, IV, 65.
Књига, Стари и Нови Завет, IV, 66, 67.
Књига Трепетник, IV, 67.
Књиге Хагиографске, IV, 68.
Књига, Хиљада и једна ноћ, IV, 65.
Књижевност, IV, 5.
Књижнице, IV, 65.
Ковани грош, III, 234.
Ковани новац, III, 234.
Ковање новца, III, 256.
Ковач, звао се и онај, који је израђивао натписе на споменику, IV, 82.
Ковачи, који кују гвожђе, III, 203, 204.
Ковачи, рударско место испод врха Капаоника, III, 208.
Ковачевићи, власт. породица у Босни, IV, 90.
Ковачке дажбине (у челику), III, 252.
Ковачнице, III, 208, 209.
Ковин, варошица у Банату, IV, 199.
Ковнице новца, III, 24, 109, 238; IV, 204, 210, 211.
Кодин, визант. писац, III, 27, 28; IV, 113.
Кожа, III, 181.
Кожари, III, 103, 202.
Кожарство, III, 178.
Кожухари, III, 202, 203.
Кол Бибај, арнаутско братство, III, 51.
Колане, породица у Улцињу, III, 101.
Колач (хлеб), III, 296.
Колашин, варошица у Зети, III, 56, 110.
Коле, Арбанас, III, 51.
Колегија суротника, III, 138.
Колера, III, 2.
Колник, коловоз (пут), III, 225.
Коло (игра), IV, 54.
Коло, село у Босни, III, 159.
Колони, насељеници, III, 117.
Келоња, варош, III, 230, 237.

- Колубара**, река у ваљев. округу, III, 7; IV, 92.
- Koludrica**, монахиња, IV, 31.
- Colutius Gumberti**, Млечић у Котору, III, 212.
- Колхида** и Грчкој, III, 1.
- Кољено**, део племена, III, 45.
- Кома**, варош у Италији, III, 230.
- Командатор** (Comandator). заступник проијарев, III, 68.
- Comes camerarius**, III, 26, 246.
- Комис**, дворско звање, III, 22, 24.
- Комичари**, IV, 58.
- Комнен**, војвода у Бару, IV, 132, 161.
- Комнен**, кроничар, III, 284; IV, 112.
- Комнен**, цар византиски, III, 3, 4, 6, 14, 70, 123, 155, 243, 262.
- Комнени**, визант. династија, IV, 68.
- Комора** (у Босни), државна благајна, III, 245.
- Коморани**, село код Сјенице, IV, 90.
- Коморник**, дворско звање, III, 24, 32, 34.
- Комостре**, вериге, III, 278.
- Конавли**, жупа између Дубровника и Новога, III, 7, 19, 36, 48, 58—60, 63, 71, 93, 166, 167, 172, 173, 176—178, 180 до 183, 190, 198, 199, 214, 250, 256, 257, 277, 282, 286, 287, 293; IV, 27, 46, 47, 86, 173, 174, 176, 181.
- Конављани**, III, 214.
- Конгрегације**, племићске скупштине, III, 36.
- Кондаков**, руски археолог, III, 261, 268, 270; IV, 70, 71.
- Кондијери**, кондири, III, 279; IV, 202.
- Condura**, мали брод са две палубе, III, 221.
- Конопари**, III, 202.
- Конопља**, III, 200.
- Conradus** 1310 suffraganus episcopi Pragensis, III, 113.
- Константин Асен**, цар бугарски, III, 22, 84, 247, 250.
- Константин Велики**, римски цар, III, 237.
- Константин** деспот, син Андроника II, IV, 77.
- Константин Дејановић**, великаш српски, III, 8, 20, 29, 30; IV, 45, 85—87, 96, 107, 108, 110, 116, 117, 121, 130, 136, 143, 177.
- Константин**, син краља Милутина, III, 242; IV, 17, 26.
- Константин**, син Липситов, III, 43.
- Константин Манас**, виз. писац, IV, 17, 49.
- Константин** Михаила Константиновића из Острвице, IV, 199.
- Константин Палеолог**, послед. грчки цар, IV, 143.
- Константин VII Порфирогенит**, виз. цар, III, 2, 5, 12, 44, 45, 70, 192, 257, 263.
- Константин Јаничар**, писац XV в., IV, 164.
- Константин**, в. Ђирил, слов. апостол.
- Константин Философ**, писац, IV, 50, 93, 96, 109, 111, 123, 125, 129, 131, 133, 150, 151, 154, 157, 158, 161, 169, 190, 194, 211.
- Константин**, цар, III, 23, 44, 84, 85.
- Констације Дривостинац**, III, 177.
- Констанца Морозини**, IV, 22.
- Консуларне** вароши, IV, 183.
- Консули** дубровачки, III, 211, 212.
- Контарини**, млетачка породица, III, 218.
- Контолеон** протонобилисим, III, 43.
- Contrata S. Silvestri** у Млечима, III, 216.
- Контуш**, кратка црвена женска бунда, III, 288.

- Конфисковање**, III, 193.
- Коњаник** благајник (expenditor) IV, 38.
- Коњиц**, град у Херцеговини, IV, 36.
- Коњица**, род војске, III, 125.
- Коњска** опрема, IV, 202.
- Коњски** товар, мера за со и уље, III, 233.
- Коњски** чопори, ергела, III, 179.
- Коњушари**, III, 23, 24, 28.
- Коњушнице**, III, 273.
- Копаоник**, пл., III, 10, 41, 81, 110, 111, 206—208, 237, 274; IV, 123.
- Corellus**, supellus, (лат. мера за жито), III, 232.
- Копље**, III, 127; IV, 195.
- Коприћи**, рударско насеље испод Копаоника, III, 109, 111, 208, 209, 274.
- Копријан**, град близу Трна у Бугарској, IV, 93.
- Корабл** (грчки назив лађе), III, 221.
- Коралне** кашике, IV, 202.
- Corbula**, мера за вино, III, 234.
- Корво** (Corvus) пратомајстор из Млетака, III, 263.
- Корзика**, острво, III, 157.
- Корише**, село источно од Призрена, IV, 33.
- Корнет**, брдо у окр. рудничком, III, 41.
- Корона**, вис у округу рудничком, III, 41.
- Корчула**, острво далматинско, III, 70, 75, 96, 107, 116, 178, 189, 203, 216, 228, 264; IV, 188, 189.
- Косача**, босанска властела, III, 47.
- Косачић**, властелин Балшићев, звао се по вел. коси), III, 71.
- Космач**, дубров. капа од чупаве вуне, III, 292.
- Космач**, место у Арбанији, III, 11.
- Космографија**, IV, 68.
- Косово Поље**, III, 8—11, 67, 84, 110, 112, 172, 230, 266, 274; IV, 95, 97, 100, 121, 153, 205.
- Костадин Драгаш**, деспот, IV, 202.
- Костадин Угарчић**, из Невесиња, III, 174.
- Костолац** на Дунаву код Пожареваца, III, 110.
- Костур**, град у јужној Македонији, III, 220; IV, 86.
- Костурски** епископ, III, 87.
- Котор**, град у дну бокоторског залива, III, 4, 7, 12, 21, 33, 37, 40—42, 52, 54, 56, 63, 74, 89, 92—94, 99, 104, 105, 117, 118, 121, 122, 126, 134, 136, 153, 160, 166, 176, 177, 184, 185, 189, 190, 191, 197, 198, 201—203, 205, 212, 214, 217, 218, 220, 221, 224, 225, 229, 231, 233, 239—241, 247, 252, 255, 256, 263, 265, 282, 287, 288, 296; IV, 8, 15, 19, 31, 41, 55, 61, 71, 73, 79, 86, 89, 94, 161, 167, 175, 180, 183, 198, 205.
- Котор**, пристаниште, III, 223.
- Которани**, III, 25, 26, 100, 103, 107, 110, 111, 120, 153, 165, 166, 175, 183, 178, 190, 197, 200, 203, 206, 211, 216, 217, 219, 221, 227, 230, 245, 253, 256, 257, 278; IV, 52, 137, 203.
- Которска** дијецеза, III, 93, 108.
- Которска** епископија, III, 93, 108.
- Которски** архив, III, vi.
- Которски** динар, III, 236.
- Которски** катастер, III, 247.
- Которски** статут, III, 17, 118, 120, 121, 148, 175, 197, 224, 253; IV, 15.
- Котрулица**, пећина на р. Бистрици, IV, 33.
- Коцкање**, IV, 5, 56, 79.
- Кочани**, град у јужној Србији, III, 29; IV, 85, 121.

- Кошара**, зграда за стоку, III, 182, 248.
- Кошница**, корпа за мерење соли, III, 233.
- Кошуља**, III, 291.
- Крађе**, IV, 197.
- Крај**, погранична жупа, III, 1, 6, 59.
- Крајина**, в. крај.
- Крајина** код Макарске, III, 6, 222.
- Крајина**, предео југо-зап. од Скадарског јез. III, 6.
- Крајиша**, ђефалија конаваоски, III, 293.
- Крајишки** војвода или крајишник, турски заповедник на српској граници, III, 6; IV, 97.
- Крајишник**, в. Крајишки војвода.
- Крајиште**, в. Крај.
- Крајко**, син Оливеров, IV, 86.
- Крајша**, ђефалија у Конавлима, III, 19.
- Краков**, град у Пољској, III, 9.
- Краљ**, III, 1, 4, 12, 14, 15, 163, 171.
- Краљ** све српске земље (титула), III, 4.
- Краљ** и самодржац (титула), III, 16.
- Краљ** српске (рашке) земље и прморске (титула), III, 4.
- Краљев**, замак у Приштини, III, 273.
- Краљев** сто (у цркви), III, 86.
- Краљеви**, III, 13.
- Краљеви** чиновници, III, 20.
- Краљевина** Иверска (Грузија, Georgia), IV, 170.
- Краљевина Србија**, III, 35.
- Краљево**, варош, пређе Карановац, III, 76.
- Краљевска** комора (благајна), III, 246.
- Краљевска** круна (венац), III, 14, 15.
- Краљевска** титула, IV, 110.
- Краљевске** вароши, IV, 185.
- Краљевски** замци, III, 273.
- Краљевски** манастири, III, 75.
- Краљевски** ручак, III, 248.
- Краљевски** суд, IV, 192.
- Краљевски** судија, III, 108.
- Краљевство** ми (титула), III, 16.
- Крамар**, дубровачки мали трговчић, III, 221.
- Cranillus vlastagus**, III, 118.
- Cranislavo Pegnech de Glassca**, III, 163.
- Crassia**, III, 3.
- Краснићи**, арб. племе, III, 40.
- Кратово**, град у јуж. Србији, III, 29, 59, 109, 113, 207; IV, 85.
- Кратовски** рудници, III, 208.
- Крашовани** (у Мађарској), IV, 198.
- Крашовска** жупанија, IV, 126.
- Крбло**, мера за вино у Зети, III, 233.
- Крв**, III, 158.
- Крв** жива, III, 157.
- Крв** мртва, III, 157.
- Крвна** освета, III, IV, 43, 50, 52, 138, 157, 159, 175.
- Крвнина**, III, 140.
- Крепки**, титула краљева, III, 15.
- Кретање** становништва, III, 172.
- Кречари**, III, 105.
- Крешево** у Босни, III, 109, 208, 209.
- Крзна**, III, 287.
- Крива Паланка**, варош у јуж. Србији, IV, 109.
- Крива Река** код Новог Брда, III, 112, 208, 209.
- Кривични** судски поступак, III, 138, 151.
- Кривошије** на сев. страни бокоотор. залива, III, 53.
- Крижанић**, хрватски писац XVII в., IV, 59, 60, 61.
- Крим**, полуострво на југу Русије на Црном мору, III, 220.
- Крина** (мера од 24 кабла царева), III, 232.

- Кристоловац**, град у Хрватској, IV, 153.
- Крит**, острво у Средоземном мору, III, 285; IV, 57.
- Кривовул**, визант. писац XV в., III, 4; IV, 148, 184, 201, 204.
- Крићани**, III, 231.
- Кричак** на Тари код Колашина, III, 56.
- Кричани**, III, 56.
- Кричкови**, Кричковићи, пастирско племе, III, 56.
- Крк**, острво, III, 42, 199.
- Крмчија**, III, 144.
- Крмчија Морачка**, III, 144.
- Stoasia** (в. Хрватска).
- Кроја**, град у сев. Арбанији, III, 8, 91, 223; IV, 148.
- Круши** на Дриму, IV, 110.
- Крст** на верижици (вратни украс), III, 294.
- Крст** о врату, III, 295.
- Крст Иванов** (од камена као међа), III, 191.
- Крст Ненадеј** (од камена као међа), III, 191.
- Крст Серафимов** (као међа), III, 191.
- Крст Трифунов** (од камена као међа), III, 191.
- Крстата** перспера, срп. новац, III, 240.
- Крсташки Рат** трећи 1189 г., III, 3.
- Крстионица** (baptisterium) „S. Johannes Baptista de Campanili“, III, 264.
- Крстјани**, духовници, IV, 35.
- Крсто**, праотац Кастрата, III, 58.
- Крстови** (у цркви), III, 267.
- Крстопол**, данашњи Орфан, код Струминог ушћа, III, 205, 254.
- Крстур**, село у гор. Банату, IV, 126.
- Кругла**, стаклен суд за пиће, III, 279.
- Кружни зид** (град) око манастира, III, 266.
- Крумбахер**, писац, IV, 60.
- Круна**, краљевска, III, 15.
- Круна** за женску ношњу у коси, III, 294; IV, 202.
- Крунисање**, III, 1, 15.
- Крунске домене**, IV, 201.
- Крупан**, варош у подринском округу, IV, 92.
- Крупишта** (код Костура), III, 38.
- Крупна** господарства, латифундије, III, 170.
- Крусићи**, дубровачка властела, III, 198.
- Крушевац**, IV, 87, 93, 104, 122, 133, 178, 184, 185.
- Крушево**, село на ставу Белога Дрима и Глине, III, 194.
- Крушевска метохија**, III, 194.
- Крушке**, III, 201.
- Крф**, острво, III, 177, 178; IV, 152.
- Крчевина** (лаз), III, 173.
- Крчење** шуме, III, 179.
- Крчма**, гостионица, IV, 56.
- Ксенофон**, монах у Скопљу, III, 43.
- Ксенофонт**, III, 187.
- Кубе**, црквено, III, 265.
- Cubilius**, мера за жито у Хрватској и Угарској, III, 232.
- Кувари**, III, 117.
- Кувен**, заступништво плем. у Арбанији, III, 51.
- Куга**, III, 175.
- Куделиновићи**, властeosка породица, III, 48.
- Кудумен**, епископ тројанопольски, IV, 23.
- Кузмино**, село на Ситници, IV, 187.
- Кујача**, жена Градоја жупана, IV, 47.
- Кукаста** пушка, IV, 195.
- Kukuljević**, писац, III, 14.
- Кукуш** у јужној Србији, IV, 52.
- Кула** Dievali или Pirgi, кастел, III, 223.
- Кула** (пирг или сталац) у манастиру, III, 266.

- Кула**, арапски назив утврђења, III, 136.
- Кулин**, бан босански, III, 19.
- Култ** мртваца, IV, 83.
- Кумани**, народ турског порекла, између Дона и Дунава, III, 123, 130, 172, 281.
- Куманово**, варош у јуж. Србији, III, 262; IV, 43, 85.
- Куманац** (од Куманово), IV, 17.
- Куме**, кумо, међусобно ословљавање међу Дубровчанима, IV, 39.
- Кумерак** солски, звање у Дубровнику, III, 255.
- Кумство**, III, 158, 160.
- Кунавац** (из Кунавије код Драча), III, 283.
- Кунц**, гајдаш, IV, 57.
- Купа**, река, III, 46.
- Купари** (цигљари), III, 202.
- Surreli**, мера за жито, III, 233.
- Купелник** (Соронисхо) близу Скадра, IV, 89.
- Купиник**, на Сави према Шапцу, III, 10; IV, 124, 127, 128, 133.
- Купиново**, Купини, в. Купиник.
- Купленица** (купљено добро), III, 187.
- Куплица** (капа од чохе), III, 292.
- Куповица**, в. Купленица.
- Curia Sclavorum** (стан за српске трговце), III, 216.
- Curia Teotonicorum** (саски суд), III, 108.
- Curiae** дукљанских краљева, III, 12.
- Curialis Comes** (звање старешине), III, 23.
- Курило** (Петрово Село у околини Дубровника), III, 163.
- Курипешкић**, путник XVI. века, III, 205, 207; IV, 93.
- Курјаковићи**, великаши хрватски, III, 21.
- Куропалат**, двор. достојан. у Византији, III, 30.
- Куртне** (Courtenay), кућа, IV, 20.
- Куршумлија**, варош у Србији, III, 266, 267.
- Кутен**, кумански кан, IV, 22.
- Кућа**, III, 187, 245.
- Кућа** (задруга у срп.-хрв. области), III, 59.
- Кућа** краљева или царева, III, 245.
- Кућа** (назив благајнице владаоачеве и државне), IV, 209.
- Кућа Пандократора** (3 часа на југ од Пећи), III, 84.
- Кућа** (породица), III, 44.
- Кућишта**, III, 175.
- Кухиња**, III, 248, 276.
- Кухињско посуђе**, III, 278.
- Кучајна**, руд. место у Браничеву, III, 207.
- Кучево**, рудник у Браничеву, III, 8, 109, 206, 207; IV, 133.
- Кучи**, племе у Црној Гори, III, 40, 50, 54, 57, 58.
- Кучко Братство**, IV, 181.
- Кучлат**, трг. место у Подрињу у Босни, III, 107.
- Кушлени** (Миридити), III, 51.
- Кчево** у Црној Гори, III, 176.

Л.

- Лаб**, жупа, IV, 130.
- Лаб**, река, III, 5, 111, 208; IV, 156.
- Лабата**, област у Цр. Гори, III, 135.
- Лав Бакон** IV., IV, 77.
- Лав**, цар Иконокласт, III, 144.
- Лагатор** краљев (старешина весника, гласоноша), III, 28.
- Ладислав**, напуљски краљ, III, 281.
- Ладислав Посмрче**, краљ угарски, IV, 140, 152.
- Ладислав**, син Јована Хуњадича, IV, 138.
- Ladislaus filius Michaelis de Gezth**, IV, 150.

- Лађа**, III, 221.
Лађари, III, 103, 105.
Лажница, ожица, жлица (кашица), III, 279.
Лажни „grossi“, III, 243.
Лажни новац, III, 203.
Лаз, III, 202.
Лазар Вуковић, IV, 177, 187, 213.
Лазар, деспот, син Ђурђа Бранковића, III, 288; IV, 55, 91, 94, 112, 113, 140, 141, 144, 148, 155, 163, 165, 166, 177.
Лазар, кнез српски (цар Лазар), III, 21, 27, 168, 226, 243, 260, 261; IV, 86—88, 109 до 111, 113, 114, 117, 118, 121, 131, 132, 136, 155—157, 159, 161, 168, 169, 177—179, 186, 191, 206.
Лазар Мусић, IV, 156.
Лазар, светогорски монах, IV, 43.
Лазар, опат манастира Св. Александра, III, 90.
Lazari, чиновн. деспота Ђурђа, IV, 150.
Лазарије (тал. писац), III, 229.
Лакат или комол, мера за дужину, III, 231.
Лакимија (грчка реч), ергела, III, 179.
Ламбин, намесник у мањем граду, IV, 135.
Ламброс, писац, IV, 53.
Лан, III, 200, 203.
Лангендорф у Ердељу, IV, 199.
Лангобарди, германски народ у гор. Италији, III, 24, 70, 154, 165, 180, 252.
Лангобардско или беневентанско писмо, IV, 63.
Лангобардско право, III, 147.
Lancilago, detto Pribislavo Vuchotich, III, 151.
Лариса, град у Тесалији, III, 270.
Ласкар Котаница, грчки про- нијар, III, 173.
Ластве близу Котора, III, 160.
Ластово, острво у Јадранском мору, III, 36, 70, 118, 119, 231; IV, 34, 49, 89.
Ластовљани, IV, 50.
Латини (Романи), III, 1, 2, 42, 102, 109, 112, 150, 213, 225, 226, 283, 284; IV, 19, 33, 34, 55, 63, 147.
Латини из Приморја, III, 33.
Латинице, виђена породица из Дубровника, IV, 143.
Латинска црква, IV, 180.
Латинске парохије, IV, 180.
Латинске цркве на Приморју, III, 266.
Латинско царство, III, 138; IV, 20.
Латра, пл. код Милета у Грчкој, III, 81.
Laurentius Gricichi, которски грађанин, III, 56.
Laurentius de Mençe, III, 163.
Леванта, III, 212.
Левуново, село, III, 43.
Легенде, IV, 67.
Леда, III, 295.
Леденица (где се лед држи), III, 297.
Леденице, село на путу за Требиње, III, 254.
Лек Бибај, братство, III, 51.
Лека, Арбанас, III, 51.
Лекари (врачи), IV, 5, 79.
Лекови, IV, 78.
Лено западно-европско, III, 66.
Леон Згур, архонт пелопонески, IV, 11.
Леон Мудри, цар виз., III, 243.
Leon Diakonos, III, 282.
Леонард, дубровачки архиепископ, III, 235.
Leonardus de Tillerio, III, 47.
Leonardus quondam Stephani из Фиоренце, III, 264.
Лепеница, жупа, IV, 133.
Лепеница, река у краг. округу, III, 5.
Лепи Ђурђе, III, 116.
Лепра (старо-срп. проказа), III, 282.

- Леси** (Пољаци), III, 283.
Лесковац, варош у Србији, IV, 139, 146, 159.
Лесново, у јуж. Србији, III, 29, 251, 272; IV, 71.
Летница, католичка парохија испод планине Црне Горе, III, 110.
Летњи пашњаци, III, 179.
Летњиковци, III, 274.
Леунов врт, III, 43.
Лефеџи или Капиџи, чувари прелаза преко Дрине, IV, 154.
Леча, место у Италији, III, 220.
Леш Ненадин, син Грче, родоначелника племена Кучи, III, 58.
Лешњици, III, 201.
Лешчије, село, IV, 129.
Либра дебела, мера за обичну робу код дубровчана, III, 232.
Либра танка, мера за злато и сребро, III, 232.
Libro Rosso (Matiza), III, 173.
Либурнија, III, 135.
Ливада, рудар. насеље испод Копаоника, III, 208; IV, 185.
Ливађа, в. Ливада.
Ливада, сенокос, III, 201.
Lignum (мала лађа), III, 221.
Лизица, место, где је било имање архиепископа Данила, III, 195, 274.
Лика, жупанија у Хрватској, III, 45.
Ликодра, река у подринском округу, IV, 36.
Ликостомиј, при излазу кланца Темпе на море, III, 205, 254.
Лим, река, III, 7, 54, 78, 80, 83, 185, 196; IV, 87, 139.
Лимно, III, 188.
Лимун, III, 201.
Лињуша, жена Дамјана Жуњевића, IV, 141.
Липљан на Косову, III, 8, 10, 112, 121, 172, 226, 229; IV, 24, 88, 94.
Липљански епископ, III, 84.
Липовац, тврђава близу Алексинца, IV, 93.
Липса, син Првослављев, Задранин, III, 264, 265.
Липтава у Угарској, IV, 153.
Lipur de Presreno, трг., III, 212.
Лисац, село близу Дубровника, IV, 12, 42.
Liessevicchi (из Конавља), III, 63.
Листопад (октобар), IV, 43.
Литавска, III, 31.
Литавци, III, 114, 283.
Литра, мера за метал, IV, 208.
Лиутпранд, епископ, посланик цара Отона I, III, 34.
Лична и породична имена, IV, 5.
Лов, III, 170; IV, 5, 25, 48.
Ловишта, III, 179.
Ловорно, село у Конавлима, III, 173.
Ловра Јована Лукаревића, III, 152.
Ловрана у Истри, III, 185.
Ловретићи, породица, III, 118.
Ловра, архиепископ, III, 90.
Ловћен, брдо изнад Котора, IV, 167.
Логофет, дворски канцелар, III, 1, 30, 31, 34, 66; IV, 111, 130, 135.
Логофетова Хроника, III, 24.
Лодориги (Lodorigo), немачки витез, III, 134.
Lodrigus (Родриго) de Spura de Aragonia, III, 131.
Ложење, III, 248.
Локвица, село код Прилепа, III, 135.
Локриђани, III, 295.
Локрум, острво, III 34, 95; IV, 31.
Ломбардија, III, 60.
Ломко Томасина, IV, 159.
Лонгин, митрополит београдски (1447), IV, 170.
Лонко de Tomassin дубровчанин, IV, 163.

Лончари, III, 203.
Лопуд, острво, III, 118 185; IV, 34.
Лоренцо Ђеполо, дужд млетачки (1268—1275), IV, 19.
Лорет, брдо у срезу драгачевском, III, 41.
Лорето у Италији, IV, 181.
Лош, професор, IV, 149.
Лубенице, III, 201.
Лубижње, село, III, 179.
Liboe vlastacus, III, 118.
Луг у Херцеговини, III, 163.
Лугомир, притока Мораве, III, 5.
Лудвиг I, краљ угарски (1342 до 1382), III, IV, 6, 124, 215, 241; IV, 27, 113, 114, 213.
Лудвиг I, Побожни, цар немачки, III, 2.
Лужани, племе у Црној Гори, III, 54—56.
Луј IX, краљ француски, IV, 20.
Луј Рошуар, француски епископ, III, 282.
Лук, III, 127; IV, 195.
Лука, логофет, IV, 135.
Лука Chimo, улцињанин, III, 218.
Лука Лукаревић, III, 198.
Luca Steph de Nale IV, 104.
Lucha filius Michaelis de Sclavi, III, 225.
Лукаревићи, дубровачка властела, III, 83, 198; IV, 53.
Лукаревић, дубровачки хроничар, IV, 103.
Лукари, III, 96, 202.
Лукарићи, дубровчанин, IV, 14.
Лукач, војвода код Ђурђа Бранковића, IV, 130, 132.
Лунко, мања мера за запремину зрна и брашна, III, 80, 232.
Лукша Ђорђевић Радосалић, IV, 105.
Lumasius, трговац из Призрена, III, 211.
Луорси, арнаутско село, III, 58.

Lustice Bogdassich из Конавала, III, 63.

Лути Ђеки (Cecchi), Душанов посланик, III, 220.

Лутије, Флорентинац, III, 132.

Lucia sua fiogla naturala, IV, 14.

Луч, III, 280.

Луштица, крај јужно од бокоторског залива, III, 36, 82, 205, 250; IV, 89, 94, 165, 172.

Љ.

Љепуров Дб, земљиште, III, 42.

Љеш, град у сев. Арбанији, III, 84, 101, 195, 228, 231, 233, 254; IV, 175.

Љеш, име лица, III, 40.

Љеш Туз, арбанаски поглавица, III, 57.

Љеш Црнојевић, IV, 167.

Љешевићи, јужно од которског залива, III, 250.

Љешинићи, племе, IV, 94.

Љешко у Доњем Пологу, III, 186.

Љиг, притока реке Колубаре, III, 7; IV, 92.

Љубакање, IV, 13.

Љубац, III, 191.

Љубибратићи, власт. породица у Херцеговини, III, 48.

Љубиње у Херцеговини, III, 179; IV, 173.

Љубисава, удовица Петра Спана, IV, 166.

Љубић С. (Ljubic S.) писац истор., III, 3, 4, 14, 17, 18; IV, 195.

Љубиша Богданчић, требињски властелин, III, 152.

Љубиша песник († 1878), IV, 62.

Љубиша Остојић из Јасенице код Требиња, III, 199.

Љубишићи, грана племена Љубибратића, III, 48.

Љубоје Шиљековић, III, 293.

Љубомир у Херцеговини, III, 174, 202.

Љубомир Ковачевић, срп. историк, III, vi.

Љубомир Стојановић, срп. филолог, III, 4, 13, 16, 19, 22, 24, 25, 268.

Љубеково у Подрињу, IV, 36.

Људевит, војвода Доње Паноније, III, 135.

Људије земљане (земљорадници), III, 115.

Љутоглава, село призренског манастира, III, 203.

M.

Маврикије, цар визант. (582 до 602), III, 127.

Мавро Ветранић, песник, IV, 57.

Магистар, III, 34.

Маглавитско поље, III, 43.

Маглич, град на Ибру, III, 274, 275.

Magnus iuratus, чинов. или дворска титула, III, 14.

Magnus comes, в. **magnus iuratus**.

Маћари, III, 7, 8, 134, 283, 296; IV, 24, 113.

Мађупци (Магюпци) пекари при манастиру Дечанима, III, 117.

Мажуранић, хрв. писац, III, 19.

Мазарак, војвода у Бару, IV, 132, 159, 160.

Мазаракоићи, племе у Епиру, IV, 160.

Мазерек, село западно од Мускопоља, IV, 160.

Маине, на ушћу Неретве.

Мајдан, село на Мокрој Гори, III, 207.

Мајданпек, в. Кучево.

Мајстори, III, 114, 117, 264.

Мајхо (*Maycho frate Draghie*), III, 211.

Мак, III, 200.

Макарска у Далмацији, III, 6, 189, 269; IV, 189.

Македонија, в. Маћедонија.

Макензи Убри, писац, III, 267.

Макос-Макше, село у Травунској жупи, III, 118.

Максим, београд. митрополит, унук деспота Ђурђа (1512 до 1513), IV, 170.

Максим, син Ивана Црнојевића, IV, 26.

Макушев, руски писац, III, 11, 68.

Мала Азија, III, 124, 172, 173, 180; IV, 12, 45, 46, 167, 200.

Мала Браћа (имање), IV, 174.

Мала једрењача, III, 221.

Малакасији, племе румун., III, 57.

Малакаши, в. Малакасија.

Мала коупла, продаја на малим трговима, IV, 211.

Малвасија, вино, III, 200.

Маленца, село у долини Зете, III, 56.

Малешевци, племе, код Билећа, III, 53, 54.

Мали Град, острво у Преспанском језеру, III, 30.

Мали слободни сопственици, IV, 201.

Мали стар (старић) мера, III, 233.

Мали тргови, IV, 211.

Мало Веће дубровачко, III, 104, 157, 225; IV, 55, 58, 92, 103, 137, 138, 156, 164, 174, 188.

Мало племство, III, 171.

Малоншићи, племе у долини Зете, III, 56; IV, 156.

Малошин До, село у Зети, III, 56.

Малта, острво у Средиземном мору, III, 220, 228.

Маљ Шења (Света Гора) у Арбанији, III, 93.

Манастир S. Alexander de Monte у Миридитима, III, 93.

Манастир Св. Андрије de Pelago пред Гужом, IV, 34.

- Манастир** Св. Арханђел Лесновски у Злетову, III, 25, 79, 85; IV, 86.
- Манастир** Св. Арханђела у Јерусалиму, задуж. краља Уроша II, III, 87, 257.
- Манастир** Св. Арханђела Михаила на Превлаци у Приморју, III, 195, 204.
- Манастир** Арханђела Михаила и Гаврила у Призрену, задуж. цара Стеф. Душана, III, 38, 64, 74, 78, 80, 84, 86, 89, 112, 113, 119, 175, 182, 184, 188, 193—195, 203, 205, 206, 226, 227, 235, 244, 247, 252, 255, 256, 271; IV, 29, 31, 33, 81, 171, 180.
- Манастир** Св. Атанасија, Лавра у Св. Гори, III, 33, 205, 207, 268; IV, 118, 119, 133, 157, 177, 187, 212, 214.
- Манастир** Бања на Лиму, III, 81.
- Манастир** (Св. Стефана Бањског) Бањска, задужб. краља Милутина и Драгутина, III, 38, 77, 78, 83, 111, 173, 192, 194, 196, 199, 203, 205, 206, 207, 235, 254, 256, 265, 270, 290, 297; IV, 17, 30, 83, 101, 162, 176.
- Манастир** Бистрица на Лиму, III, 82, 117, 196, 297.
- Манастир** Бистрица у Молдавској, IV, 190.
- Манастир** Бенедиктински на остр. Локруму, III, 95.
- Манастир** Бенедиктински на остр. Мљету, III, 204.
- Манастир** Бешеново у Срему, IV, 72.
- Манастир** Бешка Горица на Скар. Језеру, III, 83.
- Манастир** Богородице у Грацу, зад. Срацимира, III, 81.
- Манастир** Богородице Захумске, задуж. Гргура ћесара, в. манастир Заум.
- Манастир** Богородице у Грацу, зад. Срацимира, III, 81.
- Манастир** Богородице у Крајини, III, 83, 205.
- Манастир** Богородице у Ликусади, III, 85.
- Манастир** Богородице на Морачи, III, 83.
- Манастир** Богородице у Радешину (сада Радошин), IV, 132.
- Манастир** Богородице у Рисну, III, 94.
- Манастир** Богородице на Стону, III, 82, 195.
- Манастир** Богородице на Хвару, III, 165.
- Манастир** Богородице у Цр. Гори код Скопља, IV, 146.
- Манастир** Ватопед у Св. Гори, III, 20.
- Манастир** Св. Варлаама у Тесалији, IV, 18.
- Манастир** Водица у Влашкој, IV, 177.
- Манастир** Врађина на Скадар. Језеру, III, 52, 205; IV, 20, 176.
- Манастир** Враћевшница, југоист. од Рудника, III, 210; IV, 133, 171, 176.
- Манастир** Горњак у долини Млаве, IV, 118, 132, 169, 178.
- Манастир** Госпођин у Грбљу, IV, 180.
- Манастир** Гостивар, III, 85.
- Манастир** Градац на Ибру, зад. краљице Јелене, III, 261, 269; IV, 20, 74, 81, 82.
- Манастир** Градац (Чачак), III, 82.
- Манастир** Грачаница, III, 10, 84, 108, 112, 201, 226, 229, 235, 261, 265, 266, 270, 297; IV, 16, 49, 71, 171, 194.
- Манастир** Дечани, III, 17, 29, 62, 84, 117, 141, 173, 180, 182, 192, 194, 196, 199, 203, 206, 255, 265, 271, 283, 297; IV, 8, 9, 16, 17, 26, 28, 34, 45, 73, 76, 79, 87, 107, 118, 162, 169, 176.

- Манастир** Св. Димитрије у Тесалији, III, 194.
- Манастир** Домниканаца у Дубровнику, IV, 73.
- Манастир** Св. Ђорђа у Заблантији код Трикале, в. манастир Заблантија.
- Манастир** Св. Ђурђа у Дабру, III, 81.
- Манастир** Св. Ђурђе на Лиму (сада рушевине Ђурђеви Ступови), III, 82, 267; IV, 171.
- Манастир** Св. Ђурђе у Расу, зад. Стеф. Немање, III, 9, 81, 82.
- Манастир** Св. Ђурђа код Скопља, III, 22, 67, 84, 85, 119, 140, 141, 149, 150, 156, 182, 189, 191, 192, 195, 196, 201, 226, 247, 249, 250, 251, 253; IV, 15, 96.
- Манастир** Св. Ђурђе у Орјеховици, в. манастир у Дабру.
- Манастир** Есфигмен на Св. Гори, IV, 112, 119, 120, 124, 177.
- Манастир** Ждрело, види ман. Горњак.
- Манастир** Жича, зад. краља Стеф. Првовенчаног, III, 10, 52, 75—77, 82, 84, 85, 192, 195, 260, 264, 266, 268, 274; IV, 70, 74, 76, 79, 81, 121, 122, 124, 169.
- Манастир** Заблантија у Тесалији, III, 85, 181, 205, 256.
- Манастир** Завала на Поповом Пољу, IV, 82, 173.
- Манастир** Заум на Охрид. Језеру, зад. ћесара Гргура, III, 87, 174.
- Манастир** Зоограф на Св. Гори, IV, 116.
- Манастир** Св. Иларион, III, 194.
- Манастир** Св. Јакова у Вишњици код Дубровника, IV, 46.
- Манастир** Св. Јована, Бенедиктинаца код Дривоста, IV, 160.
- Манастир** Св. Јована Богослова у Белову код Радомира, III, 8.
- Манастир** Св. Јована на остр. Брачу, III, 36.
- Манастир** Св. Јована Крститеља у Јашуњу код Лесковца, IV, 146.
- Манастир** Св. Јована изнад Ороша у Арбанији, III, 93.
- Манастир** Св. Јована Претече на Меникејској Гори код Сера, III, 85.
- Манастир** Св. Јована Претече у Цариграду, III, 86.
- Манастир** Каленић, зап. од Јагодине, III, 261; IV, 178.
- Манастир** Кастамонит на Св. Гори, III, 210; IV, 34, 171, 177.
- Манастир** (женски) Св. Кларе у Дубровнику, III, 95; IV, 31.
- Манастир** (женски) Св. Кларе код Палерма, III, 135.
- Манастир** Св. Климентије у Охриду, III, 118.
- Манастир** Ком на Скад. Језеру, III, 83; IV, 167.
- Манастир** Кончул на Ибру, III, 76, 81; IV, 29.
- Манастир** Коришки, IV, 33.
- Манастир** Косеница код Дrame, IV, 77.
- Манастир** Крушедол у Фрушкој Гори, III, 64; IV, 120, 178.
- Манастир** Ксеропотаму у Св. Гори, III, 86.
- Манастир** Лемвиотис код Смирне, III, 70, 192, 194.
- Манастир** Ликусада у Тесалији, III, 205, 248, 256.
- Манастир** Љубостиња, III, 261; IV, 109, 118, 178, 179.
- Манастир** Макранитиса у Тесалији, III, 194.
- Манастир** Мала Браћа, катол., IV, 181.
- Манастир** Мала Студеница, сев-ист. од Пећи, III, 82.

- Манастир** Манасија, IV, 178.
- Манастир** S. Мага, мљетски бенедиктински манастир, III, 96, 175.
- Манастир** S. Maria Annunciata, III, 95.
- Манастир** S. Maria Buduanensis, бенедикт. манастир, III, 94.
- Манастир** Св. Марко близу Призрена, IV, 33.
- Манастир** Меникејски код Сера, III, 20, 192.
- Манастир** Метеорски Хипселотере, III, 136.
- Манастир** Милешева на доњ. Лиму, зад. краља Владислава, III, 83, 195, 196, 224, 269; IV, 86, 89, 104, 110, 119, 176, 177, 186.
- Манастир** Св. Михаила на остр. Превлапи, III, 76, 83, 105, 194, 218; IV, 89.
- Манастир** Морача у Црној Гори, III, 224, 269, 279.
- Манастир** Морачник на остр. у Скад. језеру, III, 83, 205.
- Манастир** Нагоричин, III, 85, 261, 270; IV, 64, 70.
- Манастир** Св. Николе у Дабру, III, 81; IV, 173.
- Манастир** Св. Николе у Казновићима, в. Кончул.
- Манастир** Св. Николе у Каменикеји код Сера, III, 34.
- Манастир** Св. Николе код Месине, III, 135.
- Манастир** Св. Николе на Скад. језеру, III, 83, 92, 223.
- Манастир** Св. Николе у Топлици, III, 81, 82.
- Манастир** Св. Николе, франежачки, на вису изван Бара, III, 92.
- Манастир** Орешковица, IV, 178.
- Манастир** Св. Павла у Гратчини, III, 61.
- Манастир** Св. Павла у Св. Гори, III, 86, 257; IV, 72, 120, 131, 134, 177, 187, 213.
- Манастир** Павлица у долини Ибра, III, 111.
- Манастир** Св. Пантелејмон у Св. Гори, III, 194; IV, 108, 119, 122, 156, 157, 159, 177, 178, 186, 187, 191.
- Манастир** Патмоски, III, 250, 251.
- Манастир** Св. Петра на Лиму, III, 7, 77, 78, 82, 96, 175, 193, 195, 255; IV, 173.
- Манастир** Св. Петар у Скадру, III, 83; IV, 173, 180.
- Манастир** S. Petri de Campo код Требиња, бенедиктински, III, 95.
- Манастир** Петров код Чичева, III, 95.
- Манастир** Пећ на пећској Бистрици, III, 83, 112, 226, 266; IV, 76, 81, 129, 135, 168, 169.
- Манастир** Прасквица у Паптровићима, IV, 180.
- Манастир** Раваница у долини доње Мораве, задуж. кнеза Лазара, III, 226, 261; IV, 88, 93, 157, 178.
- Манастир** Раита на Синајском полуостр., III, 87.
- Манастир** Ратац, катол. код Бара, IV, 20.
- Манастир** Режевић, в. ман. Прасквица.
- Манастир** Ресава, зад. деспота Стеф. Лазаревића, IV, 93, 178.
- Манастир** Рило, IV, 30.
- Манастир** Русик у Св. Гори, III, 205.
- Манастир** Савина код Херцег Новог, IV, 107.
- Манастир** Св. Срђа на Бојани, III, 4, 92; IV, 88, 123, 132, 205.
- Манастир** Симонпетра на Св. Гори, III, 86.
- Манастир** Синајски, III, 87.
- Манастир** Сопотани код Раса, зад. краља Уроша II, III, 9, 83, 269; IV, 29, 73, 103.

- Манастир** Старчева Горица на Скад. јез., III, 83.
- Манастир** Студеница на Ибру, сев. од Раса, зад. Стефана Немање, III, 10, 41, 76, 81, 82, 85, 109, 119, 193, 195, 196, 224, 268, 274; IV, 45, 70, 71, 75, 81, 82, 123.
- Манастир** Тисмена у Влашкој, IV, 118, 177.
- Манастир** Топлички, III, 82.
- Манастир** Трескавац код Прилепа, III, 4, 43, 85, 180, 188, 193, 220, 226, 296; IV, 15, 92.
- Манастир** Успенија Богородице на Кому код Жабљака, IV, 178.
- Манастир** Филокал у Солуну, III, 144.
- Манастир** Фрањеваца у Дубровнику, III, 204.
- Манастир** Фрањеваца у Сребрници, IV, 181.
- Манастир** Santa Chiara у Дубровнику, III, 75.
- Манастир** Хиландар на Св. Гори, III, 6, 30, 34, 37, 64, 67, 74, 76, 77, 82, 85, 86, 106, 115, 117, 119, 150, 190, 192, 194, 196, 197, 203, 235, 246, 256, 257, 269; IV, 28, 29, 30, 85, 86, 96, 107—110, 116, 118, 129, 155, 169, 177, 179, 187.
- Манастир** Хора (сада Кахриџе џамија) у Цариграду, IV, 71.
- Манастир** Хтетовски, III, 63, 74, 176, 186, 189, 193, 234, 248; IV, 15.
- Манастир** Цетињски, III, 118, 197; IV, 117, 167, 172, 178, 186.
- Манастир** Црна Река (у старом Колашину) у врх Ибарске долине, IV, 33.
- Манастири**, III, 75, 81, 171, 259; IV, 28.
- Манастири** женски, IV, 31, 179.
- Манастири** краљевски, III, 82, 85.
- Манастири** православни у Зети и Приморју, IV, 180.
- Манастири** светогорски, IV, 68, 177.
- Манастирска** имања, III, 194.
- Манастирски** живот, IV, 28.
- Манастирски** људи, III, 173.
- Манастирско** уређење, IV, 29.
- Манастирић**, село близу Дечана, III, 265.
- Мандалена**, кћи Дамјана Жуљевића, IV, 141.
- Manovich** de Pechio, трг., III, 212.
- Манојло** Анђел Филантропен, ћесар Влахије, III, 30; IV, 148.
- Манојло**, арбанаски племић, IV, 148.
- Манојло**, Калојанов син, IV, 147.
- Манојло** Кантакузен, кнез, IV, 145, 147.
- Манојло** Комнен, виз. цар (1143—1180), III, 4, 15, 16, 84, 123, 127, 144, 170; IV, 49, 53.
- Манојло** логофет, Грк, посланик деспота Ђурђа, IV, 135, 144, 147.
- Манојло** Палеолог, цар виз., IV, 112, 143.
- Манојло**, протонотар из Тесалије, III, 174.
- Мантија** (mantia) мера за зрно у Зети у XIV в., III, 233.
- Мантова**, град у Италији, III, 230.
- Манфред**, краљ Сицилије у XIII в., III, 255.
- Мар** Ненадин, син Грче, родоначелника пл. Кучи, III, 58.
- Мара**, жена челника Рајана, IV, 131.
- Мара**, кћи деспота Ђурђа, жена султана Мурата II., IV, 94, 143—145, 146, 164, 170.

- Мара**, кћи кнеза Лазара, жена Вука Бранковића, IV, 41, 102, 130, 177, 187, 213.
- Маргарита**, удова Ајлојзија Корнара, Млечића, III, 178.
- Маргаритино** острво (некад Зечје) на Дунаву код Пеште, IV, 22.
- Margarito de Crosio**, III, 198.
- Маранај**, брдо, III, 93.
- Marie de Dassa**, III, 185.
- Марија**, жена Јов. Оливера, доцније друга жена Стеф. Уроша III, маћеха Душанова, III, 29; IV, 19.
- Марија**, жена Olim Vite de Cassiga, III, 193.
- Maria de Chauris** или Chau, IV, 21.
- Марија**, кћи Роберта, цара латин., IV, 11.
- Марија** „domina Ulcinii“, сестра краљице Јелене Анжујске, III, 101; IV, 20.
- Маријан Болица**, котор. властелин, III, 57, 93.
- Маријин Гроб**, IV, 22.
- Марин**, архиепископ барски, III, 90, 108, 111.
- Марин Бадуарије**, кнез дубровачки, IV, 39.
- Марин Бенешкић**, дубров. властелин, III, 240.
- Марин Блажев Градић**, дубровчанин, IV, 131, 138, 171.
- Марин Георгије**, дубровач. кнез, III, 22.
- Марин Гучетић**, властел. дубровачки, III, 137.
- Марин Ђорђевић**, гроф, IV, 140.
- Марин Ђурђев Гучетић**, IV, 170.
- Марин Јуније Ђорић**, IV, 51.
- Марин**, син Јунија Соркочевића, IV, 98.
- Марин Лук. Бункић**, властел. дубров., III, 275.
- Марин**, сребрнички гвардијан, III, 226.
- Марино Санудо**, IV, 201.
- Marinerezza** стари еснаф градских помораца, IV, 55.
- Маринов Д.** писац, IV, 146.
- Marinus Petri Zare**, архиепископ барски, III, 90.
- Marinus filius de Petri Chisegna**, III, 47.
- Марица**, река, III, 125; IV, 85.
- Марк Бибај**, III, 51.
- Марко Алтомановић**, војвода, IV, 149, 160, 161, 166.
- Марко Арбанас**, III, 51.
- Марко Ветранић**, бенедиктинац, песник, пустиник, IV, 35.
- Марко Зено**, кнез дубровачки, III, 48.
- Марко**, которски лат. епископ, III, 89.
- Марко** краљ, син краља Вукашина, III, 172, 242, титула његова IV, 13, 56, 60, 61, 86, 96, 110, 116, 121, 125.
- Марков трг** у Млечима, IV, 53.
- Марколино Ђуневеић** из Колочепа, IV, 138.
- Marcus de Schimosiea**, III, 108.
- Марко Лукаревић**, дубр. властелин, III, 154, 198, 263.
- Марко Лукарић**, дубровчанин, III, 33.
- Марко Миљанов**, војвода црногорски († 1901), III, 57.
- Марко**, митрополит у Ариљу (1433), IV, 171.
- Marcus Polanus**, кнез Улциња, III, 100.
- Мароје Градић**, сакупац царине, IV, 138.
- Мароје Гучетић**, властел. дубровачки, III, 246.
- Мароје Ђурковић**, дубров. изасланик, IV, 104.
- Maroue de Giucho**, III, 237.
- Мароје Љебровић**, дубровчанин, IV, 211.

- Maroe Milosevich** de Melita, војник, III, 73.
- Мароје Ратков Менчетић**, IV, 145.
- Мароје** de Sis, дубров. трг., IV, 75.
- Марсеј**, град и пристаниште француско на Средиз. Мору, III, 220, 231.
- Мартин** (по њему братство Мартиновићи), III, 50.
- Мартин** da Canal, IV, 53.
- Мартиновићи**, в. Мартин, братство Мартиновићи.
- Martinus nobilis cortesanus**, IV, 151.
- Martinus Teoticus**, табак у Котору, III, 202.
- Мартол** (Martolus), син Дабижива Добретинића, IV, 143.
- Мартол Соркочев**, III, 131.
- Мартол**, спатар, дубровчанин, III, 127.
- Марулић**, IV, 50.
- Marusse** de Ninoslavo de Vladimiro, III, 73.
- Маруша Бобаљевићева**, дубровчанка, III, 293.
- Маршал** (звање), III, 25.
- Маскарада**, IV, 55, 56.
- Маске**, IV, 5.
- Маслина**, III, 200.
- Маслињаци**, маслинов врт, III, 170, 200, 201.
- Масло** (маслиново уље), III, 200.
- Марсела**, село на Дриму, III, 200.
- Мат**, мера за тежину и површину, III, 188, 232.
- Матагузи**, арбанаско племе, III, 52, 55, 57.
- Матаранго** (властела), III, 57.
- Матаруге**, племе, III, 55.
- Матаружић**, презиме, III, 55.
- Матеј**, Немац (Theotonicus), IV, 57.
- Матеј Прибисалић**, IV, 103.
- Матејић**, дубров. писац, IV, 61.
- Материјална** култура, III, 259.
- Matheus** de Abram, III, 229.
- Матија Басараба**, војвода, III, 24.
- Матија Вилани**, флорентинац, III, 124.
- Матија Градић**, дубровчанин, IV, 138.
- Матија Кантакузен**, цар виз., III, 124.
- Матија**, канцелар de Sancto Miniato, III, 281.
- Матија I.**, краљ угарски (1458 до 1490), IV, 105, 127, 128, 141, 143, 164, 165, 199.
- Матко**, бан из Бихаћа, III, 116; IV, 153.
- Матко** син Витка Ђорђића, дубр. властелина, III, 161, 162.
- Матко**, кнез, угарски војвода, IV, 104.
- Македонија**, III, IV, 6, 31, 42, 59, 60, 62, 67, 79, 84, 106, 109, 120, 127, 129, 136, 171—173, 180, 181, 184, 188, 190, 192, 193, 195, 201, 216, 220, 230, 232, 238, 260—262, 266, 268, 270, 272, 274, 276, 280, 282, 285, 287; IV, 6, 8, 15, 23, 51, 52, 64, 82, 85, 87, 95, 96, 200.
- Македонско приморје**, III, 184.
- Мауро**, млетачки картограф, IV, 204.
- Мауровласи**, в. Аромуни.
- Махине** (племе), III, 55.
- Махмуд Анђеловић**, беглербег Румелије, IV, 148, 149.
- Махрама** или вео (убрус, покривач), III, 291.
- Мацатинти**, итал. писац, III, 133.
- Masceria**, пољска међа у римској Далмацији, III, 187.
- Мацупа**, буздован, III, 23.
- Мач**, III, 127; IV, 195.
- Мачва**, предео у зап. Србији, III, 7, 226; IV, 24, 87, 92, 115, 119, 155.
- Мачва**, град, који је постојао, али се сад не зна, где, III, 7.
- Мачвани**, IV, 73.

- Мачвански Банат**, између Саве, Дрине и Цера, III, 7; IV, 114.
- Маченоше**, III, 23, 24.
- Međiurapus**, назив жупана, III, 14.
- Мегас Доместикос**, врх. заповедник војске у Византији, III, 27.
- Мед**, III, 184, 297.
- Медвједовићи**, племе, III, 48.
- Медзова**, у Тесалији, III, 57.
- Медија** у Грчкој, III, 1.
- Medianinus**, дубровачки полутрошеви, III, 238.
- Медицинске књиге**, IV, 5, 77.
- Медова**, варош у Арбанији, III, 58.
- Медовина**, III, 184, 297.
- Медоје Ратковић**, IV, 145.
- Медоје**, ципелар, IV, 79.
- Медун**, тврђава у Црној Гори, III, 54, 135; IV, 89, 94, 165.
- Међа** сеоског подручја, III, 190, 191.
- Међународни суд на граници**, III, 157.
- Међуречје**, IV, 6.
- Мезијар**, кипарски канцелар, III, 133.
- Мекота**, назив њиве у Приморју, III, 199.
- Мелек**, најамнички вођ, III, 130.
- Мелник**, град у долини Струме, III, 181, 272, 274.
- Мемии**, мухамеданско племе, III, 56.
- Менице** (literae cambii), III, 243.
- Mençe Antibaranus medicus**, IV, 79.
- Mençe Cheliot** (Chirioto), III, 30.
- Менчетић**, дубров. песник у XV и XVI в., III, 282; IV, 40, 57.
- Менчетићи**, дубровачка породица, IV, 14.
- Меран**, предео на Ечу, III, 195.
- Мере** и тегови, III, 188, 211, 231.
- Мере** за пространство, III, 170.
- Меропх**, III, 80, 114, 117, 118, 119, 194, 196, 249; IV, 186.
- Меропшине** (насељеничко имање а и приход са владалачких домена), III, 117, 193; IV, 209.
- Mecsa**, породица, III, 103.
- Mertzi** (Mircea) Влад (Dracul), IV, 161.
- Месар**, грчки макелар, III, 202.
- Месарити**, племе, III, 57.
- Мјесечина** (месечна плата), III, 182.
- Месина**, град у Сицилији, III, 135.
- Месојеђе**, IV, 55.
- Метали**, IV, 208.
- Метална роба**, III, 231.
- Металургиски радници**, III, 203.
- Метанија** (метанисање), IV, 30.
- Методије**, словенски апостол, III, 144.
- Метохија**, долина Белога Дрима, III, 194.
- Метохија**, манастирско имање, III, 194.
- Metochia S. Mechaelis**, III, 83.
- Метсхит Теодор**, виз. писац и дипломата, III, 248, 278, 291, 296; IV, 11, 25, 26, 38, 45.
- Мехмед-бег** син Гази Исабега, IV, 106.
- Мехмед II**, султан, IV, 93.
- Мехови**, мера (120 фунти) код Призрена, III, 233.
- Мехунасти плодови**, III, 200.
- Мехоскоубина** (у Бугарској), казна за чупање браде приликом туче, III, 140.
- Меченоша**, в. Маченоша.
- Мешовита** порота, III, 168.
- Мешовити суд** (порота), III, 148, 168; IV, 192.
- Мешовити судски поступак**, III, 162.
- Миграције**, IV, 197.
- Мије**, писац, III, 270; IV, 70.
- Мијушковић**, III, 24, 27.
- Микаља**, писац, III, 286.
- Миклошић**, филолог, III, 21; IV, 56.

- Мила**, породица у Улцињу, III, 101.
- Миладин Прибојевић**, III, 152.
- Миладин Храниславић**, дубровчанин, III, 224.
- Милан Решетар**, филолог, IV, 198, 237, 238, 240; IV, 7.
- Милан**, челшик Вука Бранковића, IV, 130.
- Милано**, град у сев. Италији, III, 204, 230; IV, 205.
- Миланци**, III, 221.
- Милат Остојић**, из Јасенице код Требиња, III, 199.
- Милат Ратковић**, звани Мудричић, дубровч., IV, 152.
- Милашин Ђурашевић**, дубровчанин, IV, 36.
- Милбах** (Sasváros), варош у Ердељу, IV, 199.
- Millen Nossan**, III, 63.
- Милешевска река**, III, 83.
- Milliare**, milliarium, мера величине, III, 232.
- Miliare grossum**, мера, III, 232.
- Miliare subtile**, мера, III, 232.
- Milliarenensis**, бакарни новац, III, 237.
- Милијаресије**, визант. новац, III, 236, 251.
- Милива**, место у Св. Гори, IV, 122.
- Милица**, кнегиња, жена кнеза Лазара, IV, 18, 111, 177 до 180, 186, 191, 211, 213.
- Милман**, ђефалија требињски, III, 19.
- Milobrad** (име лица), III, 163.
- Миловановић М.** проф., III, 271; IV, 16.
- Милош Биомужевић**, IV, 165, 167.
- Milos Verčevich de Raxia**, III, 132.
- Miloš**, војвода, (не Биомужевић), IV, 91, 132.
- Милош Војновић**, ставилац, III, 27.
- Милош Драголишић**, „habitato“ Новог Брда, III, 209.
- Millos Ducen**, pristavo electo per regimen, III, 162.
- Millosio Mitrovich de Malfo**, III, 162.
- Милош Обилић** (Њобилић), IV, 157, 158.
- Милош Повић**, челник царице Јелене Уроша I., III, 70.
- Милош Прибиловић**, IV, 35.
- Милош Радославић**, IV, 47.
- Милош Старовлах**, III, 41.
- »Милошћу божјом«** (по милости божјој) титуле краљевске, III, 15.
- Милтен**, властелин дубров., IV, 46.
- Милтен Драживојевић**, жупан, III, 98; IV, 173.
- Милтош**, војвода, IV, 131.
- Milcinus de Presarin** (Призрен), IV, 79.
- Миљан**, челник (1406), IV, 130.
- Миљачка**, река у Босни, IV, 106.
- Миљуков**, писац, III, 30.
- Мимоходна царина** (транзит), IV, 212.
- Минијатура**, III, 25.
- Министар Финансија**, III, 26, 245.
- Минхенски псалтир**, IV, 71.
- Мир**, III, 159.
- Мира**, арбанаско племе, III, 57.
- Мираз** (за удају), III, 145, 150, 151, 177, 190.
- Миредити** (арб. племе), III, 51, 52, 61, 93.
- Mircho** (Носановић), III, 61.
- Мирко Pervichich**, трг., III, 212.
- Mirossio**, породица, III, 102.
- Мирослав**, ђед, дворанин краља Уроша II., III, 27, 28.
- Мирослав**, казнац, III, 26.
- Мирослав**, кнез, брат Немањин, III, 4, 13, 18, 31, 78, 82, 164, 193, 255; IV, 23, 70, 71.
- Мирослављево јеванђеље**, III, 287.
- Mirosclavus Vochinich Radisevich de Tribina**, III, 163.
- Мирча I.**, влашки војвода (1386—1418), IV, 109, 152.

- Мисинополит** у Скопљу, IV, 43.
- Мисиоле**, живописац из Задра, IV, 71.
- Мистра**, близу Шпарте у Грчкој, III, 264, 274; IV, 71.
- Митат**, митата (примање војске на стан у пролазу), III, 248.
- Митровица** на Косову, III, 206, 274.
- Митровица** у Срему, IV, 123, 133.
- Митрополија** београдска, IV, 170.
- Митрополија** зетска у Приморју, IV, 171.
- Митрополит** милешевски, IV, 172, 173.
- Митрополит** српски Зети, IV, 94.
- Митрополит** сарајевски (дабробосански), IV, 173.
- Митрополитска** столица у Рацу, IV, 171.
- Митрополитска** црква Св. Петра и Павла у Белом Пољу у Херцеговини, данас дамија, IV, 171.
- Миха**, намесник у мањем граду, IV, 135.
- Михајло** Анђел Филантропен, IV, 148.
- Михаило Анђеловић**, вел. челник, IV, 132, 134, 140, 141, 160, 163, 165, 167, 214.
- Михаило**, архиепископ кат. барски, III, 34.
- Михаило I**. Асен, цар бугар., III, 215.
- Михаило** из Болоње, III, 263.
- Michael** de Bononia, magister, III, 263.
- Михаило Борис**, кнез бугарски, IV, 23.
- Михаило Бућа** из Котора, III, 33, 227, 246.
- Михаило Валтровић**, проф. III, 260.
- Михаило**, војвода, IV, 131, 157, 159.
- Михаило** Вука Бобаљевића, IV, 140.
- Михаило** Кабужић, протовестијар, IV, 134.
- Михаило** Константиновић из Острвице, IV, 59, 94.
- Михаило**, краљ дукљански у другој половини XIV в., III, 12, 13, 88.
- Михаило Кутрул**, епирски кнежевић, IV, 17.
- Михаило**, магистер из Болоње, итал. сликар, IV, 17.
- Михаило VIII**. Палеолог, виз. цар (1261—1282), III, 284; IV, 13, 23, 24.
- Михаило Петровић**, протомајстор, III, 264.
- Михаило Пипер**, унук Стеф. Црнојевића, III, 54; IV, 156.
- Михаило**, последњи дукљански владар, III, 18.
- Михаило Ретор**, виз. беседник, III, 2.
- Михаило**, свештеник из Дубровника, III, 98.
- Михаило** Свилојевић-Силађи, IV, 127.
- Михаило II**, виз. цар, III, 2.
- Михаило III**, цар виз., IV, 27.
- Михаило**, цар бугарски, III, 295.
- Michael Leonis**, епископ которски, III, 93.
- Michael** de Mençe, кап. турме, III, 225.
- Michaelis** de Ganguli, III, 185.
- Michele Porcelo**, III, 265.
- Михо**, челник кнеза Лазара, IV, 131.
- Мицани** (племе), III, 56.
- Micien Clapcich**, Vlachus de Drobgnach, III, 56.
- Мишлен**, велики срп. тепчија, III, 27.
- Мјасковски**, пољски песник († 1622), IV, 56.
- Млава**, притока Вел. Мораве, III, 220, 254.
- Младен** Видојевић из Призрена, III, 63.

- Младен**, војвода, родонач.
Бранковића, III, 26, 71, 174;
IV, 47.
- Младен Гојсловић**, III, 120.
- Младен Ђурице** (Ѓургице),
унука, Вуканова, III, 120;
IV, 112.
- Млади краљ**, титула престо-
наследника, III, 12.
- Младен III**. Шубић, господар
Омиша, Криси и Скрадина,
шурак цара Душана, III, 49;
IV, 17.
- Младен Шубић**, бан босан. и
хрв., III, 17, 21; IV, 80.
- Mladocius de Presreno**, трг., III,
211.
- Млин**, III, 199.
- Млетачка** Далмација, IV, 198.
- Млетачка** Република, III, 52;
IV, 175.
- Млетачки** архив, III, VI.
- Млетачки** „*ducatus auri*“, новац,
III, 237.
- Млетачки** катастер, III, 179.
- Млетачки** катастер скадарске
области, III, 175.
- Млетачки** новци, III, 238; IV,
208.
- Млетачки** парвул (*parvul*
новац, III, 240.
- Млетачко-српски** односи, III,
218.
- Млеци**, III, V, 33, 34, 104,
105, 123, 154, 161, 178, 180,
216—218, 227, 231, 232, 237,
250, 276, 277, 288; IV, 32, 43,
80, 88, 104, 122, 123, 130 до
135, 142, 145, 154, 159, 163,
173, 175, 180, 188, 189, 203,
208.
- Млечићи**, III, 34, 45, 49, 57,
69, 101, 107, 126, 128, 134,
137, 153, 177, 188, 211, 212,
217, 219, 221, 222, 229, 231,
238, 257; IV, 54, 87, 89, 93,
94, 105, 133, 136, 137, 144,
152, 155, 160, 161, 167, 194,
195, 204, 206.
- Мљет**, острво у Јадранском
Мору, III, 7, 36, 70, 72,
75, 96, 97, 118, 178, 193,
204; IV, 31.
- Мљетски** статут, III, 97.
- Могориш**, данак на винограде,
III, 257.
- Могоровићи**, племе, III, 45.
- Могошани**, племе рум. порекла,
III, 54.
- Модијус** (итал. *mozzo*) мера
за жито на обали Адрије,
III, 233.
- Модрина** или модрача, женски
огртач, III, 286.
- Модрина**, модро сукно, III,
286.
- Мол** у Бачкој, IV, 126.
- Молба** (супликација), III, 142.
- Молдавска**, кнежевина румун-
ска, III, 31, 116, 172, 232.
- Молдавски** лакат, мера за ду-
жину (0.64 мет.), III, 231.
- Молискос**, виз. провинција,
IV, 52.
- Молунат**, острво на кона-
ваоској обали, III, 95.
- Молунат**, пристаниште у Ко-
навлима, III, 227.
- Момчило**, војсковођа, IV, 60.
- Момчило**, разбојнички старе-
шина, IV, 46.
- Монаси**, IV, 28, 35.
- Монголи** из Азије, III, 45, 99,
175.
- Moneta regis** pro Slavonia,
натпис на хрватском новцу,
III, 238.
- Монопол** соли, III, 176, 245.
- Монополи**, III, 211, 226, 252.
- Монополи** (мала лађа), III, 221.
- Монпеље**, град у јуж. Фран-
цуској, III, 231.
- Montanea Sclavorum** (коса при-
морске планине), III, 215.
- Monte Cavalo** (земљиште), III,
42.
- Monte Crasso** код Сплита (Му-
тограц), IV, 5.
- Monti dell Spani** (брдо више
Дривоста), IV, 166.
- Монџибело**, брдо на Етни, III,
133.

- Морава** Велика, река у Србији, III, 9, 59, 127, 216; IV, 26, 87, 122, 158, 178.
- Морава** Западна, река у Србији, III, 81; IV, 121, 171.
- Морава** Источна, река у Србији, III, 8, 110, 112; IV, 93.
- Моравица**, река у ужичком округу, III, 41.
- Морача** река у Црној Гори, III, 54, 176.
- Мореја**, средњевековни назив за Пелопонез, III, 134; IV, 148.
- Морихово** у јуж. Србији, III, 29.
- Мориш**, река, IV, 164.
- Морјани**, село, III, 185.
- Морлачка** (Morlachia), III, 293.
- Моровласи**, Мауровласи, III, 41, 202.
- Морозвизд**, седиште епархије охрид. цркве, III, 79.
- Моровић**, село у Срему, III, 127.
- Моџе**, од моџ-предак, III, 65.
- Москва** у Русији, IV, 44.
- Моских**, породица из Скопља, III, 43.
- Мошпепи** од моџ-предак на-следна својина, III, 65.
- Мостар**, град у Херцеговини, IV, 78, 173.
- Моторуге** (племе), в. Матаруге.
- Моћи** Св. Петке, IV, 179.
- Мраморњики** и шишоуштих (зидари, сликари), III, 264.
- Мрвац**, свирач, IV, 58.
- Мркан**, место у Приморју, IV, 180.
- Мрковићи** или Мркојевићи, племе код Бара, III, 41, 44, 55, 128.
- Мркоје Стјепковић**, босан. властелин, IV, 48.
- Мркша Жарковић**, војвода, IV, 64, 87, 132.
- Мркша Сићевски**, војвода, IV, 141, 161.
- Мрњан**, казнац, власт. из Требиња, III, 22.
- Мрчина**, црно сукно, III, 286.
- Мугоши**, племе рум. порекла, III, 54.
- Мужбрат Славомирић**, кнез у Попову, III, 289.
- Музика** с бубњевима (тимпани), IV, 23.
- Мункач**, град у Угарској, IV, 126, 127.
- Мунцени**, грчко село, III, 190.
- Мунцимир** (Muncimir), IV, 5.
- Мурат I.**, турски султан (1362 до 1389), IV, 151, 158.
- Мурат II.**, турски султан (1421 до 1451), IV, 99, 102, 104, 152.
- Муратово** тулбе код Приштине, IV, 99.
- Муса**, султан, син Бајазита I, IV, 96, 112, 133, 151, 154, 158.
- Муса Кнежевић** из Софије, IV, 109.
- Муса**, челник, зет кнеза Лазара, III, 247; IV, 156.
- Мусаки** (властела), III, 57.
- Мускопоље** у Епиру, IV, 160.
- Мутимир**, хрв. кнез, III, 23.
- Мухамед I.**, султан турски (1413—1421), IV, 96.
- Мухамед II.**, султан турски (1451—1481), IV, 94, 99, 104, 105, 106, 146, 149, 164, 184, 201.
- Мухамеданци**, IV, 16.
- Мушителиште**, село код Призрена, III, 22.

Н.

- Наводачија**, потказивач крв-нога дела, III, 152.
- Надгробни** натписи, IV, 82.
- Надзорник** несталних пастира и државних грађевина, III, 27.
- Надимак**, IV, 9.
- Нађбања** у Угарској, IV, 126.

- Нађлак** на обали Мориша у Угарској, IV, 164.
- Наздравице**, IV, 5.
- Најамници**, слуге, III, 123.
- Најамничка** војска, најамници, III, 123, 125; IV, 193, 194.
- Најмљени** пастири, III, 181.
- Накит**, III, 259.
- Накнада** штете, III, 156, 215.
- Накнаде** оштећеним страним трговцима, III, 246.
- Накосица** (дужност манастирских сељака, да дају манастиру 3 косца), III, 196.
- Naldino Bagur Sumberio Saponarie**, III, 177.
- Nale** (од Natale), породица, III, 102.
- Nale de Cereva**, кнез, III, 294.
- Налеп** (*Aconitum nalepus*), отровна биљка, III, 128.
- Налко Петројевић** из Трепче, IV, 100, 101.
- Наложница**, IV, 13.
- Намесник** (вароши), кефалија, III, 106, 141.
- Наместије** (од речи место), III, 186.
- Наместни** господин (ак), III, 12.
- Наместник** (наследник), III, 12.
- Намештај**, III, 203.
- Намир**, место, III, 157.
- Напуљ**, град у Италији, III, 17, 33, 34, 88, 89, 147; IV, 20, 21, 151.
- Напуљци**, III, 88.
- Нарикаче**, IV, 58.
- Народна** ношња, III, 259, 286.
- Народна** Скупштина, III, 1, 99.
- Народни** скуп општине, III, 99.
- Народно** збориште, III, 104.
- Нарона**, римска варош на ушћу Неретве, III, 222.
- Нартекс** (придворница с прозорима), препрата, III, 265, 266.
- Насељавање**, насељење, III, 170, 172.
- Несељеник** из Гацка, III, 176.
- Насељеници** (колон, меропх), III, 114, 117, 119, 121, 174.
- Насеобине**, III, 174.
- Наследна** крвна освета, III, 51.
- Наследна** работа, III, 195.
- Наследни** граничари, III, 66.
- Наследни** жупани, III, 5.
- Наследни** закуп (на 10—20 година), III, 197, 198.
- Наследни** сталеж, III, 70.
- Наследник**, III, 12, 65.
- Наследно** добро, III, 39, 64, 65.
- Наследно** право, III, 143.
- Неслеђе**, III, 190.
- Наслови** владалаца, III, 13, IV, 116.
- Настолник** (наследник престола), III, 12.
- Nat. Dam. de Sorgo**, IV, 104.
- Natalis de Ragusio**, III, 102.
- Натанаил**, монах, III, 87.
- Натпис** у Тревизу, III, 130.
- Начелник** здања, III, 265.
- Начин** ратовања, III, 129.
- Нашац**, село сев. од Призрена, III, 11.
- Невесиње** у Херцеговини, III, 7, 174, 179, 202.
- Невострујев**, рус. писац, III, 17.
- Неврокоп**, град, III, 207.
- Неготин**, варош у Србији, III, 6.
- Негри**, писац, млетачки географ, III, 42.
- Негришори**, село у чачанском округу, III, 41.
- Незнабоштво**, IV, 73.
- Неимарство**, IV, 70.
- Некудим**, дворac, јужно од Смедерева, IV, 123, 133.
- Нелипићи**, хрват. великаши, III, 21, 45.
- Немањића** династија, III, 113; IV, 16.

- Немањића** доба, IV, 72.
Немањића држава, IV, 85.
Немањићи, III, 4, 5, 12, 25, 37, 42, 74, 120, 127, 212, 259, 260, 272; IV, 5, 15, 16, 69, 88, 107, 116, 143, 186, 194.
Немци, III, 39, 108, 123, 133, 134, 155, 202, 283.
Немачка, III, 9, 81, 194, 212; IV, 9, 200.
Немачки рудари, III, III.
Ненад, логофет кнеза Лазара, IV, 131.
Ненад Страхињић, жупан у Конавлима, III, 19.
Ненац Чихорић, жупан, III, 98; IV, 173.
Неноје Лесановић из Конавля, III, 161.
Неншати, близу Љеша, III, 91.
Неофит, зетски епископ, III, 89, 144.
Непокретна добра, III, 174.
Непокретна својина, III, 39.
Нерања, III, 201.
Нереси, село код Скопља, III, 262.
Неретва, река у Херцеговини, III, 4, 7, 39, 47, 55, 78, 137, 176, 185, 190, 195, 216, 222, 228—230, 233, 256, 296; IV, 36, 77, 104, 188, 198, 205.
Неретљани, III, 2.
Неродимља, дворач на Косову, III, 9, 11.
Неродимља, село, III, 11.
Неродимска река, III, 11.
Нестор, IV, 49.
Неутврђени тргови, III, 99.
Ниже племство, III, 72.
Нијеган (Niegan, пољски), III, 52.
Ника, Арбанас, III, 51.
Ника, арбанаско племе, III, 51.
Никај, племе арб. са 6 барјака, III, 51, 52.
Никеја, град у Малој Азији, III, 75.
Никејско царство, III, 143, 172.
Никејци, III, 138.
Никета Топија, господар Кроје, IV, 87.
Niketas Akominatos, в. Никита Акоминат.
Никита Акоминат, виз. историк, III, 2, 272; IV, 11, 13.
Никита, виз. адмирал, IV, 77.
Niclas Jurischitz, III, 205.
Никола V, папа (1447—1455), IV, 142.
Никола Алтомановић, жупан, III, 21, 113, 129, 242; IV, 86, 88, 110, 113, 137, 160.
Никола архиепископ охрид, III, 87.
Никола de Archilupis, деспотов канцелар, IV, 161.
Никола, адмирал, Млечић, III, 137.
Никола Барбадиго, кнез дубровачки, III, 161.
Никола Барбариго, кнез дубровачки, III, 3.
Никола Бриосо, трг. млетачки, III, 217.
Никола, Бугарин, IV, 64.
Никола Бућа, шротовестијар Стефана Душана, III, 32, 103, 219.
Никола, војвода на двору Балшића, IV, 130.
Никола Горјански, бан., IV, 113, 114.
Никола Грк, логофет код Црнојевића, IV, 136, 149.
Никола Грчић, дубровчанин, IV, 152.
Никола Гучетић, дубров. посланик код Сандаља, IV, 12, 171.
Никола, дубровачки сељак, IV, 80.
Никола, зидар црква, III, 265.
Никола Зојић, војвода, IV, 131, 157, 158, 161, 214.

Никола свирач, из Загреба, IV, 57.
Никола Куделинић, дубровчанин, IV, 100.
Никола Куделиновић из Трепче, IV, 101.
Никола Соџе, III, 167.
Nikola Cuccì (Арбанас), III, 58.
Nic. Laur. de Mençe (Менче-тић), III, 225.
Никола Лукарић, властел дубровачки, III, 246.
Никола Мар. Гундулић, IV, 142.
Никола Маринов Гучетић, IV, 37.
Никола Маројев Птичић, дубровч., IV, 145.
Никола Мистик, патријарх цариг., III, 285.
Никола Наљешковић, писац, IV, 13.
Никола Опареша, краљев дворанин, III, 85.
Никола из Падове, мајстор, III, 264.
Никола Палмотић, дубровчанин, III, 229; IV, 146.
Никола Паштровић, III, 55.
Никола Радуловић, дубровчанин, IV, 143.
Никола Родоп, протовестијар, IV, 134.
Никола Сарацен, IV, 153.
Никола Сарацин Бунић, IV, 142.
Никола, син Мапојла, тобож арб. племића, IV, 148.
Nicola suo fiogl natural, IV, 14.
Никола, ђефалија у Ивана Црнојевића, IV, 136.
Никола Фалијери, кнез дубровачки, III, 161, 219.
Никола Francisci са Корчуле, IV, 172.
Никодим, архиепископ († 1324), III, 38, 274.
Никодим, патријарх српски (1445—1453), IV, 129, 168, 169, 177.
Никоје Јоновић, III, 163.

Никос Вејис, писац, III, 174.
Nicolaus Archiluppis, деспотов канцелар, IV, 135.
Nicolaus Bucchia comes camerarius, III, 26, 185.
Nicolaus Vitomire, IV, 161.
Nic. Paltasich, III, 37.
Nicolaus Petri de Bucchia, III, 245.
Nicolaus pictor, IV, 7.
Nicole pictoris greci, IV, 71.
Николета, кћи Дамјана Жуњевића, IV, 141.
Nicolino de Gondola, IV, 97.
Николић, писац, III, 109.
Николићи, босанска властела, IV, 80.
Никољача, црква код села Казисвића, III, 81.
Никон, патријарх, IV, 169.
Никопол, варош у Бугарској, IV, 194.
Никша (од Никола), III, 52.
Nichsa de Bascha, дубровчанин, III, 209.
Никша, православни свештеник, IV, 174.
Никша Рондић, IV, 145.
Никшићи (Оногонт), варош у Црној Гори, IV, 49.
Никшићи, племе у Црној Гори, III, 41, 44, 52; IV, 189.
Нинослав, босански бан, III, 3, 141, 169, 295.
Нинац Чихорић, властелин, III, 292.
Nipote del re di Rascia, III, 134.
Нирнберг, варош у Баварској, IV, 161.
Нићифор Бријеније, намесник Драча, III, 2.
Нићифор Григора, виз. историк, III, 15, 130, 171; IV, 18, 25, 27, 49, 55, 58.
Нићифор, митрополит у Грацу, IV, 171.
Нићифор Фока, виз. цар (963 до 969), III, 34, 28; IV, 77.
Нићифор Хумно, IV, 25.
Нифик de Galoço, III, 96.

- Нифон II.**, патријарх цариградски (1486—1489 и 1497 до 1498), IV, 148.
- Ниш**, град у Србији, III, 8, 59, 123, 127, 172, 211, 223, 297; IV, 51, 93.
- Нова Варош**, варош у Босни, III, 41.
- Новак**, IV, 158.
- Новак Белоцрквовић**, војвода, IV, 131, 157, 214.
- Новак Витић**, гостионичар, III, 151.
- Новак Гребострек**, војвода, III, 26, 124.
- Новак Куманичић**, закупац царине, IV, 162.
- Новак**, магистер из Луштице, близу Котора, IV, 79.
- Новак Мрасоровић**, Вуканов властелин, IV, 116.
- Новак Пеција**, властеличић, III, 74.
- Новак**, ћесар у Преспи, III, 30, 285.
- Новац** за измиру, III, 140.
- Новгород**, вар. у Русији, III, 118.
- Новела** цара Романа Лакапена, III, 145.
- Novibazar und Kosovo (Ippen)**, III, 56, 274.
- Нови Пазар**, III, 3, 9, 110, 205, 206, 267, 268; IV, 33, 94, 99, 102.
- Нови** (Херцег Нови) у Боки Которској, III, 53; IV, 66, 172.
- Ново Брдо**, рударско место, западно од Врање, III, 10, 99, 109, 111, 112, 151, 206 до 208, 211—213, 229, 240, 246, 271, 289, 291, 292; IV, 9, 51, 87, 88, 91, 94, 98, 100, 101, 109, 121, 122, 129, 131, 133, 134, 137—140, 143, 144, 146—149, 158, 183, 184, 185, 192, 194, 204, 206—208.
- Новобрдска фунта** (мера за тежину), III, 232.
- Новобрдско** гламско сребро, IV, 204.
- Новогрк**, Новогрци, III, 114, 296.
- Новци**, III, V, 13, 15, 17, 211, 235; IV, 208.
- Новци** српских деспота, IV, 208.
- Новчана** глоба (вражда), III, 154.
- Новчана** глоба за препад на девојку, IV, 15.
- Ногaj**, татарски кан, IV, 13.
- Номик** Никола у призренској повељи, III, 151.
- Номици** (нотари), III, 151.
- Номоканон** (зборник црквеног права), III, 143.
- Нопа** у Далмацији, III, 262.
- Норвежани**, III, 70.
- Носановићи** (презиме), III, 63.
- Нотар**, III, 100.
- Notarius domini regis** (дворски канцелар), III, 28.
- Notarius dompnus Gerghus**, III, 213.
- Нужда**, данак Турцима, IV, 214.
- Нужда**, покадшто назив војног пореза, IV, 214.
- Нумизматика**, III, 13.

Њ.

- Њагоје**, влашки војвода, IV, 148.
- Његован** (име лица), III, 52.
- Његомир** (име лица), III, 52.
- Његослав** (име лица), III, 52.
- Његота** (име лица), III, 52.
- Његочев** (у Русији), III, 52.
- Његуш** (име лица), III, 52.
- Његуши**, племе, III, 49—52, 54, 160, 161; IV, 89, 167.
- Његутин**, III, 52.
- Њефертара**, место, III, 56.
- Њива**, III, 199.

О.

Об, округ на Сени у Француској, IV, 21.
Обвеза за пољске радове, III, 196.
Оберко, стручњак за килу, килорез, IV, 79.
Обим дубровачког трговања, III, 216.
Обичаји, IV, 5.
Обичајно право, III, 138.
Обла ширга, III, 106.
Облигационо (тражбено) право, III, 143.
Обласне скупштине, III, 35.
Област Копаноника, III, 99.
Област, срез, III, 6.
Обод, село у Конавлима, III, 116, 156.
Ободска Бара (острво на Сави), IV, 124.
Оболи, виз. новац, III, 236.
Обор, двориште, III, 187.
Обоци (минђуше), III, 292; IV, 202.
Обрад, властелин, IV, 169.
Обрад, велики тепчија, III, 27.
Обрад, посланик Стеф. Мусића код Дубровчана, IV, 156.
Обрад Војихнић, власт. у Херцеговини, III, 264, 265.
Обрад Драгославић, власт. и војвода, IV, 155.
Обрен Милатовић из Подриња, IV, 82.
Оброк (намет за плаћање жупских чиновника), III, 251; IV, 212.
Оброк за калуђере (мертик), IV, 30.
Обуганићи, огранак лозе Љубибратића, III, 48.
Обуганов гроб, IV, 83.
Обућари, III, 202.
Обућарски капетани, III, 202.
Овас, III, 199.
Овчар, III, 81.
Овче Поље, III, 29.
Овчја вуна, III, 181.

Оглавље (женска капа), III, 294.
Огост, река у Бугарској, III, 208.
Ограде винограда, III, 200.
Ограђена шума (забљљ), III, 178.
Ограђеник, село сев. од Призрена, III, 11.
Ограничење мираза, III, 286.
Огњиште, III, 277.
Огртач, мунки, III, 289.
Огртачи, III, 290.
Одар (постеља), III, 280.
Одбои (казна), III, 140.
Одвођење властелинке (разбои владичьский), III, 139.
Одело, III, 286.
Однос између господара земље и сељака, III, 195.
Одон од Монтагија, из породице бургундских херцегова, IV, 20.
Odoratus Sançii de Verganes, frater, III, 131.
Озбег, IV, 151.
Оздоја, filii Dragan de Pechio, III, 212.
Озрихна (од њега племе Озринићи), III, 52.
Озринићи, племе у Цр. Гори, III, 40, 52, 54.
Оклоп, III, 128; IV, 195.
Оклоп за ноге, III, 128.
Окно рударско, III, 209.
Окуп (скупштина), III, 35, 36.
Оливер (име лица), IV, 66.
Оливер, деспот за време Душаново, III, 25—27, 29, 79, 125, 242; IV, 19, 41, 85.
Оливеров натпис у лесновском манастиру, III, 25.
Оливер Големовић, нефалија у Приштини, IV, 164.
Оливер Купо, Млечић, III, 218.
Оливер Ciganus, IV, 200.
Оливо Messer, III, 134.
Олимп, пл., III, 64, 254, 256.
Олко Големовић, IV, 99.
Олово (метал), III, 207.

- Олово**, рудник у Босни, III, 109, 207.
- Омбла**, река у Херцеговини, III, 116.
- Омиш** у далматинском приморју, III, 21, 41, 44, 45, 98, 157, 165, 222; IV, 158.
- Омој**, породица пронијара, III, 68.
- Омологија** (или аналогича) у Јустинијановом закону, III, 150.
- Омур**, Турчин, III, 276.
- Оногшт**, град (Никшић), III, 10, 41, 44, 166, 183, 202, 240; IV, 89.
- Опанак**, III, 202.
- Опанци** (opinze, pagia opancharum), III, 289.
- Опњчарь** (опанчар), III, 202.
- Опњкина** Добровљчка, III, 47.
- Опатија** на Локруму, III, 96.
- Опатија** Св. Јована код Дривоста, IV, 180.
- Опатија** Св. Марије Ратачке, IV, 89, 175, 180.
- Опатија** Св. Михаила, III, 92.
- Опатија** Св. Николе на ушћу Бојане, IV, 89.
- Опатија** Св. Срђа и Вакха на Бојани, III, 92, 223, 226, 254; IV, 180.
- Опрема**, III, 123.
- Опсикијанска** врата у Бери, III, 106.
- Опузено**, тврђава на острву Посредници, III, 223.
- Опустело** село (селиште), III, 173.
- Опћи** суд, III, 162.
- Опште** ђефалије, III, 20.
- Општина** варошка, III, 99, 106.
- Општина** Попово, III, 166.
- Општински** служитељи, III, 177.
- Orassec** (Орашац), IV, 6.
- Ораси**, III, 201.
- Ораховац** (село близу Котора), III, 52, 161.
- Ораховчани**, III, 160, 161.
- Орбини**, дубровачки историк, III, 71, 130, 242, 295, 297; IV, 18, 35, 37, 54, 102, 109, 110, 114, 138, 139, 158, 172.
- Ордалија**, суд божји усијаним гвозђем или кључалом водом, III, 140, 152.
- Орјен**, пл., III, 53.
- Орланда** (име лица), IV, 66.
- Ороши** у Арбанији, III, 51, 93.
- Орсини** из Кефаленије, итал. династа, III, 285.
- Оружар** (мъчарь), III, 103, 202, 203.
- Оружје**, III, 123, 259.
- Орхан-бег**, принц, други син слепога Мурад-бега, турског претендента, IV, 153.
- Оршава**, IV, 114.
- Осаката** (осакатити), III, 157.
- Осаоник** (сада Осојник у Приморју), III, 26, 78, 152, 182.
- Осањ**, грчки пронијар, III, 173.
- Освета** за крв, III, 158.
- Осети**, народ на Кавказу, III, 61, 130, 283.
- Осиње**, острво у Јадран. Мору, III, 223.
- Оскоруше**, III, 201.
- Ослобођеници** (бив. робови), III, 114, 120, 122.
- Ослобођење** роба, III, 121.
- Осман** (Гундулићев), IV, 61, 151.
- Османлук**, III, 200.
- Осмина** (порез од племенитих (метала), IV, 210.
- Осоговске** пл. у јуж. Србији, III, 208.
- Остација**, црква у которској дијецези, III, 109.
- Остоја Бестудовић** из Врма код Клобука, III, 120.
- Остоја**, краљ босански, в. Стефан Остоја.
- Остоја Паштровић**, властелин, III, 55.
- Остоја Поповић**, III, 152.

- Остоја Рајаковић** од плем. Угарчића, III, 174.
- Остојић** из Шумета, II, 49.
- Остраћа**, рудник близу Ибра. III, 111, 208.
- Острвица**, град код Рудника, IV, 149, 157, 159.
- Острвица**, некад кула на Руднику, III, 110.
- Острво** Св. Гаврила близу Котора, III, 94.
- Острог**, село у Далмацији, III, 46.
- Остружница**, рудник живе код Крешева у Босни, III, 208.
- Отвесь**, потес, III, 191.
- Отмица** девојке, IV, 12.
- Отокар II**, краљ чешки, III, 146.
- Отокарева** аустриска хроника, III, 8.
- Отон**, аустриски херцег, III, 131.
- Отон Фрајзиншки**, писац угар., III, 34.
- Отрант**, III, 292.
- Отровне стреле**, III, 123.
- Отчина**, очевина, III, 39, 64.
- Охмуч**, Охмучевић, породица у Херцег., III, 71.
- Охрид**, III, 26, 29, 39, 63, 87, 107, 216, 220, 272, 274; IV, 24, 86, 168.
- Охридска архиепископија**, III, 81, 88; IV, 179.
- Охридски архиепископ**, III, 17, 32.
- Охридско Језеро**, III, 174, 179, 285.
- Очевина**, бабовина, III, 187.
- Очинићи**, село у Црној Гори, III, 55.
- Павле**, син Pache de Bugon, III, 111.
- Павле**, епископ смедеревски, IV, 180.
- Павле**, епископ херцеговачки и милешевски, IV, 173.
- Павле Зено**, млетачки властелин, III, 219.
- Павле**, игуман Арханђелова манастира више Призрена, III, 271.
- Павле Јурјевић**, босански војвода, IV, 189.
- Павле Клешић**, IV, 36.
- Павле**, кнез, босански властелин, III, 63.
- Павле**, кнез из Требиња, III, 152.
- Павле** де Приолис, млетачки кнез у Котору, III, 63.
- Павле**, Петра Рањине, властелина дубровачког, III, 161.
- Павле Раденовић**, војвода босански, III, 47, 136; IV, 182.
- Павлица**, црква, III, 261.
- Павлов**, правни историк, III, 144.
- Павловићи**, босанска властела, IV, 58, 104, 189, 198.
- Паг**, острво код Задра, III, 72, 204, 230.
- Падова**, град у Италији, III, 220, 237; IV, 79, 160.
- Пазариште**, котлина западно од Новог Пазара, III, 9; IV, 103.
- Пакларе**, село у Усори, IV, 165.
- Palladino**, породица у Улцињу, III, 101.
- Paladinus** (име лица), IV, 66.
- Палате**, III, 9, 274.
- Палатин** (угарски чиновник), III, 248.
- Палатофилакс** код Смирне, III, 28.
- Палеолози**, владалач. породица у Византији, III, 28, 68, 72, 123, 142, 238; IV, 13, 146.

П.

- Павао Старовлаховић**, III, 41.
- Павле**, IV, 18.
- Павле Bisantiis**, епископ, IV, 32.

- Палермо**, град у Италији, III, 231.
- Палестина**, покрајина у Сирији, III, 87, 292; IV, 34.
- Pali Succi** (арб. племе), III, 58.
- Палисади**, III, 135.
- Палићи**, породица, III, 110.
- Палица** судиска, III, 108.
- Палица** царска, III, 127.
- Palma de Çaulego**, консул у Брскову, III, 213.
- Палман**, старешина немачких најамника, III, 123, 131, 132; IV, 80.
- Паљевина**, III, 148.
- Панађијари** (послужавници), IV, 72.
- Papaïuro Sancti Sergii de Zenta**, III, 226.
- Панарет** из Трапезунта, III, 221.
- Pancratius**, у Дубровнику По-крат, IV, 5.
- Панхиперсеваст** (двор. достојанство у Византији), III, 30.
- Панцир** кошуље, IV, 195.
- Панченко**, писац, III, 145, 190, 192, 195, 251.
- Папир**, IV, 63.
- Папратна**, жупа у јужно-далматинском приморју, III, 41, 44, 55.
- Папраћани**, село близу Дечана, III, 173.
- Папска** канцеларија, III, 3.
- Папски** примат, III, 88.
- Паракинов** Брод (Параћин), IV, 157.
- Парамонар**, звање у манастиру, IV, 29.
- Парамун** (стража), III, 136.
- Пърњачей**, IV, 16.
- Парапк** (судија), III, 141.
- Параспор** (њива, уступљена земљораднику), III, 197.
- Параћин**, варош у Србији, IV, 133.
- Пърџ** или пристава (заступник), III, 142.
- Париз**, IV, 101, 200.
- Париска** Народна Библиотека, IV, 77.
- Парић** (селяк, који ради на војеној земљи), III, 67, 70, 195; IV, 186.
- Парохија** (инорија), III, 79.
- Партарини**, духовници, IV, 35.
- Паскали**, породица у Котору, III, 219.
- Pasqua de Goçe**, консул, III, 213.
- Пасква**, протомајстор, III, 263.
- Pasquali** (породица), III, 103, 160.
- Pasqualibus**, которска власт, породица, IV, 22.
- Паскоје Бобаљевић**, дубровачки каноник, IV, 138.
- Паскоје Гучетић**, III, 95.
- Паскоје Соркочевић**, стареш. благајнице, IV, 134, 138, 139.
- Паскоје Чељабиновић**, дубров., IV, 145.
- Пастири**, III, 114, 115, 123, 172, 182.
- Пъстраа Боук'ва**, III, 111.
- Пасхалис** из Стага, заснивач манастира Хипселотере, III, 136.
- Патарени**, IV, 11.
- Pathareus**, IV, 36.
- Патос** (под), III, 265.
- Патрас**, град у Мореји, III, 134, 233; IV, 105, 147.
- Патријарх**, III, 75.
- Патријарх** византиски, III, 32.
- Патријарх** Срба и Грка, III, 77.
- Патријархова** тамница, III, 153.
- Патримониум** (Patrimonium), очевина, III, 64.
- Патриције**, III, 70.
- Patricius de Chauris** или Chaurisio, justiciarius у Terra d' Otranto, IV, 21.
- Патрокло**, IV, 66.
- Paulus de Martinnusio**, консул, III, 213.
- Paulus dictus Thewrewk** (Török, Турчин) de Salgo, IV, 153.

- Паулучи Ипотекари**, IV, 80.
- Паун Поље**, близу жел. станице Урошевца, III, 10.
- Пауни**, дворац на југу Косова Поља, III, 9, 10, 11.
- Pashe de Bugon**, III, 111.
- Пахимер**, хроничар, III, 171, 180, 286; IV, 23, 24, 45, 46.
- Пахомије**, логофет, IV, 199.
- Паша**, пашиште (за стоку), III, 181.
- Пашаит**, турски намесник у Скопљу, IV, 96, 97, 99, 100.
- Паштровићи**, племе код Будве, III, 36, 52, 55, 59; IV, 36, 62, 89, 94.
- Певање**, IV, 5.
- Педерастија**, IV, 13.
- Пекари**, III, 117.
- Пекпал**, срп. породица у Херцеговини, III, 71.
- Пелагониска** епископија, III, 81.
- Пелегрин**, писерага, арб. поглавица, III, 57.
- Пелопонез**, јужна Грчка, III, 55, 114, 228; IV, 141.
- Пера Будмани**, III, vi, 21.
- Пераст** у Боки Которској, III, 105, 160, 203, 221, 228; IV, 61, 62.
- Pervica** uxor quondam Pervosclavi medici, IV, 79.
- Pervosclavus Dobrovich**, трг., III, 211.
- Pervosclavus** (Првослав) medicus, IV, 79.
- Pervosclavus Radojevich**, III, 22.
- Пергамент**, IV, 63.
- Peregrinus de Saxonia**, епископ босански, III, 98.
- Перивол** (грчки назив), вођњак, III, 201.
- Перигорд**, IV, 25.
- Периодичне** дажбине, III, 253.
- Периор** (међа), III, 191.
- Perchino sello**, III, 63.
- Perlabuchius** (парлабуч) уљар, III, 221.
- Перпера**, новач, III, 235, 236.
- Перпера** царева, III, 250.
- Pepperi aurei boni**, златан новач, III, 236.
- Перперна**, римски легат, III, 135.
- Персија**, пространа краљевина на југо-истоку Азије, III, 90.
- Перуци**, трговачка кућа, III, 220.
- Перчино**, село у Конавлинама, IV, 174.
- Песар**, место, IV, 143.
- Песма**, IV, 5.
- Петанчић**, путник XVI. в., III, 115; IV, 99.
- Петар**, архиђакон барски, III, 32.
- Петар Берка**, дубровчанин, IV, 47.
- Петар Видон**, III 111.
- Петар Бућа**, цариник, III, 95, 246, 255.
- Петар**, војвода, IV, 132.
- Петар Срап**, војвода, IV, 132.
- Петар Гојниковић**, кнез III, 158.
- Петар Градениго**, дужд млетачки, III, 154.
- Петар**, епископ будвански, III, 102.
- Петар**, жупан кнеза Лазара, IV, 131.
- Петар**, златар из Млетака, IV, 72.
- Петар Јуније Соркочевећ**, IV, 140.
- Петар** из Келна, кларинетиста (1416), IV, 57.
- Петар**, кнез захумски, III, 96, 288.
- Петар Ковачевић-Дињић**, босан. војвода, IV, 91, 163.
- Петар Коришки**, пустињик, IV, 32, 33.
- Петар Соџеле**, III, 167.
- Петар**, краљ угарски, III, 14.
- Петар Куртнејски**, лат. цар (1217), IV, 69.
- Петар Куч**, поглавица арб. племена, III, 57.
- Петар Милорадовић**, војвода, III, 140.

- Петар Ненадин**, син Грче, родоначел. Куча, III, 58.
- Петар** син Николе Буће, III, 245.
- Петар Николе Гучетића**, IV 98.
- Петар Павловић**, властел. из Босне, III, 63.
- Петар**, протомајстор, III, 263.
- Петар Раденовић**, властел. босански, IV, 182.
- Петар Sarut-Apis**, IV, 137.
- Петар Спан**, IV, 144, 166.
- Петар Сум**, арб. поглавица, III, 57.
- Петар Тома** од Пати, епископ, III, 132; IV, 25.
- Петар**, цар бугарски (927—967), III, 123.
- Петар**, челник код Ивана Кастриоте, IV, 131.
- Петар**, челник деспота Стеф. Лазаревића, IV, 133.
- Петидесетник**, војни заповедник, III, 37, 125.
- Petre Tertelića**, трг., III, 211.
- Petri Bucehia** doaneri domini Regis Raxie in Drimo et in Ragusio, III, 95.
- Petri Macino**, III, 85.
- Petri Manger**, III, 193.
- Petri surpa Prisen**, III, 109.
- Петрило**, разбојник епирски, III, 155.
- Петро Cucci** (Куч), III, 58.
- Петровићи** (црногорска династија), III, 51.
- Петроград**, III, 27.
- Petro Serzana**, phisico salariato communis Ragusii, III, 30.
- Petrus Borgognonus** constalibis, III, 131.
- Petrus Bratosti** из Котора, III, 229.
- Petrus Lopes**, III, 131.
- Petrus Chranimiri**, скадранин, III, 100.
- Petrus Craumusi**, comes Scutarensis, III, 99.
- Petrus Marini Bauselle**, капетан каравана, III, 225.
- Petrus Mathei Ribice**, III, 225.
- Petrus Ragnina**, консул, III, 213.
- Petrus Ribiza**, консул, III, 213.
- Petrus Sancto Odorico** de Parma, III, 68.
- Petrus Seminus** constabilis, III, 131.
- Петрарка**, песник, III, 280.
- Петрово село** у Далмацији, III, 167.
- Петрово село** у Потисју, IV, 126.
- Петрич**, град западно од Пауна, III, 11; IV, 85.
- Пећ**, варош и седиште архиепископије, III, 58, 67, 82, 84, 99, 110, 172, 194, 211; IV, 32—34, 87.
- Пећ**, котлина, III, 9.
- Пећпал**, српска породица у Херцеговини, III, 71.
- Пехари**, III, 279; IV, 202.
- Пехарници**, дворани, III, 24, 25, 30.
- Пецер** између Мола и Сенте у Бачкој, IV, 126.
- Печати**, III, v, 15.
- Печат велики**, III, 13.
- Печат државни**, III, 1.
- Печат**, казна, ко на позив печатом не дође, III, 140.
- Печати мали** на прстену, III, 32.
- Печат Немањин**, III, 14.
- Печати српски**, III, 32.
- Печенежи**, турски народ, III, 44, 297.
- Печкопул**, севаст, III, 43.
- Пешадија**, IV, 194.
- Пешадиски** стрелци, III, 125.
- Пештер**, јужно од Сјенице, III, 58.
- Пиерко**, син Стана Илића, IV, 98.
- Piero de Pabora**, III, 185.
- Piercho di Basso**, дубровчанин, III, 151.
- Пизанци**, из Пизе у Италији, III, 219.
- Пијемонт** (у Италији), III, 285.
- Пијерко**, брат Матка, бана хрват., IV, 153.

- Пијуци**, племе мухамеданско, III, 56.
- Пилот**, предео између Скадра и Призрена, III, 8, 91, 184, 291.
- Пил** код Дубровника, IV, 51, 203.
- Пиле** северно подграђе Дубровника, III, 152.
- Pīma**, которска породица, III, 103.
- Пимин**, митрополит московски, IV, 158.
- Пинд**, планина између Тесалије и Епира, III, 57.
- Пипери**, племе у Црној Гори, III, 40, 42, 54, 55, 57; IV, 89.
- Пирг** Св. Василија у Св. Гори, IV, 177.
- Пирга** Водена у Скопљу, III, 106.
- Пиргос**, на ушћу Деволи, IV, 87.
- Пирот**, варош у Србији, III, 297.
- Пирун** (срп. виљушка), III, 279.
- Писар** лађе, III, 222.
- Писари**, IV, 42.
- Писац**, чиновник, III, 247.
- Пискуп** (епископ), III, 77.
- Писма**, IV, 41.
- Писмо** и његове врсте, IV, 5.
- Писмо** ћириловско, IV, 62.
- Пита**, III, 296.
- Питоми** кестен, III, 201.
- Pītra**, III, 14.
- Пиће**, III, 259, 297.
- Пјастовић**, пољска влад. династија, III, v.
- Плав** (лађа), III, 221.
- Плав** код Гусиња на гор. Лиму, III, 57.
- Плавско Језеро**, III, 179, 235.
- Плакос**, ћелија у Св. Гори, IV, 107.
- Плана** испод Копаоника, рударско насеље, III, 109, 110, 208, 209, 237; IV, 123, 185, 204.
- Пландиште** (где се стока одмара), III, 182.
- Планина**, III, 180.
- Планински** пастири, III, 171, 181.
- Планинатики** (данак за сувате на планинама), III, 252.
- Плата**, III, 22.
- Placide de Meester**, белгиски бенедиктинац, IV, 29.
- Плеваљски** требник, III, 97.
- Племи**, III, 44, 45, 50, 53.
- Племеник**, члан племена, III, 50.
- Племенита** баштина (очевина), III, 65.
- Племенита** земља (властеоско добро у Босни), III, 64.
- Племенити** људи, III, 45.
- Племенити** метали, III, 171, 206.
- Племенито** (властеоска земља у Босни), III, 64.
- Племеншћина** (властеоско добро у Хрватској), III, 64.
- Племеншћина**, непокретна својина, III, 39.
- Племеншћина** дидина (у јуж. Хрватској, очевина), III, 65.
- Племићи**, III, 45, 74.
- Племство**, III, 70, 71; IV, 155.
- Пловдин**, варош у Бугарској, III, 220; IV, 189.
- Плуг** (рало), III, 184, 199.
- Плутарх**, IV, 68.
- Пљачкаши**, III, 174.
- Пнуће**, жупа код Раса, III, 203.
- Побирице**, мале и велике (владачки приходи), IV, 212.
- Побочне** куле, IV, 196.
- Побрат**, в. побратимство.
- Pobrat de Vlastaco**, III, 118.
- Pobrat** corerius (гласоноша), III, 131.
- Побратимство**, III, 158, 160.
- Повардарје**, III, 207.
- Повеља**, III, vi, 1, 3, 32, 133, 247; IV, 42.
- Повеља** браће Дејановић, IV, 130.

- Повићи**, браћа, III, 71.
Повластице Сада, III, 146.
Поврће, III, 200.
Површко, дубровачки властелин, IV, 54.
Погача, III, 296.
Поганички брак, IV, 12.
Погон, мера за површину, III, 188.
Погранични граф (погранични заповедник), III, 6.
Погранични судови, III, 148.
Под клуфтам (место код Сребрице), III, 209.
Подвисоки или Sub Visochi, III, 107.
Подгорица, варош у Црној Гори, III, 55, 57, 126, 176; IV, 6, 89, 94, 160, 161.
Подгорица, село у Мачви, III, 226.
Подграђе, III, 107.
Подегора, арб. село, III, 58, 68.
Подела земље, III, 170.
Подимоч, село код Стона, IV, 12.
Подкучлат (под градом Кучлатом), III, 107.
Подлужје у Зети, III, 5.
Подпредседник општине, III, 23.
Подриње, III, 293; IV, 36, 86, 111, 204.
Подрум, III, 200.
Подтријемак (препрата), III, 266.
Подунавље, III, 39, 115, 171; IV, 118, 119, 178.
Пожаревац, III, 110, 278.
Пожрикобила (надимак), III, 296.
Пожрипита (надимак), III, 296.
Позлаћено копље, III, 14.
Познан Мирошевић, жупан у Конавлима, III, 19.
Позоб, храна за коње, III, 249.
Појас с бисером (владачачки знак), III, 15.
Појасеви (centura), III, 288; IV, 202.
Поклади (остава), IV, 202.
Поклисар (посланик), III, 33.
Поклони властели, III, 246.
Поклони манастирима, III, 247.
Поклони црквама, III, 246.
Покришкин, руски архитект, III, 260; IV, 70.
Покретна имања, IV, 202.
Покретни мост, IV, 196.
Полагање заклетве, III, 140.
Полата царева (назив престонице за време Душаново), III, 9.
Полате (куће), III, 274.
Полате двокровне и трокровне (зграде са два и три крова), III, 275.
Полатни начелници, IV, 131.
Полимље, III, 202, 235; IV, 90.
Полихронија, монахиња, III, 98; IV, 173.
Поличије (доказана кривица), III, 150.
Поло Квирини, трг. млетачки, III, 218.
Половник (полузакупник винограда), III, 118.
Половица, наполица, III, 197.
Полог горњи и доњи део, на Вардару, III, 6, 11, 19, 29, 67, 174, 192, 226; IV, 24, 26.
Полугрци, III, 87; IV, 161.
Полудинари, босански новац, III, 141; IV, 208.
Полузакупац (закупац земљишта на три године), III, 197.
Полукница, мера, III, 232.
Пољаци, III, 158, 189, 280.
Пољице код Сплита, III, 36, 39, 46, 56, 187.
Пољички статут, III, 36, 157, 185, 192; IV, 15.
Пољска, III, IV, V, 35, 73, 98, 138; IV, 59, 149, 199.
Пољски лакат, мера (0.593 м.), III, 231.
Пољубац, IV, 38.

- Помагање** при бегству насељеника или робова (провод) III, 139.
- Помен** (поповске дажбине епископу), III, 81.
- Помесни** Синод (сабор свештенички), III, 77.
- Помор**, III, 175.
- Поморавље**, III, 114; IV, 178.
- Поморје**, IV, 119.
- Псморске** земље, III, 4.
- Поморска** сила, III, 123, 136.
- Поморска** трговина, III, 211, 221.
- Помоћна** војска, IV, 194.
- Помоћници** судски, III, 142.
- Поморци**, III, 177.
- Понос** (поношеније), давање теретних или јахањих коња), III, 249.
- Пеносници** (стражари који чувају робу), III, 224.
- Поп**, III, 79.
- Попадија**, III, 79.
- Поповина**, в. помен.
- Поповићи** (презиме), III, 56.
- Поповљане** (поповске куће), III, 81.
- Попово** Поље у приморју, III, 19, 98, 176—178, 183, 189, 198, 199, 202, 228, 258; IV, 46, 47, 189.
- Пор**, индиски цар, IV, 66.
- Pór Antal**, IV, 193.
- Порез**, III, 190, 245, 246; IV, 209, 212.
- Порез** на земљу (земљарина, акростих), III, 22, 249.
- Порез** од огњишта (димнина), III, 251.
- Пореч** (око Поречке реке у крајин. округу), IV, 93.
- Пореч** (око Скопља), III, 6.
- Породимља**, двор, в. Неродимља.
- Породични** живот, IV, 5.
- Порета**, III, 146, 149, 150, 162.
- Поротници**, III, 138, 146, 149, 160, 162, 163.
- Порта**, IV, 115, 134, 140, 146, 148, 154, 162, 163.
- Порта** деспота Ђурђа, IV, 98.
- Portus Narenti**, Mercatum Narent или Forum Narenti (сада Габела), III, 222.
- Посавље**, III, 115, 222; IV, 118, 178.
- Посадници** (тежаци у варошком атару), III, 114, 117, 118.
- Possanici** (насељеници), III, 120.
- Поседници** земље, IV, 209.
- Посестра**, III, 158.
- Посильный** дарь (изнуђени поклон), III, 253.
- Посланик** (апоклисијарин), III, 248.
- Посланик** краља Уроша II, III, 248.
- Посланици**, III, 1, 33.
- Послуга**, III, 176.
- Послух** (такса за сведоке), III, 140.
- Посредница**, острво близу ушћа Неретве, III, 222.
- Посредничка** трговина, III, 216.
- Постеља**, III, 280.
- Постелник** (од постеља), III, 23, 24.
- Постелштак**, в. постелник.
- Потисје** (пored p. Тисе), IV, 126.
- Потичиште** (тркалиште), IV, 53.
- Потка** (новчана глоба), III, 140.
- Поткивање**, III, 224.
- Поткоп** (рударско окно), III, 209.
- Похара**, III, 148.
- Похве**, кускун, III, 129.
- Прабугари**, III, 281.
- Права** првокупа сродника и суседа, III, 61.
- Правине**, III, 107.
- Правине** рудара, III, 146.
- Правна** историја, III, v.

- Правни зборници**, III, 148.
Правни односи у време деспота, IV, 190.
Право, III, 138.
Право панађура, III, 226.
Право наше по жупама, III, 6.
Право прибежишта владалаца, III, 214.
Право суседа, III, 145.
Правосуђе, III, 212, 215; IV, 191.
Праг, престоница Чешке, III, 9; IV, 153.
Празноверице, IV, 73.
Прапратна, жупа код Бара, III, 12.
Практор, финансиски чиновник, III, 1, 21, 22.
Практор градски (прибирач пореза у Скопљу), III, 22.
Прача у Босни, III, 176.
Првокуп, III, 191.
Првопрестолна митрополија (скопска), III, 78.
Пробегар (име лица), III, 73.
Превалитана, римска провинција у околини Скадар. Језера, III, 42.
Превисоки и преславни (титула краља), III, 15.
Превлака, у Боки Которској, III, 12, 31, 82, 144, 194, 204, 284.
Прегоудница (гусле), IV, 56.
Предворје, препрата, III, 266.
Прѣдстаиници (старешине), III, 116.
Предујам, IV, 206.
Презимена, IV, 9.
Прекали, арб. племе, III, 58.
Преклињање, IV, 78.
Прељуб, ћесар, намесник у Тесалији, III, 30, 124.
Прељуба, III, 145.
Препоље, III, 167; IV, 86.
Прерада кудеље, III, 203.
Presbyter Smoljan, IV, 174.
Преспа, у јужној Србији, III, 275.
Преспанска црква, III, 262.
Преспанско језеро, III, 179.
Престо (стољ, прѣстољ), III, 15.
Престо Св. Саве, III, 76.
Прѣстои (казна за властелина), III, 140.
Престоница, III, 1, 9; IV, 121.
Пречишћавање и пробирање метала, III, 210; IV, 204.
Прешево, прел. крај из источне Мораве у област Вардара, IV, 93, 109.
Прешја у Албанији, III, 113.
Прибац Градиславић, властел босански, III, 120.
Прибац, син срп. свештеника Бокчина, IV, 174.
Прибац Хребельановић, логофет, III, 27, 28; IV, 8, 159.
Прибегар, брат Илоја Гинчића, III, 73.
Прибил Добриновић, III, 152.
Прибил Кућинић, властелин, IV, 90.
Прибил Мирковић, спатар из Дубровника, III, 56.
Прибило, син Богоја ђакона, III, 185.
Прибидружа гомила Љупкова (старо гробље), IV, 83.
Прибислав, пристав, III, 163.
Приватни судови, IV, 191.
Привилегија Вука Бранковића, III, 168.
Привређивање на удео (наполица), III, 196, 197.
Привремени закуп с утврђеним приходом у новцу или производима, III, 197.
Придворица (стобор), III, 188.
Придворица (насеље људи око двора), III, 186.
Придворица, село у Србији (има их 5), III, 186.
Придворје, село у Конавлима, III, 186.
Придворци (становници око двора), III, 186.
Придворци, село у Босни (има их 3), III, 186.

- Призиви** (апелације), III, 140, 142.
- Признање** српске патријаршије, IV, 168.
- Призрен**, град у Србији, III, 5, 8, 9, 11, 20, 22, 37, 39, 40, 59, 63, 65, 99, 107, 109, 110, 113, 127, 135 до 137, 151, 172, 186, 194, 195, 196, 202, 203, 205, 211, 213, 220, 225, 240, 243, 250, 254; IV, 9, 30, 33, 57, 60, 83, 86, 87, 88, 94, 169, 171, 184, 185, 205.
- Призренац**, мали кастел код Новог Брда, III, 112.
- Призренска** епархија, III, 186.
- Призренска** епископија, III, 78, 79, 173, 174.
- Призренска** повеља, III, 223.
- Призренци**, III, 211.
- Приједојевићи**, племе у околини Билећа, III, 53.
- Пријезда**, бан босански у XIII в., IV, 125.
- Пријезда**, војвода Новог Брда, IV, 132.
- Пријезда**, војвода у Сталаћу, IV, 158.
- Пријемо** (дубровачки кварт), III, 276.
- Пријеполје**, варош на Лиму, III, 83.
- Пријот** (романски назив за земљиште у округу рудничком), III, 41.
- Прикија** (прђија, мираз), III, 150, 187.
- Прилеп**, град у јужној Србији, III, 4, 11, 19, 43, 85, 136, 188, 216, 272, 274; IV, 86, 121.
- Прилепац**, град код Новог Брда, III, 112.
- Приљепница** код Новог Брда, III, 112.
- Примање** и смештање на стан владара, III, 253.
- Примићур**, в. катунар.
- Приморје** далматинско, III, 2, 13, 26, 36, 39, 63, 88, 89, 91, 98, 118, 121, 143, 148, 162, 170, 171, 177, 179, 180, 183, 184, 193, 198, 200, 201, 204, 227, 233, 261, 275, 282, 283, 294, 296; IV, 8, 9, 19, 31, 34, 50, 55, 58, 63, 70, 73, 87, 88, 93, 111, 117, 118, 160, 174, 178, 180, 181, 183, 186, 195, 197, 203.
- Приморска Хрватска**, III, 43.
- Приморске** земље, III, 4.
- Primuti**, породица, III, 103.
- Припаша** (напасање стоке), III, 183.
- Припитомљена** животиња, IV, 51.
- Приплата** или намѣтъкъ (намет на град или жупу), III, 251.
- Припрата**, прапрата, папърт (у цркви), III, 265.
- Припчета** Хранковић, дубровчанин, IV, 47.
- Pripchus Radoslavich**, III, 53.
- Присадница**, лат. reclaua, pizochara (женске испоснице), IV, 34.
- Приселица** (обвеза поданика, трипут годишње примити на стан и храну деспота и његову пратњу и званичне путнике), IV, 213, 214, 248.
- Приск**, грчки историк V в., IV, 59.
- Пристав**, извршни чиновник, III, 66, 72, 140, 149, 150, 155, 156, 163.
- Пристаништа**, III, 211.
- Пристаниште** на ушћу Дрима код Љеша, III, 223.
- Пристаниште** на ушћу Мата, III, 223.
- Пристаниште** на ушћу Шкумбе (Vrego), III, 223.
- Пристаниште** Св. Анастасије, арбанашко, IV, 137.
- Пристаниште** Св. Срђа на Бојани, III, 100, 202; IV, 97.
- Притвор** (препрата у цркви), III, 265.

Притвор (засведен и покривен улазак у кућу), III, 266.

Притке, III, 200.

Приштина, град на Косову, III, 10, 25, 99, 111—113, 220, 230, 274; IV, 37, 53, 85, 95, 97—99, 101, 122, 135, 138, 140, 164, 204, 206.

Прљење браде и косе, III, 156.

Прњак, војвода код Вука Бранковића, IV, 130.

Provedimentum (војничко добро), III, 66.

Provisio, в. Provedimentum.

Провод (испраћање краља или посланика до на границу жупе), III, 249.

Провоз оружја кроз Србију, III, 218.

Прогон (име северних Арбанаса), III, 57.

Прогон Мире (арб. поглавица), III, 57.

Прогоновићи (име места у Цр. Гори), III, 40.

Продаја жена, IV, 189.

Продаша, властелин у Конавлима, IV, 47.

Проде, породица улцињска, III, 101.

Прозвиште, придевак (презиме), IV, 9.

Производи златарства, III, 231.

Производи кућевне радиности, III, 229.

Производи сточарства, III, 228.

Prokle (породица у Бару), III, 102.

Прокло, монах, писац јанинске хронике, III, 284; IV, 112.

Прокопијеви рукописи (данас у Италији), IV, 145.

Прокупље, варош на Топлици, IV, 122.

Пролазне (мимоходне) царине, IV, 210.

Промена имовине, својине, III, 170, 191.

Проневера плена, III, 139.

Proptario, наследник пронијара, III, 68.

Пронија, војничко имање, III, 39, 65, 66, 73; IV, 155.

Пронијари (војници), III, 66, 67, 69, 70, 125, 126, 149, 186, 196, 249.

Пронијаревићи (пронијарски синови), III, 68.

Пронијарска војска, IV, 193.

Просо, III, 199.

Просек, град на Вардару, IV, 51.

Простагма, III, 31.

Простење, село код Брскова на Тари, III, 57.

Простирке, III, 279.

Протасикрит (први секретар), III, 34.

Протобистар (утврђивач границе), III, 26.

Протовестијар, мин. финансија, III, 26, 30, 31, 32, 34, 245; IV, 111, 134, 209.

Протовестијар босан. краља Твртка, III, 246.

Протовестијар краља Вукашина, III, 211.

Протокелијотин (достојанственик), III, 25.

Протоколуш, IV, 66.

Протомајстор, III, 264.

Протомајстор Еустазије, III, 263.

Протомајстор зидара, III, 201, 263.

Протомајстор обућара, III, 202.

Протон (пролаз стада), III, 182.

Протопоп, III, 75.

Протопопи дворски (епископална звања), III, 79.

Протопрезвитер, III, 79.

Протосеваст, III, 25, 30.

Протостратор, III, 25, 30.

Прохирон, правило, по коме су манастирске судије судиле, III, 144, 145; IV, 191.

- Прохор**, протопоп, III, 117; IV, 9.
- Прошевина**, IV, 12.
- Прстен**, III, 295.
- Прстен** за печатење, III, 295.
- Прђија**, в. прикија.
- Прут**, река у Молдавији, III, 172.
- Псари**, III, 23, 24, 28, 117, 248; IV, 49.
- Псар** дворски (управник ловац. паса), IV, 136.
- Псача**, село између Страцина и Криве Паланке, IV, 109, 110.
- Пук** (војске), III, 125.
- Пуља**, в. Апулија.
- Punta Ratac** (предгорје близу Бара), III, 92.
- Пургари**, саске варошке судије, III, 99.
- Пурпурно** црвена обућа, III, 17.
- Пустертал** у Алпима, III, 61.
- Пустињак**, IV, 32.
- Пустјерна** (дубровачки кварт), III, 276.
- Пусто** село (изумрло, одсељено или још ненасељено), III, 175.
- Пуцић**, властеоска породица, IV, 39.
- Пуцић**, писац, IV, 205.
- Пушка**, IV, 195.
- Пчеларство**, III, 183, 184.
- Пшеница**, III, 199.
- Пшиња** (Пчиња), река, III, 173.
- Пшињска** повеља, IV, 57.
- Р.**
- Работе**, III, 170, 171, 245.
- Работе**, велике и мале (лични рад владоцу а и са стоком), IV, 209.
- Рабан**, предео код Кроје, III, 39.
- Раванштица** (брдо у призренском крају), III, 206.
- Равена**, град у Италији, III, 262, 275; IV, 79.
- Равно**, град на ушћу Раванице у Мораву, III, 223; IV, 38, 51.
- Ragusa vecchia**, в. Епидавр.
- Ragusa**, в. Дубровник.
- Rad. Borislavich**, трг., III, 212.
- Рада**, abbatisa S. Benedicti у Дубровнику, IV, 32.
- Радача**, жена Ненца Чихорића, жупана, IV, 173.
- Радача**, сестра Санка Дражковијевића, III, 98.
- Радивој Богдановић**, дубровч., IV, 99.
- Радивој**, бос. титуларни краљ XV в., IV, 125.
- Радивој Влатковић**, кнез из Херцеговине, IV, 82.
- Радивоје Вукшић**, Дробњак, III, 167.
- Радивој**, двородржица, IV, 136.
- Радивој Миоковић**, златар, IV, 145.
- Радивој**, син бос. краља Остоје, III, 297.
- Радивојевићи** у Захумљу, III, 48.
- Радин**, властелин деспота Ђурђа, IV, 162.
- Радин**, калуђер, IV, 36.
- Радин Проданић**, дубровч., III, 54.
- Радин**, старац, дипломата херц. Стеф. Вукчића, IV, 35, 182.
- Radissavus Patharenuz**, IV, 36.
- Radichna**, III, 30.
- Радич** Богашић, главни коњушар, IV, 134.
- Радич Бранковић** из Браничева, IV, 157.
- Радич Бубанић**, IV, 149.
- Радич**, војвода сребрнички, IV, 133.
- Радич** из Дубочана, IV, 154.
- Радич Жилић**, логофет, IV, 130.
- Радич Кузатовић**, IV, 101.

- Радич** или Раде Облачић, IV, 134.
Радич Паштровић, III, 55.
Радич Петровић, IV, 36.
Радич Поступовић, IV, 133.
Радич Санковић, војвода, III, 129, 258; IV, 42, 137, 173.
Радич Тасиновић из Требиња, III, 162.
Радич, ђефалија Ђуре Балшића, IV, 130.
Радич Црнојевић, властелин, III, 166; IV, 167.
Радич, војвода, после велики челник, III, 210; IV, 41, 112, 127, 133, 144, 158, 159, 163, 171, 177.
Радови на крунским добрима, III, 249.
Радовиште, варош код Струмице у јуж. Србији, III, 29.
Радоје Богулиновић, IV, 12.
Радоје, брат Санков, III, 234.
Радоје Бубанић, властелин, IV, 140.
Радоје, војвода, IV, 163.
Радоје Љубишић, требињски војвода, III, 48.
Radoje Stauerouich vlachus de Dromgnazi, III, 54.
Радојице Биличи гроб у Стар. селу код Јајца, IV, 82.
Radolf, III, 24.
Радомир, варош у Бугарској, III, 8, 294.
Радомир de Dragomiro, краљев изасланик, III, 165.
Радомир, жупан требињски, III, 19.
Радоња (по њему братство Радоњићи), III, 50.
Радоња Куделиновић, властел. из Требиња, III, 167.
Радоња Лалевић, IV, 156.
Radogna Ruxich, III, 54.
Радоњићи, в. Радоња.
Радосав Дормитор месар у Дубров., III, 42.
Радосав Јунаковић, пристав, IV, 136, 174.
Радосав Калођурђевић Belopavlich, IV, 165.
Radosauus Dimitrouich, III, 54.
Радослав, име, IV, 158.
Радослав, властелин, син жупана Вратислава, III, 294.
Радослав, жупан захумски, III, 13, 19, 21.
Радослав Журовић, III, 163.
Радослав Ивановић из Требиња, III, 48.
Radoslav Crinosich, III, 53.
Радослав Милшић, дубровч., III, 160.
Радослав Михаљевић, вел. војвода, IV, 132, 134, 159.
Радослав Павловић, босански војвода, III, 47, 55, 187; IV, 39, 162, 174.
Радослав Повић, ђефалија Сера, III, 70.
Радослав Раденовић, IV, 182.
Радослав Санчић, IV, 162.
Радослав Ђерић из Драчевице, III, 161.
Радослав Циганин у Гужу код Дубровника, IV, 200.
Radoslava, III, 229.
Radosclavus filius, iudicus Posnani, III, 19.
Радота Јужић, IV, 159.
Радул IV војвода (1504), IV, 148.
Радут Божићковић из Смоковљана, IV, 12.
Радченко, писац, IV, 67.
Рађевина, у подринском округу, IV, 36.
Раж, III, 199.
Разбојници с маскама, IV, 47.
Разбојништва, IV, 45, 197.
Развод брака, IV, 11.
Размуће (Расмући Доли), место, IV, 48.
Рајан, челник код Ђурђа Кастриоте, IV, 130, 131.
Рајмунд Алути, епископ од Кларета, III, 93.
Рајко, логофет Стеф. Уроша, III, 28.

- Рајко Монета**, властелин, III, 205.
- Рајко**, протомајстор, III, 202.
- Рајко** (Циганин), *Cinganus*, IV, 200.
- Рајна**, река у Немачкој, IV, 14.
- Рајчин Судић**, IV, 77.
- Рањина**, IV, 203.
- Рас**, град у Србији, III, 3, 9, 10, 14, 37, 83, 86, 194, 207, 267; IV, 26, 95, 102, 103, 185.
- Раса** (црно монашко одело), III, 286, 287.
- Расап** (расипање), III, 155.
- Расија**, источна Србија, III, 1, 3, 17; IV, 116, 119.
- Расија** (звало се у Приморју, мрко сукно, шајак), III, 286.
- Расина**, река у Србији, III, 5; IV, 122.
- Расодер** (погрдно име за калуђера), III, 287.
- Распис** и убирање пореза, IV, 212.
- Распра** (учешће чланова у саборском раду), III, 38.
- Растко Немањић** (Св. Сава I), IV, 38, 58, 64, 81.
- Расцијани**, в. Срби.
- Ратарски елеменат**, III, 172.
- Ратарство**, III, 170.
- Ратац**, опатија код Бара, III, 92; IV, 121.
- Ратко**, диак-писар, IV, 135.
- Ратко Милославић** у Нов. Брду, III, 209.
- Ратко Плавчић**, III, 161.
- Ратко**, поп, дубровчанин, IV, 180.
- Ратко Поповић**, IV, 174.
- Ратко**, свештеник катол. из Дурбовника, III, 98.
- Ратна служба**, III, 248; IV, 25.
- Ратни** музички инструменти, IV, 194.
- Ратни** послови, III, 123.
- Раул Куртнејски**, синовац лат. цара Роберта, IV, 20.
- Раутар** (назив окна рударског на Руднику, III, 209.
- Рафаило Гучетић**, III, 162.
- Raphaunus Caresinus**, млетачки канцелар, IV, 151.
- Rács** (множ. *Raszok*), мађарски назив за Србе, III, 3.
- Reitze** (множ. *Reitzen*), немачки назив за Србе, III, 3.
- Ratzenpley** (рацко олово из Куцајне), III, 207.
- Рачки**, историк, III, 2, 23.
- Račun marinarius**, III, 226.
- Раша** модра, чоха за сељачке ногавице, III, 286.
- Рашани**, III, 134.
- Раши**, село у Арбанији, III, 92.
- Рашка** (в. и Србија), III, 2, 134, 135, 170, 216, 269, 275; IV, 114, 115, 170.
- Рашка**, река, III, 9; IV, 102.
- Регално** право (право на ковање новца), IV, 210.
- Регел**, III, 2.
- Регец**, град у Угарској, IV, 126, 150.
- Regina Sclavorum**, III, 3.
- Regium diadema** (краљевска круна), III, 14.
- Regnum Rascie** (назив папске канцеларије за српске владаре), III, 3, 91.
- Ред** наслеђа, III, 1.
- Ређо** у Калабрији, III, 197.
- Режевићи**, племе код Будве, IV, 89.
- Река** у Далмацији, III, 190.
- Rex** III, 14.
- „*Rex Dalmatiae et Dioklie*“, краљевски наслов Вукана, сина Немањина, III, 13.
- Rex Rassiae** (млетачки назив срп. владара), III, 3.
- Ремета** (мушки пустиник), IV, 34.
- Ръпиния** или ръпина (простор за подизање више кућа у вароши), III, 189.
- Република** Св. Марка, III, 42, 100, 239.

- Рестоје**, протовестијар босански, IV, 91.
- Речице**, село код Скопља, III, 67.
- Риба** из Дунава и Зете, III, 296.
- Ribanje**, песма Хекторовића, IV, 61.
- Рибари**, III, 103.
- Рибарство**, III, 203.
- Рибник**, двораци код Призрена, III, 11, 201.
- Риболов**, III, 170, 179.
- Риболи** (река у Албанији сада Rioli), IV, 89.
- Рига** (угарски краљ на ст. слов.), III, 14.
- Риђани**, изумрло племе у Црној Гори, III, 53.
- Ризница**, благајница владарева, III, 245.
- Ризничар**, IV, 130.
- Ријека** (в. и Омбла) код Дубровника, III, 41, 116, 118, 163, 166, 167, 228, 258, 275, 278; IV, 37, 181.
- Ријека Црнојевића**, III, 201, 215; IV, 47, 124, 156.
- Ријоли**, река у Арбанији, III, 91.
- Рикавац**, село и брдо, III, 54.
- Ricaša**, III, 54.
- Рила**, манастир у Бугарској, IV, 146.
- Рим**, главни град у Италији, III, IV, 16, 87, 89; IV, 19, 61, 75, 111.
- Римљани**, III, 40, 42, 135, 138, 191, 201, 246.
- Римокатолички** архиепископ у Крајини на Скадарском Језеру, IV, 181.
- Римски** рудници, III, 206.
- Риоли** (арб. племе), III, 58.
- Рипањ**, варошица југо-зап. од Авале, IV, 92, 204.
- Рисан**, на сев. страни бокототорског залива, III, 53, 93, 94, 228; IV, 89.
- Рјечник** из књижевних старина српских, Даничићев III, VI.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika**, III, VI.
- Роба** (еспан), III, 224.
- Роберт**, епископ, III, 113.
- Роберт**, цар лат., IV, 20.
- Робиња** (ancilla), III, 122.
- Робови**, III, 24, 114, 120, 121, 122, 147, 229; IV, 188.
- Ров**, IV, 196.
- Ровине**, IV, 194.
- Ровински**, руски етнограф, III, 269.
- Рог**, место у Епиру, IV, 179.
- Рога** (женске капе), III, 293.
- Рогаме**, предео у области Пипера, III, 42.
- Рогови** (од стоке), III, 181.
- Рогозно**, планина код Бањске, III, 108, 111, 205—207, 274.
- Род** (породица, племе), III, 44, 45, 46.
- Род** (у Бугарској задружна кућа), III, 59.
- Родим**, в. Неродимља.
- Родимља**, в. Неродимља.
- Родитељско** добро, III, 65.
- Родонски** рт код Драча, III, 221, 222.
- Родоп**, планина у Бугарској, III, 2, 68, 180; IV, 46.
- Родослов**, IV, 70.
- Рожат**, село на извору Ријеке, III, 214, 258; IV, 48.
- Rosa** (породица), III, 101.
- Розалија** (поганичка светковина), IV, 52.
- Розанов**, руски научник, IV, 69.
- Роман**, цар бугарски, III, 226.
- Роман**, цар виз., III, 236.
- Роман IV**, Диоген цар виз., III, 84.
- Roman Dominovich**, трг., III, 211.
- Роман**, калуђер, брат Вука Бранковића, IV, 179.
- Роман I**, Лакапен цар виз., III, 192.
- Романат**, златник, III, 235, 236.

- Романи**, потомци Римљана, III, 39, 41, 42, 88, 114, 162, 281.
- Романи** далматински, III, 39.
- Романија**, в. и Византија, III, 5, 176, 233.
- Романија**, планина у Босни, III, 41.
- Романо**, породица, III, 102.
- Романски** и грчки варошани, III, 283.
- Романско-арбанаско** приморје, III, IV.
- Ромуалд Хубе**, пољски правни историк, III, 145.
- Ропци** (ловци робова), IV, 189.
- Рота** (заклетва), III, 146.
- Ротарије**, краљ лангобардски, III, 147.
- Руби-погача** (надимак), III, 296.
- Rugi** (породица), III, 102.
- Ruggieroto**, III, 134.
- Рудари**, III, 108, 109, 209.
- Рудари**, село код Митровице у јуж. Србији, III, 206.
- Рударство** у Србији, III, 170, 171, 205; IV, 203, 204.
- Руденица**, црква, III, 261.
- Рудина**, унутрашњи брдовити крај Херцеговине, III, 256.
- Рудишта**, рудник у околини Београда, код Ришња, IV, 92, 204.
- Рудиште**, врх Копаоника, III, 208.
- Рудло**, властелин у Струмици, III, 74.
- Рудно**, ковач на Трстеној, III, 209.
- Рудник**, жупа, III, 5.
- Рудник** на Мокрој Гори, III, 207.
- Рудник**, планина у Србији, III, 99, 107—110, 124, 176, 202, 207, 212, 225, 227, 254; IV, 88, 122, 123, 133, 135, 140, 144, 149, 159, 162, 163, 171, 176, 184, 185, 197, 206, 208.
- Рудник**, рударско место, III, 256.
- Рудница**, поток на Тари, III, 110.
- Рудници** сребра и злата, III, 170.
- Руђер**, властелин дубровачки, IV, 46.
- Руђина**, кнегиња валонска, III, 278.
- Руђина**, ћерка Балше Балшића, IV, 87.
- Руј**, III, 178.
- Рујевина**, III, 178.
- Рука** Св. Јована Дамаскина у Ђурђ. Ступовима, III, 267.
- Роуна**, такса за јемчење, III, 141.
- Рукавице**, III, 289.
- Рукомије** или бачини, IV, 202.
- Румија**, планина у околини Уљиња и Бара, III, 101.
- Румуни**, балкански народ, потомци римских балканских колониста, III, 39, 41, 43, 57, 62, 72, 107, 114, 127, 172, 285, 296; IV, 42, 52.
- Румунија**, краљевина, III, VI, 189, 192, 233; IV, 55.
- Рупе** (рударска окна), III, 209.
- Рупник** (рудар), III, 209.
- Рупничка** река, III, 208.
- Рупнички** пут поред Лаба, III, 208.
- Рус Ростислав**, III, 8.
- Русалије**, игра, IV, 51, 52.
- Руси**, III, 34, 64, 72, 158, 283; IV, 52.
- Русија**, III, III, 13, 24, 31, 35, 72, 114, 125, 143, 144, 152, 212, 265, 285, 288; IV, 48, 67, 73, 189, 199.
- Русин**, син Оливеров, IV, 86.
- Руско** Прибисалић, IV, 101.
- Руско**, син Николе Гучетића, IV, 98.
- Руско** Тодоровић, дубровчанин, IV, 36.
- Рухо**, IV, 202.

С.

- Сабља**, IV, 195.
Сабор, IV, 129.
Сабор државни, III, 35.
Сабор хрватски, III, 35.
Сабор црквени, IV, 169.
Саборје, III, 38.
Саборна црква у Пећи, IV, 169.
Сава I, архиепископ српски (1219—1235), III, 33, 76, 97, 143, 264, 272; IV, 10, 11, 13, 16, 25, 28, 40, 45, 57, 69, 70, 74, 81.
Сава II, архиепископ († 1271), III, 76; IV, 16.
Сава III, архиепископ, IV, 81.
Сава I, патријарх, IV, 168, 169.
Сава II, патријарх (1399), IV, 169.
Сава, варош у Арбанији, III, 91.
Сава, река, III, 2, 3, 7, 10, 46, 98, 287; IV, 87, 88, 92, 124, 127, 133.
Сава, игуман студенички, III, 85.
Саватије, митрополит браничевски (1434), IV, 170.
Саватије, монах, III, 112.
Савет од 24 најугледнија достојанственика, III, 25.
Савет старца (плъченија), народно заступство код сев. Арбанаса, III, 51.
Саветник, III, 103.
Саветничке колегије, III, 35.
Савладар, III, 12.
Сајам о Митрову-дне у Солуну, III, 225.
Сајмови, III, 211.
Сајмови у Скопљу, III, 213.
Saun Sugnevič de Subtus Jeles, IV, 100.
Сакаћење, казна, III, 155.
Сакети, итал. новелиста, III, 259; IV, 48.
Саколи, арбанаско село, III, 58.
Сакон, град код Селимбрије, запад. од Цариграда, III, 276.
Сакућници (задруга), III, 61.
Saxsenшпигл (законске одредбе за Сасе), III, 146.
Сал (посланик краљев), III, 33.
Салвије, епископ у Дубровнику (1250—1276), III, 95.
Салис-Согљо барон, III, 270.
Салцбуршки Алпи, IV, 34.
Самобор код Загреба, IV, 50.
Самодржавни краљ (титула), III, 16.
Samoili (породица у Бару), III, 102.
Самонов (прерада руде спомену водене снаге), III, 210.
Самострел, отровна биљка, III, 128.
Самоуправа у жупама, III, 6.
Сампис, звање у бугарском двору, III, 24.
Самуило, цар бугарски, III, 262.
Самчији, звање на бугар. двору, III, 24.
Сана, река у Босни, III, 229.
Санам (Съньмъ), скупштина, III, 35.
Сандаљ Хранић Косача, велики војвода, босански, († 1435), III, 46, 47, 52, 55, 71, 129, 159, 162, 250, 258, 278, 279, 289, 296; IV, 12, 51, 57, 58, 80, 89, 92, 104, 134, 174, 175, 182, 195, 198.
Сандаљева област у Конавлима, III, 183.
Сандаљева породица, III, 294.
Sandrinus filius condam Thome de Helymba, IV, 150.
Санко Милтена Драживојевића, жупана, казнац, III, 98, 120, 258; IV, 47, 173.
Sancta Maria de Prisren (капела), III, 109, 112.
Sancta Maria de Reteço, опатија, III, 92.

- S. Mariae Maioris**, катедрала у Дубровнику, III, 263.
Sancta Clara, III, 96.
S. Martino de Canal, III, 95.
Sanctus Michael in culfo Catari, III, 82.
Sanctus Petrus de medio mari (сада Супетар), III, 95.
Sanctus Petrus supra Prisren (капела), III, 112.
Sanctus Triphonis de Gergoviste, III, 109.
Sanctus Triphonis de Zeptal (Цавтат), III, 95.
Санудо, талијански хроничар, III, 7.
Саобраћајна средства, III, 171.
Сапа код Љеша у Арбанији, III, 91, 101, 172; IV, 198.
Sapientes (посланици), III, 34.
Саража, вел. војвода, IV, 100.
Сарајево, III, 41, 224; IV, 104, 105.
Сарајиште, село близу Урошевца, III, 10.
Сарацени, III, 283.
Сард, источно од Скадра, седиште епископије, III, 91, 101.
Сардинија, острво, III, 157, 160; IV, 39.
Сасе, село код Сребрнице, III, 109.
Сасе, село на јуж. страни Осогов. планина, III, 208.
Саси, немачки рудари у Србији, III, III, 93, 99, 107 до 111, 143, 148, 149, 155, 168, 169, 173, 178, 206, 283; IV, 184, 192, 206.
Сасин, дубровачка породица, III, 109.
Сасин Поље код Плеваља, III, 109.
Саске судије, IV, 191.
Саски пургари, в. и саске судије, IV, 204.
Саски рудари, III, 206; IV, 198, 205, 283.
Састанак (скупштина), III, 35.
Састанак (судски састанак), III, 162.
Сатирање шума, III, 179.
Сатмар, рударско место у ист. Угарској, IV, 127, 150.
Сатмар немачки, варош на реци Самошу, IV, 126.
Сатмарска жупанија, IV, 127.
Сатник, судија и порезник, III, 1, 21, 22, 37, 125.
Сауцевић (Сауци беј, претендент на тур. престо), IV, 151.
Сауци, в. и Мурад-бег, претен. турски, IV, 151.
Сашка Река код пл. Рогозна, III, 111.
Сбор, састанак, сабор, III, 35, 36.
Сборник, учесник на збору, III, 117.
Sborum Pastrovichiorum (скупштина Пашировића код Будве), III, 36.
Свадбарина, IV, 15.
Свач, епископски град у јужно-далматинском приморју, III, 91, 101, 175, 242; IV, 198.
Свачић (Svačić) племе, III, 45.
Сведоци, III, 149, 150, 168.
Света Гора, III, 32, 75, 76, 81, 86, 126, 143, 144, 176, 201, 204, 285; IV, 28—30, 58, 62, 70, 75, 81, 85, 108, 134, 155, 169.
Света Земља, IV, 75.
Свети Блаж, дубровачки, III, 238.
Свети Владимир, кнез дукљански († око 1016), III, 83.
Св. Врач, арбанаско село, III, 58.
Св. Гаврило (сада Страдиоти), острво у Јадр. мору, III, 82.
Св. Град (Јерусалим), III, 87.
Св. Гргур, III, 98.
Св. Григорије Богослов, III, 271.
Св. Јаков у Галицији, IV, 75.
Св. Јаков у Кампостели, IV, 14.

- Св. Марко**, III, 17.
Св. Михаило, тврђава на Сто-
 ну, III, 96.
Св. Никола, арбанаско село,
 III, 92.
Св. Роман, цар, унук буг. цара,
 Самуила, III, 84.
Свети Сава I срп. архиепи-
 скоп, III, 1, 75, 77, 144, 260,
 266, 282, 297; IV, 16, 27, 29,
 33, 38, 60, 76, 110.
Св. Симеун, III, 16; IV, 16.
Св. Спас (сада Спалц, село) на
 путу од Скадра за Призрен,
 III, 8, 219, 254.
Св. Стефан првомученик, III,
 13.
Световне грађевине, III, 272.
Световно право, III, 144.
Светост твоја, титула, IV, 39.
Светостефански хрисовуљ, III,
 115, 180.
Свештеник, III, 79.
Свештенство, III, III, IV, 5.
Свила, III, 286.
Свиларство, III, 170, 184.
Свилена трака са ситним би-
 сером (за коњско чело), III,
 129.
Свиње, III, 179.
Свињско усољено месо, III, 80.
Свирачи и музички инстру-
 менти, IV, 5.
Свита, свечани огртач, златом
 изаткан, III, 15, 286.
Свејштник, свјећник, III, 280.
Свод, доказна средства у Зак.
 Душанову, III, 151, 152, 168.
Сводови (камара) у цркви,
 III, 265.
Својина, III, 147.
Својина коња, III, 139.
Својина роба, III, 139.
Сврчин, дворач на Косову
 Пољу, III, 10, 37, 273.
Sdrielo (ждријело), III, 275.
Sebalia Turcho, други син Иса-
 ков, IV, 105.
Себар, III, 68, 73, 114, 150,
 186; IV, 26, 186.
Себарски збор, III, 117.
Sebeniko, в. Шибеник.
Себичева, река код Рашке,
 реке, III, 9.
Себрадија (од себар), III, 114.
Севаст, титула за заповедника
 и намесника, III, 1, 20, 21,
 67, 74, 139; IV, 130.
Севасто, породица, III, 101.
Севастократор, дворска титу-
 ла, III, 1, 25, 29, 30.
Сегедин, град у Угарској, IV,
 126.
Седлари (мајстори), III, 203.
Sednici, заступници племства
 у Хрватској, III, 21.
Секундогенитура, III, 4, 13.
Sextarius, мера римска за уље,
 III, 233.
Селишта, III, 175.
Село, III, 185, 189, 193.
Село Градислава тепчије, III,
 27; IV, 131.
Село у Подрими попа Братка,
 III, 185.
Селоварош, врло велико на-
 сеље, III, 107.
Селџуци, турски народ у Ма-
 лој Азији, III, 6.
Сељак, III, III, 114, 123, 124;
 IV, 186.
Сељак, за земљу везан, III,
 195.
Сељак на удео, III, 114, 195.
Сељакане, III, 175.
Сељачка кућа, III, 259, 277.
Сељачке острвске општине,
 III, 36.
Сељачки збор, III, 155.
Семени, река у Арбанији, III,
 223.
Semitia, III, 33.
Сенат „consilium rogatorum“,
 III, 104.
Сениорат, III, 12.
Сенокос, ливада, III, 201.
Сента, варош у Бачкој, IV,
 126, 127.
Сењ у хрватском приморју,
 III, 44, 46, 222, 228; IV, 57,
 139.
Сеоба народа, III, 138.

- Сеоба Срба** у јужну Угарску, IV, 199.
- Сеоба** становништва Новог Брда, IV, 200.
- Сеоска** гробља, IV, 83.
- Сеоске** међе, III, 170.
- Сеоске** општине, III, 114, 189.
- Сеоске** утрине, III, 170.
- Сеоски** кнез, III, 22.
- Сеоско** уређење, III, v.
- Сер**, град на путу од Солуна за Цариград, III, 9, 11, 38, 43, 78, 85, 106, 124, 125, 195, 207, 272, 274, 297; IV, 18, 77, 204.
- Ser** у Далмацији (одговара византијском кир), III, 74.
- Серава**, река код Скопља, III, 22.
- Серавска** повеља, III, 80.
- Serbien**, в. и Србија, III, 205, 268.
- Servia**, види и Србија, III, 1; IV, 116, 119.
- Сергије** син Домање Болице, епископ которски, III, 93.
- Сергије Leonis**, епископ которски, III, 93.
- Сергије** Трескавац, поп, III, 185.
- Серез**, III, 11, 30; IV, 85, 108.
- Серош**, село код Пећи, III, 62, 173.
- Серски** ђефалија, III, 33.
- Sesa** (црн), III, 57.
- Setnichus**, III, 33.
- Сиг** из Бара, капелан, IV, 141.
- Sigillum nobilium regni Sclavonie** (1497), земаљски печат, III, 2.
- Сигисмунд Гучетић**, дубров. посланик, IV, 152.
- Сигисмунд Жуњевић**, IV, 141.
- Сигисмунд**, луксембуршки, краљ угарски и цар немачки, III, 7, 127; IV, 90, 92, 93, 104, 112—115, 120, 123, 125, 127, 133, 135, 143, 151 до 153, 159, 161, 181, 184, 192, 194, 199, 213.
- Signa, signalia**, у Дубровнику међам, белег, III, 191.
- Signor de Sclavonia** (назив деспота Ђурђа), III, 3.
- Сидерофаи** (грчки пронијар), III, 173.
- Сидрофајев** стас, III, 43.
- Силиврија**, IV, 144.
- Силни** (назив великаша), III, 72.
- Симе Љубић**, историк, III, 239, 240, 242.
- Симеон**, бугарски кнез, III, 18.
- Симеон**, полубрат цара Душана, III, 17, 29, 30, 205, 284; IV, 17, 70, 112.
- Симеон**, цар бугарски (893 до 927), III, 18, 31, 84, 144, 158, 181, 286; IV, 68.
- Симон Бенешић**, III, 131.
- Симон Петров Бунић**, дубров. властелин, IV, 166.
- Simon de Resti**, консул, III, 213.
- Симонида**, кћи цара Андроника II, жена краља Милутина, III, 270, 287; IV, 18, 24, 74, 81.
- Син Михаила Константиновића**, IV, 149.
- Син** неког Станимира, архонт у Тесалији, III, 174.
- Синагрит**, асирски краљ, IV, 65.
- Синајци**, III, 87.
- Синдик** за Далмацију 1553, IV, 183.
- Синиша**, син Јована Драгослава, казнаца, III, 22.
- Синтагмат Властарев**, III, 138, 145, 151; IV, 190, 191.
- Сињ**, варошица, сев. од Сплита, IV, 54.
- Сипонт**, град у Апулији, III, 255.
- Сир**, III, 181.
- Сирци**, III, 283.
- Сисак**, град у Хрватској, III, 135.
- Ситна** имања, III, 170.

- Ситница**, река на Косову, III, 11, 111, 172; IV, 99, 187.
- Сицилија**, острво у Средоземном мору, III, 188, 197, 228; IV, 25, 77, 188.
- Сицилијанско** вечерње, III, 133.
- Сицилијанци**, III, 222, 229.
- Сјеница**, варошица у Србији, III, 41; IV, 104.
- Scaba** или *ladia i barca*, мање лађе за обалску пловидбу, III, 221.
- Скадар**, град на Бојани, III, 4, 11, 20, 39, 42, 67—69, 91, 92, 99, 100, 126, 166, 175, 179, 195, 199, 223, 227, 231, 240, 242, 254, 263; IV, 6, 20, 26, 31, 87, 89, 94, 97, 121, 130, 138, 160, 165, 173, 198.
- Скадарски** земљишник, III, 126.
- Скадарски** катастер, III, 247, 250.
- Скадарско Језеро**, III, 40, 52, 55, 57, 82, 84, 91, 101, 179; IV, 86, 89, 167.
- Скадрани**, III, 165.
- Скадранин** из породице Андрицо (*Andrizo*), III, 245.
- Скаска** о Хери и Леандру, IV, 34.
- Скендер-бег**, господар Арбаније, IV, 43, 148.
- Скендер-бег Црнојевић**, III, 102.
- Schiavina**, вунени огртач, III, 287.
- Schiavoni**, III, 5; IV, 5.
- Schiavonia**, III, 133.
- Скилиц**, виз. хроничар XI в., III, 4.
- Скилица**, место на путу из Скопља у Приштину, III, 10, 12.
- Скиптар**, III, 17, 24.
- Склав**, турски чиновник, IV, 95, 98.
- Склави** (назив странаца за Србе и Хрвате), IV, 5.
- Склавина** (*sclavina pilosa*), ћебаста мрка тканина, III, 286.
- Sclavonia** (латински назив свију срп. и хрв. земаља), III, 1, 2, 213; IV, 97, 116, 156, 197.
- Sclavonia et Albania et Romania**, III, 292.
- Sclavogum rex** (наслов владалаца срп. у XI в.), III, 2, 13.
- Скопиот** из Скопља, III, 43.
- Скопље**, град на Вардару у јуж. Србији, III, 6, 9, 11, 17, 18, 20, 22, 37, 38, 43, 79, 84, 99, 106, 121, 136, 189, 195, 216, 219, 226, 240, 262, 271, 274; IV, 24, 38, 86, 87, 95 до 97, 109, 130, 189.
- Скопска** митрополија, III, 78.
- Скопска Црна Гора**, III, 272.
- Scogance**, рибе (дубровачке *sarache*), III, 179.
- Скоробиште**, село, III, 179.
- Скотолоштво** и блуд, IV, 13.
- Скрадин**, град у Далмацији, IV, 17.
- Скрлат**, тканина, III, 286.
- Скрнављење**, III, 148.
- Скуп** варошана, III, 104.
- Скупштина**, III, 35.
- Скупштина** жупска, III, 1.
- Скупштина** свих слободних људи, III, 5.
- Славени**, зову Немци огртач од сирове вунене тканине, III, 287.
- Славина**, народ у земљи од Македоније до Дунава, III, 2.
- Славинија**, све земље у унутрашњости балк. полуострва, III, 2.
- Slavius**, опат, III, 95.
- Славна**, рударско окно на Нов. Брду, III, 209.
- Славогостић**, место, III, 163.
- Славомир**, *confalonarius* жупана Твртка, III, 19.
- Славомир**, рударско окно на Нов. Брду, III, 209.

- Славонија**, између Саве и Драве, III, 3, 59, 237; IV, 6, 125, 199.
- Сламнице** и душеци, III, 281.
- Слани** извори код Тузле, IV, 205.
- Сланик** код Св. Срђа, III, 256.
- Сланик** на Широком Броду, III, 256.
- Сланина**, III, 296.
- Сланица** у Драчевици, IV, 203.
- Сланица** у Ликостомију, III, 256.
- Сланица** у Новом, IV, 203.
- Сланице**, место, где се со испаравањем добија, III, 204, 206.
- Сланкамен** у Срему на Дунаву, IV, 127, 128.
- Славо**, у далматинском приморју, III, 36, 78, 175, 195; IV, 12.
- Слански** залив код Дубровника, III, 167.
- Сланско** приморје, III, 190.
- Slatina**, IV, 101.
- Сливен**, варошица у Бугарској, III, 81.
- Сликари**, III, 202.
- Сликари** грчки, IV, 71.
- Сликарство**, IV, 70.
- Слобода** трговања, III, 211.
- Слободна** својина, III, 65.
- Слободне** краљевске вароши, IV, 185.
- Слободни** сељаци, III, 114.
- Словаци**, IV, 56.
- Словени**, III, 42, 44, 60, 64, 104, 120, 127, 128, 162, 176, 191, 202, 222, 281, 283, 296; IV, 52, 63, 198.
- Словени** Јужни, III, 1, 39, 70, 107; IV, 65, 77.
- Словенци**, III, 35, 189.
- Сломци**, сребрн новац, III, 234.
- Слуга** или велики слуга (чиновник), III, 27.
- Слуге**, III, 38, 177, 195.
- Слушкиње**, III, 177.
- Смедерево**, град у Србији на Дунаву, IV, 58, 94, 97, 105, 119, 123, 127, 132, 141, 144, 149, 155, 161, 164, 170, 179, 184, 185, 208, 211.
- Смедеревска** тврђава, IV, 196.
- Смил**, челник, III, 279; IV, 130.
- Смила**, ковач на Трстеној, III, 209.
- Смиљак**, цар бугарски, IV, 17.
- Смирна**, град у Малој Азији, III, 67, 195.
- Смичиклас**, III, 14, 16, 17, 21.
- Смокове**, III, 201.
- Смречник**, брдо код Брскова на Тари, III, 108.
- Смрт**, IV, 5.
- Смртна** казна, III, 154, 155.
- Смртоносни** отров (на стрелама), III, 128.
- Со**, III, 255; IV, 20.
- Собољевски**, руски академик, III, 144.
- Совуљага**, III, 283.
- Созопол**, град у Тракији, IV, 46.
- Сокаљници**, III, 80, 114, 117, 194, 196, 273; IV, 186.
- Soknoraui Nesos**, III, 61.
- Соко**, град на Пиви, IV, 89.
- Соко**, град у Подрињу, IV, 92.
- Сокол** (име уопште), IV, 7.
- Соколари**, III, 23, 24, 28, 117, 248; IV, 49.
- Соколов**, рус. писац, IV, 67.
- Соколови** за лов, III, 231.
- Сократ**, грчки мудрац, IV, 68.
- Сол**, покрајина у источ. Босни, IV, 111.
- Солана** у Дубровнику, III, 95.
- Солгабиров**, жуп. судије у Угарској, III, 27.
- Соли**, в. Тузла.
- Солиди**, номизмата, виз. новац, III, 236.
- Solidus (soldo)**, новац, III, 238.
- Солила** на обали Јејекског Мора, III, 205.

- Солило** или поље Солиоцко, југо-источно од Превлаке, III, 204.
- Солина**, засеок на Мљету, III, 204.
- Солиште**, III, 204.
- Солнок**, град у Угарској, IV, 126.
- Соломон**, цар, син Давидов, IV, 65, 68.
- Солун**, III, 2, 9, 136, 143, 145, 212, 213, 220, 221, 262, 291; IV, 18, 26, 50, 85, 204.
- Сора** у Сардинији, III, 113.
- Sordani soto Podegoga** (место), III, 58.
- Соће**, непосредни порез на кљу, III, 168, 249, 250; IV, 212, 214.
- Софија**, главно место у Бугарској, III, 59; IV, 102, 109, 139, 204.
- Сочаница**, село на Ибру, III, 209.
- Соџбина**, III, 152.
- Спан**, или српски Спановићи, арб. породица, IV, 166.
- Спани**, арбанаска властела, III, 57.
- Спани**, ћосави људи, III, 285.
- Спатар**, звање, III, 24, 33.
- Спаши** (арб. барјак, племе), III, 51.
- Спинарица** (Vojussa) у Арбанији, III, 223.
- Спиноса**, река, III, 193.
- Спиридон**, патријарх срп. (1389), IV, 121, 155, 168, 169.
- Сплит**, III, 15, 46, 55, 96, 116, 132, 165, 187, 189, 214, 216, 222, 238, 262, 296; IV, 15, 63, 92, 153, 164.
- Сплитски** статут, III, 216.
- Сплићани**, III, 107.
- Споменик** Срп. Академије Наука, III, VI, 1.
- Справа**, III, 203.
- Спрега**, III, 184.
- Спуд**, мерица за мерење соли, III, 233.
- Срацимир**, кнез, брат Немањин, III, 18, 81.
- Срби**, III, IV, 1—4, 6, 8, 12, 13, 18, 23, 26, 31, 39, 43, 44, 53, 58, 64, 67, 72, 77, 78, 88—90, 94—96, 106—108, 110, 113, 115, 119, 120, 121, 123, 124, 127, 129, 133, 134, 135, 137, 138, 141, 150, 154, 161, 162, 165, 168, 169, 171, 183, 188, 200, 203, 213, 216, 221, 225, до 227, 244, 250, 254, 255, 257, 259, 262, 268, 272, 275, 281—284, 297; IV, 5, 11, 19, 23—25, 28, 37, 38, 43, 46, 59, 66, 68, 88, 91, 93, 94, 96, 107, 111, 115, 118, 127, 143, 160, 161, 184, 185, 188, 192, 195, 199, 200, 206, 210.
- Србија**, III, III, IV, V, VI, 1—4, 7, 8, 12, 19—21, 23—25, 30, 31, 34, 35, 37, 39, 41, 58, 62, 64, 65, 67, 70—73, 75, 77, 88, 90, 94, 97—99, 103, 107, 109, 114, 116—118, 120, 127, 128, 130, 133, 135, 138, 140, 141, 143, 146, 148, 151—153, 155, 159, 165, 168, 170, 174, 180, 181, 184, 186, 188, 190—192, 194, 195, 197, 204, 207, 209, 212, 213, 216, 217, 219, 220, 224, 225, 230, 233, 235, 236, 238, 243—245, 247, 248, 251, 253, 256, 259, 261, 264, 270, 283, 286, 288, 290, 291, 295, 297; IV, 6, 7, 10, 13, 18, 19, 21—23, 26—28, 32, 36, 38, 41, 42, 45, 48—50, 55—57, 59, 62, 63, 64, 66—68, 70, 74, 76, 80, 82, 83, 88, 90, 93, 94, 100—102, 105, 113, 120, 123, 125, 132, 133, 139, 144, 148, 151, 156, 165, 169, 171, 176, 178, 181, 183, 193, 197—199, 201, 203, 204, 207, 210, 213.
- Сребрна** пунета, III, 288.
- Сребрна** руда, IV, 205.
- Сребрнац**, врх Копаноника, III, 208.
- Сребрни** новац, III, 236.
- Сребрни** печат, III, 31.

- Сребрник**, град у Босни, IV, 90.
- Сребрница**, у Босни на Дрини, III, 98, 109, 207, 226; IV, 91, 92, 94, 119, 122, 129, 135, 140, 143, 144, 154, 158, 162, 165, 171, 181, 184, 185, 192, 204, 208.
- Сребрница**, поток са север. стр. Рудника, IV, 123.
- Сребро**, III, 207.
- Сребрно Коло**, код Ћустендила у Бугарској, III, 210.
- Сребрничка фунта**, III, 232.
- Средњи људи**, III, 150.
- Средоземно Море**, III, 157, 230.
- Средства** за улепшавање, IV, 78.
- Срем**, III, 238; IV, 72, 127, 199.
- Срједан Добреновић**, дубровчанин, IV, 48.
- Сродство**, III, 28.
- Српкиње**, III, 281.
- Српска земља**, III, 1, 5.
- Српска железна боца**, III, 279.
- Српска круна**, IV, 111.
- Српска литра (мера)**, III, 232.
- Српска мода**, III, 291.
- Српска патријаршија**, IV, 168.
- Српске работе**, III, 195.
- Српске свилене сукње**, III, 291.
- Српски доходак**, дубровачки порез за слободну трговину, IV, 210.
- Српски државни сабор**, III, 1, 89; IV, 214.
- Српски краљ**, III, 3.
- Српски манастир у Јерусалиму**, III, 83.
- Српски неимари**, III, 264.
- Српски убрадач**, III, 292.
- Став** обе Мораве (Сталаћ), III, 226.
- Ставилац**, столник, III, 25 до 27, 30, 38.
- Ставови**, III, 246.
- Стајаћа вода**, локва, убал, III, 201.
- Стакло**, III, 277.
- Сталаћ** на ставу обе Мораве, III, 226; IV, 93, 158.
- Сталежи**, IV, 15.
- Сталежи** повлаштени, III, III.
- Стална војска**, III, 130.
- Стални савет (краљев)**, III, 1.
- Stameni**, бакрени новац, III, 237.
- Стан** (колиба), III, 181.
- Стана**, кћи Радашина из Невесиња, III, 178.
- Станак**, в. Скупштина.
- Станак**, мешовити погранични суд, III, 162.
- Stanec** (сада станак), IV, 6.
- Станислав** из Леснова, IV, 64.
- Станислав**, челник, IV, 130.
- Станица**, »протасикрит«, први тајник, III, 174.
- Станиша Ив. Црнојевић**, IV, 167.
- Станиште**, место где стока борава, III, 182.
- Станоје Станојевић**, историк, III, 1.
- Станула**, жена из Дубровника, IV, 58.
- Станци** (скупови), III, 184.
- Stanjanin**, III, 225.
- Стар**, мера за жито и уље, III, 233.
- Стара Србија**, III, 109, 268; IV, 6.
- Старешина** весника или гласоноша, III, 28.
- Старешине** пастира и села, III, 21.
- Старешине** појединих ресора, IV, 131.
- Стари Влах**, III, 41, 60.
- Стари Град**, в. Будва.
- Стариград**, рушевине старог града Ходидједа, два часа источно од Сарајева, IV, 104.
- Стари Нагоричани**, близу Куманова, III, 270.
- Стари Трг**, в. Трепча.
- Старинци** жупљани, III, 150.
- Старо Јањево** у Босни, III, 110.

- Старосрпско** право, III, 138.
Старосрпско село, III, 173.
Старци, порота, добри људи, III, 150.
Старци, нижи ред монаха, IV, 35.
Стас, имовина, III, 186, 190.
Стасник, III, 186.
Статут Винодолски, III, 148.
Статут предела Пољице код Сплита, III, 148.
Стегови, III, 123.
Стегоноше, III, 19, 24, 125.
Стене и куле за одбрану, III, 275.
Степанида, Мржшина ћерка, IV, 162.
Степенице, III, 276.
Стефан архиђакон и велико мученик, III, 32.
Стефан, бан босански у првој половини XIII в., III, 46.
Стефан Бериславић, деспот српски (1515—1535), IV, 120.
Стефан Владислав, краљ српски (1234—1243), III, 12, 27, 32, 35, 82, 83, 89, 105, 117; 127, 137, 164, 165, 194, 196, 214, 237, 245, 248, 257, 278 до 281, 291; IV, 16, 17, 23, 26, 65, 72, 73, 91, 176.
Стефан Војислав, кнез српски у XI в., III, 286.
Стефан син Вуканов, унук Немањин, III, 83, 279; IV, 16.
Стефан Вукчић, херцег (1435 до 1466), III, 47, 55, 71, 139, 148, 199, 278, 279, 296; IV, 35—37, 48, 50, 51, 58, 60, 80, 89, 91, 93, 94, 102, 104, 105, 139, 140, 162, 164, 165, 167, 172, 182, 203.
Стефан Дабиша, краљ босански (1391—1395), IV, 111.
Стефан Драгутин, краљ (1276 до 1282), III, 8, 10, 12, 15, 20, 21, 26, 38, 73, 84, 87, 92, 98, 135, 136, 139, 212, 219, 239, 240, 251, 257, 267, 268, 270, 287; IV, 13, 16, 19, 22, 23, 26, 40, 64, 72, 73—75, 81, 82, 110, 133.
Стефан Дукас, син Хлапенов, IV, 86.
Стефан Душан, краљ и цар (1331—1355), III, III, IV, V, 3, 5—7, 9—14, 16, 17, 20 до 22, 25—33, 37, 38, 40, 49, 54, 55, 63, 66, 67, 70—72, 74 до 79, 83—89, 94—96, 100, 102, 103, 105, 107, 108, 113, 119, 123—125, 128—132, 135 до 137, 141, 145, 154, 158, 159, 161, 168, 173, 175, 178, 179, 188, 205, 206, 215, 217, 218, 220, 225—228, 235, 236, 240 до 245, 247, 248, 251—255, 257, 265, 271, 272, 275, 278, 284, 288, 296; IV, 8, 12, 16 до 19, 22, 25—27, 33, 34, 37, 38, 41, 44, 54, 57, 60, 62, 64, 69, 70, 75, 76, 80, 86, 87, 96, 107, 108, 110, 112, 118, 130, 135, 136, 167—169, 206, 211, 214.
Стефан, епископ, III, 71.
Стефан Илић, III, 61.
Стефан Јакшић, IV, 164.
Стефан, кнез, III, 25.
Стефан I Котроманић, бан босански (1287—1302), IV, 18.
Стефан II Котроманић, бан босански (1324—1353), III, 3, 32, 97, 98, 109, 148, 169, 238, 241; IV, 44.
Стефан V, краљ угарски, III, 8, 268.
Стефан Лазаревић, деспот (1389—1427), III, V, 110, 206, 230, 283; IV, 30, 40, 42, 49, 57, 80, 85, 88, 93, 95, 104, 108, 109, 111—114, 118, 119, 122, 125—127, 129, 131, 133, 134, 136—138, 140, 145, 150, 151, 153, 154, 157—159, 161, 167, 169, 171, 176—178, 180, 184—187, 190, 191, 193, 194, 204, 207, 209—214.
Стефан, деспотов логофет, IV, 130.
Стефан Милорадовић, војвода, III, 140.

Стефан Мусић, IV, 156, 157.

Stephano Molsich, в. Стефан Мусић.

Стефан Немања, III, III, 4, 6, 8, 12, 13, 14, 16, 18, 21, 31, 33, 37, 41, 64, 67, 72, 75, 81, 82, 86, 88, 94, 97, 104, 115, 117, 119, 121, 123, 125, 126, 137, 151, 164, 172, 176, 178, 211, 214, 226, 251, 255, 256, 260, 266, 268, 272, 273, 282, 284, 295—297; IV, 11, 13, 17, 23, 28, 37, 38, 45, 49, 51, 58, 60, 62, 64, 70, 74, 75, 81, 111, 170.

Стефан, номик, III, 151.

Стефан Остоја, краљ босански (1398—1418), IV, 111, 125, 137, 188.

Стефан Паштровић, III, 55.

Стефан Првовенчани, краљ (1196—1228), III, 4, 12, 14 до 16, 31, 34, 37, 64, 71—73, 75, 77, 78, 82, 85, 88, 94, 96, 125, 137, 141, 143, 176, 214, 239, 273, 284, 297; IV, 16 до 18, 23, 26, 37, 40, 45, 51, 56, 60, 69, 81, 111, 175.

Стефан Радослав, краљ (1228 до 1234), III, 4, 14, 15, 32, 105, 164, 214, 253; IV, 16 до 18, 26, 69, 73, 76.

Стефан Ратковић, логофет, IV, 135, 149, 155, 161, 165, 166.

Стефан од Ремете, чиновник десп. Стефана, IV, 150.

Стефан, ризничар десп. Стефана, IV, 130.

Стефан Розгоњи, темишварски жупан, IV, 152.

Стефан Слепи, син Ђурђа Смедеревца, деспот, IV, 112, 120, 124, 141, 148, 165.

Стефан Твртко I, краљ босански, III, 98.

Стефан Томаш, краљ босански (1443—1461), IV, 91, 92, 105, 111, 140, 142, 155, 161, 209, 241.

Стефан Томашевић, краљ босански (1461—1463), III, 241; IV, 155, 207—209.

Стефан син Угљеше, ћесара, IV, 109.

Стефан Урош I, краљ (1243 до 1276), III, 7, 9, 10, 12, 15 до 17, 25, 26, 32, 35, 56, 71, 76 до 78, 82—84, 88, 90, 104, 108, 127, 137, 139, 164, 175, 214, 215, 255, 257, 268; IV, 16, 17, 19, 23, 24, 26, 81, 103.

Стефан Урош II, Милутин, краљ (1282—1321), 3, 6, 7, 9, 10—12, 15, 17, 19, 20—22, 26 до 28, 32—34, 38, 43, 65, 67, 73, 77—79, 81, 84—90, 92—94, 96, 105, 108, 110, 111, 118, 119, 121, 123, 124, 130, 140, 141, 143, 149, 156, 168, 173, 174, 180, 188, 206, 213, 215, 218, 219, 223, 226, 235, 239, 242, 243, 247—249, 251, 253, 255, 260, 265, 268, 270, 273, 278, 279, 282, 284, 291, 296; IV, 11, 16, 17, 19, 23—26, 28, 30, 37, 40, 41, 60, 69, 70—74, 81, 82, 101, 167, 171, 176.

Стефан Урош III, Дечански, краљ (1321—1331), III, 11, 13, 17, 26, 29, 38, 72, 73, 79, 84, 88, 94, 128, 141, 150, 156, 158, 168, 173, 193, 203, 206, 213, 215, 218, 225, 265, 271, 283; IV, 17—19, 22, 25—27, 41, 43—45, 47, 59, 60, 70, 73, 75, 76, 79, 176.

Стефан Црнојевић, војвода зетски у XV в., IV, 80, 94, 155, 156, 160, 165, 167, 175, 178, 192.

Стефан, челник деспотов (1405), IV, 130.

Стефаница, син Ђуре Ђурашевића, IV, 89.

Стјиговски, писац, IV, 71.

Стиепко Радонић, слуга, IV, 100.

Стијег, III, 125.

Стејгониша, в. војвода.

- Стипка Радосалића** гроб у Премилову Пољу код Лубиња, IV, 82.
- Стлп** (њиџа заједно с кућом), III, 189.
- Сто Ивана Павловића**, III, 139.
- Сто** (mensa) за ручавање, III, 278.
- Собор**, двориште у Цр. Гори, III, 187.
- Соборје** (плот око двора), III, 187.
- Стогодишњи рат**, IV, 194, 197.
- Стојан Новаковић**, III, III, V, 1, 9, 11, 24—27, 62, 63, 173, 189, 288.
- Стојан**, номик, III, 151.
- Stoiach vrborag**, III, 108.
- Стока**, III, 171; IV, 201.
- Стол** (престо), III, 15.
- Столац** у Херцеговини, III, 40.
- Столе** (сада Стој) код Дривоста, IV, 160.
- Столица** (стол) на месту жупских зборова, III, 139.
- Столник** (звање), III, 24, 27.
- Стон**, полуострво и место на јадранском приморју, III, 7, 19, 26, 27, 32, 33, 55, 83, 96, 119, 120, 172, 173, 175, 177, 183, 190, 193, 195, 198, 215, 227, 250, 257, 282, 289; IV, 7, 12, 73, 165, 173, 200, 205.
- Стоно** посуђе, III, 278.
- Стонска Превлака**, III, 165, 204.
- Стонски** доходак, IV, 210.
- Стотину** мерица (мера за жито и со), III, 232.
- Сточарска** привреда, III, 181.
- Сточарски** производи, III, 180; IV, 201.
- Сточарство**, III, 170, 179.
- Страбон**, грчки географ, III, 60.
- Стража**, III, 150.
- Стража** градска, III, 20.
- Стражиште**, III, 136.
- Стран** новац, III, 211.
- Стране** инвазије, III, 175.
- Страни** најамници, III, 130.
- Страни** трговци, III, 211, 212, 221.
- Страни** утицаји, III, 284.
- Странци** у српској служби, IV, 136.
- Страњ** (роба), III, 276.
- Straparola di Caravaggio**, IV, 34.
- Стратег**, намесник провинције, III, 26.
- Стратегика**, III, 127.
- Стратимировић С.**, III, 14.
- Стратиот** (вој. чин), III, 67.
- Стратор**, III, 22.
- Страцимир Балшић**, великаш зетски, IV, 117.
- Страцин**, IV, 109.
- Стрелари** (што праве стреле), III, 204.
- Стреле**, III, 123, 127, 128; IV, 195.
- Стрелци**, IV, 194.
- Стримон**, в. Струма.
- Стројник**, калуђер, IV, 36.
- Струма**, река, III, 6, 8, 86, 181, 190, 247, 249, 294; IV, 58.
- Струмица**, виз. тврђава у Македонији, III, 37, 74, 188, 220, 221, 287; IV, 45, 55, 58, 85, 121, 130.
- Стубови**, III, 265.
- Студеница**, река, III, 111.
- Студеница** Мала, рушевине, 3 часа од Пећи, III, 207.
- Студенички** типик, III, 81; IV, 29.
- Стулије**, писац, III, 286.
- Ступови** или грчки пијергови (градови), III, 135.
- Sub Visochi**, под градом Високим, III, 107.
- Sub - Svonich** (под Зворником), III, 107.
- Sub Scutari** (предграђе), III, 101.
- Subtus Belgrad** (тврђава у Херцеговини), IV, 36.
- Subtus Boraz** (под Борчем), III, 107.
- Сувоземни** путови, III, 223.
- Суд**, III, 162.

Судац, III, 22.

Судбени двобој, III, 153.

Судија, III, 12, 18, 19, 21, 102, 114, 115, 156; IV, 191.

Судија вели или мали, III, 141.

Судија градски, III, 141.

Судија дворски (*iudex generalis*), III, 30, 142; IV, 135.

Судија жупски, III, 141.

Судије жупани, III, 139.

Судови, III, 138.

Судови за пиће, III, 279.

Судски поступак, III, 145.

Судски састанци на граници (станај), III, 138, 139.

Судство, III, 20, 115, 138.

Сукно, шајак, III, 286.

Сукња (*gonella tunica*), назив и мушког и женског одела, III, 289, 290.

Сулејман, султан (1402 до 1410), IV, 112, 158, 194.

Султанијах, град код Тебриса у Персији, III, 90.

Сунчаници, часовници, IV, 43.

Супоне, удружење кућа за заједничко одгајивање стоке, III, 184.

Суротници, III, 138, 146—148, 164, 168.

Сутиска, дворац у Босни, IV, 181.

Суторина, IV, 205.

Суторман, планина у јужно-далматинском приморју, III, 101.

Сухенвирт, немач. хроничар XV в., III, 18.

Сухоземни путови, III, 211.

Сухозидина, плот, III, 187.

Сфорца, херцег у Милану, IV, 143.

Сфрагис, Немањин печат са грчким натписом, III, 31.

Сход (скупштина), III, 35.

Т.

Табаци (кожари), III, 203.

Тавлија (коцкање), IV, 56.

Тајгет, брдо на Пелопонезу, III, 64.

Тајнер, писац, III, 3, 13, 14.

»Тајни« (дворани), III, 28.

Таксе, III, 140.

Таламбас, ратни музички инструмент, IV, 194.

Taliaferri, породица у Улцињу, III, 101.

Талоци Л., мађарски историк, III, 3, 8, 17.

Таља, посед српских деспота у Угарској, IV, 126, 150.

Тамара, деспотица, ћерка цара Александра, бугарског, III, 8.

Тамнава, река у Мачванском Банату, III, 7; IV, 92.

Тамница (казна), III, 153.

Тамница на двору, III, 153.

Тани, властелин из Улциња, IV, 53.

Тани, породица, III, 101.

Tapus или **Tapusius**, хришћанско име северних Арбанаса, III, 57.

Тара, река у Црној Гори, III, 56, 78, 110, 123, 152, 185, 239, 254.

Тарент, град у јуж. Италији, III, 87.

Таркан, бугарски високи достојанственик, III, 24.

Тасовац Радмиловић, IV, 98.

Тастина (тџстина) имање тастово), III, 150.

Тата, варош у коморанској жупанији), IV, 114, 115.

Татари (в. и Монголи), III, III, 130, 172, 173, 283; IV, 14, 74.

Татарска, III, 175; IV, 26.

Татас, вој. чин. на виз. двору, III, 27.

Taubenburg in der Sirfey (град Голубац), IV, 93.

Таурус, планина, III, 127.

Тврдојев тор, III, 182.

- Тврђаве**, III, 103; IV, 196.
- Твртко**, жупан у Попову, III, 19, 281; IV, 41.
- Твртко I**, бан и босански краљ (1353—1391), III, v, 47, 78, 103, 136, 137, 159, 230, 241; IV, 86, 89, 104, 110, 111, 172, 180, 182, 208.
- Твртко II**, краљ босански (1404—1443), III, 167, 241; IV, 38, 90, 92, 104, 118, 208.
- Твртко Ковачевић-Дињићић**, војвода босански, IV, 92.
- Твртко Станчић**, војвода босански, IV, 142, 143.
- Тебрис** у Персији, III, 90.
- Тег** мера за метале, III, 232.
- Tedeschi**, в. Саси.
- Teufia de Teufia** (Тејфла), III, 193.
- Тежачки** станови и села, III, 175.
- Теклићи**, племе, III, 52.
- Текуће** воде, III, 201.
- Текфур-Серај** (палата), III, 274.
- Телесна** казна, III, 155.
- Телесна** стража, III, 133.
- Телос** царев, данак в. турска плата.
- Темпа**, кланац у Тесалији, III, 205.
- Теодо**, затон код Боке Которске, III, 105.
- Теодор Граматик**, преписивач рукописа, III, 285.
- Теодор I**, Ласкар, цар никејски (1204—1222), IV, 11, 21, 69.
- Теодор Метохит**, логофет, III, 34; IV, 24, 71.
- Teodor de Petragna**, III, 225.
- Теодор**, свирач из Грчке, IV, 57.
- Теодор**, син цара Андроника, III, 285.
- Теодор**, цар епирски, III, 85, 155; IV, 48, 69.
- Теодора**, жена Гргурова, IV, 13.
- Теодора**, жена краља Стефана Уроша III, мати Душанова, IV, 17.
- Теодора**, мати цара визан. Михаила III, IV, 17.
- Теодора**, сестра Душанова, а жена Дејана севастократора, IV, 17, 107.
- Theodorus Liepich**, трг., III, 211.
- Теодул**, ретор и магистер, III, 130.
- Теодосије**, монах и биограф у XIII и XIV в., III, 6, 15, 37, 38, 97, 125, 175, 264, 272, 275, 282, 297; IV, 10, 13, 23, 28, 33, 38, 40, 49, 58, 69, 74, 81.
- Теодосије II**, источно-римски цар (408—450), IV, 49.
- Teotonicí**, в. Саси.
- Теотокос**, женски манастир у Цариграду, IV, 31.
- Теофан**, визант. хроничар VIII в., III, 2, 44.
- Теофило**, архиепископ охридски, III, 247.
- Теофило**, епископ из Будимље, III, 144.
- Теочак**, град близу Зворника, IV, 92.
- Теп** (скиптар), III, 24.
- Тепа** (ковница), III, 24.
- Тепачија** (старо дворско звање), III, 27.
- Тепчија**, дворски палатин (чиновник), III, 23, 25, 27, 38, 46.
- Terre Nove**, сланско приморје у Далмацији, III, 181, 198.
- Територијални** срез, III, 126.
- Терлица**, III, 189.
- Терминологија** црква, III, 265.
- Тесалија** (в. и Влахија), III, IV, 1, 9, 18, 39, 40, 42, 43, 57, 62, 67, 85, 114, 124, 135, 172, 174, 175, 181, 192, 195, 228, 285; IV, 86, 148.
- Тесалиски Влах**, III, 158.
- Тестамент**, III, 151.
- Тетово** на гор. Вардару, III, 226.

Theoph. Cont., III, 2.

Технитаре (занатлије у Бугарској), III, 117.

Тешка коњица, IV, 194.

Тиква, III, 201.

Тиквеш у јуж. Србији, III, 29; IV, 85.

Тимок, река у Србији, III, 8.

Тимур (Тамерлан), татарски хан, IV, 114, 153, 158.

Тионари (синови неког папа Лазара), III, 61.

Типик Богородичина манастира у Цариграду, IV, 29.

Типик хиландарски, IV, 29.

Тирана, варош у Арбанији, III, 113.

Тирол јужни, III, 61.

Тиса, река, IV, 126, 127.

Тисућа, III, 126.

Тисућник (вој. заповедник), III, 37, 125.

Тител на ушћу Тисе у Дунав, IV, 126.

Титуле, III, 7, 25; IV, 39.

Тиха Ненадин, син Грче, родоначелника плем. Кучи, III, 58.

Tichoie (породица), III, 102.

Тихонравов, руски писац, IV, 67.

Ткач, III, 203.

Тморани, место код Скопља, III, 188.

Тоболац, кеса за новац, III, 289.

Товјерна (крчма, гостионица), IV, 56.

Тодор, логофет патријархов, IV, 135, 168.

Тодора, жена властелина Дејана, в. Теодора, сестра Душанова.

Тоја, abbatisa S. Nicolai, IV, 32.

Токај, град у Угарској, IV, 126, 150.

Толе Делафоте, III, 132.

Tholissa zupanus et Ostoya Samarich, III, 167.

Тома, архиепископ сплитски, III, 45.

Тома de Bugon, III, 111.

Тома војвода у Ив. Црнојевића, IV, 136.

Тома Кантакузен, шурак деспота Ђурђа, VI, 91, 144, 145, 147, 163, 194, 195.

Тома Маретић, писац, III, vi.

Тома Прељубовић, епирски деспот, III, 20, 29, 256; IV, 86.

Тома сплитски, III, 2.

Thomas de Buchniatfalva, лат. канцелар, IV, 135, 150.

Thomas filius Pauli de Toma, которанин, III, 128.

Томаш, босански краљ, в. Стефан Томаш.

Топ, IV, 128, 195.

Топије, властела у Арбанији, III, 57.

Топионице, III, 109, 208, 209.

Топлица, жупа, III, 86, 272; IV, 94, 139, 171.

Топлица, река, III, 5, 111, 267.

Тополница код Новог Брда, III, 112.

Topoloniza, (Тополница, не зна се која?), IV, 122.

Тор (ограђен простор, где се стока затвара), III, 182.

Торба, III, 280.

Торбађ, у пилишкој жупанији у Угарској, IV, 126.

Торовина или торовштина (наплата од стада оваца на манастирском имању), III, 182.

Тоскана, област у сред. Италији, III, 60.

Тоске, арбанаско племе, III, 51.

Тоторц, писар деспотов, IV, 135.

Тоутко, грчки пронијар, III, 173.

Травнина, III, 252.

Травничар, III, 22.

Травунија, област између Дубровника и Котора, III, 4, 7, 44, 93, 94, 98, 117.

Травуњани, III, 12, 59.

- Травунски** (требињски) кнежеви, III, 5.
- Тракија**, источ. део Балканског полуострва, III, III, 125, 172, 175, 180, 228, 248, 276.
- Tractatores**, III, 34.
- Трани**, град у Апулији, III, 87.
- »Трап српски«** (погранично утврђење), III, 6.
- Трапеза** или трпеза, III, 278.
- Трапезар**, IV, 29.
- Трапезарија**, III, 266.
- Трапезунт**, град на ист. обали Црног Мора, III, 64, 75, 264; IV, 71.
- Trau** у Далмацији, III, 262.
- Трг** или панађур, III, 107, 110, 225.
- Трг** у Новом Брду, IV, 211.
- Трг** у Плани, IV, 211.
- Трг** у Парађинову Брду, IV, 211.
- Трг** у Руднику, IV, 211.
- Трг** Стари, в. Трепча.
- Трговачка** насеља, III, 212.
- Трговачка** привилегија кнеза Лазара, III, 212.
- Трговачки** помоћници, III, 177.
- Трговачки** центри, IV, 206.
- Тргови**, III, 99, 203, 275; IV, 185, 210.
- Тргови** земаљски, III, 213.
- Трговина**, III, VI, 211; IV, 188, 203.
- Трговина** променом, III, 234.
- Требижат** у Херцеговини, III, 291; IV, 54.
- Требиње**, град и место у Херцеговини, III, 18, 27, 36, 39, 46, 48, 53, 118, 152, 167, 176, 177, 179, 183, 186, 187, 198, 199, 202, 204, 254, 256, 257, 264; IV, 46, 47, 86, 165, 173, 174, 180, 186.
- Требињци**, Требињани, III, 163, 166, 183, 214, 215.
- Требињшница**, река у Херцеговини, III, 48.
- Трепча**, рударско место близу косовске Митровице, III, 99, 109, 111, 151, 208, 209, 227; IV, 87, 94, 98, 100—102, 135, 163, 184, 185, 204, 206.
- Треуга** (беса), III, 160.
- Трешње**, III, 201.
- Тржишта**, III, 170, 171.
- Трибали**, илирско племе, III, 4; IV, 148.
- Tribigna**, III, 22, 188.
- Трилисје** (сада Терлеш) код Сера у Македонији, III, 207.
- Трипе Бућа**, которски племић, IV, 72.
- Трипета Миховик Боукик**, властелин, III, 246.
- Трипоље**, близу Грачанице, IV, 194.
- Тристан**, IV, 66.
- Трифун Михаелис**, которанин, III, 33.
- Трифун**, опат, III, 94.
- Трифун Петров Бућа**, прото-вестијар краља Твртка, III, 246.
- Трјескавица**, планина код Сарајева, III, 224.
- Трн**, град у зап. Бугарској, III, 6, 59.
- Трнов**, село у Приморју, III, 78.
- Трнов**, стара бугарска престоница, III, 9, 81; IV, 146, 179.
- Трнокоп**, III, 184.
- Тровање**, III, 148.
- Трогир**, град у Далмацији, III, 46, 165, 189, 216, 222; IV, 65.
- Троја** у Малој Азији, IV, 46.
- Тројачење** на обред, III, 199.
- Троношци**, III, 278.
- Трпимир**, кнез хрватски у IX в. III, 23.
- Трстена**, предео у призрен. крају, III, 206.
- Труа**, варош у Француској, IV, 21.
- Труба**, III, 126.
- Трухелка** Dr. в. Ćira Truhelka.
- Туба**, челник, IV, 133.
- Тубица**, писар, IV, 135.

Туга (име женског лица), III, 45.
Тугомировићи, хрват. племе, III, 45.
Тудро Маласковић, дубровчанин, IV, 211.
Тужбалице о погребу, IV, 58.
Тузи, арбанаско племе, III, 58, 68.
Тузи, арбанаско село близу Скадра, III, 57; IV, 121.
Тузи, село код Подгорице, III, 126.
Тузла, варош у источ. Босни, IV, 91.
Тукикид, грчки историк, III, 4, 295.
Тула, острво, IV, 68.
Тулари (од тула), село (и у ваљев. округу), III, 204.
Тунис, пространа територија у сев. Француској, III, 133.
Тупшићи, село у Конавлима, III, 173.
Тур, место у солночкој жупанији, IV, 126, 128.
Тури Ј. мађарски писац, IV, 151.
Туркопули, хришћански Турци, III, 130.
Турма (српски караван), III, 223.
Турне у Хенегау, III, 8.
Турнеј, град у Фландрији, III, 230; IV, 205.
Турнири (витешке игре), IV, 54.
Туроци, писац, III, 14; IV, 125.
Турска, III, 109, 243, 274; IV, 170, 192, 213.
Турска плата (данак Турцима), IV, 213.
Турски новац, IV, 209.
Турци, III, III, v, 24, 46, 61, 64, 83, 107, 123—125, 130, 136, 172, 173, 199, 208, 213, 220, 267, 268, 276, 283; IV, 46, 50, 59, 85, 86, 88, 91, 92, 95—98, 102, 104, 111, 113, 115, 123, 127, 136, 139, 142, 144, 145, 149, 152, 153, 157, 161, 165,

166, 176, 179, 187, 188, 193 до 195, 198—200, 206, 209.

Туцалице (где се руда прерађује), III, 209.

Туце, мера за рукавице, појасеве, III, 234.

Toucy (de Tociaco), IV, 20.

Ћ.

Ћебад, III, 280.

Ћеклићи, племе у Црној Гори, III, 52, 54, 228.

Ћелатор, III, 116.

Ћерка бугарског цара Смиљца, III, 29.

Ћесар (дворско звање, титула виз.), III, 1, 29, 30, 37.

Ћефалија, намесник, III, 1, 19, 20; управник жупе, 21—23, 107; заповедник утврђења, 139, 150; IV, 45 намесник и чувар путова; 130, 136 намесник у граду, 191.

Ћибрарије, итал. писац, III, 229.

Ćira Truhelka, писац, III, 24, 242; IV, 195.

Ћирило (Константин), словенски апостол, IV, 50.

Ћирило, патријарх српски, IV, 169.

Ћуприја (в. и Равно), варош у Србији, III, 127.

Ћустендил, (в. и Велбужд), III, 6, 8, 59, 210, 294; IV, 85, 109.

Ћустендилски рудници, III, 208.

У.

Уб, река у Србији, III, 7; IV, 92.

Убиство или сакаћење, III, 139.

Убиство и крвнина, III, 159.

Убрусар, дворско звање, III, 23.

- Увоз** у Србију, III, 211, 230.
Увоз оружја у Србију, III, 218.
Увозни артикли, IV, 205, 206.
Угарска, III, III, IV, V, VI, 3, 6, 9, 12, 23, 34, 37, 73, 81, 88, 89, 91, 99, 107 до 109, 120, 122, 138, 140, 142, 146, 153, 155, 173, 174, 191, 206, 212, 213, 216, 225, 230, 236, 237, 248; IV, 25, 44, 90, 91, 113, 114, 120, 123—127, 135, 139, 140, 143, 150—153, 165, 166, 170, 178, 181, 183 до 185, 189, 191—194, 198, 199, 205, 206, 210, 211, 213.
Угарски државни сабор у Темишвару, IV, 193.
Угљеша, деспот, брат краља Вукашина, III, 29, 71, 86, 125, 186; IV, 60, 85, 107, 108, 116, 179.
Угљеша, ћесар, син севастократора Влатка, III, 30; IV, 88, 93, 109, 110, 187.
Угњане (сада Угња) у Црној Гори, III, 55.
Уговори Дубровчана с Немањинима, III, 214.
Угри, III, 1, 34, 44, 283; IV, 127, 149, 150, 194, 206.
Угарски краљ, III, 14.
Удава, III, 141.
Удаја Маре Ђурђевог за Мурата, IV, 112.
Ударање на муке, III, 153.
Удеоне кнежевине, III, 20; IV, 85.
Удеони кнез дукљански, Вукан, III, 13.
Удовица Лазарева, IV, 87.
Удовица кнеза срп. Војислава, III, 161; IV, 12.
Удовица Оливерова, IV, 86.
Удовица Прељуба, Душановог војсковође, IV, 86.
Удовица султана Бајазита, IV, 123.
Уелс, у Енглеској, III, 4.
Уже, чим се мерила земља, III, 189.
Ужице, варош у Србији, IV, 88.
Узајамна женидба и удаја, III, 160.
Узда, III, 129.
Уздари, III, 203.
Ујеђа, ставиоц, III, 27.
Указивач, сок (потказивач), III, 152.
Укљеви црногорски, III, 179.
Uliage, IV, 98.
Уливо de Fontana, вођ најамничке војске, III, 123, 133 до 135.
Улице у Дубровнику, III, 277.
Оулие, оулиште, пчеларник, III, 184.
Улпијан (сада Липљан), III, 271.
Улцињ, град у црногорском приморју, III, 20, 42, 55, 89, 91, 99, 100, 101, 136, 176, 179, 212, 218, 221, 263, 276; IV, 8, 20, 21, 87, 89, 121, 137, 156, 160, 183, 198.
Улцињ, пристаниште, III, 223.
Улцињани, III, 222.
Улцињски бронзани новци, III, 242.
Уљанци, III, 184.
Уљар, пчелар, III, 184.
Уљар, трговац са уљем, III, 221.
Umble, III, 162.
Уметност, IV, 70.
Уметност старосрпска, IV, 5.
Умиваоници, рукомије, III, 281.
Undi mitrophi, граничарска добра, III, 66.
Универзитет у Болоњи, IV, 79.
Универзитет у Салерну, IV, 79.
Унија између Латина и Грка, IV, 181.
Унутрашње царине, IV, 210.
Унутрашњи зидови, III, 265.
Унутрашњи дворски чиновници, III, 28.
Оунче лѣтние, војни порез, IV, 213.

Унчи 12 (1 литра), III, 232; IV, 208.
Уњемир, село у Хвосну, IV, 32.
Употреба ватре у обради земље, III, 184.
Управа жупе, III, 19.
Управа земаљска, III, 20; IV, 129.
Управни чиновник, III, 12, 18, 25.
Управник двора, III, 28.
Управник жупе, III, 19.
Управник црквеног имања, иконом, III, 121.
Управници вароши и тргова (кнезови), III, 20.
Урбан de Drago, породица, IV, 14.
Урбан V, папа, III, 113; IV, 117.
Урбураре, рударски десетак, III, 108.
Урбурари саски, III, 99.
Уредба, III, III.
Urosius (натпис на српском новцу), III, 242.
Урош, цар (1355—1371), III, IV, 5, 7, 11, 13, 16, 18, 20, 21, 28—30, 72, 73, 87, 94, 96, 106, 119, 124, 139, 145, 156, 158, 159, 161, 168, 190, 198, 215, 217, 241, 242, 244, 246, 247, 253—257, 272, 295; IV, 12, 17, 18, 41, 60, 86, 87, 107, 110, 116, 167, 202, 206, 210.
Урошева жеза, Уроша III, III, 29.
Урошевац, град у јужној Србији, III, 10.
Урошиц, син краља Драгутина, IV, 16.
Усијано железо, III, 153.
Ускопље, жупа у Босни, III, 229; IV, 176.
Усман, син Крајислава Тврде-новића с Дрине, III, 161.
Усољено свињско месо, III, 296.

Усора, област у Босни, III, 25; IV, 90, 92, 111, 120, 165.
Успенски, писац, III, 232.
Usuga, III, 244.
Утакмица на коњима, IV, 53.
Утврђена места, III, 123, 135.
Утврђивање међа, III, 140.
Utiesch, чиновник код Ђ. Бал-шића, IV, 130.
Уцена главе противникове, III, 129.
Ушкопљеник, III, 21, 24.
Ушће Неретве, IV, 188, 189.

Ф.

Фабрика сукна у Новом, IV, 203.
Фанари, град у Тесалији, III, 136.
Фани (или Фанди), католички Миридити, III, 51.
Ғага, племе Румуна у Арба-нији и Македонији, III, 62.
Фарлатија (настављач), III, 92.
Фарсал, град у Тесалији, IV, 86.
Фаршериоти, румунски па-стири на Балк. Полуострву, III, 62.
Fede bossignana, босанска секта, IV, 35.
Fayerkew (Fejérko-Бела Стена), пакрачка жупанија, IV, 124.
Felice de Pasqua, III, 225.
Фелшебања, рударско место у Угарској, IV, 126.
Ферао (фењер), III, 280.
Фердинанд I, краљ сицили-јански (1458—1494), IV, 143.
Фердинанд III, цар, IV, 61.
Фериз, хефалија, турски на-месник у Звечану, IV, 99, 100.
Феудална војна организација, IV, 193.
Физиолог, IV, 68.
Филанин, хесар, IV, 148.
Filiam Crasnam in Novaberda, III, 229.

- Филип Арцелат**, III, 242.
Филип Баремија, млет. трг., IV, 137.
Филип од Бургундије († 1467), III, 157.
Филип de Diversis из Луке, дубровачки канцелар, III, 263, 264, 291, 292, 294; IV, 53, 55, 58, 73.
Филип de Katha (Kathai), IV, 150.
Филип Мезијер, канцелар кипарскога краља, III, 90, 132, 284; IV, 25, 37.
Филип, протовестијар на двору Балишћа, IV, 130.
Филип Савојски, кнез од Ахаје, IV, 22.
Филип де Шор, епископ, IV, 21.
Филипа, жена, Јерменка, IV, 11.
Филипа Манчетићева, властелинка, III, 177.
Филипопољ (в. и Пловдин), III, 68.
Филотеј, митрополит београдски, IV, 170.
Филотеј, митрополит лимски, IV, 171.
Финансије, III, v, 18, 245 фин. српске државе; IV, 208.
Финансиски извори, IV, 209.
Финансиски чиновници, III, 245.
Финансиско званично пословање, III, 246.
Фиоренца, град у Тоскани, III, 204, 230, 259; IV, 80, 203, 205.
Фиорентинци, IV, 206.
Fiume de Spinosa код Бара, III, 42.
Флавије Ареобинда, источно-римски војсковођа, III, 86.
Фландрија, III, 230.
Флорентинци (в. и Фиорентинци), III, 107, 176, 219, 281.
Флоренција (в. и Фиоренца), град у Тоскани, III, 175, 293.
Флорилегије (изреке), IV, 68.
Флоренције од Хенегая (Florent d'Avesnes-Hainault), IV, 21.
Флоријан, III, 14.
Флорински, писац, III, 20, 21, 145.
Flumen Drini (назив ушћа Бојане у XIV в.), III, 223.
Фојница у Босни, III, 109, 209; IV, 184.
Follari, бакарни новци, III, 237.
Follari de Armenia et Turchia, III, 237.
Follarus nominatus capuza antiqua, дубров. бакар. новац, III, 237.
Фолес, византиски новац, III, 236.
Fontana leprosa, III, 42.
Fontes rer. byz. 1 Petropoli 1892, 174—175, III, 2.
Fonticum Sclavorum (стан за срп. трговце у Млечима), III, 216.
Vorhauser (кућни старешина), III, 61.
Фотије, патријарх цариградски (858—867, 878—886), III, 144; IV, 23.
Fragumen или **fragmenta argenti** (сребрн новац у комадићима), III, 234.
Фрад Вита, протомајстор, III, 265.
Фран Сакети, флорентинац, III, 293.
Фране Гундулић, дубровчанин, III, 233.
Франкопани (хрватски), III, 66.
Франћеско Квирини, млетач. посланик, III, 204.
Франћеско de Crota из Бергама, III, 167.
Франц, IV, 147.
Франци, III, 24, 33, 70, 285; IV, 21, 67, 69, 86.
Francisco pavesario, III, 226.
Franciscus de Salomone, III, 130.
Francischinum de Pola III, 73.
Французи, III, 90, 133, 134, 231, 283; IV, 25.

Француска, III, 61, 89, 90; IV, 183, 194, 197.

Француске перпере, III, 237.

Франческа, кћи Дамјана Жуњевића, IV, 141.

Франческо Бембо, адмирал, IV, 89.

Франческо Дандоло, дужд млетачки, III, 217.

Франческо Квирини, млетач. посланик, IV, 123.

Франческо Сфорца, херцог милански, IV, 140, 142.

Franchus Mar. de Gozze-Гучетић, IV, 103.

Фрања Бажвелић, властел. дубровачки, IV, 156.

Фрања Јосиф I, цар, IV, 54.

Фрања Миклошић, IV, 61.

Fraternitas Sanctae Crucis (аристократска корпорација), III, 104.

Fraternitas Sancti Nikolai marinariorum de Cataro (еснаф помораца), III, 105.

Fratilia, fraternita (братовштина), III, 201.

Фреске (писати, зографисати), III, 266.

Фрескослике, III, 11, 15, 25.

Фридрих I. Барбароса, немачки цар (1152—1190), III, 123, 126, 297; IV, 51.

Фридрих Лепи, немачки краљ (1314—1330), IV, 22.

Фризах, III, 237.

Фрузи, III, 283.

Фрула, IV, 57.

Фрускатури (покајничка друштва браће), IV, 73.

Fumati (власт. породица), III, 187.

Фун у Бугарској, III, 140.

Фундина (земљиште код Дри-воста), III, 42.

Фунта (libra), новац, III, 238.

Фунта дубровачка, III, 232.

Фунта млетачка, III, 232.

Фунта смедеревска, III, 232.

Фурланска, област у гор. Италији, Горици и Градишци, III, 234; IV, 139, 152.

Fuscho de Luchari, дубровчанин, III, 211.

X.

Хајкачи (поносници), III, 224.

Хајнрих III, III, 14.

Хајнрих Брунер, истраживач, III, 146.

Хајнрих Лав, III, 127, 223.

Heuzeu, писац, IV, 15.

Халеп (Хлап), лице, III, 148.

Халкидика, полуострво, III, 86, 207, 252.

Халкондил, хроничар, III, 283; IV, 97, 99, 100, 104, 125, 148, 149, 152, 153.

Хан, писац, III, 11, 61.

Хандрен, визант. војсковођа, III, 130.

Hans Delbrück, писац, IV, 195.

Ханс, флаутиста (fistulator), IV, 57.

Chanussius Petri Saxsinovich, III, 109.

Хартија, IV, 64.

Хасан, IV, 97.

Hauskommunion (задружна сеоска кућа), III, 59.

Хаџи Калфа, IV, 92.

Хаџилук, IV, 75.

Хвар, острво у Јадранском Мору, III, 36, 46, 70, 165, 178; IV, 61.

Хвостно, жупа, III, 5, 76, 78, 82; IV, 32, 171.

Хекторовић, песник, IV, 60, 61.

Helene, III, 52.

Helene filie de Calvin IV, 147.

Хем, стари назив за планину Балкан, III, 180.

Hemanuel Grecus, pictor, IV, 71.

Хенегу, III, 157.

Хенрик, епископ будвански, III, 102.

- Henricus de Prussia** 1345 у Стону, III, 202.
- Хераковићи** (братство), III, 51.
- Хералдика**, III, 15.
- Nerve de Chaors**, IV, 21.
- Хермелин** (крвно), III, 288.
- Херодот**, грчки историк, III, 4.
- Херцберг**, историк, IV, 11.
- Херцег Нови** (в. и Нови), III, 93, 161; IV, 62, 89, 94.
- Херцег од Фераре**, IV, 198.
- Херцеговина**, III, 37, 43, 49, 58, 59, 64, 71, 109, 116, 139, 159, 171, 177, 182, 191, 268, 286; IV, 6, 7, 60, 82, 83, 89, 97, 182, 189, 197.
- Херцеговићи**, IV, 165.
- Херцеговци**, III, 50.
- Херцештво Беневентанско**, III, 147.
- Херцештво Јилиха** на доњ. Рајни, IV, 14.
- Hieronymus Zanetti**, III, 242.
- Hieronymus medicus, magister**, IV, 80.
- Hiža** (в. и кућа), III, 44, 45.
- Хиландарска повеља**, III, VI.
- Хиландарски практикон**, III, 192, 194, 247.
- Хиландарци**, III, 139.
- Хиљфердинг**, писац, III, 267.
- Хиљаду мерица** (мера за жито и со), III, 232.
- Химара** у Епиру, IV, 87.
- Хипократ**, грчки лекар V в., IV, 77.
- Hirschfeld**, III, 16.
- Хытити** оу котљь (врућа вода у бакрачу), III, 153.
- Хлапац Станковић**, вођа каравана, IV, 139.
- Хлапен**, српски војвода, намесник Бера и Водена, IV, 13, 86.
- Хлеб**, III, 296.
- Хлерин**, III, 221.
- Ходидјед**, тврђава у Босни, IV, 104, 105.
- Хондељ**, врста женске капе, III, 293.
- Хонорије III**, папа (1216 до 1227), III, 14.
- Холф**, писац, III, 7; IV, 21.
- Хора**, скуп властеле, III, 37.
- Хоче** (Ходьча), иконом, III, 194.
- Хоро** (играти хоро), IV, 55.
- Хоругва** (застава), III, 125.
- Hostoia Nosanovich**, III, 63.
- Хоти**, арбанаско племе, III, 40, 51, 57, 58, 68.
- Хотина** или Хотова Гора код Плава, III, 57.
- Хотьчка Метохија**, III, 194.
- Хофман**, III, 112.
- Хотьча Доња** и Горња (источно од Ђаковице), III, 194.
- Хочи**, село близу Хиландара, III, 226.
- Хран**, унук Дробњаков, III, 54.
- Храна**, III, 259.
- Храненије**, III, 28.
- Хранислав** из Тесалије, III, 174.
- Hranići (Kosača)** в. и Косача, III, 278.
- Храповићи**, племе, III, 56.
- Храстова шума**, III, 178.
- Хрвати**, III, 2, 43, 44, 45, 283; IV, 5, 8, 57, 59, 65, 66, 111, 198.
- Хрватска**, III, 2, 23, 24, 31, 35, 36, 42, 46, 59, 61, 65, 71, 98, 116, 132, 140, 146, 178, 191, 212, 231, 237, 238, 286; IV, 6, 63, 153, 181, 198.
- Хрватска племена**, III, 45.
- Хрватски бан**, III, 248.
- Хрватски владари**, III, 23.
- Хрватско-модрушки** урбар, III, 185.
- Хрватско приморје**, III, 116, 126, 148, 186, 187.
- Хрвоје Вукчић**, велики војвода и херцег сплитски, III, 281; IV, 39, 63, 134, 143, 182, 198, 202.
- Хрвоје Спан**, IV, 166.
- Хребелан**, војвода и вел. челник, IV, 133, 154, 159.

Хребѣлановић (Прибац, отац кнеза Лазара), IV, 159.

Хреља, бисар, III, 29, 30, 37, 124, 173; IV, 27, 45, 60, 81.

Хрисовул, III, 31.

Хрисовуља манастира Бањске, III, 126.

Хрисовуље царева Стефана и Уроша, IV, 63.

Христопољски кланац, Кавала, III, 9.

Хришћанство, IV, 73.

Хрњко, вел. војвода у Нов. Брду, IV, 132.

Хреника Ђорђа Хамартола, IV, 68.

Хроника Малалина, IV, 68.

Хронограф, IV, 199.

Хроуст А., III, 3.

Хтетово (в. и Полор), III, 37, 85, 180, 193.

Huber A., писац, III, 14.

Хум, област од Дубровника на север до Неретве, III, 17, 47, 89, 256; IV, 111.

Хуни, номадски народ, III, 24.

Хуњади, IV, 92, 100, 127, 150, 153.

Хусити у Чешкој, IV, 194.

Хусрев-бег Гази, IV, 106.

Хутово, III, 183.

Ц.

Цавтат, град јужно од Дубровника, III, 193, 198.

Цакленица (стаклени суд), III, 279.

Цаконство, чување града, III, 136.

Цангарь, мајстор обућар, III, 202.

Цар, III, 1, 12, 18.

Цареве домене (м'роп'шине), III, 248.

Царева Ђуприја на Миљацкој, IV, 106.

Цариград, III, v, 2, 33, 34, 38, 75, 86, 175, 219—221, 225, 261, 262, 264, 276, 282, 285,

291, 292; IV, 14, 17, 25, 27, 38, 49, 71, 109, 111, 135, 145, 146, 158, 164, 181, 189, 200, 204.

Цариградска патријаршија, III, 78, 89; IV, 168.

Цариградски цар, III, 32.

Царина, III, 176, 215, 254.

Царина на рибу, III, 179.

Царина у Бовану код Алексинца, IV, 212.

Царина у Новом Брду, IV, 211, 212.

Царина Планска, IV, 211.

Царина Побрешка, IV, 212.

Царина у Приштини, IV, 211.

Царина Рудничка, IV, 211.

Царина Сребрничка, IV, 212.

Царина у Трепчи, IV, 211.

Царина Шетоњска, IV, 211.

Царински чиновник, III, 216.

Царинарнице, IV, 210.

Царине, III, 245, 253; IV, 210.

Цариници, III, 107, 253, 255; IV, 210.

Царински односи Дубровника према српској држави, IV, 211.

Царица, кћи краља Уроша, IV, 16.

Царска археолошка комисија у Петрограду, III, 288.

Царска круна, III, 17.

Царски манастири, III, 82.

Царски пехарник, III, 30.

Царски путеви, III, 223.

Царски судија, III, 20, 141, 143.

Царство трапезунтско, IV, 170.

Цахарије од Лингентала, III, 191.

Цветоје Ђерић из Драчевице, III, 161.

Цѣвница (од цев), оргуље, IV, 56.

Цегарь (в. и цангарь), мајстор обућара, III, 202.

Цеђење соли у Приморју, III, 170.

Сесциус мајстор из Монополи у Апулији, III, 264.

- Centena** (сада Цетина), IV, 5.
Centuriones nobilioribus (племство), III, 21.
- Цеови**, Цеоине, једна коса пл. са старим рударским окнима код Плана-Копанника, III, 209.
- Цер**, пл. у Србији, IV, 92.
- Cernesha**, III, 185.
- Цетина**, река, III, 46, 126; IV, 198.
- Цетиње**, главно место у Црној Гори, IV, 124.
- Cecha de Prisreno** (новац) краља Вукашина), III, 240.
- Zech** (место, где су се радили рударски послови), III, 209.
- Civitas antiqua** (Будва), III, 102.
- Цигани** (Јеђупци), IV, 200.
- Цигљари**, III, 105, 202.
- Цикоња**, тал. писац, IV, 19.
- Цинк**, III, 207.
- Ципелари**, III, 103.
- Ципеле**, III, 289.
- Ципс** у сев. Угарској, III, 108.
- Цистерна**, III, 136.
- Цистерците**, ред, III, 261.
- Црвено море**, IV, 33.
- Цреп**, сродник кнеза Лазара, IV, 157, 161.
- Цркве**, III, VI, 75, 259, 260, 263 цркве старе; 265, 272 црква од дрвета.
- Црква Барска**, III, 89, 91, 95.
- Црква** у деспотовини, IV, 168.
- Црква** латинска у Приморју, III, 75.
- Црква** у Охриду, III, 75, 78, 87, 262.
- Црква Александрова** у Орошима, III, 93.
- Црква** Св. Андрије, III, 264.
- Црква** Св. Апостола у Пећи, III, 264, 266, 269; IV, 33.
- Црква** Св. Апостола у Солуну, III, 262, 266.
- Црква** Св. Апостола у Цариграду, IV, 81.
- Црква** Арханђеловска у Габрову, III, 186.
- Црква** Св. Арханђела на брду Гаргано у Асиси, IV, 75.
- Црква** Арханђела Михајла у Јелашци, III, 274.
- Црква** Св. Блажа, III, 101.
- Црква** Богородичина, III, 86.
- Црква** Богородичина у Брскову, III, 110.
- Црква** Богородичина у Доњем Пологу, III, 186.
- Црква** Богородичина у Дубровнику, IV, 71.
- Црква** Богородичина, каптолска, III, 101.
- Црква** Богородичина (рушевине) у Матејићу на Вису пл. Црне Горе, III, 262.
- Црква** Богородичина у Пећи, III, 284.
- Црква** Богородице Ратачке, III, 261; IV, 75.
- Црква** Богородичина у Стону, III, 78.
- Црква** Богородичина на Топлици, III, 267.
- Црква** Богородичина у Трепчи, III, 111.
- Црква** Богородичина или Маркова у Улцињу, IV, 22.
- Црква** у Ваганешу, III, 54.
- Црква** Св. Влаха у Дубровнику, III, 264.
- Црква** Влаховић код Лубиња, IV, 173.
- Црква** у Дафне, у Грчкој, III, 264.
- Црква** Св. Димитрија у Пећи, III, 269.
- Црква** Св. Димитрија у Солуну, III, 262.
- Црква** саборна Св. Ђорђа, III, 101.
- Црква** саборна Св. Ђурђа у Бару, III, 90.
- Црква** Св. Ђурђа у Звечану, III, 273.
- Црква** Св. Ђурђа у Магличу, III, 274.
- Црква** Св. Ђурђа у манастиру Нагоричанима, III, 270.

- Црква** Св. Ђурђа у Расу, IV, 82.
- Црква** Св. Ђурђа у Солуну, III, 262.
- Црква** епископска у Ариљу, III, 270.
- Црква** епископска Св. Михаила на острву Превлаци, III, 82.
- Црква** епископска у Расу, IV, 73.
- Црква** у Задру, III, 262.
- Црква** Св. Илариона крај мора, III, 166.
- Црква** Св. Илије у Палестини, III, 87.
- Црква** Св. апостола Јакова и Петра (сада манастир Витовница у пожарев. окр.), III, 220.
- Црква** краљице Јелене у Грацу код Рашке, III, 269.
- Црква** Св. Јоакима и Ане у манастиру Студеници, III, 270; IV, 71.
- Црква** Св. Јована Богослова код Белова на Струмици, III, 294.
- Црква** саборна Св. Јована Крститеља у Будви, III, 102.
- Црква** Св. Јована Крститеља у Сврчину, III, 273.
- Црква** Св. Јована Крститеља у Штипу, III, 74.
- Црква** Св. Климентија у Охриду, III, 26, 262.
- Црква** Св. Лазар у Д. Власи, IV, 173.
- Црква** Св. Луке у Котору, III, 263.
- Црква** Св. Луке код Купинова, стара, IV, 124.
- Црква** S. Maria de Flumine у Котору, III, 263.
- Црква** Св. Мартина у Шумету, IV, 77.
- Црква** Св. Арханђела Михаила у Иловици, III, 144.
- Црква** Св. Михаила од Кресте у подграђу Плочама испред Дубровника, III, 166.
- Црква** Св. Николе у Бару у Апулији, III, 33, 75, 94; IV, 75.
- Црква** Св. Николе у Београду, IV, 178.
- Црква** Св. Николе (римокатол.) на Бојани, IV, 180.
- Црква** Св. Николе у Врањи, III, 296.
- Црква** Св. Николе у Дубровнику, III, 160.
- Црква** Св. Николе у Љуботену, III, 272.
- Црква** Св. Николе (саска) на Нов. Брду, III, 112.
- Црква** Св. Николе, Сашка, IV, 180.
- Црква** Св. Николе у Новом Брду, IV, 204.
- Црква** Св. Николе у Пећи, III, 269.
- Црква** Св. Николе у Призрену, III, 79.
- Црква** Св. Николе у селу Псачи, IV, 109, 110.
- Црква** Св. Николе на Таворској Гори у Палестини, III, 87.
- Црквица** Св. Николе да Самро у Дубровнику, III, 167.
- Црква** Св. Панкратија у селу Курилу код Сланског залива, III, 163, 167.
- Црква** Св. Пантелеја у Нересима код Скопља, III, 262.
- Црква** Св. Петке Параскеве у Трнову, IV, 75.
- Црква** Св. Петра у Бару, III, 101.
- Црква** Св. Петра у Дубровнику, III, 112; IV, 55.
- Црква** S. Petri de Jupana, III, 185.
- Црква** Св. Петра de Castello, III, 264.
- Црква** Св. Петар и Павле у Расу, III, 9, 37, 267.
- Црква** Св. апостола Петра и Павла на Лиму, III, 79.
- Црква** Св. Петра у стонској равници, III, 96.

Црква Опанићска код Стоца, III, 140.

Црква у Рабу, III, 262.

Црква Св. Саве у Лизици, III, 274.

Црква Св. Софије у Трапезунту, III, 264.

Црква Св. Спаса, близу Пријепља, III, 83.

Црква Св. Спаса у Жичи, III, 15.

Црква Св. Срђа и Вакха у Дубровнику, III, 261.

Црква Св. Срђа на Бојани, III, 94.

Црква Св. Стефана у Дубровнику, III, 166, 263; IV, 71.

Црква Св. Стефана Првомученика у Скадру, III, 92.

Црква Смедеревска, III, 261.

Црква у Сплиту, III, 262.

Црква Св. Текла, III, 52.

Црква Три Јерарха у Београду, IV, 178.

Црква Св. Трифуна у Брвенику, III, 111.

Црква саборна Св. Трифуна у Котору, III, 93, 104, 263, 267.

Црква у Трогиру, III, 262.

Црква Св. Тројице у Черној Гори, III, 127.

Црква саборна у Улцињу, III, 92.

Црквена велика имања, III, 175.

Црквене грађевине, III, v.

Црквене утвари, III, 267.

Црквени надзорник, IV, 29.

Црквено право, III, 143.

Црквеноправни зборник, III, 144.

Црквенословенски језик српске рецензије, IV, 64.

Црквени товар, III, 249.

Црмница, река, III, 5.

Црниплат (которски крај), III, 166.

Црна Гора, III, 4, 10, 37, 40, 41, 43, 49, 52, 55, 57, 58, 60, 74, 83, 84, 100, 135, 152, 160, 167, 171, 177, 180, 181,

184, 189, 223, 228, 269, 290, 295; IV, 6, 7, 26, 48, 80, 86, 89, 93, 136, 149, 165, 167.

Црна Гора, планина, III, 110, 262, 271; IV, 88.

Црно, велики војвода, IV, 132.

Црногорци, III, 50; IV, 10, 19.

Црнојевићи, III, 74, 197; IV, 8, 60, 94, 117, 124, 132, 136, 149, 155, 156, 167, 172, 178.

Црнојевићи, племе, III, 52, 55.

Црнојевића Река, III, 40.

Црно Море, III, 216, 219, 220.

Цурај поштер, арбанаска општина, III, 51.

Ч.

Чабар, мера за вино, III, 233.

Чабић, село близу Дечаћа, III, 62, 173.

Часовник, IV, 43.

Чатац, III, 79.

Чачак, варош у Србији, III, 81.

Чаша, купа, у Босни пехар, III, 279.

Чашник (пехарник), III, 24.

Чедомил Мијатовић, историк, III, v, 7; IV, 20.

Челеби, IV, 151.

Челик (надо), III, 205, 206.

Челињаци, III, 170.

Celnice magno, III, 27.

Челник ризнички, раније протовестијар, т. ј. министар финансија, III, 25, 27, 62, 114, 116, 186; IV, 133, 134, 139, 194.

Челник, старешина тежака и пастира, III, 115.

Чемерник, планина на истоку од источне Мораве, IV, 93.

Чепельско острво на Дунаву ниже Пеште, IV, 199.

Черешњар (арнаутски месец јуни), IV, 43.

Черкези, кавкаски народ, III, 283.

Черногорја, IV, 156.

Чеси, III, 64, 189, 283.
 Честници, чиновници, III, 19.
 Четинари, III, 178.
 Чехотина, река, III, 56.
 Чешка, III, 73, 138, 140, 142, 146, 152, 153, 155, 206, 212, 230, 281, 285, 292.
 Чиготово, село, III, 185.
 Чизме, III, 129, 289.
 Чиновници краљевски, III, 19.
 Чиновници за спољну службу, IV, 131.
 Чиновници царске финансијске коморе, III, 246.
 Чипоровци, рудник сребра у Бугарској, III, 208.
 Читлуци, III, 170.
 Чихорић, властeosка лоза из Босне, IV, 82.
 Чихорић или Друговић, жупан, IV, 173.
 Чланови телесне страже, IV, 131.
 Чобани, III, 182.
 Чревић (Елије Лампридије), лат. песник, IV, 140.
 Чрна Стјена код манастира Милешеве, III, 5.
 Чрњанец или чрњоризец (Црнац), IV, 28.
 Чрноглав, Татарин, III, 129.
 Чрномен (сада Чирмен) на Марици, III, 125.
 Чрномир, српски властелин, IV, 41.
 Чудар печата, III, 24, 27.
 Чудеса солунскога Св. Димитрија, IV, 68.
 Чупање маховине, III, 140.
 Чуруг, село, IV, 126, 127.

Џ.

Џамија Муслихедин ефендије у Нов. Пазару, IV, 104.
 Џамија Мухамеда II. у Приштини, IV, 99.
 Џамија Царева у Сарајеву, IV, 105.
 Џепни рупци, III, 292.

Ш.

Шабаци, III, 7, 10; IV, 92, 124.
 Шабадин-паша, беглер-бег Румелије, IV, 95.
 Шавци одела, III, 103, 203.
 Шаин, војвода деспота Стефана, III, 101, 154, 158; IV, 194.
 Шаинац, в. Шаин.
 Шаинова кула на смедерев. граду, IV, 154.
 Шако, праотац племена Шалјани, III, 58.
 Šala, III, 52.
 Шаљани, арб. племе, III, 51, 58.
 Шаље, арб. племе в. и Шаљани, III, 57.
 Шампања, стара француска провинција, IV, 20, 21.
 Schango de Zare, баранин, III, 99.
 Schander Turco, IV, 99.
 Шапкарев, писац, IV, 52.
 Шар-планина, III, 8, 9, 11, 79, 84, 113, 216, 271; IV, 33, 87, 88.
 Шас, рушевине, источ. од Улциња, III, 91.
 Шатор, III, 275.
 Шах-игра, IV, 56.
 Шахадин балша, IV, 96.
 Шахин, „capitaneus Turchorum“, IV, 97.
 Шашка река код Сребрнице и Мајданпека, III, 109.
 Швајцарска, III, 157.
 Шегрти, III, 177, 202.
 Шемљуг у крашовској жупанији, IV, 126, 127.
 Schönherr Gyula, писац, IV, 193.
 Шетоње код Браничева, III, 254.
 Шешир, III, 291.
 Шибеник, град у Далмацији, III, 165, 262; IV, 58.
 Шикља у сев. Арбанији, III, 89.
 Шилтбергер, писац, III, 285; IV, 28.

- Шинђон**, в. и манастир Св. Јована, III, 40.
- Шипак**, III, 201.
- Шипан**, острво у Јадранском Мору, III, 118, 185, 204; IV, 205.
- Широки Бријег** у Херцеговини, III, 110.
- Широки Брод** у Љешу, IV, 121.
- Широко Брдо** на Дриму, III, 254.
- Шишман**, цар бугарски, III, 16.
- Шишманов**, буг. историк, III, 24.
- Шкирели** (сада Шкрели), арбанаско племе, III, 58, 68.
- Школе** (scola), III, 201.
- Шкоље Бобар**, III, 95.
- Шлем**, III, 128.
- Шљакниште**, шљака, III, 209.
- Шљиве**, III, 201.
- Шокци**, IV, 198.
- Шаоурсе**, замак у Шампањи, IV, 21.
- Шпанија**, III, 61, 128, 182.
- Шпанци**, III, 123.
- Шпарта**, III, 274.
- Шпилман**, глумач, IV, 57.
- Штајнмец**, писац, III, 51, 61.
- Штап** или жезао (игумански), III, 86.
- Штип**, варош у јужној Србији, III, 29, 59, 74, 106, 121, 173, 186, 188, 203, 216, 247; IV, 85, 121.
- Штит** за одбрану, III, 128; IV, 195.
- Штитари** (од штит), III, 204.
- Штитоноша**, III, 23.
- Штићник**, III, 23.
- Штој** (равница) у селу Раши, III, 92.
- Штокерт Вг.** писац, III, 241.
- Штроке**, племе, III, 56.
- Шћепан Николић**, Голубовић, IV, 156.
- Шуба** (бунда), III, 288.
- Шубићи**, хрватски великаши, III, 21.
- Шума**, III, 170, 178.
- Шумадија**, III, 60, 62, 180; IV, 122.
- Шумет**, жупа дубровачка, III, 36, 49, 118, 166, 167, 190, 198, 215, 277, 287, 292; IV, 39.
- Шумски** пашњаци, III, 178, 179.
- Шунка**, III, 296.
- Шупља Стена** код Авале, III, 208.
- Шурде**, рушевине града, источ. од Скадра, III, 91.

Addenda et Corrigenda.

Римско III и IV значи трећу и четврту свеску.

- Књ. III 3 ред 25 од горе место *Rassia* треба *Rassie*.
- ” III 12 ” 4 ” доле ” Краља треба краља.
- ” III 21 ” 21 ” горе ” овче Поље треба Овче Поље.
- ” III 57 ” 21 ” доле ” горње Зете треба Горње Зете.
- ” III 61 ” 12 ” горе ” прекупа треба првокупа.
- ” III 70 ” 2 ” доле ” Ланченка треба Панченка.
- ” III 77 ” 16 ” доле ” Болији треба Ђелије.
- ” III 82 ” 11 ” горе ” сасвим избрисати.
- ” III 85 ” 3 ” доле иза речи повеља треба додати: У целини штампано ју је **Д. Анастасијевић** у Споменику LV (Београд 1922), р. 34—36.
- ” III 90 ред 12 од горе место *домипикапац* треба *доминиканац*.
- ” III 91 ” 18 ” доле ” *inter-* треба *inter*.
- ” III 131 ” 4 ” горе ” *d* треба *de*.
- ” III 146 ” 19 ” горе ” Сада треба Саса.
- ” III 150 ” 17 ” доле ” *θμολογία* треба *θμολογία*.
- ” III 166 ” 5 ” горе ” Душтице треба Луштице.
- ” III 178 ” 1 ” ” ” крф треба Крф.
- ” III 182 ” 15 ” ” ” протон треба прогон.
- ” III 189 ” 22 ” ” ” ввсв треба вьсь.
- ” III 237 ” 6 ” доле иза речи фолара треба додати: Главно дело **М. Решетар**, Дубровачка Нумизматика I дио (Срп. Краљ. Акад. 1924).
- ” III 281 ред 7 од горе место *со* треба *се*.
- ” IV 11 ” 20 ” ” ” Цара треба цара.
- ” IV 51 ” 11 ” ” ” Грузи треба Грузу.
- ” IV 62 ” 16 ” ” ” звачи треба значи.
- ” IV 94 ” 21 ” ” ” Луштинпу треба Луштицу.
- ” IV 101 ” 21 ” ” ” Ђефалије треба Ђефалија.
- ” IV 128 ” 4 ” ” ” Ђурња треба Ђурђа.
- ” IV 141 ” 1 ” ” ” Стефана. Деспотовића треба Стефана Деспотовића.
- ” IV 141 ред 10 од доле место Ђорђу треба Ђурђу.
- ” IV 151 ” 14 ” горе ” *is magister* треба *-bilis magister*.